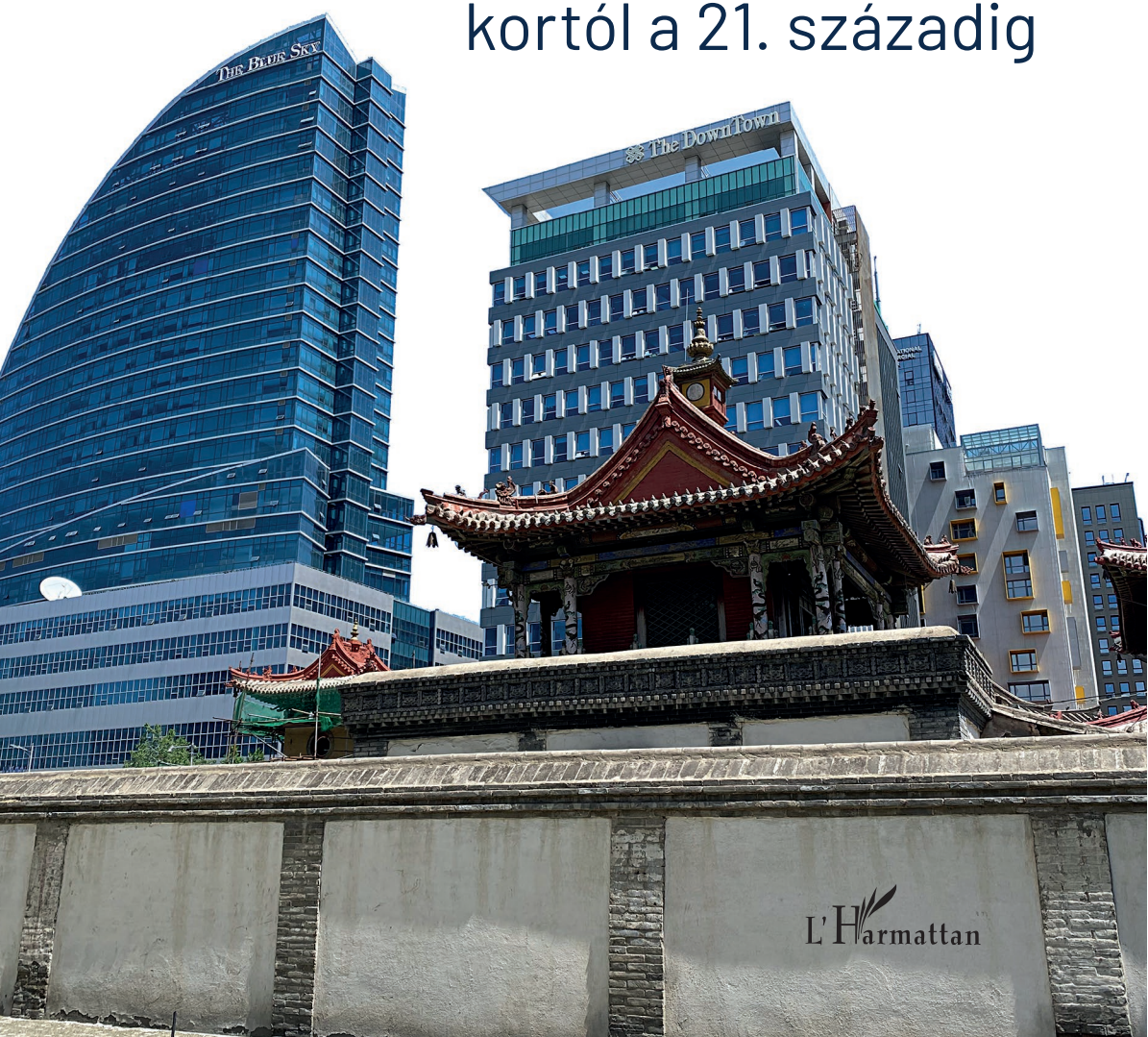

SZILÁGYI ZSOLT

KÁNSÁGTÓL A KÖZTÁRSASÁGIG

Mongólia története a mandzsu
kortól a 21. századig

L'Harmattan

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Kánságtól a köztársaságig. Mongólia története a mandzsu kortól a 21. századig

From the Khanate to the Republic. The History of Mongolia from the Manchu Period to the 21st Century

Szilágyi Zsolt

<https://orcid.org/0000-0003-0804-3657>

Társadalom-, gazdaság-, kultúra- és politikatörténet / Social, economic, cultural and political history (12986)

mongol történelem, társadalomtörténet, kultúrtörténet, mongolisztika

history of the Mongols, cultural history, social history, Mongolian studies

ISBN 978-963-646-352-6 (pdf)

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-646-067-9>

Open Access

<https://openaccess.hu/>

Kánságtól a köztársaságig

SZILÁGYI ZSOLT

Kánságtól a köztársaságig
Mongólia története a mandzsu kortól a 21. századig

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2024

A kötet megjelenését a Magyar Nemzeti Bank támogatta.

Szilágyi Zsolt ORCID: 0000-0003-0804-3657

© Szilágyi Zsolt, 2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2024

© L' Harmattan Kiadó, 2024

ISBN 978-963-646-067-9

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
MONGOLOK A PREMODERN KORBAN	12
Mongol hatalmi központok a 15–17. században	12
Mongólia a Mandzsu Birodalomban	15
A mandzsu hódoltság kialakulása a déli-mongol területeken	15
A halha-mongol területek hódoltatása	18
Az ojrát területek függetlenségének elvesztése	21
A mongol buddhista vallás és kolostori rendszer a mandzsu fennhatóság idején	26
VERSENY ÁZSIA ÚJRAFELOSZTÁSÁÉRT A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN	31
Japán területszerző ambícióinak hatása a mongolokra	32
A mongóliai orosz befolyás kiépítésének első lépései	37
Nagy-Britannia tibeti megjelenésének következményei	39
MONGÓLIA A 20. SZÁZAD ELEJÉN	43
A mongol belpolitikai helyzet	43
A mongol társadalom a századfordulón	49
A mongol buddhizmus nyolcadik főláma	53
Úton a káni trón felé	58
A TEOKRATIKUS MONGOL ÁLLAM IDŐSZAKA	62
A Kínától való elszakadás előkészítése	62
A Teokratikus Mongol Állam létrejötte	67
Kísérletek az ország nemzetközi elismertetésére	71
A teokratikus kormány külpolitikája és az 1912-es orosz–mongol szerződés	71
Az autonómia rögzítése, az 1913-as orosz–kínai és az 1915-ös kjahtai egyezmény	74
Az autonómia elvesztése	79
Ungern Mongóliában	81
A SZOVJET-OROSZ DOMINANCIA KEZDETEI	85
Az 1921-es forradalom	85
A bogd gegeen trónfosztása	90

A FORRADALOMTÓL A FÜGGETLENSÉG ELISMERTETÉSÉIG	93
Útkeresés	93
Az új hatalmi struktúra kialakítása	97
A szocialista rendszer alapjainak kiépítése	102
Choibalsan hatalomra kerülése és a „nagy tisztogatás”	107
Khalkhin Gol és következményei	113
A második világháború és Mongólia. A tényleges függetlenség kiépítése	118
NOMÁDOK A SZOCIALIZMUSBAN.	
MONGÓLIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN	126
Yumjaagiin Tsendenbal, a konszolidált személyi kultusz megtestesítője	126
A szocialista Mongólia: társadalom, gazdaság, kultúra	131
A független Mongólia kapcsolatai	144
Mongólia és a keleti blokk	144
Mongólia és Magyarország kapcsolatainak kezdete	146
Mongólia „nyugati” kapcsolatai	149
Mongólia mint ütközőállam	150
Repedés a falakon. Batmönkh és az enyhülés	154
MONGÓLIA AZ EZREDFORDULÓN	157
A mongol belpolitikai helyzet	157
A mongol rendszerváltás	157
Parlamenti választások és a mongol demokrácia 1992 után	167
A mongol elnökválasztások és az államelnökök	174
Mongólia az átalakuló világrendben	180
Mongólia kapcsolatai	180
A harmadik szomszéd politika	184
A mongol gazdaság	187
A mongol társadalom az új évezred elején	195
A vallásosság szerepe a mai Mongóliában	207
Mongolok a 21. században: nomád hagyomány és identitás	212
KRONOLÓGIA	222
BIBLIOGRÁFIA	260
Levéltári források	260
Forráskiadványok	260
Szakirodalom	261

A mongolok évszázadok óta az eurázsiai térség történetének meghatározó szereplői. Az egyetlen olyan belső-ázsiai nomád nép, amely önálló birodalma létrehozása, majd annak összeomlása után is képes volt fennmaradni, nem olvadt be más államokba, megőrizte identitását és államiságának hagyományát. A Dzsingisz és utódai által létrehozott Nagy Mongol Birodalom, illetve annak utódállamai, sok tekintetben még ma is érezhető hatással voltak a belső- és közép-ázsiai történelemre, elég csak a közép-ázsiai posztsovjet államok napjainkban oly sokat tárgyalt korai történetére, az egykor itt létrejött kánságok időszakára gondolunk. A mongolok a Kínában uralkodó Yuan-dinasztia bukása, a szétagoltság korszaka és a több évszázados mandzsu hódoltság után, az elmúlt bő száz évben képesek voltak ismét kivívni függetlenségüket, és újjáépíteni államukat.

Ez az időszak Mongólia történetének egyik legfordulatosabb korszaka volt. A 20. század során az ország államformája, nemzetközi státusza és szövetségi kapcsolatai többször változtak, mint az azt megelőző évszázadokban. Bár az ekkor létrejött mai modern Mongólia az egykori birodalom területének csak töredékét birtokolja, de megőrizte a központi mongol szállásterületet, és ugyan a 20. század során is kénytelen volt elszenvedni területi veszteségeket, közvetlen szomszédjai ma már szerződésekben garantálják területi integritását és szuverenitását.

A mai Mongólia a belső- és kelet-ázsiai térség elismert állama, meghatározó regionális és nemzetközi szervezetek tagja, együttműködő partnere. E modern állam létrejötté egy olyan, nagyjából egy évszázados folyamat eredménye, amely nem lehetett független a térségben – és a világban – lezajlott politikai változásoktól, azoknak a régióra és közvetlenül a mongol területekre gyakorolt hatásaitól. Ez a kötet Mongólia történetének e rövid, de meghatározó korszakára fókuszál, áttekinti azt az időszakot, amelyben a mandzsu fennhatóság megszűnésétől a mongolok eljutottak odáig, hogy immár egy önálló államban élhetnek. Ezalatt olyan politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változások történtek az országban – és olyan gyorsan –, amelyre a mongol történelem egyetlen korábbi korszakában sem volt példa.

Könnyű belátni, hogy a viszonylag mérsékelt erőforrásokkal, alacsony népességszámmal és nemzetközi összehasonlításban kis gazdaságokkal rendelkező országokra a globális folyamatok jóval nagyobb hatást gyakorolnak, mint ahogyan ők képesek befolyásolni azokat. Hatványozottan így van ez Mongólia esetében, amely ország két, népességét, gazdasági erőforrásait és nemzetközi befolyását tekintve is meghatározó nagyhatalom, Oroszország és Kína közé ékelődve éli mindennapjait. Ezért amikor az ország történetéről – különösen annak utóbbi,

nagyjából 120 évről – beszélünk, elkerülhetetlen egy hangsúlyosabb külpolitikai perspektívájú megközelítés.

A kötet megírásakor felvetődött a kérdés, hogy e rövid összefoglalásban vajon milyen mértékben érdemes kitérni Mongólia nemzetközi környezetére, illetve a 20. századot közvetlenül megelőző történeti korszakra, a mandzsu hódoltság időszakára. Ahogyan fentebb már utaltunk rá, Mongólia 20. századi mozgásterének alakulásában mindkettő meghatározó szereppel bírt. A mongol történelem, politika- és társadalomtörténet sem érthető meg, beszélhető el a régió és a világ keretrendszereit, konfliktusait vagy szövetségi viszonyait ignorálva. Ezen okok miatt itt egy hosszabb – bár korántsem mindenre kiterjedő – bevezető fejezetet szenteltünk a mandzsu kornak, illetve a térségben érdekelt országok Ázsia-politikájának a 19–20. század fordulóján.

A mongol népek a 17. század végétől fokozatosan két, egymással rivalizáló nagyhatalom befolyási övezetébe kerültek. Északról a 16. század közepétől keleti irányba terjeszkedő cári Oroszország szibériai hódításai következtében, szinte körülölelte Mongóliát. Délen pedig ott volt a mandzsu dinasztia uralma alatt álló Kína, ami a 18. század közepétől uralta Belső-Ázsia mongolok lakta területét. A mandzsu kor a korábbi szétagoltság után egyfajta egységet, politikai stabilitást hozott a területre – miközben nyilvánvalóan folyamatosan jelen volt a megszállóktól való függetlenedés igénye –: megtörtént a közigazgatási rendszer átszervezése, és létrejött az a társadalmi struktúra, amely az 1921-es forradalmat követő átalakulásig meghatározta a mongol kánságokat. A mandzsu kor jelentőségét szűkebb témánk szempontjából az adja, hogy hatása az utolsó kínai császári dinasztia 1911-ben bekövetkezett bukása után is érezhető volt, akár az adminisztrációs rendszert, akár a társadalom rétegződését, akár a korszakban megerősödött buddhista kolostori rendszer társadalmi és politikai szerepét tekintjük.

Az 1911-ben létrejött Szentkáni Mongólia (*Olnoo Örgögdön Bogd khaant Mongol Uls*) időszakában a mongol buddhizmus és buddhista kolostori rendszer hatalma, társadalmi és politikai befolyása csúcsára ért. A 16. század utolsó harmadában indult második mongol buddhista megtérés, és a mandzsu kor folyamatos építkezése után, a vallás a mongol kultúra elidegeníthetetlen részévé, a mongol buddhizmus vezetője pedig a magát függetlennek tekintő mongol állam kánjává vált. Az 1911-ben létrejött teokratikus mongol állam időszaka sok tekintetben a mandzsu kor folytatása volt, amelynek utolsó szakaszában már Oroszország és Kína versengett egymással a Mongólia feletti fennhatóságért.

Az 1921-ben kirobbant Kína ellenes felkelést, illetve az új politikai rendszert kialakító forradalmat követő szakasz egyértelműen a szovjet-orosz hegemonia korszaka, hiszen ekkor Kína már képtelen volt érdekeit eredményesen képviselni a térségben. Egyúttal azonban az is kijelenthető, hogy annak az államnak a létrejöttében, amelyet ma Mongóliaként ismerünk, alapvető szerepe volt a két szomszédos nagyhatalom által kötött politikai alkuknak is.

Hasonló okok miatt érdemes kitérni a 19–20. század fordulóján a térséget jellemző nemzetközi környezet kissé részletesebb bemutatására is, hiszen az ebben

meghatározó szerepet játszó országok elképzelései kijelölték azt a mozgásteret, amiben a mongolok hozzáláthattak saját céljaik megvalósításához. Ezért különösen fontos megismernünk azoknak az országoknak a szándékait, amelyek ebben a nagyszabású politikai játszmában részt vettek. Itt a közvetlen szomszédok, Oroszország és Kína mellett még két országot emelhetünk ki, amelyek jelentősebb hatással voltak Mongóliára. Az egyik Japán, amely a 20. század elején Kelet-Ázsiában megszerzett új befolyási övezeteinek köszönhetően, gyakorlatilag szintén az ország szomszédjává vált. A másik Tibet, amelyet több évszázados kötelékek fűznek Mongóliához, gondolva akár a hosszú időre visszanyúló politikai kapcsolatokra, akár a buddhizmusra, ami minden szerződésnél szorosabban fűzi össze a két ország történelmét és kultúráját. A 20. század elején – a Qing-dinasztia összeomlásakor – mindkét ország meglehetősen hasonló helyzetben és politikai státusban találta magát, így amikor a teokratikus mongol kormányzat kétségbeesett lépéseket tett az új állam nemzetközi elfogadtatása érdekében, sok tekintetben szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy 1913-ban Tibet volt az első – és tegyük hozzá, az egyetlen – ország, amely a viszonyosság elve alapján elismerte Mongólia önállóságát. Tette mindezt úgy, hogy maga sem mentesült a folyamatos kínai katonai jelenlét terhéől.

Nyilvánvaló, hogy Mongólia – ahogy a világ bármely más országa – nem tekinthet el a geopolitikai tényezők által meghatározott körülményektől. Az itt tárgyalt történeti korszakok tanulsága az, hogy a mongolok folyamatos egyensúlyozásra kényszerülnek a különböző nagyhatalmak, vagy hatalmi tömbök között annak érdekében, hogy ezen felek egyike egyfajta biztosítékként szolgáljon a másik szomszédos nagyhatalom esetlegesen agresszív törekvéseivel szemben. A mongolok függetlenségének egyetlen esélye az lehet, ha mindig a politikai egyensúly, a nemzetközi status quo megtartására törekednek.

Kívülről tekintve a Mongóliával kapcsolatos folyamatokra, első pillanatban úgy tűnhet, hogy az ország a régió történetét befolyásoló nagyhatalmak játékszere, de ez téves értelmezés. Az eseményeket részleteiben vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy bár a mongolok ma jóval kiszolgáltatottabbak a külső hatásoknak, mint birodalmi korszakukban, ugyanakkor – talán épp nomád hagyományaik miatt – mesterien alkalmazkodnak a körülményekhez, és az adódó lehetőségeket sikeresen használják fel saját céljaik eléréséhez. Történetük ilyen olvasata épp azért lehet érdekes, mert láthatjuk, hogy egy kis ország hogyan tudja szívós munkával, kiváló alkalmazkodó- és jó helyzetfelismerő képességgel elérni azt, hogy kivívja és meg is őrizze függetlenségét, megtartsa önálló államiságának hagyományait, saját kultúráját és identitását.

A szovjet szövetségi rendszer összeomlása óta eltelt három évtizedben a mongolok, hosszú idő után végre valódi önállóságukat ünnepelhetik. A rendszerváltást kísérő politikai átalakulás, a piacgazdaságra való áttérés, és az épp ezekben az évtizedekben egyre meghatározóbbá váló globalizáció gazdasági és kulturális hatásai azonban újfajta kihívások elé is állították az országot. E részben globális folyamatok következtében Mongóliában elindult egy markáns társadalmi és kulturális átalakulás is. A hagyományos nomád életmód az elmúlt harminc évben

soha nem látott mértékben formálódott át, vagy szorult vissza. Az évszázadokon át – és bizonyos értelemben a 20. század jelentős részében is szinte változatlanul – megmaradt nomád életmód az utóbbi években felgyorsuló modernizáció, az infokommunikációs csatornák megjelenése és elterjedése következtében, illetve az átalakuló piaci környezetből fakadó kihívásokra adott válaszok nyomán, döbbenetes módon és sebességgel változott meg. Az állatállomány drasztikusan, a terület eltartó képességét jóval meghaladó mértékben nőtt, módosult az összetétele, megváltozott a legeltetés stratégiája, a legelőterületek elhelyezkedése is. Ez a változás, az ennek következtében regionális szinten kialakult túllegeltetés a globális klímaváltozás hatásaival együtt, bizonyos területeken jelentős mértékben rontotta az állomány túlélésének esélyeit. Több helyen így komoly áldozatokat követelt a téli állatvész, a *zud*, amely a nomád családok gyakran minden erőforrását, teljes állatállományát elpusztította. Az így elszegényedő pásztorok egyetlen lehetősége a városba költözés lett, ami hozzájárult a mongol társadalom strukturális átrendeződéséhez is. A belső migráció a század folyamán az aktuális gazdasági környezetre adott válaszul, a rurális és városi területek között korszakonként váltakozó irányban zajlott, de bruttó eredménye egyértelműen a vidéki lakosság csökkenése, és a városok lélekszámának radikális emelkedése lett. Mára a mongol lakosság több mint kétharmada városban él, a vidéki népesség csökkenésével pedig fokozatosan háttérbe szorul az a nomád életmód és kultúra, amelyek az évszázadok során a mongol identitás egyik alapjává – és ma is hivatkozási pontjává – váltak.

A fent említett változásokkal párhuzamosan, a modernizálódó Mongóliában ugyanakkor megfigyelhető egy karakteres kulturális átalakulás is, amely egyes elemeit tekintve nem egyedülálló abban a közép- és belső-ázsiai térségben, ahol a Szovjetunió összeomlása után önállósodó államok próbálják megfogalmazni saját nemzeti identitáskonstrukciójukat. Mongóliában, amely épp a szovjet korszakban nyerte vissza területi függetlenségét, inkább egyfajta rekonstrukciós folyamatról beszélhetünk, amelyre sajátos hatással volt a globalizáció. Egyrészt itt is határozottan érzékelhető a globalizáció uniformizáló, kultúrát átalakító szerepe, ugyanakkor az e folyamat okozta konfliktusok egyfajta identitásválságot is eredményeztek, amire az egyik válaszreakció épp a nemzeti kulturális hagyományra való egyre határozottabb hivatkozás.¹ A 2010-es évek eleje óta e jelenségre egyre határozottabb példákat láthatunk Mongóliában is. A mai kormányzati narratívának – de a tudományos és közéletnek is – egyre fontosabb eleme a dzsingiszida mongol történeti hagyomány mellett, immár a korai nomád törzsszövetségeikig visszavezetett „nomád államiság” hagyományainak hangsúlyozása, beemelése az állam legitimációjával kapcsolatos diskurzusba. Ezzel párhuzamosan – a hagyományos életmód egyre gyorsabb ütemben történő visszaszorulása mellett – a nomád kulturális hagyományok előtérbe helyezése is megfigyelhető, amely nem csak a legfontosabb mongol állami ünnepé tett *Naadam* reprezentációs szerepének növekedésében látszik, de

¹ Ezzel a kérdéssel foglalkozott az MTA Néprajztudományi Intézetének 2012. évben megjelent kiadványa is: SÁRKÁNY 2012. <https://nti.abtk.hu/hu/kiadvanyok/online-tudastar/evkonyv/146-ethno-lore-xxix-kotet-2012> (utolsó megtekintés: 2021. 11. 20.)

olyan új rendezvények létrehozásában is, mint a 2022-ben második alkalommal megrendezett „Nomád Fesztivál”.² Egyúttal itt kell hivatkoznunk a buddhizmus szerepére is, amelyet a mongol identitásban betöltött szerepe miatt – a szekuláris államforma ellenére – tudatosan használ az állami örökségpolitika is.

A bevezetés zárásaként itt kell megemlíteni, hogy jelen kötet bizonyos tekintetben nem mentes a szubjektív megközelítéstől. Ez egyrészt a személyes elkötelezettségemből fakad. 1992 óta – amikor először jártam Mongóliában –, évről évre visszatérve szinte testközelből tapasztaltam meg az elmúlt három évtizedben lezajlott átalakulást és az alapvető változásokat. Másrészt tény, hogy Mongólia történetéről magyar közönségnek írni azért is különleges, mert a térség egyetlen más országával sincsenek a magyarságnak olyan szoros kulturális – és jórészt ebből táplálkozó érzelmi – kapcsolatai, mint Mongóliával. Ez elsősorban a nomád kulturális hagyományból fakad, amelynek kutatása a magyar keletkutatókat Közép- és Belső-Ázsia, illetve Mongólia felé fordította, s amely a rendszerváltás után újraformálódó mongol nemzeti identitás egyik alappillére. A nomád hagyományok nyomán a korai magyar történelem kutatói is kiemelt figyelemmel fordultak a térség felé, így a 19. század második felében több érdeklődő is megismerkedett a mongol nyelvvel és kultúrával a két nép közös gyökereinek megtalálása reményében. E szoros kötelék a diplomáciai kapcsolatok felvételétől kezdve rendszeres témája volt a találkozóknak, és mind a mai napig a magyar–mongol tudományos együttműködésben folyó kutatások egyik legfontosabb kérdése, amely hivatkozási alapot nyújt a kétoldalú kapcsolatok valamennyi területén. Hivatalos diplomáciai kapcsolatot a két ország 1950. április 28-án létesített egymással, de igazán szoros együttműködés elsősorban az 1960-as évektől kezdődően jött létre közöttük, amikor Magyarország kiemelt szerepet vállalt a mongol gazdaság modernizálásában is. Erre a mongolok azóta is szívesen emlékeznek, és ez teremtette meg az alapot ahhoz is, hogy az 1990-es évek politikai átalakulása után a kapcsolatok szinte zökkenőmentesen folytatódhassanak.

² *Nüüdelchin Mongol-2022, öv soyoliin naadam* („Nomád mongol – 2022, a hagyományos kultúra fesztiválja”). <https://montsame.mn/mn/read/302118> (utolsó megtekintés: 2022. 08.16.). Az első hasonló rendezvényt a 2014-ben a nomád kultúra megőrzésére, védelmére hozott törvény elfogadása után négy évvel, 2018-ban rendezték meg. <https://isee.mn/n/38602> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 16.)

MONGOLOK A PREMODERN KORBAN

MONGOL HATALMI KÖZPONTOK A 15–17. SZÁZADBAN

A mongolok a 20. századba a Mandzsu Birodalom alattvalóiként léptek be. Ez a tény alapvető hatással volt a mongol területek gazdasági, társadalmi szerkezetére a századforduló idején, egyúttal a hódoltság alatt olyan változások is bekövetkeztek – lásd például a buddhista vallás és kolostori rendszer politikai szerepének megerősödése –, amelyek közvetlen hatással voltak a modern mongol állam létrejöttének folyamatára is. Emellett a mandzsu korban a térségben kialakult geopolitikai struktúrák is meghatározták a mongolok mozgásterét, így a modern mongol állam történetének bemutatásakor nem hiábavaló röviden áttekinteni, hogyan alakult ki a mandzsu fennhatóság, és milyen politikai, geopolitikai, társadalmi rendszert hozott létre a mongolok által lakott területen.

A mandzsuk a mongol területeket három, egymástól jól elkülöníthető szakaszban vonták a fennhatóságuk alá. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a Yuan-dinasztia (1271–1368) kínai összeomlását követő évszázadokban a mongol területek jellemzően egymással is rivalizáló kánságokra bomlottak, amelyeket több határozott próbálkozás ellenére sem sikerült újra egységes fennhatóság alá vonni. A nagykáni pozíció egykori presztízst, befolyását egyetlen későbbi mongol kán sem volt képes visszaállítani. Ugyanakkor a központi hatalom megszerzésére irányuló kezdeményezések is közrejátszottak abban, hogy a 15. század elejétől kezdődően, az egykori Nagy Mongol Birodalom magterületein fokozatosan három hatalmi központ alakult ki. Ezek a központi- (egyres összefoglalásokban halha, vagy keleti) mongol területek, a Góbitól délre eső déli-mongol területek, illetve a nyugati-mongol, vagy ojrát területek.

A 15. század elején az akkor magát Északi Yuannak nevező, és jellemzően a központi szállásterületen uralkodó mongol dinasztia kánjai rövid időre a nyugati mongol területek vezetőinek befolyása alá kerültek, de a század közepén Batumöngke kán (Batmönkh Dayan khan, ((1464)³ 1672–1517) mint Kubiláj kán (uralk. 1260–1294) leszármazottja a hagyomány szerint is jogosan ragadta magához a hatalmat. Uralkodása a központi-mongol területek megerősödését hozta. Hatalmát sikeresen konszolidálta, fennhatósági területének lakóit új közigazgatási rendszerbe sorolta, a nomád hagyományokat követve országát jobb- és balszárnnyra osztotta. Ő maga a balszárnny vezetője volt (ide tartoztak például a halha, csahar, urjanhaj

³ Lásd a kronológiát.

törzsek), míg fiára a jobbszárny (például ordosz, tümet, jöngsijebe területek) irányítását bízta. A felsorolásból is látszik, hogy ebben az időben még nem különült el a központi résztől a mandzsu hódítás korai szakaszában már egyértelműen elváló déli-mongol terület.

Batumöngke felvette a dajan (Dayan)⁴ kán uralkodói nevet,⁵ sikeres hadjáratokat vezetett nyugat felé, és a Mingekkel is megegyezésre törekedett,⁶ azonban ilyen irányú próbálkozásait kevés siker koronázta.⁷ A Mingek számára ekkor egy kevésbé stabil központi-mongol terület kisebb veszélyt jelentett, ezért nem törekedtek békés kapcsolatok ápolására. A mongol kán által előre aláírt szerződéssel a kínai udvarba küldött követeket is kivégezték. Ennek ellenére Batumöngkének haláláig sikerült megőriznie országa stabilitását, területeit nyugat felé is sikeresen kiterjesztette. Őt tekinthetjük a 16. századtól e területen megjelenő halha-mongol kánok elődjének, annak ellenére, hogy neki magának nem sikerült hatalmát olyan mértékben konszolidálnia, hogy rendelkezessen az öröklés kérdéséről is.

Dajan kán halála után a mongol területeken ismét hatalmi átrendeződés következett be, a hatalmi központ ezúttal dél felé tolódott. A kirobbant trónviszályt kihasználva a jobbszárny egyik mongol előkelője, a tümet-mongol Altan kán (1507–1582) ragadta kezébe az irányítást.⁸ Az 1550-es évektől ő számított az egyik legjelentősebb mongol előkelőnek, aki stabil hatalmi központot alakított ki az Ordosz vidéken,⁹ uralkodói központját a Sárga folyó nagy kanyarulatának közelében található Kék városban (Köke qota, ma Hohhot) alakította ki.¹⁰ Sikeres hadjáratokat vezetett nyugati és keleti irányban is. Nyugati hódításainak köszönhetően nem csak az ojrát területek egy részére terjesztette ki hatalmát, de kapcsolatba került Tibettel, a tibeti buddhizmussal is,¹¹ ami máig tartó hatást gyakorolt nemcsak a mongol és tibeti történelemre, de az egész belső-ázsiai kultúrtörténetre is.

⁴ A kötetben számos idegen szó és kifejezés szerepel, ezeket az esetek döntő többségében nem fordítottuk le, de jelentésüket megmagyarázzuk, és első előfordulásukat dőlt betűvel jelezzük. A könnyebb azonosíthatóság érdekében a mongol szavakat a modern halha (khalkha) mongol nyelv angolos tudományos átírásával adjuk meg, de a magyar nyelvben is meghonosodott kifejezések (például Dzsingisz kán, Ulánbátor, Szühebátor) említéskor a népszerű magyar alakot adtuk meg. A főszövegben így járunk el az orosz nevek tekintetében, de ahol szükséges ott inkább az angol átírást használtuk. A jegyzetek és a bibliográfia a könnyebb azonosíthatóság érdekében a tudományos átírást tartalmazzák. A kínai kifejezések a pinyin formában szerepelnek, és ahol szükséges, ott a szöveg Wylie-féle átírásban a tibeti (tib.) és esetleg a szanszkrit (szkr.) kifejezéseket is tartalmazza.

⁵ Nevének eredetét a Da Yuan („Nagy Jüan”), a Kínában uralkodó Jüan-dinasztia hagyományára vezetik vissza. Mongol megfelelője a dajan (mong. dayan), MORIKAWA 2008.

⁶ JAMSRAN 2004: 76–80; ARIUNGUA 1996: 54–62.

⁷ Hatalmát azonban a Ming-dinasztia évkönyvei is elismerték. ARIUNGUA 1996: 55–56.

⁸ JAMSRAN 2004: 91–102.

⁹ A nomád birodalmak egyik központjának tekinthető terület ma a Belső-Mongol Autonóm Tartományban található.

¹⁰ HYER 1982.

¹¹ PÜREVJAV 1968: 26–28.

Altan több sikeres hadjáratot vezetett a Ming-területek ellen is (1529, 1530, 1542),¹² amelyeket a korai időszakban elsősorban a zsákmányszerzés motivált. 1550-ben megközelítette Pekinget is, és két év múlva északi hadjáratában megszerezte a mongol főváros, Karakorum feletti fennhatóságot is. Az 1571-ben aláírt szerződésben a kínai Ming-dinasztia is elismerte hatalmát,¹³ hozzájárult a mongol és kínai területek közötti kereskedelem újraindításához, s a szerződés megpecsételéséül a Ming-dinasztia 12. császára, Longqing (1537–1572) kínai címmel (*shunyi wang*, „engedelmes és igazságos fejedelem”) tüntette ki a mongol uralkodót.

Az 1582-ben elhunyt Altan volt az utolsó olyan mongol kán, akinek valódi esélye lehetett volna egy jelentősebb kiterjedésű egységes mongol állam kiépítésére. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy hatalmi pozícióit jobban erősítették a mongolok lakta területen túli hódításai, mint a „belpolitikai” sikerei. Bár jelentős hatalmi központot épített ki, vezető pozícióját sem fegyverrel, sem ideológiai eszközökkel nem sikerült elfogadtatnia a mongol népekkel, így uralkodói korszaka a területek egységesítése helyett inkább a déli területek szeparációját eredményezte. A buddhizmus támogatásában tett jelentős lépései hosszú távon alapvetően befolyásolták a mongol nomád társadalmat és a politikát is, így a mongol történelem megkerülhetetlen uralkodójává vált.

A harmadik terület, amely a mandzsu hódítás időszakában fontos mongol hatalmi központnak számított, a nyugati-mongol terület volt, melynek valódi megerősödését a 17. század közepére tehetjük. A déli-mongol területek mandzsu fennhatóság alá kerülését követően nem sokkal, 1640-ben, a gyakorlatilag egy pánmongol együttműködés megvalósításának céljából szervezett gyűlés¹⁴ újabb fejezetet nyitott Belső-Ázsia történetében. Itt teljesedtek be Erdenibátor (Erdenebaatar, vagy Baatar khuntaij, mong. Erdeni Bayatur, uralk. 1634–1653) korábbi erőfeszítései, amelyek a konszolidált központi hatalom kiépítését célozták. A sikeresen megszervezett *kurultáj*on a legjelentősebb mongol előkelők vettek részt – nem csak az ojrátok, de a nyugatra vonult torgutok és a halhák képviselői is. Az itt létrejött megállapodás alapozta meg az Ojrát (egyes összefoglalásokban Dzsungár) Kánság létrejöttét.

Írásba foglalták a dzsingiszi törvények megerősítését,¹⁵ emellett a mongol előkelők kinyilvánították a buddhizmus támogatásának¹⁶ szándékát is, így gyakorlatilag hatalmi szóval döntöttek arról, hogy az Ojrát Kánság nyugati területein megjelenő iszlámmal szemben a buddhizmus mellett teszik le voksukat, ami újabb

¹² URANGUA 2007: 22–31.

¹³ ARIUNGUA 1996: 63–72; URANGUA 2007: 27.

¹⁴ Ulaan Buraa nevű területen, a Tarbagati hegységben, ZANKHUU – ALTANTSETSEG 2014: 131.

¹⁵ OCHIR 2004/4. kötet: 85–87; DALAI 2006: 74–82.

¹⁶ Alig öt évvel korábban a halha előkelők hasonló lépést tettek, mikor Öndör Gegeent a mongol buddhizmus vezetőjének kiáltották ki. SZILÁGYI 2010a: 12–14.

lépést jelentett az ezen a területen tibeti közvetítéssel megjelent lámaista vallás társadalmi pozíciójának megerősödése felé.¹⁷

1. térkép Mongol területek a mandzsu hódítás előtt (Forrás: wikipédia)

MONGÓLIA A MANDZSU BIRODALOMBAN

A mandzsu hódoltság kialakulása a déli-mongol területeken

A fent röviden megemlített három, egymástól jól elkülöníthető mongol hatalmi központ lett később az a három egység, amelyet a mandzuk fokozatosan, három lépésben hódoltattak a 17. század elejétől a 18. század közepéig terjedő időszakban. A mandzsu állam alapítója, Nurhacsi (Nurhachi, mong. Tengri-yin születű császár 1559–1626) már a kezdetektől szoros kapcsolatokat ápolt a mongol területekkel.

¹⁷ Az ojrát buddhizmus egyik legkiemelkedőbb személyisége Zaya pandita (1599–1662) volt, akinek tevékenysége az egész mongol buddhizmus szempontjából meghatározó. 1617–1639 között Tibetben folytatott buddhista tanulmányokat, majd visszatért szülőföldjére, de nem csak ott, hanem a hálhák és a kalmükök között is többször tanított (1645, 1657, 1660). 1648-ban alkotta meg a *világos írást* (*tod bichig*), mely az ujjur-mongol írás „pontositott”, a hozzáadott mellékjelek miatt egyértelműbben olvasható változata. BIRTALAN – RÁKOS 2002: 40. Életéről bővebben lásd: TERBISH 2008: 71–86.

Ez a korábbi időszakban elsősorban a békés kapcsolattartást, a szövetségkötés lehetőségének keresését jelentette, hiszen a központi- (halha) és a déli-mongol területek kánjai között is voltak olyanok, akik egy esetleges mandzsuk szövetség kialakítására törekedtek. Az 1600-as évek elején a mandzsuk szoros kapcsolatot tartottak a halha mongolokkal.¹⁸ 1605-ben, 1606-ban és 1607-ben három követséget is vezettek a mongolok Nurhacsi udvarába, sőt kölcsönös házasságkötésekkel is biztosították az együttműködést a két hatalom képviselői között.¹⁹

1612-ben egy horcsin előkelő, Mingan egyik lányát a mandzsuk uralkodónak ajánlotta feleségül, ezzel próbálta szorosabbra vonni a mandzsukkal kötött szövetségét.²⁰ Nem ez volt az első eset, mikor a felek házasságkötéssel biztosították egymást kölcsönös jó szándékukról, hiszen a belső-ázsiai és a kínai történelemben is számos példát találunk hasonló esetekre. Az uralkodók kedvelt politikai eszköze volt ez a szövetségek megerősítésére, amit aztán a nomádok és később a mandzsuk is átvettek és tökélyre fejlesztettek. A korszak történetét feldolgozó korabeli művek számos esetben említik, hogy a mandzsuk előkelők lányait mongol kánokhoz adták feleségül.²¹

A mandzsuk déli irányba történő terjeszkedésének kézenfekvő következménye volt, hogy előbb-utóbb konfliktusba kerültek a déli-mongol területek kánjaival. Ráadásul a határozottabb mandzsuk előretörés épp arra az időszakra esett, amikor a csahar-mongol Ligdan (uralk. 1603–1634) saját fennhatósága alatt megpróbálta egyesíteni a déli-mongol területeket, és a mongol hagyományokra hivatkozva, egyértelműen a nagykáni pozíció megszerzése volt a célja.²² A mandzsuk feltűnésekor a mongol előkelők álláspontja nem volt egységes. Egy részük üdvözölte a mandzsukat, hiszen a Mingek vezette Kínából fenyegető veszéllyel, illetve Ligdan központosítási törekvéseivel szembeni támogatójukat látták bennük. Mások viszont, felismerve a mandzsuk valódi szándékát, mint betolakodókra tekintettek rájuk. Így egy a mandzsukkal szemben álló mongol szövetség is kibontakozni látszott, amelyben a déli-mongolok egyes vezetői mellett a Góbitól északra eső területek halha kánjainak képviselői is megjelentek. Az egymásnak feszülő érdekellentétek, az önállóság különböző értelmezései miatt, a mongol területek képtelenek voltak egységesen fellépni a határokon megjelenő új hódítóval szemben, és ez a széttagoltság hosszú távon a valódi függetlenség elvesztéséhez vezetett.²³

1619. november 12-én²⁴ Ligdan követei megérkeztek a mandzsuk udvarába, és átadták Nurhacsinak a kán üzenetét, melyet határozott nemtetszés fogadott. A kán kijelentette, hogy ő, mint csahar nagykán elvárja a mandzsuk uralkodótól hatalmá-

¹⁸ NARAN 2009: 19–28.

¹⁹ ERMACHENKO 1974; DUMAN 1974: 23–25; BERGHOLZ 1993: 155.

²⁰ NARAN 2009: 19–28.

²¹ Hong taiji (Abahai 1592–1643), a Qing-dinasztia alapítója, tizennégy lánya közül kilencet mongol előkelőkhöz adott feleségül, és a mandzsuk uralkodócsaládjába is számos mongol nemes lánya érkezett. VEIT 1990: 180.

²² CROSSLEY 1997: 77–78.

²³ ELVERSKOG 2006: 25–29.

²⁴ BERGHOLZ 1993: 159; DUMAN 1977: 129.

nak elismerését. Felszólította, hogy ne küldje seregeit a határon túlra, ne kerüljön konfliktusba se a déli mongolokkal, se a Ming-dinasztiával. Kinyilvánította, hogy ő az egyetlen, akinek jogában áll a nagykáni trón elfoglalása. A kínai diplomácia is abban reménykedett, hogy a csahar kán képes lesz útját állni a mandzsuk hódításnak – hiszen saját seregeire nem számíthatott, mivel a mandzsuk teljesen visszaszorították őket a Liaotung-félszigethez közel eső területekről.²⁵

1620 februárjában delegáció vitte Nurhacsi válaszát a csahar kánhoz.²⁶ A mandzsuk uralkodó a mongol és a mandzsuk kulturális, történeti hagyományok hasonlóságaira hivatkozva próbálta elkerülni a nyílt összeütközést, ugyanakkor egyértelművé tette, hogy nem ismeri el Ligdan jogát a káni trónra. Feltette neki a kérdést, vajon mit jelenthet a nagykáni titulus, ha maguk a csaharok is kínai fennhatóság alatt élnek. A követség nem enyhítette, inkább csak elmélyítette az ellentéteket a mandzsuk és a mongol kán között. Ligdan feltételezése szerint riválisa halogató taktikája csak azt célozta, hogy amíg őt leköti a Mingek elleni harc, a mandzsuk kán felkészülhessen ellene. A mandzsuk követek kivégeztetésével egyértelművé tette, hogy lehetetlen az ellentétek diplomáciai úton történő rendezése.

A közvetlen fegyveres konfliktus azonban még váratott magára. A mandzsuk seregek 1621-ben ugyan komoly győzelmet arattak a kínaiakon, a Ming-dinasztia seregét visszaszorították Shanhaiguanba, de nem törtek tovább déli irányba.²⁷ A kínaiak e vereséget követően formális szerződést kötöttek Ligdannel, amely 1621–1628 között volt érvényben.²⁸ Ez a szerződés többek között gazdasági előnyökkel is járt a csahar kán számára, hiszen hét év alatt a kínai határvédelmi egység számára mintegy 52 000 lovat adtak el, amiért 320 000 lan ezüst vételárat kaptak.²⁹

A helyzetet azonban nehezítette, hogy a következő években további déli-mongol kánok hódoltak be a mandzsuk uralkodónak. 1626-ban meghalt Nurhacsi. Fia, Abahai (Hong Taiji, vagy Huang Taiji, Tianzong uralk. 1626–1643) apja politikáját követve tovább folytatta az offenzívát Ligdan ellen, és a mongol kánok megosztásával egyre jelentősebb sikereket ért el a csahar kán ellen. Abahai az 1630-as évek elejére fokozatosan defenzívába kényszerítette ellenfelét, aki apránként kénytelen volt a Kukunor vidékéig hátrálni, ahol végül 1634-ben betegség következtében életét vesztette. Halálával az utolsó jelentős akadály is elhárult az elől, hogy a mandzsuk deklarálják fennhatóságukat a déli-mongol területek felett. 1636. május 5-én az Abahai által összehívott kurultájon 49 déli-mongol kán fogadott hűséget a mandzsuk uralkodónak, aki hivatalosan is kinyilvánította új dinasztiáját – Nagy Qing (Da Qing 1636/1644–1911) – létrehozását. Annak érdekében, hogy a mongol kánok feletti uralmát formális címmel is megerősítse, felvette a *bogd* (szent) kán címet, mely a

²⁵ ERMACHENKO 1974: 33.

²⁶ DUMAN 1977: 130.

²⁷ A mandzsuk ekkor alapították Mukdent, amit 1621-től Nurhacsi fővárosává tett. CROSSLEY 1997: 32.

²⁸ BERGHOLZ 1993: 162.

²⁹ CHIMITDORZHIEV 1974: 11.

későbbiekben a mongol nagykáni címmé vált, sőt a mandzsu dinasztia bukása után a függetlenségét kinyilvánító Külső-Mongólia uralkodójának egyik titulusa is lett.³⁰

A halha-mongol területek hódoltatása

A mandzsuk belső-mongóliai³¹ térnyerése csak még jobban felértékelte a Góbitól északra eső mongol területek fontosságát. Kérdés volt, vajon sikerül-e ezeket halha fennhatóság alatt megtartani, egyesíteni, vagy ezek is külső befolyás alá kerülnek. A 17. század közepétől már a szibériai területeket addigra jórészt elfoglaló cári orosz birodalommal is számolnia kellett annak, aki a halha területekre vetett szemet. Ugyanakkor ebben az időben – elsősorban a tibeti közvetítéssel újra e területre érkező buddhizmus terjedésének, az ún. második mongol buddhista megtérésnek köszönhetően – Tibet befolyása is érezhetően növekedett nem csak a déli-mongol, de a halha és az ojrát területeken is. Ennek köszönhetően a mongolok és Tibet kapcsolata kölcsönösen hatott az adott területek belpolitikai életére is. A tibeti gelugpa³² rend ebben az időben vívta harcát a rivális buddhista rendekkel befolyása kiterjesztése érdekében, és ez 1642-ben a hosut-mongol Güsri (Güüsh 1582–1655) segítségével sikerült is nekik. A mongol kánnak köszönhetően a dalai láma Tibet világi trónjára ülhetett. A hatalmi harcok olyannyira szorossá tették a gelugpa rend és a mongolok kapcsolatát, hogy ez egyes mongol nemzetségeket is egymás ellen fordított.³³ Épp a halha terület feletti fennhatóság megszerzéséért fokozatosan kibontakozó harc időszakában erősödött meg a buddhizmus befolyása. A halha kánok – az egymással szemben olykor felszínre törő ellenségeskedéseiket is félre-téve – 1639-ben közösen nyilvánították a mongol buddhizmus első megtestesült lámájának a Tüsjetü kán (Tüsheet khan Gombodorj, 1594–1955) fiát, Öndör

³⁰ Halha *Bogd khaant Mongol Uls.* („Szentkáni Mongólia”).

³¹ A kifejezés itt már a Góbitól délre eső mongol területeket jelenti, és arra a mandzsu korban meghonosodott rendszerre utal, amikor a sivatagtól északra eső központi mongol szállásterületet – nagyjából a mai Mongóliát – külső-, még a déli – kínai magterülethez közelebb eső vidéket – belső-mongol területeknek nevezték. Ez a rész képezte az 1947-től létrejött kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány alapját.

³² A Tsongkhapa (blo-bzang grags pa, 1356–1419) által alapított reformált buddhista rend, a sárga süvegesnek is nevezett „erényes rend” a *dge lugs pa* elsősorban a dalai lámák hatalomra kerülése után lett a belső-ázsiai buddhizmus meghatározó rendje.

³³ 1565-ben Dondup Tseten Dorje (?–1620) a tibeti Tsang tartomány kormányzója lett, mely hagyományosan a renddel szemben álló karma pa rend hátszágának számított. Már hatalomra kerülésekor baráti kapcsolatot alakított ki a csogtu mongolokkal. 1635-ben a hosut mongolok a dalai láma ellenfeleit támogató mongolok ellen fordultak, és 1637-ben az ezekben az években az Ojrát Kánság létrehozásával foglalkozó Erdenibátor huntaidzsi (Erdenebaatar khuntaij, ?–1653) és a torgut Örlög támogatásával Kukunor közelében össze is csaptak velük, de később tárgyalásos úton rendezték a nézeteltéréseiket. Arsalang, a csogtu serege akkori vezetője, nem volt hajlandó tovább harcolni a dalai láma ellen, sőt személyes találkozásukon ígéretet tett, hogy soha nem támad a gelugpa rend ellen. Ezt a lépését az apja árulásnak minősítette, és ezért bérgyilkosokkal ölette meg. SHAKABPA 2000: 98–99; TAUPIER 2015: 28.

Gegeent (Öndör Gegeen, 1635–1723), akit 1650-ben tibeti zarándoklatán az 5. dalai láma is elismert, mint megtestesülést, és a *jebtsundamba*³⁴ címet adományozta a fiatal lámának. Így létrejött a mongol buddhizmus főlámájának pozíciója, a *bogd gegeen* cím is, ami a mai napig meghatározó a mongol politika- és kultúrtörténetben egyaránt. A tisztség birtokosai a mongol buddhizmus, és ezen keresztül a mongol történelem és kulturális hagyomány megkerülhetetlen szereplőivé váltak, amiben nem kis szerepe volt magának Öndör Gegeennek, hiszen az első bogd korának meghatározó történeti szereplőjévé vált.³⁵

A halhák kánságai közül ebben az időben hatalmukat tekintve a Dzsaszagtu (Zasagt khan), a Tüsjetü (TüsHEET khan) és a Szecsen (Setsen khan)³⁶ kánság emelkedett ki. Mivel ez utóbbi területe volt legközelebb az egyre erősödő mandzsú territóriumhoz, az akkor uralkodó szecsen kán, Soloj (Sholoi 1577–1655) már Ligdan halálának évében követséget küldött a mandzsú uralkodóhoz, biztosítva őt arról, hogy a béke híve és nem keres semmilyen konfliktust.³⁷ Egy évvel később már a Tüsjetü és számos kisebb hatalmú kán is követte a példáját.³⁸ Abahai egyelőre kivárt, de mikor 1638-ban a halha kánok elküldték a „kilenc fehér”³⁹ ajándékot, már biztosította őket jó szándékáról és jelképesen fogadta a mongolok hódolatát. A mandzsú uralkodó e gesztusban igazolódni látta további – a Góbi sivatagtól északra eső területek elfoglalásával kapcsolatos – terveit, a halhák azonban hamarosan siettek demonstrálni a mandzsú hatalomtól való függetlenségüket.⁴⁰

A déli-mongol területek hódoltatása után a mandzsuk figyelme ismét a Ming-dinasztia felé fordult. 1644-ben elfoglalták a császári trónt, és a következő évtizedekben elsősorban a Kína feletti fennhatóság megszerzéséért folytatott harc kötötte le az erejüket. A mongol területek felé csak a század utolsó két évtizedében fordultak ismét, így a központi mongol szállásterület némi lélegzethez jutott.

A viszonylag békés időszaknak a század nyolcvanas éveiben kirobbanó halha belviszály vetett véget, melybe hamarosan mind a mandzsuk, mind az 1640-ben a nyugati mongol területeken létrejött Ojrat Kánság is bekapcsolódott, így a két halha kánság – a Dzsaszagtu és a Tüsjetü – egymás elleni harca, lassan

³⁴ Tib. *rje btsun gdam pa*, klasszikus mongol *boyda gegen* (gegeen), halha mongol *bogd gegeen* cím. A halha *bogd gegeen* („szent fény, fényesség, bölcsesség”), *bogd khan* („szent kán”) (mong. *boydo /boyda gegen/, boydo qayan*), *jebtsundamba khutugtu* címek gyakorlatilag egyenértékűek és szinonimaként használhatóak a tibeti címmel. A tibeti eredetű szavak, nevek mongol átírásaira általában jellemző a nyelvi torzítás, így mongolban találkozhatunk *javzandamb* átírással is.

³⁵ SZILÁGYI 2010a: 19–41.

³⁶ Itt a kifejezés nem a korábbi forrásokban a mandzsú uralkodó megszólítására használt formulát jelenti, hanem a három halha kánság közül a legkeletibb, a Szecsen káni aimag kánjának megjelölésére szolgál.

³⁷ OCHIR 2004/4. kötet: 72.

³⁸ A Tüsjetü kán (TüsHEET khan) 1637 októberében értékes ajándékokkal megrakodva követséget küldött a mandzsú udvarba, hogy biztosítsa az uralkodó jóindulatát. BERGHOLZ 1993: 176; ERMACHENKO 1974: 73–75.

³⁹ Az adó természetesen nem csak tevé és lovak jelképes beszolgáltatását takarta. Mértéke koronként és a mandzsú uralkodó befolyásának nagyságától függően változott.

⁴⁰ CHIMITDOZHIEV 1974: 20.

egy szélesebb összecsapássá terebélyesedett. A Dzsaszagtu oldalán a háborúba avatkozó ojrát Galdan kán (uralk. 1671–1697) jelentős sikereket ért el a halha területen, ezért a támadásoknak addig önerőből ellenálló másik kánság, szintén külső segítség bevonását tervezte: felmerült a szövetségkötés a mandzsukkal, sőt az ebben az időben a mongolok által lakott terület északi határain már megjelenő oroszokkal is. A Tüsjetü Kánság végül a mandzsu szövetség kialakítása mellett döntött, amiben nem kis szerepe volt a mongol főláma politikai állásfoglalásának is. A mandzsuk a hetvenes évek végére már végeztek a Ming-ellenállás felszámolásával, gyakorlatilag Kína egész területét birtokolták, így volt erejük és lehetőségük a Tüsjetü kán kérésének eleget tenni. A halha belviszályba – illetve ekkor már az ojrát-halha háborúba – történt beavatkozásuk hamar eldöntötte a kérdést, 1690 szeptemberében döntő vereséget mértek Galdanra.⁴¹

A mandzsuk így elérték céljukat, Halha-Mongólia hódoltatásának legfőbb akadályát, az ojrátokat legyőzték, meggátolták, hogy az oroszok érdemben beavatkozzanak a mongol területeken folyó küzdelemben,⁴² és Tibetet is kizárták a játszmából, hiszen a fegyverrel elfoglalt területeken a dalai láma már csak a buddhista valláson keresztül tudott némi befolyást gyakorolni rájuk. A Galdan felett aratott győzelem után eljött az idő, hogy az új helyzetet a régi szokásnak megfelelő módon szentesítsék. A mandzsu–mongol szövetség létrejöttét – gyakorlatilag a halha területek mandzsu fennhatóság alá vonását – az 1691 májusában⁴³ Dolon norban (halha Doloon nuur) összehívott kurultáj mondta ki.⁴⁴ Itt a halha kánok hódolatát fogadó mandzsu uralkodó, Kangxi (1654–1722) mellett már a jebtsundamba is ott állt, jelenlétével képviselve a buddhizmust és elismerve a mandzsuk Halha-Mongólia feletti fennhatóságát. Az a tény, hogy a mongol előkelők a bogd geegen vezetésével fogadták el a mandzsu fennhatóságot, a buddhista vallás és a császár egyfajta szövetségét, együttműködését vetítette előre, egyúttal felidézte azt a mongol történeti hagyományt, amit „két törvény”-ként ismerhetünk, és amely a világi és szakrális hatalom egymás mellett élésére, együttműködésére utal.⁴⁵ Ezzel Halha-Mongólia történetének egy korszaka lezárult, s egy új kezdődött, amelyben a mongol buddhizmus vezetője is – elvesztve önállóságát –, a mindenkori mandzsu császár alattvalójává vált.⁴⁶

⁴¹ DALAI 2006: 148–153.

⁴² Ebben meghatározó szerepet játszott az 1689-ben megkötött nercsinszki szerződés, amelyben első alkalommal rögzítették az orosz–kínai (mandzsu) befolyási területeinek határát.

⁴³ A tanácskozás pontos idejére vonatkozóan eltérőek az adatok. A mongol feldolgozások a császár érkezését a 4. hónapra teszik. OCHIR 2004/4. kötet: 120.

⁴⁴ A kurultajt Kubilaj kán régi birodalmi fővárosában, Shangduban tartották 1691. május 29. és június 3. között. Vö. HALKOVIC 1985: 9–10.

⁴⁵ Ennek jelentőségére az 1911-ben létrejött Teokratikus Mongol Állam tárgyalásakor még érdemes visszatérni.

⁴⁶ A mandzsu császár az esemény tiszteletére számos kiváltságos címet adományozott a mongol előkelőknek. Később ezek a kínai eredetű címek lettek a mandzsu kori mongol társadalmi hierarchia alapjai. Öten chin van, 6 fő jün van rangot kapott, ezenkívül 3 beil, 7 gün, 6 tergüün

Az ojrát területek függetlenségének elvesztése

A 18. század elejére az Ojrát Kánság maradt az egyetlen, még független mongol terület. Galdan és utódai mindent elkövettek annak érdekében, hogy az elszenvedett vereségért revansot vegyenek. A századforduló az ojrátok és mandzsuk összecsapásától volt hangos. Ezek színtere részben a halha területek, részben Tibet voltak, ahol bár az ojrátok képesek voltak részleges sikereket elérni, végül mégis kénytelenek voltak meghátrálni a mandzsuk előtt.

Ekkor már mindkét szembenálló fél folyamatos kapcsolatot tartott fenn Oroszországgal, hiszen elemi érdekeik fűződtek ahhoz, hogy ellenségeik oldalán ne avatkozzon a konfliktusba. A diplomáciai egyeztetések ismét csak a Qing-hatalomnak kedveztek. I. Péter orosz cár az ojrát–mandzsuk ellentétét megpróbálta saját javára fordítani, és többször felajánlotta segítségét Cevanrabdan ojrát kánnak (1643–1727, uralk. 1697–1727)⁴⁷ azzal a feltétellel, ha a kán csatlakozik az Orosz Birodalomhoz. Az ojrátok még a század első évtizedeiben területeket próbáltak szerezni az oroszoktól. Cevanrabdan több követséget is küldött a szibériai vajdákhoz, melyek hangsúlyozták, hogy a krasznojarszki, kuznyetszki, tomszki terület, vagy a Baraba sztyeppe egykor ojrát terület volt, így az oroszoknak el kell hagyniuk azt. Az ojrátok 1709–1710-ben ugyan sikertelenül, de meg is támadtak néhány dél-szibériai erődöt.⁴⁸ I. Péter már 1713-ban megparancsolta a szibériai kormányzónak, Matvej Gagarinnak, hogy vegye fel a kapcsolatot az ojrát uralkodóval és rendezze a vitás kérdéseket.⁴⁹ Ez akkor még nem sikerült, de a nézeteltérés tisztázására az ojrátok tibeti veresége újabb lehetőséget nyújtott.

1722–1724 között az Iván Unkovszkij vezette orosz misszió volt az utolsó, mely megkísérelte az ojrátokat orosz fennhatóság alá vonni.⁵⁰ I. Péter parancsa arra vonatkozott, hogy próbáljanak aranyelőhelyeket feltárni az ojrát területeken, de emellett a szövetségkötés lehetőségét sem zárták ki. Cevanrabdan korábban már két orosz sereget is visszavert, ennek ellenére nem zárkózott el véglegesen egy esetleges megállapodástól sem. Unkovszkij feladata ennek elérése volt, azonban rosszkor érkezett, hiszen Kangxi császár halálával az ojrátok pozíciója lényegesen javult. Az oroszok ajánlata ismét fegyveres segítség és egy Ajukival kötött szerződéshez hasonló megállapodás volt, de a már hagyományosnak mondható forgatókönyvnek megfelelően az ojrát kán ismét elutasította az orosz területhez való csatlakozást.⁵¹

Bár a mandzsuk császárok is elkövettek mindent annak érdekében, hogy fegyveres támogatást kapjanak az oroszoktól, sem I. (uralk. 1682–1725), sem II. Péter (uralk. 1727–1730) nem volt hajlandó katonai erővel támogatni a mandzsuk előretörést, sőt

taij címet adományozott. 34-en a közigazgatásban is résztvevő jazag noyon címet kaptak. SONOMDAGVA 1961: 71; OCHIR 2004/4. kötet: 120.

⁴⁷ TÓTH 2023: 110. A kán neve egyes átírásokban Tsewang Rabtan.

⁴⁸ BERHOLZ 1993: 309.

⁴⁹ PERDUE 2005: 211.

⁵⁰ DALAI 2006: 186.

⁵¹ Perdue közli a tárgyalás jegyzőkönyvének egyes szakaszait is. PERDUE 2005: 224–225.

mongol alattvalóiknak – a volgai torgutoknak – meg is tiltották, hogy bármilyen módon beavatkozzanak a konfliktusba. Bár kötötte őket az 1689-es szerződés, és nem avatkoztak bele az Amurtól délre eső területeken folyó összetűzésekbe, nem állt érdekükben, hogy a mandzsuk a nyugati-mongol területeken is jelentős sikereket érjenek el. Ennek ellenére az ojrát visszautasítás és a folyamatos tárgyalások közelebb hozták egymáshoz a cári és a mandzsú diplomáciát. Az 1727-ben megkötött határszerződés rögzítette a két nagyhatalom határait, mégpedig azon a vonalon, amelyik mind a mai napig meghatározza a Mongol Köztársaság északi határát.⁵²

A végső összecsapás az ojrátok és mandzsuk között a század közepén robbant ki, és részben egy ojrát hatalmi konfliktus következményének is tekinthető, ami lehetőséget adott a mandzsú uralkodónak arra, hogy beavatkozzon riválisa területén. 1755-ben Qienlong (1711–1799) elérkezettnek látta az időt, hogy lezárja konfliktusát a nyugati-mongolokkal, és jelentős seregeket küldött az akkori ojrát kán, Davacsi (Davachi meghl. 1759) legyőzésére. Seregében ott harcolt Amurszana (Amarsanaa, 1723–1757) is,⁵³ aki ekkor még a trón várományosának tekintette magát. A mandzsú uralkodónak azonban más tervei voltak. Meg kívánta akadályozni egy újabb erős mongol kánság létrejöttét, ezért a területeket a saját fennhatósága alá kívánta vonni. Amikor Amurszana számára is nyilvánvalóvá vált, hogy céljai nem egyeznek korábbi támogatója elképzeléseivel, a mandzsuk ellen fordult.

1755 szeptemberében régebbi szövetségesei mellett, több halha előkelőt is sikeresen maga mellé állított a mandzsuk elleni felkelésben, így Csingundzsavot (Chingünjav 1710–1757), Rincindordzsot (Rinchindorj)⁵⁴ és Cevenbaldzsirt (Tseveenbaljir) is.⁵⁵ A Qing-udvar azonban hamarosan tudomást szerzett az összeesküvésről. Rincindordzs több, az udvarhoz nem lojális halha előkelővel a császár parancsára kénytelen volt Pekingbe utazni, ahol nem sikerült magát tisztáznia, és kivégezték.⁵⁶ Amurszana egy ellene küldött kisebb mandzsú sereg legyőzése után,⁵⁷ 1756 februárjában ojrát kánként hirdette ki magát.⁵⁸ Ezzel a lépéssel azonban a stabilitás helyett a teljes káoszba taszította országát, mert származása miatt sokan nem tekintették a trónra méltónak. Az ojrát felkelők teljesen magukra maradtak, hiszen a mandzsú császár csírájában próbálta elfojtani a felkelést a halhák között, ezért a rebelleket elfogatta és Pekingbe vitette, ahol számos meghívott mongol előkelő előtt nyilvánosan kivégeztette őket.⁵⁹

A mongol főláma második újjászületése, a második jebtsundamba és néhány halha előkelő megpróbált titkos tárgyalások útján kapcsolatot keresni az orosz kormánnyal és felajánlották hűségüket abban az esetben, ha Erzsébet cárnő (uralk.

⁵² GERELBADRAKH 2002: 117–121.

⁵³ PERDUE 2005: 270–274.

⁵⁴ OCHIR 2004/4. kötet: 151.

⁵⁵ PERDUE 2005: 276–279.

⁵⁶ OCHIR 2004/4. kötet: 147–155.

⁵⁷ ZLATKIN 1964: 448.

⁵⁸ CHIMITDORZHIEV 1979: 55–56.

⁵⁹ BERHOLZ 1993: 389.

1741–1762) hajlandó támogatni a halhák függetlenségi törekvéseit.⁶⁰ A kapcsolat-felvétel meg is történt 1756-ban, a cári kormány szibériai képviselője tájékoztatta a cárnőt a mongolok kéréséről, azonban támogatásra innen sem számíthattak. Az orosz csapatok jelentős része ekkor Európában volt lekötve a hétéves háborúban,⁶¹ így a cári kormány megpróbált minden jelentősebb konfliktust elkerülni a Qing-dinasztiával. A mongolok hiába próbálták az oroszokat céljaiknak megnyerni, nem jártak sikerrel, s bár az előző évben volt lehetőség az orosz álláspont megváltoztatására,⁶² erre ekkor már nem volt esély.

E titkos tárgyalásokkal párhuzamosan Csingundzsav halha kán kiállt a felkelés mellett,⁶³ és levélben közölte a mandzsú császárral, hogy nem ismeri el fennhatóságát. Ugyanakkor egy nagyjából 2000 fős sereg élén⁶⁴ nyílt szervezkedésbe kezdett.⁶⁵ Megpróbált egy előkelői gyűlést, kurultájt összehívni, ahol egy mandzsuelles szövetség alapjait szerette volna létrehozni, és felvette a kapcsolatot Amurszanával, illetve a mongol főlámával, aki az előző megtestesülés tevékenysége és az általa kivívott tisztelet következtében akár a halha előkelők egységének megteremtője, és így közvetve az események kulcsa is lehetett volna. Nem véletlenül állította Jakobi, a cári kormány szelenginszki megbízottja: „Ahol a jebtsundamba kutugtu, ott van Mongólia, és ahol Mongólia, ott van a jebtsundamba.”⁶⁶ Amint a mandzsú uralkodó hírére vette Csingundzsav függetlenedési törekvéseinek és annak, hogy ő is kereste a kapcsolatot a mongol főlámával, azonnal kisebb csapatot küldött a bogd geegen „védelmére”, s ezzel gyakorlatilag teljesen elszigetelte őt. E védőőrzéssel elérte, hogy ne avatkozhasson be az eseményekbe, és egyúttal konzerválta a mongolok megosztottságát. Így, ha kevésbé jelentős mértékben is, mint a korábbi megtestesülés, de a második jebtsundamba is hozzájárult a mongolok feletti mandzsú hegemonia kialakulásához. A mongol főláma 1757-ban bekövetkezett halála után, a mongol buddhista kolostori rendszer irányítása közvetve a mandzsú császár befolyása alá került. Hatalma lehetővé tette, hogy parancsban utasítsa a dalai és

⁶⁰ ZLATKIN 1975: 103–104.

⁶¹ Hétéves háború: 1756–1763. Gyakorlatilag az európai hatalmi viszonyok újraértékeléséért folyik, elsősorban a brit hatalmi pozíció gyengítéséért és osztrák részről Poroszország elszigeteléséért. Erzsébet cárnő 1756-ban a Versailles-i szerződésben csatlakozik a francia–osztrák szövetséghez. A háború az európai hatalmi struktúrák átalakulását eredményezte: bár területi változásokat nem sikerült elérni, Poroszország hatalmi szerepe és Oroszország európai befolyása jelentős mértékben növekedett.

⁶² Bár az orosz vezetés kijelentette – elsősorban a korábban kötött orosz–mandzsú szerződésekre hivatkozva –, hogy az Ojrát Kánságból az orosz területekre költözőket kiszolgáltatja, 1755-ben néhány mongol kérése, mely szerint szerettek volna a cár alattvalóivá válni, erősen megingatta ezt az álláspontot. A cári kormány el is küldött egy nyilatkozatot a Lifan Yuan hivatalba, melyben jelezte, hogy Oroszország az Ojrát Kánságot önálló államnak ismeri el, mely nem tartozik a mandzsú fennhatóságú területek közé. A helyzet azonban egy év alatt jelentősen változott, és a halhák 1756-ban már nem volt lehetőségük a támogatás megszerzésére.

⁶³ DALAI 2006: 237.

⁶⁴ ZLATKIN 1964: 455.

⁶⁵ OCHIR 2004/4. kötet: 151–156; PERDUE 2005: 278–279.

⁶⁶ BERHOLZ 1993: 393.

pancsen lámát, hogy a mongol egyházfő újjászületését ne Mongóliában, hanem Tibetben keressék és találják meg.⁶⁷

1756-ban a mandzsu udvar a kazakokkal is felvette a kapcsolatot Amurszana és a felkelők teljes elszigetelése érdekében. Arra ösztönözte őket, hogy indítsanak támadást a felkelők ellen, és Amurszana korábbi szövetségését, Ablait (1711–1781) is utasította a támadásra. Bár Ablai nem tett eleget a felszólításnak,⁶⁸ nem nyújtott több segítséget a felkelőknek sem. Amurszana ekkor kénytelen volt az oroszokhoz fordulni, de ő sem járt több sikerrel, mint korábban a halha követek. Az egyetlen eredmény – ha ezt annak lehet nevezni – az volt, hogy Oroszország hajlandó volt megnyitni határait az ojrátok előtt.⁶⁹

Amurszana 1757 elején egyetlen megmaradt szövetségeseivel, Csingundzsavval próbálta felvenni a kapcsolatot. Egyedüli esélyük egy jelentősebb siker elérésére az lett volna, ha képesek egyesíteni seregeiket. Mivel a térségbe vezényelt első mandzsu haderő jelentős része akkor még ojrát területeken tartózkodott, a Qing-udvar korábbi, jól bevált taktikájához folyamodva ismét a mongolokat fordította egymás ellen. Az egyesülés megakadályozása érdekében Csingundzsav ellen vezényelt császári csapatok jelentős részét a csahar mongolok adták, bizonyítva ezzel, hogy a legkorábban hódoltatott belső-mongol területek milyen szorosan kapcsolódnak a mandzsu dinasztiahoz. A második mandzsu sereg a két felkelő csapatainak egyesülését sikeresen megakadályozta, és miután Csingundzsav 1757. január 12-én meghalt,⁷⁰ Amurszana egyedül volt kénytelen szembenézni a nagyjából háromszoros mandzsu túlerővel.⁷¹

Az első ütközetekben a felkelők jelentős vereséget szenvedtek, Amurszana emiatt észak felé próbált menekülni, de itt újabb meglepetéssel szembesült. Korábbi támogatója, Ablai a Kazak Középső Horda kánja lett, és így mint formálisan a mandzsu császár alattvalója fegyverrel fogadta a felkelőket. Amurszana a nehézségek ellenére sikeresen elérte az orosz területet, ahol a cári kormány⁷² menedékjogot biztosított számára és a Jamisevskij erődben telepítette le követőivel együtt. Rövidre szabott életéből azonban már nagyon kevés volt hátra. Követét, Davaa-t még útjára indíthatta egy szövetségekötési javaslattal a cári udvarba, a választ azonban már nem várhatta meg, mert 1757. szeptember 21-én 35 éves korában himlőben elhunyt.⁷³

Halála után a mandzsu seregek akadály nélkül foglalhatták el az ojrát területeket, és tették most már végérvényesen a Mandzsu Birodalom részévé. A mandzsuk 1757. június 14-én elfogták a cárnő ojrát felkelőknek szóló válaszát, melyben felelevenítette korábbi álláspontját, miszerint, ha Amurszana hajlandó elfogadni az orosz

⁶⁷ SZILÁGYI 2004: 15.

⁶⁸ DALAI 2006: 254.

⁶⁹ BERHOLZ 1993: 390.

⁷⁰ BERHOLZ 1993: 394.

⁷¹ OCHIR 2004/4. kötet: 151. A harcokról részletesen lásd: PERDUE 2005: 270–289.

⁷² Amurszana az új szövetség megkötése érdekében még 1757 januárjában küldött követiséget Davaa vezetésével Szentpétervárra, hogy tárgyaljon a cári kormánnyal. BERHOLZ 1993: 397.

⁷³ CHIMITDORZHIEV 1979: 57.

fennhatóságot és önként csatlakozik az orosz területekhez, számíthat segítségre a mandzsuk ellen. A császár nem késlekedett tiltakozni az orosz udvarnál a korábbi mandzsú–orosz status quo felrúgása miatt, annak ellenére, hogy a javaslat az ojrát felkelő halálával tárgyalanná vált. Azzal a követeléssel fordult a cári kormányhoz, hogy szolgáltatassák ki számára Amurszana holttestét.⁷⁴ A követelést az oroszok visszautasították, és javasolták a kínaiaknak, hogy egy hivatalos küldöttség győződjön meg a felkelő haláláról Szelenginszkben.⁷⁵ A mandzsú császár csakúgy, mint a másik fél, nem volt hajlandó engedni álláspontjából, és betiltotta az orosz–kínai kereskedelmet a kjahtai körzetben, sőt jelentős csapatösszevonásokat hajtott végre a kazak határon. A konfliktus azonban rövidesen megoldódott. A mandzsú császár hamarosan megbizonyosodott arról, hogy az oroszok semmilyen formában sem akarják a lázadó halálát kihasználni a mandzsuk ellen, és 1758 márciusában követei útján meggyőződhetett ellenfele haláláról.⁷⁶ A kereskedelmi kapcsolatot ismét felújították, a csapatokat visszarendelték, és a két ország viszonya újra nyugvópontra került.

Az ojrátok nem jártak ilyen jól. Amurszana vereségét és menekülését követően az Ojrát Kánság területén tartózkodó kínai csapatok olyan véres megtorlást alkalmaztak a lázadókkal szemben, melyre a mongol területek hódoltatásának idején egyetlen korábbi alkalommal sem volt példa. A korszakkal foglalkozó munkák nem egyeznek a pontos számokat illetően, de a tudósítások alapján nagyjából 200 000 családra becsülik az ojrátok veszteségeit.⁷⁷ Ez a szám csak részben jelenti a pogromok közvetlen elszennvedőit. Sokan közvetett módon lettek áldozatai a mandzsú csapatok fosztogatásainak, akik feldúltak minden útjukba eső területet, elhajtották vagy elpusztították az állatállományt, lehetetlenné téve a nomádok számára a túlélést, szinte éhhalálra ítélve őket, mások pedig inkább az orosz területekre menekültek a nélkülözések elől.⁷⁸

A mandzsú megtorlás következtében az Ojrát Kánság, illetve Dzsungária területe jórészt elnéptelenedve lett a birodalom része, ezzel – az Oroszország által sikeresen védelmezett burját területek kivételével – gyakorlatilag lezárult a mongolok lakta területek hódoltatása, amelyek a Qingek 1911-es bukásáig a dinasztia fennhatósága alá

⁷⁴ PERDUE 2005: 288.

⁷⁵ PERDUE 2005: 288; BERHOLZ 1993: 401.

⁷⁶ Végül a mandzsuk kérésének részben engedve Amurszana testét 1762 tavaszán Tobolszkból Kjahtába vitték, hogy ott a mandzsú követek megbizonyosodhassanak a felkelő haláláról. Később épp a mandzsuelles felkelők menekülésének következtében módosították az orosz–mandzsú kjahtai szerződés X. pontját, mely a törvényszegőkkel kapcsolatos intézkedésekre vonatkozott. Az új megállapodást 1768. október 18-án írták alá Kjahtában. MARCH 1996: 116.

⁷⁷ A 200 000 család akár 500–600 000 embert is jelenthet. Owen Lattimore véleménye szerint a mandzsuk nagyjából 50%-os népességvesztést okoztak az Ojrát Kánságnak. 20%-ot meggyilkoltak, további 20% a rossz körülmények miatt vesztette életét, és nagyjából 10% hagyhatta el az országot. Ugyanezek a paraméterek Chimitdorzhievnél: 30% lett a kínaiak áldozata, 40% halt meg a nélkülözések miatt és 20% hagyta el az országot. Szerinte 90%-os a népességvesztés. Vö.: LATTIMORE 1950: 195; CHIMITDORZHIEV 1979.

⁷⁸ DALAI 2006: 262.

tartoztak. A 20. század hosszas politikai csatározásaiban egyedül Külső-Mongólia volt képes visszaszerezni függetlenségét. Sőt itt kell hangsúlyoznunk, hogy bár a halha területek egy külső hatalom általi leigázása a mongol történelem kevésbé dicsőséges korszakát jelenti, a mandzsu hatalom konszolidációja után olyan egységbe szervezte az itt élőket, amely a korábbi széttagoltság után lehetővé tette, hogy egységes államként próbálják megszerezni és megtartani függetlenségüket a 20. század első évtizedeiben. A Góbi sivatagtól délre eső mongol területek ma Kína autonóm tartományaként képezik az ország részét, de a 20. század kínai betelepítési politikájának köszönhetően ma már kisebbségbe kerültek itt a mongolok.

*A mongol buddhista vallás és kolostori rendszer
a mandzsu fennhatóság idején*

A Qing császárok már a dinasztia uralkodásának kezdeti szakaszában felismerték a tibeti eredetű lámaizmus mongóliai elterjesztésében, illetve a buddhista vallás támogatásában, a kolostori rendszer kiépítésében rejlő lehetőségeket. A mongolok feletti hatalmuk konszolidálásának érdekében 1911-ig tartó uralmuk idején, gyakorlatilag hasonló céllal használták a vallást, mint a 16–17. században a mongol területek újraegyesítésére törekvő korábbi mongol riválisaik. A fennhatóság fegyverrel történő megszerzése után a hatalom kiépítésében, megtartásában, sőt legitimálásában jelentős segítséget nyújthatott számukra a buddhista kolostori rendszer.⁷⁹

A mandzsuk az 5. dalai láma halála és a Tibet feletti befolyás megszerzése után közvetlen befolyást próbáltak gyakorolni a dalai és a pancsen lámákra is, akik alkalom adtán közvetlen császári parancsra avatkoztak be a mongol belpolitikába. Az 1755–1757 között kirobbant mandzsuellenes felkelés leverése és a második mongol főláma halála pedig olyan lehetőséget teremtett hatalmuk további kiterjesztésére, amit nem hagyhattak kihasználatlanul. Pozíciójuk immár lehetővé tette a mongol belügyek, így a mongol buddhista kolostori rendszer közvetlen befolyásolását is.

Bár Öndör Gegeen (1635–1723), az első mongol főláma a mongol kultúrtörténetet is jelentősen befolyásoló tevékenysége mellett törekedett a mandzsu udvarral való jó kapcsolat kialakítására is, a második újjászületés már nem állt ki egyértelműen a dinasztia mellett. Az ojrátok mandzsuellenes felkelése idején tanúsított bizonytalankodása, erőtlén próbálkozása a Qing-dinasztiától való elszakadásra és az oroszokkal történő kapcsolatkeresése rádöbbsentette a császári udvart arra,

⁷⁹ Mint korábban említettük, a mandzsu császári legitimációnak és szertartásrendnek része volt Kínában is a buddhista hagyomány. Erre vonatkozóan lásd: PERDUE 2005; ELVERSKOG 2006. Ugyanakkor széles körben elterjedt értelmezés, hogy a mandzsuk csupán a mongolok pacifikálása érdekében terjesztették a buddhizmust. Ha volt ilyen szándékuk, akkor ez első-sorban nem azt jelentette, hogy a jámbor mongol lámák majd nem fognak fegyvert a mandzsu hódítókkal szemben, talán fontosabb, hogy a kolostori kiváltságok adományozásával a világi közigazgatásból kiszorult mongol előkelők kárpótlására is felhasználták a vallást.

hogy az érdekei a pozíció erősebb kontrollját követelik meg. Ezért 1757-ben egy a dalai és pancsen lámának írt közvetlen parancsában egyenesen megtiltotta, hogy a mongol főláma reinkarnációját Mongóliában keressék. Ezzel elérte, hogy a mongolok számára oly fontos, és ebben az időben már nagy tekintéllyel rendelkező jebsundamba újabb megtestesüléseit hosszú évszázadokig ne keressék mongol területeken.⁸⁰ Ezt követően egészen a legutóbbi időkig a mongolok spirituális vezetője tibeti származású – bizonyos értelemben idegen – volt, aki még a mongol nyelvet is kénytelen volt megtanulni, ha kommunikálni akart alattvalóival. Ennek ellenére a buddhizmus, a kolostori rendszer és maga a cím mit sem veszített jelentőségéből, sőt a mandzsu kor végére a mongol társadalom egyik alappillére lett.

A buddhista kolostori rendszer a mandzsu korszakban látványos növekedésnek indult Mongóliában, ezt azonban csak részben köszönhetette a központi hatalom támogatásának. Legalább ilyen jelentős mértékben járult hozzá elterjedéséhez az a rendkívüli képlékenység, alkalmazkodó készség, ami magát a buddhizmust jellemzi. Ez a vallás és eszmerendszer szinte egyedülálló módon képes és hajlandó alkalmazkodni, magába olvasztani az adott területen korábban elterjedt vallások, szakrális hagyomány elemeit, és így vált a mongolok számára is könnyen elfogadhatóvá. A tibeti közvetítéssel mongol területekre érkező buddhizmus képviselői már a 13. századi első megtérés idején is befolyásos szerepet játszottak; a 16. század végétől, és különösen a mandzsu korban pedig a vallás terjedésével párhuzamosan számos kolostort alapítottak, melyek az évek során az adott terület központjaivá váltak. Az akkor Mongóliában egyáltalán nem ritka fegyveres összetűzések idején védelmet biztosítottak az utazók és a közelben élők számára egyaránt, sokszor egyfajta kereskedelmi központ alakult ki a közelükben, s e közvetítő szerepüknek köszönhetően járultak hozzá magának a vallásnak az elterjedéséhez is.⁸¹

A mandzsu dinasztia, elsősorban politikai céljai megvalósítása érdekében 1691 után jelentős összegekkel támogatta a mongol buddhista kolostorokat, és magát a bogd gegeent. A hódoltság éveiben nem csak a főláma, illetve a kolostorok ellátására kirendelt pásztorok munkája vált általánossá, de a mandzsu császárok is jól nyomon követhető módon és rendszerességgel viszonyozták a birodalom felé nyújtott adókat, és ezek a visszajuttatott „ajándékok” – amik természetesen a főláma vagyonát gyarapították –, hozzájárultak a kolostori rendszer bevételeihez is.⁸²

A mandzsuk a 17. század végétől nem csak vagyoni juttatásokkal és egyéb kedvezményekkel, de számos kolostor alapításával is közreműködtek a sárga sü-

⁸⁰ Ez egészen 2016-ig volt így. Akkor a 14. dalai láma Mongóliában jelentette be, hogy a 10. megtestesülés Mongóliában született. Az esemény vallási jelentőségét azonban sajnos háttérbe szorította az a tény, hogy a dalai láma beutazása miatt a kínai kormány szigorú megtiltó intézkedéseket hozott a mongolokkal szemben, akik erre válaszul megtiltották a tibeti főláma későbbi beutazását az országba. <https://www.reuters.com/article/us-mongolia-china-idUSKBN14B0N5> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 18.) A szerző 2022-es mongóliai terepmunkáján gyűjtött adat, hogy a fiatal újjászületést szádékosan nem nevezték még meg. A nyilvánosság elől védve folyik az oktatása, bemutatására még nem érkezett el az idő.

⁸¹ TSEDENDAMBAA 2009.

⁸² Az adományok rövid ismertetését lásd: SZILÁGYI 2004.

veges buddhizmus elterjedésében, a szervezet kiépítésében Mongóliában.⁸³ A mai Mongólia területén ilyen fontosabb kolostor az 1727–1736 között épített és a jebsundambának adományozott Amarbajaszgalant (Amarbayasgalant) kolostor, vagy az 1760-as években épített Dambadardzsa (Dambadarjaa) kolostor, de a sort természetesen tovább folytathatnánk.

A császárok mellett a mongol főlámák is számos templomot és kolostort hoztak létre, így a 17–19. században ezek száma látványosan növekedett, és a huszadik század elejére egész Mongóliában elérte a csaknem hétszázat.⁸⁴ A kolostorok egymástól többé-kevésbé függetlenül, önálló egységekként működtek, az egyes kolostorokban élő lámák gyakran csak zárándoklataik során találkoztak a máshol élő szerzetesekkel. Az egyetlen összekötő kapocs közöttük maga a vallás, illetve adminisztratív értelemben a mongol buddhizmus vezetője, a bogd gegeen volt.

A kolostorok számának gyarapodásával párhuzamosan azok gazdasági jelentősége is folyamatosan növekedett.⁸⁵ 1639-ben az akkor már szentként tisztelt, de szakrális hivatalt be nem töltő Öndör Gegeen számára a mongol előkelők saját alávetettjeik közül 32 pásztorcsaládot adományoztak.⁸⁶ Ez volt az első alkalom Mongólia történetében, hogy világi alattvalók egyházi méltóság fennhatósága alá kerülve egy új, a világi előkelők alávetettjeitől jól elkülöníthető társadalmi csoport, a *shabi* (shav')⁸⁷ képviselőivé lettek. A későbbiekben ezek az adományozások általánossá váltak,⁸⁸ és a Mongólia feletti teljes mandzsu irányítás kiépítése után, a mandzsu császárok a kolostorok alapításával együtt – azok fenntartására és kiszolgáltatására – pásztorcsaládokat adományoztak.⁸⁹ A mandzsu uralom időszakában létszámát tekintve ez a társadalmi csoport növekedett a leglátványosabban. A folyamat érzékeltetéséhez elég, ha csak a mongol főláma közvetlen fennhatósága alá tartozó területen élő egyházi alávetettek számának változását tekintjük át: míg 1764-ben létszámuk 20 000 fő volt, alig több mint hatvan évvel később, 1825-ben ez a szám már 110 ezerre emelkedett, és az autonómia időszakáig még tovább növekedett. 1723-ban a mandzsu kormányzat új közigazgatási egységet is

⁸³ BANJARAGCH – SAINKHÜÜ 2004; TSEDENDAMBAA 2009.

⁸⁴ GOMBOJAV 1981: 23.

⁸⁵ A Mongol Állami Központi Levéltár M-85 szám alatt nyilvántartott, csaknem 4000 mandzsu kori dokumentumának jelentős része elsősorban kolostori nyilvántartások, adóztatás, egyházi adományok adatait tartalmazza.

⁸⁶ ICHINNOROV 2005: 23; CHOINKHOR 1995: 9.

⁸⁷ A mong. *shabi*, halha *shav'* (kb. világi tanítvány) a kolostor, illetve a főláma ellátására rendelt alávetett pásztor. Ez a társadalmi réteg a második mongol buddhista megtérés idején, a 17. század közepén jött létre. Első alkalommal 1639-ben hallunk róluk, amikor a halha aimagok (akkor egy kán fennhatósága alá tartozó terület, ma megye) kánjai önként 32 pásztorcsaládot adományoztak Öndör Gegeennek (1635–1723), a mongol buddhizmus első főlámájának. Hasonló neve (mong. Yeke Šabi, halha Ikh Shav') volt a később a mongol buddhizmus vezetőjének elismert főláma, a bogd gegeen fennhatósága alá tartozó területnek, ami a mai Mongólia Arkhangai, Bulgan és Khövsgöl megyéinek bizonyos területeit foglalta magában, és 1723-ban vált külön a világi adminisztrációtól. Részletesebben lásd: SZILÁGYI 2011: 67–68.

⁸⁸ ALTANZAYA 2011: 103–114.

⁸⁹ SZILÁGYI 2001: 202–209.

létrehozott: az Ikh shav' a mongol egyházfő közvetlen fennhatósága alá tartozó terület volt, amelynek irányítására hozták létre az erdene sandzodba hivatalát.⁹⁰

A buddhizmus elterjedésével, a kolostorok számának növekedésével természetesen a lámák száma is jelentősen gyarapodott,⁹¹ a mongol társadalomban fokozatosan kialakult az a hagyomány, hogy – tekintet nélkül a társadalmi hierarchiában betöltött pozícióra – általában a családok legalább egy gyermeke belépett a szerzetbe.⁹² Ennek is köszönhető, hogy a korszak végére valószínűleg a mongol családok döntő többsége közvetlen kapcsolatba került a kolostori rendszerrel.⁹³

1691-ben a halha területek Kangxi által történt elfoglalásával – mint arról fentebb már szó esett – a mongol buddhizmus főlámajának beiktatása is császári beleegyezést igényelt. 1723-ban Yongzheng (uralk. 1722–1735) még az első jebtsundambának a „vallás védelmezője” címet és egy arany pecsétet adományozott, mely később hagyományosan a mongol főláma beiktatási ajándéka és hatalmuk jelképe lett.⁹⁴

A korszakban nagyságrendekkel nőtt a kolostorok bevételeinek értéke,⁹⁵ és így gazdasági szerepe is az ország életében. Míg kezdetben inkább csak a körülöttük kialakuló kereskedelmi gócpontok jellemezték a mongol gazdaságban betöltött gazdasági szerepüket, addig a mandzsu uralom végére, és még inkább a teokratikus állam időszakára ez a helyzet jelentős mértékben megváltozott. A rendszeres

⁹⁰ Mong. *erdeni*, skr. *ratna* („drágakő”), klassz. mong. *shangjodba*, halha *shanza*, *shanzodba*, *shanzodvaa* („kolostori hivatalnok”). Mong. *erdeni shangjodba*, halha *erdene shanzodva*, tib. *phyag mdzod pa*. Ezt megelőzően a bogd gegeen alávetettjei adminisztratív szempontból a Tüsjetü (halha Tüsheit khan) Kánság hivatalához tartoztak. A shanzodva hivatala (Erdene shanzodviin yaam, TELEKI 2012: 21.) hasonló jogokat birtokolt, mint az *aimagok chuulganjain*nak vezetői (halha *aimgiin chuulganii darga*). CHULUUNBAATAR 2005. A hivatal létrehozásakor a császár a legitimáció alapját jelentő pecsétet is adományozott. OCHIR 2004/4. kötet: 206.

⁹¹ A folyamat értékeléséhez jó adalék, hogy a jebtsundamba közvetlen fennhatósága alá tartozó (mong. Yeke Shabi, halha. *Ikh Shav'*) területen található kolostorokban élők száma – a lámákat és a kolostorok kiszolgálására rendelt sabikat (*shav' nar*) is számítva – 1785-ben még csak 15 000 volt, egész Mongóliában nagyjából 70 000, mely becsült adat, de a szakirodalom adatait vizsgálva elég pontosnak tekinthető. 1868-ban csak a fővárosban 10 000 láma élt. A változást még jobban érzékelteti, ha ezeket az adatokat összevetjük Moses adataival, melyek az 1919-es állapotot mutatják. Vö.: MOSES 1977: 128.

⁹² A mai hagyomány ebben Öndör Gegeennek kiemelt szerepet tulajdonít. Az első főláma útmutatásai szerint minden családból legalább egy fiúnak szerzetbe kellett vonulnia, de annak érdekében, hogy ez ne befolyásolja negatívan a mongolok lélekszámát, az alapvető beavatások után hazatérhetett, hogy családot alapítson, s csak negyvenéves kora után kellett visszatérnie a kolostorba. SZILÁGYI 2010a: 31.

⁹³ Ma elfogadott adatok alapján a 19. század végére a halha területeken jóval több mint 100 000 láma élt és csaknem 940 kolostor működött. OCHIR 2004/4. kötet: 212.

⁹⁴ SZILÁGYI 2004: 13.

⁹⁵ Kialakultak a kolostori adózási egységek; létrejött a kolostori kincstár (halha *jas*), amelynek kezelője a kolostori kincstárnok (*nyarav*) volt. PÜREVJAV 1968: 134–155. A bevételekkel kapcsolatban lásd: TELEKI 2012: 50–54; PÜREVJAV 1961: 110. A szocializmus kiépítésének időszakában épp a kolostori kincstárak felszámolására indított kampány volt az új hatalom egyik legmarkánsabb kezdeményezése. A témát részletesebben lásd a vonatkozó fejezetben.

császári adományoknak, a kolostorok és fő lámák ellátására rendelt alávetettek növekvő számának köszönhetően a bevételek folyamatosan nőttek.

A hathatós császári segítséggel kiépülő buddhista kolostori rendszer a világi adminisztráció mellett, lassan a mongol társadalom második meghatározó szervező erejévé vált. Saját igazgatási rendszerrel, adókkal és az ebből származó bevételekkel rendelkezett. Egyúttal a vallás terjedésének köszönhetően kulturális szerepe is meghatározóvá vált. A mongol gazdaság és a halha lakosság jelentős része közvetlen kapcsolatban állt a kolostori rendszerrel, ami gyakorlatilag, mint „állam az államban” működött, és bár jelentős mértékben függött a központi hatalomtól, mégis egyfajta belső önrendelkezéssel és irányítással bírt.⁹⁶

⁹⁶ Sajátos adalék, hogy eközben a mandzsu udvar közvetlen irányítása alatt álló Belső-Mongóliában a 19. század végétől – Guangxu (1875–1908) uralkodása idején – a kolostorok létszáma mintegy kétszázal, 1800-ról 1600-ra csökkent. OCHIR 2004/4. kötet: 212.

VERSENY ÁZSIA ÚJRAFELOSZTÁSÁÉRT A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A mongolok által lakott területek a 18. század közepétől integrálódtak a mandzsukínai adminisztrációba, gazdasági rendszerbe. Ennek ellenére a 19. század közepére, utolsó harmadára az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a fokozatosan gyengülő Qing-udvar kezdte elveszíteni befolyását a Pekingtől távolabb eső területeken, és még inkább a birodalom peremvidékein. Az 1820–1830-as évekre Kína mély gazdasági válságba jutott, az 1839–1842 között zajló első ópiumháború, illetve az 1857–1860 között lezajlott újabb összecsapások azt is egyértelművé tették, hogy a nyugati hatalmakkal szemben sem képes magát megvédeni. Az első háborút lezáró, 1842. augusztus 29-én aláírt nankingi szerződéssel megkezdődött az a korszak, amit a kínaiak az „egyenlőtlen szerződések” vagy „félgymarmati alávetettség” időszakának neveznek.⁹⁷

A korszakban a birodalom más területeihez hasonlóan a mongolok is több felkelést indítottak a folyamatosan gyengülő központi hatalom ellen, azonban ezek legfontosabb tanulsága éppen az volt, hogy a még oly gyenge mandzsukormányzat is játszi könnyedséggel képes a függetlenségi mozgalmak legyőzésére. Egyértelművé vált, hogy a mongolok nem képesek önállóan megszabadulni a kínai fennhatóságtól, a függetlenség eléréséhez harmadik fél bevonása szükséges, leginkább olyané, akinek érdekében állt a gyengülő Qing-kormányzat peremvidékei feletti fennhatóság, gazdasági befolyás megszerzése. Ebben a tekintetben kézenfekvő megoldást jelentett a cári kormányzattal való kapcsolatfelvétel, hiszen az oroszok a szibériai hátszínzót kihasználva szívesen építettek – elsősorban gazdasági – pozíciókat a halha területeken. Hasonló lehetőséget jelenhetett a 19. század utolsó harmadában egyre határozottabb nagyhatalmi ambíciókkal megjelenő Japán, amely a századforduló körül már közvetlen konfliktusba került Kínával a Koreai-félsziget feletti befolyás megszerzéséért, és az oroszokkal való érdeklődések miatti összecsapás sem váratott magára sokáig. Ennek következtében a mongol történelem szempontjából sem elhanyagolható, hogy a 19–20. század fordulóján, elsősorban saját ambícióik okán, mely hatalmak lehettek befolyással a mongolok függetlenedési törekvéseire. A következőkben – egyfajta kitekintésként – ezt foglaljuk össze röviden.

⁹⁷ SALÁT 2010b: 78.

JAPÁN TERÜLETSZERZŐ AMBÍCIÓINAK HATÁSA A MONGOLOKRA

Japán a Meidzsi-restaurációt követő gazdasági fellendülésnek köszönhetően, a 19. század végére Ázsia egyik legbefolyásosabb államává vált.⁹⁸ Kínával szembeni sikeres expanzióját követően, az észak-kínai területek határvidékén hamarosan szemben találta magát Oroszországgal is. Az 1870-es évekre szinte mindennaposá váltak az összetűzések az orosz és japán halászok között, és a Szahalin-sziget birtoklásának megoldatlan kérdését is mihamarabb tisztázni kellett. 1872-ben az első orosz konzul érkezett a japán fővárosba, és azonnal megkezdődtek a szigetekkel kapcsolatos tárgyalások. Gyors előrelépés azonban nem volt várható, mivel mindkét fél igényt tartott Szahalin felségjogára, s bár az egyeztetések során Japán kénytelen volt lemondani a szigetről, de helyette a Kuril-szigeteket követelte. Tárgyalási pozícióit az is javította, hogy maga mögött tudhatta az angol diplomáciát, hiszen London ellenérdekelte volt Oroszország túlzott megerősödésében. Ezt a támogatást a japán diplomácia később is nagyon eredményesen kamatoztatta céljai elérése érdekében.⁹⁹ A szerződést, melyet „Kuril–Szahalin csereszerződés”-ként ismer a szakirodalom,¹⁰⁰ 1875. május 7-én írta alá A. M. Gorcsakov orosz külügyminiszter és Enomoto Takeaki japán nagykövet Szentpéterváron. A szerződés azonban csak ideiglenesen oldotta meg a két ország közötti vitás kérdéseket, hiszen a századfordulót már ismét a cári Oroszország és Japán rivalizálása jellemezte, amely végül az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban eszkalálódott.¹⁰¹

A japán expanzió következő állomása a Korea feletti befolyás megszerzésére irányuló lépés volt. Korea meglehetősen bizalmatlanul szemlélte a japán előretörést, mivel semmilyen formában nem volt hajlandó elfogadni a szigetország kormányát, s aggódva figyelte a gyengülő Kína reakcióját, hiszen a „Mennyei Birodalom” korábban képes volt „megvédeni” az országot. Azonban Japán agresszív fellépése és az 1874-es tajvani „expedíciója”¹⁰² megrémítette a koreai kormányt, és az uralkodó eliten belüli hatalmi konfliktus is lehetőséget teremtett a japánok számára, hogy beavatkozzanak a királyság életébe. A tárgyalások elakadása után Tokió újra katonai fenyegetéssel próbálta megoldani a helyzetet, ez azonban csak másodszorra sikerült, mivel az első, kisebb erődemonstrációra a koreaiak ágyútűzzel válaszoltak.¹⁰³ A taktika a szigetország számára szerencsésnek bizo-

⁹⁸ KENNEDY 1987: 206–207.

⁹⁹ ROSTUNOVA 1977: 25.

¹⁰⁰ MARCH 1996: 90.

¹⁰¹ ROSTUNOVA 1977.

¹⁰² Az 1871-ben a szigeten hajótörést szenvedett, és a helyiek által meggyilkolt japán tengerészek halálát megbosszuló büntető expedíció volt a modernizálódó Japán első sikeres külföldi katonai próbálkozása, ha úgy tetszik a későbbi japán imperialista hódítás legelső epizódja.

¹⁰³ 1875 májusában három hadihajó a part menti vizek ellenőrzésének ürügyével vonult fel Korea partjainál, közülük az Unjó gőzös pedig mélyen behatolt a Han folyó torkolatába is. Miután erre ágyútűz volt a válasz, a következő expedíciós hadtest már hat gőzöst, s mintegy háromszáz katonát foglalt magában. REISCHAUER 1995: 130; TOTMAN 2006: 444.

nyult, hiszen nagyobb áldozatok nélkül sikerült elérni célját: 1876. február 26-án megszületett a barátsági szerződés a két ország között.¹⁰⁴ Ebben Japán független országgként ismerte el Koreát, viszonzásképp a koreai kormány kötelezte magát, hogy egyes kikötőit megnyitja a japán kereskedők előtt. Japán ezzel a lépésével újra szemben találta magát Kínával, mely hagyományosan nagy befolyással rendelkezett a Koreai-félszigeten. Ez a szembenállás aztán több konfliktuson keresztül vezetett a kínai–japán háborúig, amely majd húsz évvel a koreai–japán szerződés aláírása után robbant ki.¹⁰⁵ Az ázsiai politikai érdekszférák átrendeződése közben azonban számos európai ország is megpróbálta befolyási övezeteit megtartani és kiterjeszteni Kelet-Ázsiában.

Az angol–orosz viszony megromlása következtében Japán, mint potenciális szövetséges került előtérbe az angolok számára, s mivel Oroszország jóval könnyebben tudta érvényesíteni akaratát a térségben, egyszerűbben tudott terjeszkedni európai riválisánál, Anglia számára létkérdéssé vált Japán megnyerése. Ugyanakkor a világ akkori egyik legerősebb gazdasági és politikai nagyhatalmának támogatása kapóra jött a fokozottabb nemzetközi szerepre és jelentős befolyási övezet kiépítésére törekvő császári kormánynak is. Így hosszas egyeztetések után 1894 júliusában aláírták a módosított angol–japán szerződést, melynek legnagyobb hozadéka a japán kormányzat számára – a konkrét angol kedvezményeken túl –, hogy az angolok hallgatóságos beleegyezésével, támogatásával a háta mögött már jóval bátrabban vállalhatta fel a terjeszkedéssel járó konfliktusokat. Természetesen az így létrejött megállapodásoknak kizárólag megfelelő gazdasági és katonai háttérrel lehetett érvényt szerezni, de ez a térség leglátványosabb fejlődését produkáló Japán tekintetében adott volt.

A császári kormányzat katonai téren is rendkívül gyors sikerek elérésére volt képes, hiszen alig több mint fél évvel a kínai–japán háború kitörése után mind szárazföldön, mind tengeren győzelemre állt a szigetország hadserege. Ennek következtében Peking 1895 februárjában békét kért. A Simonoszekiben aláírt békeszerződésben¹⁰⁶ Kína elismerte Koreát mint független országot,¹⁰⁷ átadta Japánnak a Liaotung-félszigetet és Tajvant, jóvátételt fizetett és megadta a nyugati országoknak is biztosított előjogokat. Ezzel a lépéssel Japán megvetette lábát az ázsiai szárazföldön.¹⁰⁸

¹⁰⁴ CSOMA 2018: 95.

¹⁰⁵ 1885-ben Ito Hirobumi és Li Hungran Tiencsinben (Tianjin) még aláírnak egy japán–kínai jegyzőkönyvet, melyben mindkét fél ígéretet tett arra, hogy nem állomásoztat csapatokat az országban. CSOMA 2018: 102.

¹⁰⁶ ROSTUNOVA 1977: 28–29.

¹⁰⁷ DR. SZAMUELY 1962: 249–250; REISCHAUER 1995: 131; CSOMA 2018: 104; GERNET 2001: 453–454.

¹⁰⁸ MARCH 1996: 165.

A transzsibériai vasútvonallal¹⁰⁹ építése nagy erővel folyt,¹¹⁰ amikor a kínai–japán háború győzteseként Japán a kelet-ázsiai területek feletti hegemonia és a kereskedelem szempontjából igen fontos területekre terjeszthette ki hatalmát, elsősorban Mandzsúriában és a Liaotung-félszigeten. Ez kifejezetten érzékenyen érintette a cári Oroszországot, mivel már régóta szemet vetettek a félsziget jégmentes téli kikötőire.¹¹¹ Oroszország „a vasútvonallal bekerült a csendes-óceáni nemzetközi gazdasági és politikai vetélkedés érékkörébe”,¹¹² így egyáltalán nem volt számára közömbös, hogy az újonnan megszerezhető területekért egy folyamatosan gyengülő országgal, Kínával kell megmérkőznie, vagy az utóbbi évtizedekben szédületes fejlődést produkáló Japánnal. Ráadásul a szigetország kormánya az esetleges katonai fellépéstől sem riadt vissza érdekei védelmében.

A simonoszeki békével¹¹³ Japán gyakorlatilag Oroszország szárazföldi szomszédjává vált. Az oroszok a helyzet elfogadása helyett a szembenállást választották. Ehhez azonban – mintegy ütközőállamként – szükségük volt Kínára is. Az orosz területeket mindaddig viszonylagos biztonságban tudhatták a japán intervencióval szemben, míg a szigetország terjeszkedési vágyának elég volt bizonyos – északkelet-kínai – területeket koncként odavetni. Ugyanakkor nem volt érdekük, hogy Kína végleg összeomoljon, hiszen akkor a japánok túl könnyedén juthattak volna jelentősebb területekhez, s így a versenyben Oroszország elé kerülhetek volna. „Oroszország számára a legelőnyösebb, ha egy erős, de mozdulatlan Kína a szomszédja.” – írta visszaemlékezéseiben az akkori cári politika egyik vezetője.¹¹⁴ E megfontolásból Németország és Franciaország segítségével elérték, hogy Japán feladja a Liaotung-félsziget.¹¹⁵ 1896-ban pedig tető alá hoztak egy orosz–kínai titkos szerződést,¹¹⁶ amelyben kötelezettséget vállaltak egy esetleges Japán elleni háborúban a segítségnyújtásra. Még ugyanez év augusztusában megállapodást

¹⁰⁹ LINCOLN 1994: 221–238.

¹¹⁰ 1891-ben a vasútvonal építésével elérték Omszkot, 1894-ben Krasznojarszkot. MARCH 1996: 154–155.

¹¹¹ Az orosz külpolitika hosszú idő óta a legnagyobb energiát az egész évben szabad kereskedelmi és természetesen katonai kikötők kérdésének megoldására fordította. Szabad kijárást akartak szerezni mind nyugati irányban a Földközi-tengerre, mind kelet felé a Csendes-óceánra.

¹¹² HELLER 1996: 578.

¹¹³ CSOMA 2018: 104.

¹¹⁴ Szergej Juljevics Vitte (1849–1915). Tbiliszi született, gimnáziumi tanulmányait Kisznyovban, az egyetemet Odesszában végezte. 1889–1891 között az orosz Pénzügyminisztérium Vasútügyi Hivatalát vezette, majd a cár 1892-ben a terület miniszterévé nevezte ki. 1905–1906-ban orosz miniszterelnök. VITTE 1922: 45.

¹¹⁵ Egy évig tartott a japán fennhatóság a félszigeten. Két évvel később a kínai kormány bérbe adta a terület déli részét az oroszoknak. 1898. március 15-én orosz haderő vonult be Kínzhou, Talien és Port Arthur erődjéibe.

¹¹⁶ LUJANOV 2007: 151–169.

kötöttek egy keleti vasútvonal építéséről,¹¹⁷ ami Mandzsúrián áthaladva Vlagyivosztokig vezetett volna.¹¹⁸

Emellett az orosz diplomácia a koreai kapcsolatait is a japánok meggyengítésére próbálta kihasználni. Az 1896-ban a japánok ellen kirobbant koreai ellenállásban a császárné ugyan életét veszttette, de partizánharc bontakozott ki a megszállók ellen. Koreai oroszbarát miniszterek egy csoportja az ottani orosz misszió épületébe menekítette a császárt, aki a japánok elleni ellenállásra szólította fel a népet. A cári kormányzat azonban ekkor még nem merészkedett túl messzire.¹¹⁹ 1896-ban a japánokkal két egyezményt is aláírt a két fél Koreai-félszigeten szerzett „egyenlő jogairól”.¹²⁰ A kialakult helyzet azonban egyértelművé tette, hogy az orosz–japán szembenállás háborúval fenyeget, csak a fegyveres konfliktus kitörésének időpontja volt kérdéses. Japán nagyon céltudatosan készült a háborúra, és Oroszország az adott pillanatban – vesztlére – felvette a felé dobott kesztyűt.

A pillanatnyi status quót ugyan még rögzítették az 1896-ban, Szöulban aláírt orosz–japán szerződéssel, mely kimondta, hogy az addig japán fennhatóság alatt álló Koreában az orosz misszió kisebb jogosítványokat szerzett.¹²¹ A. Ny. Kuropatkin tábornok a következőket mondta: „Az uralkodó grandiózus terveket forgat a fejében. Meg akarja szerezni Oroszországnak Mandzsúriát, hozzá akarja csatolni Koreát. Arra vágyik, hogy Tibetet is hatalmába kerítse.”¹²²

Oroszország a Kínával kötött szerződés¹²³ alapján – melynek tető alá hozásában nagy szerepet játszott a kenőpénz – 25 évre bérbe vette a Liaotung-félszigetet¹²⁴ és a koncessziós vasúttársaság jogosultságát kiterjesztette a Port Arthur kikötőig vezető szakaszra is. A vasútépítés ürügyén az orosz diplomácia folyamatosan próbálkozott a mind előnyösebb pozíciók megszerzésével. Az 1900-as év elején újabb politikai vihart kavart, hogy sikeres tárgyalásokat folytattak a koreai kormánnyal a félszigeten létrehozandó orosz kikötő és szénállomás ügyében. Ez súlyosan sértette a japán és

¹¹⁷ A Kínának nyújtott kölcsön fejében az oroszok hozzájutottak a mandzsúriai vasútépítési koncesszióhoz és a beruházáshoz létrehozták a Kelet-Kínai Vasúttársaságot. A koncesszióval együtt a cári kormányzat közvetve a térség igazgatásának jogát is megszerezte, amellyel a háta mögött két évvel később, akaratát Kínára kényszerítve bérbe vette Port Arthur és Talien kikötőjét, és megépítették az ide vezető dél-mandzsúriai vasutat. SALGÓ – BALOGH 1980: 91–92.

¹¹⁸ MARCH 1996: 156; LINCOLN 1994: 244.

¹¹⁹ A korábban már idézett Szergej Vitte, visszaemlékezéseiben egyértelműen a Japánnal való fegyveres konfliktus elkerülése mellett tette le a voksot. „Mély meggyőződésem, hogy ha nem oldjuk meg békés úton, kölcsönös engedményekkel félreértéseinket Japánnal, akkor nem csak a fegyveres összeütközés állandó veszélyével kell szembenéznünk, hanem képtelenek leszünk stabilizálni kapcsolatunkat Kínával is. [...] Ha választani kell két rossz között, a fegyveres konfliktust Japánnal, vagy Korea feladását, akkor én gondolkodás nélkül a másodikat választanám.” CSOMA 2010: 57.

¹²⁰ A szöuli memorandumot és a moszkvai jegyzőkönyvet.

¹²¹ MARCH 1996: 175–177.

¹²² HELLER 1996: 579.

¹²³ Lásd fentebb az 1896-os titkos orosz–kínai megállapodást.

¹²⁴ DR. SZAMUELY 1962: 316–317.

közvetve az angol érdekeket is, hiszen a megállapodás egy új bánya megnyitását is rögzítette, gátolva ezzel az angol koncessziók kihasználását. Japán már ekkor is kész volt a katonai konfliktus kirobbantására, de végül diplomáciai vonalon rendezték a vitás kérdést. Az oroszok megkapták ugyan Mazampo kikötőjét, de Japán elérte, hogy katonai bázist nem hozhattak létre rajta.¹²⁵

1902-ben Japán szövetségi szerződést kötött Angliával,¹²⁶ mely garantálta, hogy a nyugati hatalom egy esetleges háborúban nem támogat harmadik országot Japánnal szemben. A szerződéskötés lehetővé tette, hogy 1903. december 31-én Japán magabiztos, éles hangú jegyzéket juttasson el az orosz kormánynak. Ebben követelte az orosz csapatok azonnali kivonását Kínából, melyet természetesen a másik fél nem volt hajlandó megtenni. Ilyen előzmények után nem volt meglepő, hogy 1904 februárjában kitört az orosz–japán háború.¹²⁷

A japán hadsereg betört a Liaotung-félszigetre, a flotta pedig 1904. február 8-án megtámadta a Port Arthurban állomásozó orosz távol-keleti flottát, és egyik győzelmet aratta a másik után.¹²⁸ Az orosz hadsereg rövid idő leforgása alatt megsemmisítő vereséget szenvedett, majd a flotta elvesztése a Csuzima-szorosban¹²⁹ végképp távol-keleti terveik végét jelentette. Az orosz–japán háborút lezáró békét Theodor Roosevelttel közvetítésével Portsmouth-ban írták alá 1905. szeptember 5-én.¹³⁰ A békeszerződésben rögzített megállapodás értelmében Japán megkapta Koreát, Mandzsúria jelentős részét, a Liaotung-félszigetet és Oroszország dél-mandzsúriai vasúti koncesszióit is.¹³¹ Így Kelet-Ázsiában egyértelműen vezető pozícióra tett szert. Emellett egy másik tényező is tovább fokozta a feszültséget Oroszországban. Az 1904–1905-ös háborút követően a japánok nagyobb területeket foglaltak el Észak-Kínában, és azzal, hogy Japán Koreában¹³² és Ázsia északkeleti részén közvetlenül is képes volt érvényesíteni akarátát, elérhető közelségbe került számára a szárazföld belseje, így Mongólia, sőt a békeszerződés titkos megerősítései (1907, 1910, 1912) következtében Belső-Mongólia is a kezükbe került. Így természetesnek mondható részükről az igény, hogy – a mandzsuk gyengeségét kihasználva – tovább terjeszkedjenek észak felé. A végnapjait élő, katonailag rendkívül gyenge mandzsú császárság nem tudta megakadályozni a japánok előretörését.

¹²⁵ GUBÁNYI 1907: 143.

¹²⁶ 1902. január 30. MARCH 1996: 179.

¹²⁷ Igaz, a japán miniszterelnök és a kormányzat mérsékeltebb politikusai a konfliktus elkerülése mellett voltak, de a végső döntést meghozó Császári Tanács mégis a fegyveres megoldás mellett tette le a voksát. A háborúhoz lásd: ROSTUNOVA 1977: 110–111.

¹²⁸ 1905. január 1-én Port Arthur is elesik, március 10-én a japánok bevonulnak Mukdenbe. LINCOLN 1994: 253–254.

¹²⁹ 1905. május. A hajóhadat Rozsgyetszkij tengernagy vezette. Az orosz Balti-tengeri flotta Afrika megkerülésével több hónapos út után ért a térségbe, így nem csoda, hogy a holtfáradt, dekoncentrált haderőt rövid idő alatt elsöpörte a japán flotta. LINCOLN 1994: 255.

¹³⁰ March szeptember 6-ot ír. MARCH 1996: 183.

¹³¹ ROSTUNOVA 1977: 363–368.

¹³² Japán a Koreával kapcsolatos célját csak az orosz–japán háború lezárása után érte el. 1905-ben megszerezte Anglia és az USA egyetértését, és Koreát teljes fennhatósága alá vonta. Öt évvel később pedig kinyilvánította, hogy Korea a Japán Birodalom része. CSOMA 2018: 112–118.

A háború következtében Japán közvetlen szomszédságba került Külső-Mongóliával, és mindent megtett annak érdekében, hogy megszilárdítsa mind gazdasági, mind politikai befolyását ebben az országban is. Bár a 20. század legelejének eseményei még nem eredményeztek közvetlen japán jelenlétet az ázsiai szárazföld belsejében, a szigetország 1905 után mondhatni ugrásra készen várakozott a határon, hogy Kína legkisebb gyengeségének jelére befolyása alá vonhassa a mongol területeket is. A század első évtizedeiben azonban több, ezt célzó próbálkozása is kudarcba fulladt, és ez nagyban a cári orosz kormány lépéseinek köszönhető.

A MONGÓLIAI OROSZ BEFOLYÁS KIÉPÍTÉSÉNEK ELSŐ LÉPÉSEI

A mandzsu kor utáni Mongólia talpra állása, az új államrendszer megszilárdulása és a független mongol állam nemzetközi megítélése szempontjából, alapvető jelentőséggel bírt a cári orosz kormány állásfoglalása. Oroszország már a 19. században szorosabb kapcsolatokat alakított ki Mongóliával, de ez akkor még korántsem politikai, hanem inkább gazdasági jellegű volt.¹³³ Ebben az időben a Mandzsu Birodalom még meglehetősen szilárd lábakon állt, és az orosz politikában sem volt meghatározó a mongóliai orientáció. A kereskedelmi kapcsolatok felvételét pusztán a szomszéd viszony kialakulásának, a szibériai hódítások egyenes következményének kell tekintenünk, amiben szerepet játszott az is, hogy a szibériai területeken megtermelt áruk számára könnyen elérhető felvevőpiacot jelenthetett Mongólia.

A 20. század elejére Kínában az erős központi hatalom hiányának következtében egyre erőteljesebbé vált az elégedetlenség, és a romló gazdasági körülmények kialakulásáért is sokan az országban tartózkodó jelentős számú külföldit hibáztatták. Ennek következtében robbant ki az 1900-as kínai „bokszerláadás”,¹³⁴ mely jó ürügyet szolgáltatott arra, hogy az idegen hatalmak újra rávethessék magukat az országra. Az intervenció csapatainak jelentős részét az oroszok alkották, akik az 1901-es – a lázadást lezáró és a megtorlást legitimáló – szerződés aláírása után is az országban maradtak. A beavatkozás utáni osztozkodás sem tudta elejét venni annak, hogy Japán és a cári Oroszország között a viszony ne romoljon tovább. 1903 májusában Kuropatkin orosz hadügyminiszter, miután Mandzsúriában meggyőződött a vasútvonal építésének eredményeiről és szemlét tartott a kelet-ázsiai orosz haderő fölött, Japánba utazott. Látogatásának célja a két ország közötti meglehetősen megromlott viszony rendezése volt, azonban nem járt sikerrel. Visszatérése

¹³³ 1860-ban a már addig is meglévő árucseré-forgalom fokozása érdekében, illetve, hogy az orosz, elsősorban Dél-Szibériából származó kereskedők pozícióit javítsák a kínai vetélytársaikkal szemben, kereskedelmi konzulátust nyitottak Urgában.

¹³⁴ A lázadást kirobbantó titkos társaság neve „békét és igazságot teremtő ököl”. Innen származik a felkelők angol elnevezése.

után szinte azonnal megkezdődött a mandzsúriai orosz haderő fejlesztése.¹³⁵ Ezt a célt szolgálta a mandzsúriai vasútvonal teljes átadása a rendes forgalomnak 1903 júliusában.

A rendkívül ingatag kínai belpolitikai helyzet és a sorozatos katonai kudarcok következtében a cári vezetés kénytelen volt olyan területek után nézni, ahol viszonylag kis áldozatok árán juthat területi kárpótláshoz. Ezt a lehetőséget nyújtotta Mongólia, amely egyre gyengébb szálakkal kapcsolódott a mandzsu Kínához. A cári orosz vezetés a japánoktól elszenvedett vereségek után, befolyása növelését Mongóliában elsősorban nem fegyverrel, hanem gazdasági eszközökkel próbálta elérni.

A mongol piac azonban nem volt szabad. Az itt gyakorlatilag monopol helyzetben lévő kínai kereskedők évszázadok óta jelen voltak, és a kormányzat is erőfeszítéseket tett az orosz áruk behozatalának megakadályozása érdekében. A 20. század elején kb. 500 kínai vállalkozó működött Mongóliában – csak magában a fővárosban, Urgában nagyjából 160-an voltak –, így az orosz kereskedelmi mérleg passzív volt, gyakorlatilag csak a mongol kivitel volt számottevő.¹³⁶ Az Oroszországba irányuló mongóliai nyersanyagkivitel viszont a század első éveiben óriási mértékben megnőtt. A kapcsolatok további bővítését a kínai nagytőkések minden eszközzel megpróbálták megakadályozni, de viszonylag kevés sikert értek el.

Ahogy fentebb már utaltunk rá, Oroszország a japánokkal szembeni háború lezárása után két évvel, 1907-ben titkos szerződést írt alá egykori ellenfelével, amelyben viszonyuk további rendezése érdekében megállapodtak a belső-ázsiai érdekszféráikról. Ennek értelmében Külső-Mongólia¹³⁷ az orosz befolyási övezethez tartozott, Belső-Mongóliát¹³⁸ pedig – Japán kínai hódításainak és további terveinek megfelelően – a japán érdekszférához tartozónak tekintették. Ez a szerződés az orosz–japán ellenségeskedést hosszú időre lezárta és lehetővé tette viszonyuk normalizálását. Így minden akadály elhárult az elől, hogy a két ország egy szövetségi rendszer tagjaként vegyen részt az első világháborúban. A japánok sikeres terjeszkedése, és jelenlétük a mongolokkal határos területeken azonban azzal fenyegetett, hogy a mandzsu hatalmat esetleg a japán követi majd.

A fentiek gyakorlatilag egyenes következménye, hogy amikor a kialakult – meglehetősen zavaros – politikai helyzetben végre eljött a pillanat, hogy a mongolok kivívhatták függetlenségüket, a kínai hatalom elleni harcukhoz Oroszország segítségét kérték. Mint később látni fogjuk, a mongol vezetés a huszadik század elején tévesen ítélte meg a helyzetet: bár kétségtelen, hogy 1920–1921 előtt orosz

¹³⁵ A cár 1903 augusztusában E. Alekszejev admirálist nevezte ki a mandzsúriai orosz területek teljhatalmú kormányzójává.

¹³⁶ A mongol kivitel – az orosz import – elsősorban élőállatból és egyéb állati eredetű nyersanyagokból állt.

¹³⁷ A mai Mongólia területének jelölésére az *Ar Mongol Uls* (Külső-Mongólia) meghatározást használja a mongol nyelvű szakirodalom.

¹³⁸ Nagyjából a mai kínai Belső-Mongol Autonóm Terület, melyet 1947-ben hoztak létre mai formájában. A Góbi sivatagtól északra és délre elhelyezkedő mongol területeknek a történeti hagyományban meghonosodott megjelölése, és a kínai elnevezésükre utal.

katona nem lépte át hódító szándékkal a mongol határt, de a két ország között létrejött szerződések már egyértelműen az oroszoknak kedveztek. Az 1910-es évek végén Oroszországban bekövetkezett változásokat azonban semmiképpen nem láthatta előre.

NAGY-BRITANNIA TIBETI MEGJELENÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI

A 19. század közepétől a kelet-ázsiai brit szerepvállalás jelentős hatással volt az itt lezajlott folyamatokra. A belső-ázsiai térségben elsősorban az orosz befolyási övezetek kiépülésének akadályozása volt a céljuk, amit a 20. század első évtizedében elsősorban Tibetben keresztül akartak megvalósítani. Kína érdekérvényesítő képessége a századfordulón a japánoktól elszenvedett vereség következtében tovább csökkent, ami kapóra jött a brit tervek megvalósításához. Az északi területeken az orosz, illetve japán kormányzat könyvelhetett el sikereket. Az angolok azonban nem nézték jó szemmel az oroszok mandzsuk északi határvidékén történő térnyerését, így amikor az újabb belső-ázsiai területek kerültek a lehetséges orosz szövetség kapujába, a brit kormányzat nem késlekedett a megelőző lépéssel.

A britek már a 19. század közepén is kísérletet tettek a tibeti kapcsolataik megújítására, de ez a mandzsu kormányzat ellenállása és a tibetiek bizalmatlansága miatt, ekkor még nem sikerült.¹³⁹ 1875 után azonban a 13. dalai láma színre lépésével alapvetően változott Tibet, külfölddel szemben képviselt álláspontja. Tibet nyitott a világ felé, szakított az addigi elzárkózás politikájával, hiszen az új, energikus főláma a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítésében látta az ország fejlődésének zálogát. Elképzeléseit azonban csak nagy nehézségek árán tudta megvalósítani, előbb kénytelen volt az ellene szerveződő konzervatív érdekcsoportokat¹⁴⁰ legyőzni, csak utána foglalkozhatott a külpolitikával.

1890-ben Lord Lansdowne, India főkormányzója és Sheng Tai, a Lhászai mandzsu helytartó (amban) – anélkül, hogy a tibeti kormánynak erről tudomása lett volna – kalkuttai találkozójukon megállapodtak Tibet és Szikkim határáról, és rögzítették a Szikkim feletti brit protektorátus tényét. 1893-ban aláírtak egy ezzel kapcsolatos kereskedelmi szerződést is, mely a határterületen történő kereskedelem feltételeit tárgyalta. Mindkét megállapodás jogi értelemben érvénytelen maradt egészen addig, míg a felek el nem tudták érni, hogy tibeti diplomaták elismerjék annak érvényességét. A britek ekkorra már tisztában voltak azzal, hogy a mandzsuk

¹³⁹ 1886-ban a tibetiek a mandzsu helytartótól értesültek arról, hogy a Chefu-i tanácskozáson a mandzsu császár engedélyt adott a briteknek arra, hogy India és Kína között egyik expedíciójuk Tibetben vonuljon keresztül. A tibeti kormány hevesen tiltakozott ez ellen. Bár Szikkim kormányzója megpróbált közvetíteni a két fél között, a tibetiek inkább erősítéseket hoztak létre a határon, hogy megakadályozzák a brit expedíciót.

¹⁴⁰ A régens Demo rinpocse, illetve unokaöccse és titkára, Norbu Chering szervezte összeesküvést a régens és segítői letartóztatása útján sikerült megakadályozni. SHAKABPA 2000: 178.

tibeti befolyása névlegessé vált, s gyakorlatilag szabad mozgásterük lehet a térségben. Ezt ki is kívánták használni, mivel az orosz befolyás lehetséges növekedésével kapcsolatban információkhoz jutottak.¹⁴¹

1898-ban Lord Curzont¹⁴² nevezték ki India alkirályává, aki meglehetősen aggasztó híreket kapott a tibeti–orosz kapcsolatok erősödéséről. Az angolok megpróbálták a szövetség kialakulását megakadályozni, s ennek következtében vált Tibet a 20. század eleji orosz–angol rivalizálás véres színterévé. Az angolok számára a jelentős földrajzi távolság, a közvetlen határok hiánya ellenére is hihetőnek tűnt az orosz–tibeti közeledés, amiben sajátos módon a cár fennhatósága alatt álló buddhisták, részben a kalmük-mongolok, de még inkább a burjátok játszottak fontos szerepet. A 19. század utolsó éveiben, illetve a századfordulón egy burját láma, Agvan Dorzhiev¹⁴³ valóban mindent megtett annak érdekében, hogy ezt a szövetséget tető alá hozhassa, nem titkoltan azzal a céllal, hogy a belső-ázsiai buddhisták számára egy új államot szervezzon.

A forrásokból úgy tűnik, valóban Dorzhiev volt az események mozgatórugója. Jelentős tevékenységet folytatott annak érdekében, hogy az orosz cárt meggyőzze arról, érdemes kapcsolatokat építenie Tibettel, s – akár a buddhista egyház protektoraként, a térség buddhista népeit (a halha-, burját- és nyugat-mongolokat, valamint a tibetieket) egyesítve és egy új politikai struktúrát létrehozva – bővítenie befolyását Belső-Ázsiában. Ennek alapja részben a teokratikus tibeti állam, részben a 20. század elején a halha területen a mandzsú közigazgatás konkurensként

¹⁴¹ SHAKABPA 2000: 178. Idézi Ekai Kawaguci japán szerzetes visszaemlékezéseit, aki az angoloknak háromszáz Tibetben tanuló burját diákról és esetleg az oroszoktól származó fegyverekről számolt be. KAWAGUCI 1909: 496–506.

¹⁴² George Nathaniel Curzon (1859–1925). Tanulmányait Etonban és az Oxfordi Balliol College-ban végezte. 1898–1905 között töltötte be az alkirályi pozíciót Indiában. 1919-től Anglia képviselőjeként részt vett az első világháborút követő kelet-európai rendezésben, a nevéhez fűződik a lengyel és orosz területeket elválasztó Curzon-vonal létrehozása.

¹⁴³ Agvan Dorzhiev (1853–1938) burját láma. 1873-ban 19 éves korában lépett be a gelugpa rendbe és utazott Tibetbe, ahol a gomang dacanban tanult. 1888-ban tette le szerzetesi fogadalmát. Később a 13. dalai láma tanítója lett, és igen szoros kapcsolatba került a tibeti uralkodóval. Az orosz területeken kívül járt Kínában, de Franciaországban, Ausztriában, Olaszországban és Angliában is megfordult. 1900-ban a kínai bokszerláadás leverésének is szemtanúja volt. A 20. század első évtizedeiben jelentős szerepet játszott a belső-ázsiai buddhista életben, de a tibeti és mongol diplomáciában is. Közreműködött az 1913. január 21-én aláírt tibeti–mongol egyezmény létrehozásában is. Ez volt az egyetlen olyan szerződés, amely függetlennek ismerte el a mandzsú császárság bukása után létrejött Teokratikus Mongol Államot, illetve a független Tibetet. SZILÁGYI 2003: 312–318. Ő volt az orosz buddhisták legnagyobb tiszteletnek örvendő lámája, számos kolostort alapított, szertartásokat tartott, nem csak a burját területeken, de az orosz fővárosban is. Kísérletet tett a latin abc bevezetésére a burját nyelvterületen. DUGAROVA-MONTGOMERY – MONTGOMERY 1999: 79–97. A forradalom után az orosz polgárháborúban a Vörös Hadsereg számos kolostort lerombolt a burját, tuvai és kalmük területeken is. Ezek egy részét a húszas években megpróbálták újjáépíteni, kevés sikerrel. Az NKVD Sztálin parancsára több társával együtt 1937. november 13-án tartóztatta le japán kémkedés vádjával. A börtönben halt meg 1938. január 29-én. Életrajzának faksimile kiadása 2003-ban jelent meg. AGVAN DORZHIEV 2003.

működő mongol buddhista kolostori rendszer, illetve annak vezetője, a 8. bogd geegen és kormányzata lehetett volna.

Dorzhiev már 1898-ban egyeztetett az orosz udvarban arról, hogyan lehetne a Tibetet veszélyeztető angol fenyegetést megakadályozni.¹⁴⁴ A következő években (1900, 1901) többször találkozott és tárgyalt is II. Miklóssal, valamint a mongol egyházfővel, majd 1903-ban visszatért Tibetbe a dalai láma udvarába.¹⁴⁵ Tevékenységével azonban nem azt a célt érte el, amit kitűzött. Az indiai angol kormányzat úgy értékelte, hogy a láma tevékenysége következtében reális esélye van egy tibeti–orosz szövetségnek, így az alkirály már 1903 nyarán elküldte követeit Tibetbe. Francis Younghusband ezredes csaknem 700 katona kíséretében indult meg Tibet déli határa felé. A britek és a tibeti kormány képviselői több alkalommal tárgyaltak Khampa Dzongban, de nem sikerült érdemi megegyezésre jutniuk. Az év kilencedik hónapjában az angolok végül visszavonultak Szikkimbe.¹⁴⁶

Ezzel a brit expedíció azonban nem zárult le. 1904 elején visszatértek az országba. Younghusband már március 3-án Guru mellett tárgyalt a tibetiekkel. Itt kijelentette, hogy szándékai békések, katonáival Gyaceba vonul, és csak akkor bocsátkozik harcba, ha támadás éri. Ugyanakkor azt kívánja, hogy a tibeti kormánnyal olyan szerződést köthessen, mely az oroszokéhoz hasonló kereskedelmi jogokat biztosít az angoloknak. Az angol betörés végül egy dicstelen vérengzéssé vált. A tibeti kormányzat agresszióknak tekintette az angol lépéseket, ezért fegyverrel védekezett, de esélye sem volt a jól felszerelt angolokkal szemben. Mire áprilisban Gyacéig jutottak az angolok, már több száz tibeti katonát öltek meg. A dalai láma kénytelen volt elhagyni az országot,¹⁴⁷ és Agvan Dorzhiev javaslatára a fa-sárkány év hatodik havának 15. napján¹⁴⁸ (1904. július 30.) Mongóliába menekült.¹⁴⁹

A kormányzat ennek ellenére sem kerülhette el a vereséget, és a láma képviselőiben végül 1904. szeptember 7-én kénytelenek voltak aláírni a brit–tibeti kereskedelmi egyezményt. A szerződés IX. pontja kimondta, hogy a tibeti kormány a britek beleegyezése nélkül nem épít kapcsolatokat harmadik hatalommal, nem köt kereskedelmi és ipari szerződéseket, tehát gyakorlatilag teljes brit kontrollt garantál az ország ügyei felett.¹⁵⁰ Bár nem bizonyosodott be, hogy a tibeti kormány valóban jelentősebb lépéseket tett volna egy esetleges orosz szövetség felé, a britek elérték céljukat. Betették a lábukat Tibetbe, jó pozíciókat szereztek Kína nyugati területein, és ők diktáltak a térségben az oroszokkal szemben.

¹⁴⁴ AGVAN DORZHIEV 2003: 22.

¹⁴⁵ Agvan Dorzhiev közbenjárására a 13. dalai láma 1900-ban levelet küldött II. Miklósnak a tibeti–orosz kapcsolatfelvétel lehetőségéről. BELOV 2005: 35–36.

¹⁴⁶ SHAKABPA 2000: 181.

¹⁴⁷ BELOV 2005: 23–26.

¹⁴⁸ A korszakról szóló történeti munkákban keveredik a hagyományos 12-es állatciklushoz kapcsolódó datálás a Gergely naptár szerinti dátumokkal. Abban az esetben, ahol a forrás az előbbi követi, az évszámot zárójelben adjuk meg.

¹⁴⁹ SHAKABPA 2000: 187.

¹⁵⁰ BELL 1992: 284–287.

A szerződés utóélete legalább olyan érdekes, mint létrejöttének körülményei. 1904 után az angolok lépéselőnybe kerültek riválisaikkal szemben. A szerződést 1906-ban ratifikálták egy brit–kínai egyezményben, s egy évvel később¹⁵¹ Oroszországgal is aláírtak egy megállapodást, mely Perzsia, Afganisztán és Tibet kérdését is rendezte, és ratifikálta az 1904-es, illetve 1906-os szerződéseket.¹⁵²

Tibeti szempontból később sajátos módon értékelték a szerződést.¹⁵³ A tibeti álláspont alapján az 1904-es megállapodás – mivel nem említi Kínát – úgy értelmezhető, hogy Tibet már ebben az időben is független államként, önállóan kötött szerződést egy harmadik országgal. Ilyen értelemben – csakúgy, mint az 1913-as tibeti–mongol megállapodás – annak bizonyítéka, hogy a mandzsu dinasztia uralmának utolsó évtizedében, illetve annak bukása után is Tibet független állam volt, ami a 20. század második felében kibontakozó, Tibet szuverenitását tárgyaló vitában komoly érv Kína álláspontjával szemben.

Az mindenestre kijelenthető, hogy a teokratikus mongol államhoz hasonlóan a mandzsuk bukása után, a tibeti kormányzat is mindent elkövetett a Kínától való függetlenedés elérése érdekében. Ehhez mindkét országnak egy harmadik hatalom segítségére lett volna szüksége, ami Mongólia kapcsán megvalósult, Tibet azonban fokozatosan elvesztette jelentőségét, és a brit ázsiai gyarmatbirodalom összeomlása után esélye sem volt arra, hogy az angolok által kikényszerített egyezményt eszközként használhassa saját céljai érdekében.

¹⁵¹ 1907. augusztus 18-án, Szentpéterváron.

¹⁵² Utóbbi angol szövegét is közreadja: BELL 1992: 287–289.

¹⁵³ Az orosz és a tibeti kormány között 1904 után sem szakadt meg a kapcsolat. Számos hivatalos és titkos üzenetváltás bizonyítja, hogy az oroszok folyamatosan tájékoztak a tibeti helyzetről, és az angolokkal kötött megállapodásuk kidolgozásakor, egy Közép- és Belső-Ázsiára vonatkozó általános rendezésben gondolkodtak. BELOV 2005.

MONGÓLIA A 20. SZÁZAD ELEJÉN

A MONGOL BELPOLITIKAI HELYZET

A mandzsuk a 18. század közepére Belső-Ázsia mongolok lakta területeit is a birodalmukhoz csatolták. A terület irányítását a Lifan Yuan hivatal¹⁵⁴ alá rendelték, a nomád területek a kínai gazdaság rendszerébe integrálódtak. A mongolok minden évben megfizették a kötelező birodalmi adókat, a jószágadót, a katonai adókat,¹⁵⁵ és ezek mellett az ún. „kilenc fehér” adót (8 fehér ló és egy fehér teve),¹⁵⁶ ami elsősorban a kötelező tisztelet, a mandzsu fennhatóság elismerésének jelképe volt.

A 19–20. század fordulóján a korábbi évszázadokhoz hasonlóan Mongólia lakói alapvetően nomád életmódot folytattak, a háziipar a nomádok alapvetően önellátó életmódjának köszönhetően csak meghatározott szakmák tekintetében fejlődött, míg a földművelés elsősorban a földrajzi környezet okozta korlátok miatt csak minimális területet érintett. A század elején egy átlagos mongol szállás (család), egy *ail* nagyjából 50–60 állattal rendelkezett, egy mongol előkelő nagyjából 2500-at, egy kolostori kincstár az átlagos pásztorcsalád állatainál akár nyolcvanszor többet is birtokolhatott. Ebből adódik, hogy a mongolok a nomád életmódra jellemző termékeket, azaz húst, élőállatot, szőrmét szállítottak, és cserébe fűszereket, ipari termékeket kaptak a régi hagyományoknak megfelelően.

A korábbi évszázadokban a Mongóliát észak-déli irányban átszelő „prémúton” folyó forgalomból a mongolok számottevően kivehették a részüket, a 18–19. században a mandzsu uralom előretörésével viszont Mongólia a függetlensége mellett tulajdonképpen a gazdasági önállóságát is elvesztette. A 19. századra a kínaiakkal való kereskedelmi kapcsolattartás szinte egyeduralkodóvá vált. A 20. század elején nagyjából 500 üzlet, kereskedelmi cég működött az országban.¹⁵⁷ A kínai kereskedők között is elsősorban a pekingi, Hohhoti cégek játszották a főszerepet.

A 20. század elején a mandzsu dinasztia gyengülésének következtében egyre nagyobb lett a nyugati hatalmak befolyása, vállalataik megjelentek Kína egyre több városában és a birodalom határterületein is. Így a század elején a kínai kereske-

¹⁵⁴ 1638-ban a mandzsu uralkodó, Abahai (Hong Taiji, uralkodott 1626–1643, 1636–1643 között, mongol uralkodói neve Degedü erdemtü) Belső-Mongólia elfoglalása és a birodalomhoz csatolása (1636) után hozta létre a Nagy Faltól északra eső területek igazgatásának hivatalát, melynek neve a történetírásban Lifan Yuan. Hong Taijiról lásd: STARY 1999.

¹⁵⁵ ZANKHUU – ALTANTSETSEG 2014: 190–191.

¹⁵⁶ DI COSMO 1998: 291.

¹⁵⁷ OCHIR 2004/4. kötet: 243–248.

dők közvetítésével Mongóliába is eljutottak az első amerikai, angol kereskedelmi termékek, később pedig maguk a kereskedelmi vállalatok is.¹⁵⁸

Azonban nem ezek voltak az első harmadik országbeli üzletek. Az oroszok csaknem fél évszázaddal megelőzték riválisaikat. 1860-ban megnyitották első mongóliai kereskedelmi konzulátusukat a mongol fővárosban, Ikh Khüree-ben¹⁵⁹ és ezután először itt, illetve az Oroszországhoz közelebbi északnyugati területeken kezdték fokozatosan megvetni a lábukat. Az 1862. június 20-án aláírt orosz–kínai „szárazföldi kereskedelmi szabályzat”¹⁶⁰ tette lehetővé, hogy az orosz–mongol kereskedelem gyors fejlődésnek induljon. A fővárosban nyitott konzulátus után az oroszok Khovdban, majd Uliastaiban is megnyitották képviselőtüket, de a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben alig néhány tíz orosz cég képviseltette magát Mongóliában. A kapcsolatok robbanásszerű fejlődése – nem utolsósorban a transzszibériai vasút megépülésének köszönhetően – csak a huszadik század elején következett be.¹⁶¹

Ezekhez a változásokhoz kapcsolódóan a kapitalista gazdaság más jellemzői is megjelentek az országban. Nevezetesen az 1895-ben Péterváron alapított Orosz–Kínai Bank fiókot nyitott 1900-ban Khüree-ben és Uliastaiban. Ezek a fiókok a mongolok, természetesen elsősorban a nomád előkelők, a magas rangú és jelentős jövedelmet birtokló, az állami adminisztráció magasabb beosztásban lévő hivatalnokainak a megtakarításait kezelték.¹⁶² Így az orosz vállalatok voltak az elsők, amelyek gazdasági szempontból megtörték a kínai kereskedelmi hegemoniát. Az évek előrehaladtával aztán folyamatosan egyre több külföldi vállalat képviselői jelentek meg Mongóliában, de a politikai változások nem egyformán kedveztek az egyes cégeknek. Az 1920-as évektől – az orosz politikai befolyás erősödésével – az orosz cégek szerezték meg az elkergetett kínai kereskedők piacait.

1906-ban a kínai kormány egy különálló hivatalt hozott létre a kínaiak mongol területre költözésének megkönnyítésére, és megalapították a kínai földműveseket *Mongóliába telepítő kormányzati irodát*.¹⁶³ Az iroda 1909-re összeállította a mongol területek, emberek, állatok és legelők kínai kézbe kerülésének programját, ami összhangban állt a kínai kormányzat azon elképzeléseivel, hogy a kínai népességnek a meglehetősen ritkán lakott mongol területekre történő betelepítésével stabilizálja fennhatóságát ezen a területen.¹⁶⁴

¹⁵⁸ ZANKHUU – ALTANTSETSEG 2014: 202–203.

¹⁵⁹ A mongol főváros ismert volt még Daa Khüree, Bogdiin Khüree, Niislel Khüree, Urga néven is. Ez utóbbi vélhetően orosz torzítása a mongol örgöö szónak, ami fejedelmi, főpapi szállást jelent.

¹⁶⁰ *Khuurai zamiin khudaldaanii dürim*. NATSAGDORJ – SHIRENDEB 1968: 229.

¹⁶¹ 1861-ben 218 167, 1885-ben 1 700 000, 1900-ban 16 900 000 aranyrubel értékben kereskedett egymással a két állam. NATSAGDORJ – SHIRENDEB 1968: 230.

¹⁶² A Daa Chin Ulsiin Bank Khüree-ben működő fiókja 883 000 dollárral gazdálkodott. SHIRENDEB 1999: 21.

¹⁶³ *Mongold nüülgen oruulakh товчоо*. NATSAGDORJ – SHIRENDEB 1968: 219.

¹⁶⁴ Mongólia több *khoshuu*-jában is bevezették a rendelkezéseket. NATSAGDORJ – SHIRENDEB 1968: 219.

A tervezett betelepítések hatására természetesen egyre inkább felerősödött a Kína-ellenes hangulat a mongolok között. A 19. század folyamán több, a függetlenedést célzó felkelés is kitört Mongóliában, illetve Kína mongolok lakta területein, de ezek a szervezethez hiányból adódóan, csak helyi megmozdulások maradtak. Annak ellenére, hogy e felkeléseket rendre levertek, és a megtorlás sem maradt el, gyakorlatilag folyamatosan újraszerveződtek, bizonyítva azt, hogy a mongolok nem nyugodtak bele a mandzsu fennhatóságba, és a dinasztia hatalmát a mongol területeken igazából sohasem sikerült teljes mértékben konszolidálni.¹⁶⁵

A Kína-ellenes felkelések nem korlátozódtak csupán a Góbitól északra eső területekre, a Belső-Mongóliában kialakuló ún. *duguilan mozgalmak*¹⁶⁶ a 19. század közepétől vissza-visszatérő gondot okoztak a központi kormányzatnak. Ezek a megmozdulások először Belső-Mongólia nagyobb népsűrűségű területeinek viszonylag szervezettebben élő lakói között alakultak ki, de a 20. század legelején már máshol is megfigyelhetők voltak. A mongol függetlenségi megmozdulásokra mindig is termékenyítőleg hatottak a Kína más területein kiobbant felkelések, és ezek hatására mindig felerősödtek a mongóliai elszakadási törekvések is.

1869-ben a kínai *dungan felkelők*¹⁶⁷ betörték Külső-Mongólia déli területeire is. Közülük néhányan 1870-ben nagyjából 300 kilométerre megközelítették a fővárost is, és felhívással fordultak lakóihoz.¹⁶⁸ A kínai amban mongol alakulatot akart kiállítani ellenük, de az előzetes tervekben szereplő kétezres csapatot nem sikerült megszervezni, mivel a mongolok megtagadták a sereg ellátását, így alig 800 embert sikerült csak besorozni. A felkelők az Erdene dzú (Erdene zuu)¹⁶⁹ kolostorhoz tartozó területen ütköztek meg az ellenük küldött egységekkel, majd nyugat felé vonultak,¹⁷⁰ később azonban elfogyott a felkelés lendülete és az ellenállás fokozatosan felmorzsolódott.

¹⁶⁵ OCHIR 2004/4. kötet: 249–262.

¹⁶⁶ *Ardiin duguilang*. A mozgalom neve a *duguilakh* („kört alkot, körbe vesz”) szóból ered, mert a felkelések résztvevőinek nevét kört alkotva vetették papírra, hogy a vezető kiléte titokban maradjon. OCHIR 2004/4. kötet: 262–273.

¹⁶⁷ Kínában élő muzulmánok. Lásd: SOMFAI KARA 2020: 225; BIRTALAN 1985: 186.

¹⁶⁸ SHIRENDEB 1999: 27.

¹⁶⁹ Az 1585-ben Abatai kán által alapított szakja kolostor az első, Mongólia nagy buddhista kolostorai között. A mai fővárostól mintegy 380 km-re, Övörhangai *aimagban* található az egykori mongol főváros, Karakorum, ill. a mai Harhorin város mellett.

¹⁷⁰ 1870. október 30-án elfoglalták Uliastait.

1–2. kép Sztúpák az Erdene zuu kolostor kerítésén és a kolostor főszentélye
(2012. A szerző felvételei.)

Az 1900-ban Kínában kirobbant bokszerláadás – amely a császári udvar hallgatólagos beleegyezésével a külföldiek ellen irányult – megrázta az egész országot,¹⁷¹ és újabb lökést adott a változásoknak. A harcokkal egy időben a mandzsu adminisztráció több, Mongóliát súlyosan érintő kérdésben hozott döntést, és 1901 elején kihirdették a Mongóliára vonatkozó „Új kormányzati elképzelések”-et.¹⁷² A dinasztia, figyelmen kívül hagyva meggyengült helyzetét, épp ezt a számára meglehetősen kedvezőtlen pillanatot választotta Mongólia feletti hatalmának megerősítésére. Az addigi mongol kedvezményeket jelentős mértékben megnyirbálva, új központosító törekvéseket fogalmaztak meg. Ennek a politikának az egyenes következménye volt azonban az is, hogy a mongolok a 20. század folyamán a lehetőségeikhez mérten sokkal szívesebben keresték a kapcsolatot északi szomszédjukkal.

¹⁷¹ SALÁT 2010b: 84–85.

¹⁷² Halha shine zasgiin bodlogo („új kormányzati elképzelés”). Részletesen lásd: MEI-HUA 1999: 39–58.

A bokszerlázáadás, illetve az ezzel párhuzamosan tett kormányzati intézkedések hatására a mongol területeken újabb szabadságmozgalmak formálódtak. 1903-ban kitört a század elejének egyik legnagyobb hatású felkelése, ami kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen az 1921-es forradalomig tartott. A megmozdulások élén egy kisebb adminisztratív egység vezetője, Ard Ayush (1858–1939) állt, akinek a mandzsu-kínai gyarmatosító törekvések, és általában az előkelők ellen vívott harca tulajdonképpen csak a bolsevik forradalommal érte el célját. A belső-mongóliai duguilangok mintájára megalapították a Tsetseg nuur-i duguilangot. A csoport egy 44 fejezetes beadványt szerkesztett és juttatott el az *aimag* (megye)-gyűlés vezetőjének. Az egyik legfontosabb elvárásuk az adócsökkentés volt, míg egyéb céljaik az életkörülményeik javítására vonatkoztak. Követelték, hogy az *aimag*-gyűlésekhez hasonlóan, az *aratok* (*ard*, „nép, pásztornép”) is megalakíthassák érdekvédelmi szervezeteiket. A felirat azonban nem hozta meg a várt eredményt. Mivel kérésüket válasza sem méltatták, fegyverhez nyúltak és összezsúfolták az ellenük kirendelt csapatokkal. A felkelés vezetőit elfogták – bár később kénytelenek voltak szabadon engedni őket.

1905-ben a mongol szabadságmozgalmak egy újabb nagyhatású vezetője tűnt föl. A Setsen khan aimagban fegyveres népi mozgalom tört ki, amelynek vezetője Togtokh taij (1863–1922), egy alacsonyabb rangú előkelő volt, aki legalább annyira meghatározója lett az elkövetkező eseményeknek, mint Ayush. A felkelők rajtaütöttek a kínai üzleteken, elrabolták áruikat és uzsorásokat öltek meg. A kínai hivatalnokokat és a korábban ide telepített kínai telepeseket is elűldözték.¹⁷³ A felkelők „saját” elnyomóikkal is szembefordultak: megtámadták a Szanbeisze kolostort (San beisiin khiid) és fellázadtak a kolostori adók ellen. Az ellenük küldött mandzsu csapatok rövid idő alatt szétverték a megmozdulást, és a vezetők a határon túlra, elsősorban a Bajkál-tó környékére menekültek. Később partizán egységekként át-át csaptak a határon, de a kereskedők és birtokosok nyugtalanításán kívül más eredményt nem értek el. A kolostor elleni támadást a későbbi történetírók – értelemszerűen elsősorban az 1945 és 1990 között született történeti munkákban – előszeretettel használták fel annak bizonyítására, hogy az *aratok* a „feudális” uralkodók közé sorolták az egyházat is.

Tény, hogy a magas rangú lámák között voltak olyanok, akik a vallás tanításával kevésbé összeegyeztethető életet éltek, de ennek alapján nem lehet az egész mongol buddhista kolostori rendszert elítélni. A lámák között valóban előfordultak jelentős vagyoni különbségek is, de ez nem a lámaista buddhizmus alapvető szemléletéből és a nomád társadalomban betöltött helyzetéből adódott, sokkal inkább a buddhizmus Mongóliában kialakult szervezeti sajátosságaiból és a lámák mongol tartományokban betöltött – a mandzsu központi hatalom szándékai szerint alakított – szerepéből következett. A kolostori adókat a több évszázados hagyományoknak megfelelően a hívek azért fizették, hogy így segítsék a karmájukat, és ne felejtsek el, hogy ezzel nem ritkán – ha közvetetten is – a kolostorban

¹⁷³ OCHIR 2004/4. kötet: 272–273.

szerzetesként élő saját hozzátartozójukat támogatták. Az 1921-es forradalmat és az 1924-es államforma-váltást követően a kolostori adózás tényét tudatosan kiforgatták, hogy a más országokban is folytatott gyakorlatot követve, a bolsevik ideológiának megfelelően szembeállítsák az ország lakosságát a vallással.

A lámák mandzsuellenességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a szegény lámák rendszeresen részt vettek az aratok megmozdulásaiban, tüntettek a kínai uzsorások ellen és nem egyszer a mongol világi előkelőkkel is szembekerültek.¹⁷⁴ Az, hogy a buddhista kolostori rendszer kiépítésének korai szakaszában – nem kis mértékben a mandzsu uralkodók támogatásának köszönhetően – a vallási hierarchia bizonyos mértékig függetlenedett a világi igazgatástól, ebben az időben már inkább kellemetlen, mintsem üdvös volt a Qing-udvar számára.

1907-ben a Tsogdalai-felkelés (*Tsogdalaaiin boslogo*) során, majd 1910-ben újabb konfliktusok alakultak ki a mongolok és a kínaiak között, és hamarosan a mongol főváros, Khüree is összecsapások helyszínévé vált. A mongolok üzleteket gyújtottak fel, kövekkel dobálták meg az ambant és kíséretét.¹⁷⁵ A mandzsu helytartó¹⁷⁶ a felkelők ellen reguláris katonákat és rendfenntartó erőket is kivezényelt. Az intézkedés hatására több százan fordultak a rendőrök ellen és kövekkel, fegyverekkel támadtak rájuk, s bár a felkelők már az ország központjában is megmozdulásokat szerveztek, az ott összpontosított erők sem voltak elégségesek ahhoz, hogy megrenessék a mandzsuk uralmát.

Az itt megemlített néhány esemény eredménytelensége is bizonyította, hogy bár a mongol elégedetlenség folyamatosan tapintható volt a kínai betolakodókkal szemben, a felkelők rendelkezésére álló erőforrások közel sem voltak elegendők ahhoz, hogy a mongolok a jelentős túlerővel szemben önállóan képesek legyenek kivívni függetlenségüket. A társadalom alapvető tömegét ugyanis az egymástól igen nagy távolságokra élő pásztorok alkották, akik – természetesen az életmódjukból adódó sajátosságoknak megfelelően – egymástól meglehetősen elszigetelve éltek, és az egyik aimagban kitört megmozdulás híre csak nehezen jutott a távolabbi területeken élők tudomására. Nem lehetett gyorsan és hatékonyan olyan ütőképes erőt szervezni, mely eléggé átfogó lett volna ahhoz, hogy maradandó, a mandzsu uralmat akárcsak megingató katonai sikereket érhetett volna el. Az egyes megmozdulások egymástól való izoláltságának köszönhetően a Mongóliában állomásozó kínai haderő létszáma – bár korántsem volt számottevőnek nevezhető – minden esetben elegendőnek bizonyult a „rend helyreállításához”.

A mongolok számára a függetlenség kivívásának nem csak a belpolitikai, de a külpolitikai feltételei sem voltak biztosítottak egészen a 20. század elejéig. Mivel

¹⁷⁴ Ezt példázzák a Khüree-ben 1905-ben és 1906-ban kitört megmozdulások is, melyekben nagy számban vettek részt lámák.

¹⁷⁵ BATSAIKHAN: 2008: 13–15.

¹⁷⁶ 1904-ben Yanzhit nevezték ki Mongólia helytartójává. 1909. november 16-án kapta meg utóda, Sando (1876–1941) (neve Sandova, Sanduo, San Do-wen alakban is előfordul) a ki-nevezését. Sando egy év múlva, a függetlenség kivívásakor hagyta el az országot. MEI-HUA 1999: 47.

Mongólia lakosságát és népsűrűségét tekintve szomszédaihoz képest igen kis ország volt, így nyilvánvaló, hogy katonai ereje önmagában nem lehetett elegendő az önálló lépésekhez. Meg kellett várni a kedvező alkalmat. Ez 1911 őszén, a mandzsuk kínai hatalmát megdöntő polgári forradalom kitörésekor jött el.

A MONGOL TÁRSADALOM A SZÁZADFORDULÓN

A mandzsuk kori mongol társadalom tagjainak meghatározó része az évszázadok alatt ezen a területen kialakult, a természeti környezet által meghatározott nagyállattartó nomád életmódot folytatta, amelyet legpontosabban a belső-ázsiai kultúrszindróma¹⁷⁷ fogalommal írhatunk le. A gazdálkodás alapja a legelőváltó nomád állattenyésztés volt, amely az öt fő állatra épül.¹⁷⁸ A társadalom szerkezete a mandzsuk kori Mongóliában lényegi jellemzőit tekintve hasonlított az Európában megismert feudális társadalomra. A legelőterület és az állatállomány a kiváltságos (születési előjoggal rendelkező) előkelő réteg, illetve a mandzsuk adminisztráció képviselőinek kezében koncentrált.

A társadalom legnépesebb csoportját azok a pásztorok alkották, akik nomád életmódot folytatva népesítették be Mongólia legnagyobb részét. Hagyományos elnevezésük az *ard* (orosz torzításban *arat*, ez honosodott meg a magyarban is). Ide tartozott minden mongol pásztor, akinek nem volt kiváltsága és valamilyen kiváltságokkal rendelkező előkelő (ezen *noyon*) fennhatósága alá tartozott. Az *aratok* csoportja ezen belül további kisebb egységekre tagolódott. Helyzetüket elsősorban az határozta meg, hogy uruk milyen kiváltságokkal rendelkezett. A világi kiváltságosok, illetve az állami hivatali és közigazgatási rendszerben működő urak szolgálatában álló alávetettek két, egymástól csak részben elkülönülő csoportot képeztek. Az *aratok* harmadik csoportja elvált a másik kettőtől. Különleges helyzetüket annak köszönhették, hogy a mongol buddhista kolostori rendszer szolgálatában álltak. Elnevezésük a mongol *shav'* („tanítvány”) szóból eredt.

Ez a társadalmi csoport 1639-ben jött létre, amikor a halha-mongol előkelők a mongol buddhizmus vezetőjének pozíciójába emelték Öndör Gegeent, és a számára alapított kolostor ellátására pásztorokat rendeltek, akik az állatok gondozásával, legeltetésével szolgálták a kolostort, biztosították a lámák megélhetését. Egy 1764-ben kiadott rendelet ezeket a pásztorokat is röghöz kötötte. Ettől kezdve lényegében ugyanolyan jogfosztottan éltek, mint az *aratok* másik két csoportja, bár ők mentesültek mindennemű állami szolgálat alól. A szabad költözési joggal a vizsgált időszakban gyakorlatilag már egyetlen alávetett csoport sem rendelkezett. Ezen az intézkedésen a teokratikus kormány sem változtatott 1911 után.

A *shav'*-ok is fizettek földhasználati adót, aminek mértéke előre meghatározott volt, ezen kívül számos más speciális, a kolostorok életéhez szorosan kapcsolódó

¹⁷⁷ URAY-KÖHALMI 1989.

¹⁷⁸ *Tavan khoshuu mal*. Ló, szarvasmarha (jak), juh, kecske, tevé.

szolgáltatás terheit voltak kénytelenek viselni. A Teokratikus Mongol Állam időszakában ennek a csoportnak a lélekszáma változott meg a legjelentősebb mértékben: az 1909-ben nyilvántartott 55 500 főről, 1921-re 89 000-re változott.¹⁷⁹ Mivel a bogd geegen kánná választásával a legfőbb hatalom a mongol buddhizmus vezetőjének kezébe került, a kolostori rendszer soha nem látott mértékben gyarapodott.¹⁸⁰ Ez vonatkozott a főláma fennhatósága alá tartozó területre, az *Ikh Shav'*-ra is. 1917-ben az aratoktól beszedett adók 60%-a már a kolostorok jövedelmeit gyarapította.¹⁸¹

A kolostorok ellátására rendelt pásztorok mellett, az alávetettek két másik csoportja is kialakult. Közöttük az tett különbséget, hogy a velük rendelkező előkelő (*noyon*) birtokolt-e tisztséget a mandzsu adminisztráción belül, vagy nem. Az adminisztrációhoz kapcsolódó aratok a *khoshuu*-ok¹⁸² *zasagjának* (vezetőjének) fennhatósága alá tartoztak, az ő állatait legeltették. A saját megélhetésükhöz szükséges legelőterület használatáért adóval tartoztak uruknak, és rajta keresztül a mandzsu birodalomnak, kötelezettségeik közé tartozott az állandó katonai készenlét és a postaszolgálat (örtöö) biztosítása is. Háború esetén viselték a hadi kiadásokat, békeidőben pedig a világi és egyházi előkelők, a tisztviselők utazásának költségeit is.

A *hamdzsilgák* (*khamjlaga*, „szolga, cseléd”) alkották az alávetettek azon csoportját, akik az adminisztráción kívüli előkelőkhöz (*taij*) voltak kötve.¹⁸³ A személyi függésük mértéke majdnem elérte a rabszolgákét. Egész életükben kötelesek voltak urukat szolgálni, gazdájuk elajándékozhatta vagy kolostorba küldhette őket. Ez utóbbi jelenség a buddhista társadalomnak azt a sajátos hagyományát példázza, hogy a kolostorokban tevékenykedő lámák családjuk, közösségük helyett átvállalták a vallással kapcsolatos teendőket, így téve lehetővé, hogy zökkenőmentesen élhessék világi életüket, „üdvösségük” mégis biztosítva legyen. Az ilyen alávetett általában ura háztartásában dolgozott, de minden más munkát is köteles volt elvégezni. A 19. század végétől fokozatosan állami adókat és egyéb szolgáltatásokat is kivetettek erre a rétegre.¹⁸⁴

A mandzsu kori mongol társadalomban a kiváltságos családokban csak az elsőszülött fiú örökölhette apja címét, kiváltságait. A második általában alacsonyabb rangot kapott, vagy a világi adminisztráció különböző pozícióit nyerhette el, esetleg lámának állt. A 20. század elején több mint hétszáz kolostor, és az ezekhez köthető több mint 100 000 láma¹⁸⁵ között a legkülönbözőbb társadalmi rétegek képviselői voltak jelen, azonban őket később, az 1921-es forradalom után egyértelműen elnyomó társadalmi rétegnek bélyegezték. A mandzsu kori adminisztráció a világi előkelőket rangjuk szerint hat – részben kínai, részben mandzsu mintára

¹⁷⁹ SANDERS 1996: 32.

¹⁸⁰ SHIRENDEV 1999: 70.

¹⁸¹ SHIRENDEV 1999: 65.

¹⁸² Az aimagnál kisebb közigazgatási egység. Mongóliában, és Belső-Mongóliában egyaránt használt kifejezés.

¹⁸³ Később ennek a rétegnek a helyzete némiképp változott. Személyük függhetett a *khoshuu*-k vezetőitől.

¹⁸⁴ SANDERS 1996: 32.

¹⁸⁵ SHIRENDEV 1968: 11.

létrehozott – fokozatba sorolta. A legmagasabb a kínai eredetű *van*, valamint *chin van*, amit a *beile* és *beise*, illetve a kétféle *gün* (*tüshee gün* és *gün*) követett. A forradalom utáni állami propaganda ezen csoportok valamennyi tagját megbélyegezte tekintet nélkül arra, hogy milyen társadalmi csoportból származtak.

A mandzsu időszakban az országban elterjedt korrupció következtében, a korábbi születési arisztokrácia mellett egyre többen – elsősorban mandzsu hivatalnokok – vásároltak mongol előkelői címeket, illetve a mandzsu császár is címek és a velük járó kiváltságok adományozásával próbált híveket szerezni a trónnak. Ennek köszönhetően a függetlenségi törekvések egyik alapvető célja, a hagyományos mongol születési arisztokrácia jogainak visszavétele volt az azt bitorló mandzsu hivatalnoki rétegtől.

A 19. század második felében, a 20. század elején új, eddig ismeretlen társadalmi rétegek is megjelentek Mongóliában, illetve átalakultak az adóztatás formái is. A korábban monopolhelyzetben lévő kínai kereskedők mellett megjelentek más piaci szereplők – jellemzően oroszok – is, így a kereskedelem és a pénzgazdálkodás mind szélesebb elterjedése következtében egyre több mongol előkelő is pénzben kezdte követelni az adókat. Az új réteg képviselői azok az elsősorban kínai, orosz és kisebb számban mongol kereskedők, bankárok, hivatalnokok voltak, akik még a mandzsu korszakban telepedtek meg Mongóliában, és életmódjukban szinte teljesen elszakadtak a nomád hagyományoktól. Leginkább olyan településeken éltek, amelyek 1911 után már egyre inkább városi jelleget mutattak. Ezek sorába elsősorban a főváros Urga (Niislel Khüree), illetve a két nagy közigazgatási és katonai központ, Uliastai és Khovd, valamint olyan kereskedelmi központok, mint Maimachen tartoztak. A kereskedelmi centrumok kiépülésével gyakorlatilag egy időben, nem törődve az érvényben lévő tiltó rendelkezésekkel, egyre több vándor-kereskedő kezdte járni az országot, akik áruikat kínálták a városi piacokra csak nehezen eljutó aratoknak. A vidéki pásztorok természetesen nem rendelkeztek mindig megfelelő mennyiségű készpénzzel, így a vásárlásra, illetve gyakran az adók kifizetésére kölcsönöket vettek fel az uzsorásoktól, általában óriási kamatra, így egyre jobban eladósodtak.

3. kép Maimacheni mandzsú törvényszék (Fénykép: Nikolaj Charushin, 1880-as évek. Forrás: Néprajzi Múzeum.)

Az 1900-as évek elején felerősödő mandzsuelles megmozdulások legfőbb kárvallottjai a kínai kereskedők voltak, mivel a Kínával szembeni elégedetlenség legegyszerűbb kifejezési eszköze az volt, ha kínai kereskedőtelepeket romboltak le.¹⁸⁶ Helyüket csak fokozatosan és igen lassan vették át mások, többnyire oroszok vagy mongolok.

A mandzsuk uralta Mongóliában a közigazgatás legkisebb egysége az *arban* („tized”) volt. Ez olyan közösséget jelentett, amely 10 katonát tudott kiállítani. Választott vezető, a *darag* (*darga*) irányította. Általában 10-15 tizedből tevődött össze egy *sum*, amelynek élén a *zangi* (járási hivatalnok) állt. Őt beosztott segítők támogatták munkájában.¹⁸⁷ Az adminisztráció legfontosabb egységei a *khoshuu*-k voltak. A *khoshuu*-t a *zasag* irányította, aki általában örökölte a tisztséget. 1911 után a teokratikus kormány adminisztrációs intézkedéseinek egyik eredményeként némileg átszervezték a *khoshuuk* rendszerét, bár ez a legtöbb esetben csak átnevezést jelentett.¹⁸⁸

A *sumok* vezetői közvetlenül a *zasag* mellett működő, különféle feladatokkal megbízott *tuslagch*-ok (szó szerint, „segítő”, kb. alispán) alá voltak rendelve. A *tuslagch*-ok között volt katonai ügyekkel foglalkozó hivatalnok, más a kancellári feladatokat látta el, megint más a pénzügyeket irányította. A *khoshuuk* nagyobb egy-

¹⁸⁶ Ilyen megmozdulások voltak 1906-ban a Zasagt khan aimag szinte valamennyi déli *sum*jában, 1909-ben a Setsen khan aimagban. 1910-ben a fővárosban a Da Shiu-yüan kereskedelmi cég üzleteit gyújtották fel.

¹⁸⁷ Vladimircov a következő tisztségviselőket sorolja fel: *darga* („főnök, vezető, igazgató”), *zasuul* („tanácsadó”), *demch* („kolostori gondnok”). VLADIMIRCOV 1934: 140.

¹⁸⁸ URANGUA 1997: 45. Meglepő, hogy a témával korábban foglalkozó kutatók adatai nem egyeznek meg a *khoshuunok* számának tekintetében. Urangua szerint az ország 6 aimagja 119 *khoshuunt* foglalt magában, míg Shirendev csak 87-et említ az Állami Levéltár adataira hivatkozva. SHIRENDEV 1999: 67.

4. kép Mandzsui kori mongol előkelő nő
(Fénykép: Nikolaj Charushin,
1888, Urga. Forrás: Néprajzi Múzeum.)

szervezték új közigazgatási egységbe. A 20. század tízes éveinek végén Mongóliában éveket eltöltő Maijskij szerint Külső-Mongólia 4 aimagjában 91 előkelői családnak mintegy 410 tagja élt, akik a férfi népesség kb. 0,1%-át tették ki, míg az alávetett lakosság különböző csoportjai összesen nagyjából a lakosság 48%-át, a lámák pedig a népesség 44,5%-át képviselték.¹⁹⁰ Az ország teljes lakosságát ekkor nagyjából 600 000 főre becsülték.¹⁹¹

A MONGOL BUDDHIZMUS NYOLCADIK FŐLÁMÁJA

Mongólia huszadik századi történetének első évtizedére a mongol kultúra elidegeníthetetlen részévé vált a buddhizmus. A vallás mandzsui kori terjedésének köszönhetően kiépült kolostori rendszer a mongol nomádok mindennapi életére is hatással volt. Adott területen a kolostorok nem csak szakrális központokká, ha-

ségbe, az *aimag*ba tömörültek. Vezetőik számára kötelezővé tették a legalább háromévenkénti *aimag-gyűlés*, a *chuulgan* látogatását, melyeken a mandzsui adminisztráció képviselői ismertették meg velük az új rendelkezéseket. A gyűlések elnöke közvetítő szerepet töltött be a mandzsui adminisztráció legmagasabb rangú mongóliai képviselői, a helytartók (*amban*)¹⁸⁹ felé. Az *amban* hivatala a bogd gegen kormányának 1911-es megalakulása után természetesen megszűnt, és helyüket az új kormány által kirendelt tisztviselők vették át.

A mandzsui korszakban a mai Mongólia területén négy káni *aimagot* találunk. Ezek nyugatról kelet felé haladva a Zasagt khan *aimag*, a Sain noyon khan *aimag*, a Tüsheet khan *aimag* és a Setsen khan *aimag* voltak. Közülük legkésőbb – 1725-ben – a Sain noyon khan *aimagot* hozták létre a mandzsuk úgy, hogy a Tüsheet khan *aimag* 19 legnyugatibb *khoshuu*-ját

¹⁸⁹ A mongol területeken a mandzsui adminisztráció időszakában Urgában, illetve Uliastaiban állomásozott ilyen magas rangú mandzsui hivatalnok. Az utóbbi felelt a Külső-Mongóliában állomásozó mandzsui csapatok irányításáért is.

¹⁹⁰ MAISKII 1959: 37–42. Orkhon Myadar Rupen nyomán a lámák számát 115 000-re teszi. MYADAR 2017a: 1.

¹⁹¹ MYADAR 2017a: 16.

nem a közösség fontos találkozóhelyévé, kereskedelmi csomópontokká is váltak. A világi adminisztráció mellett fokozatosan úgy kezdtek működni, mint állam az államban, egyfajta sajátos – mongol – alternatívát nyújtva a hivatalos mandzsu-kínai közigazgatás mellett. A buddhizmus mély beágyazottságának köszönhetően, a vallási hierarchia magasabb fokán álló lámák jelentős befolyással voltak a hívők mindennapi életére is.

Az 1650-ben Öndör Gegeen Zanabazarral (1636-1723) létrejött tisztség képviselői, a mongol buddhizmus fő lámái, a buddhizmus mongóliai szerepének köszönhetően a mandzsu korban fokozatosan a kolostori rendszer, és ezen keresztül közvetetten a mongol buddhista közösség – lámák és világi hívők – megfellebbezhetetlen tekintélyű vezetőivé váltak. Szerepük annak ellenére vált meghatározóvá, hogy a 18. század közepétől a mandzsu kormányzat mindent elkövetett azért, hogy befolyásukat korlátozza. Ezért voltak a fő lámák a harmadik újjászületéstől kezdődően valamennyien tibeti születésűek, ezért fordítottak különös figyelmet arra, hogy beiktatásuk a kínai császár beleegyezésével válhatott csak jogszerűvé. A mandzsu kormányzat azonban ezen erőfeszítéseivel sem volt képes megakadályozni, hogy a bogd gegeen cím 8. birtokosa a 20. századi történelem meghatározó szereplőjévé váljon.

1868. 11. havának 13. napján, Tonghzi¹⁹² császár uralkodásának hetedik esztendejében elhunyt a mongol fő láma 7. újjászületése. Halála után, a történeti hagyományt követve tettek lépéseket az új megtestesülés felkutatásának érdekében. A császár által a mongol fő lámának adományozott aranypecsétet letétbe helyezték az erdeni shanzodva¹⁹³ hivatalában, hogy azzal senki vissza ne élhessen, majd a mongol előkelők egy hivatalos iratban kértek engedélyt a császártól, hogy az új megtestesülés felkutatását megkezdhessék.

A mandzsu uralkodó elődei gyakorlatának megfelelően, 1869. negyedik hónap 23. napján parancsba adta a dalai és a pancsen lámának, hogy az új megtestesülést csak Tibetben találhatják meg,¹⁹⁴ és ezzel párhuzamosan a mongoloknak küldött leiratában engedélyezte az újjászületés megkeresését, s egyúttal utasította a Mandzsu Állami Kincstárat, hogy a kutatás költségeinek fedezésére 50 000 lan ezüstöt juttassanak a Mongol Kincstár számára. A keresés sikerrel járt, s a császári parancsnak megfelelően valóban egy tibeti kisfiúban vélték felismerni a mongol fő láma következő újjászületését.¹⁹⁵

A 8. megtestesülés¹⁹⁶ 1869-ben egy tibeti nemesi családban reinkarnálódott, apja a dalai láma egyik kamarása volt. A gyermek a szokásoknak megfelelően, életének

¹⁹² Tongzhi (1856–1875, uralkodott 1861–1875) mongol uralkodói neve Büreent zasagch.

¹⁹³ Lásd a 90. lábjegyzetet. Korábban a bogd gegeen alávetettjei adminisztratív szempontból a Tüsheet kán hivatalához tartoztak. CHULUUNBAATAR 2005. A hivatal létrehozásakor a császár a legitimáció alapját jelentő pecsétet is adományozott.

¹⁹⁴ SZILÁGYI 2004.

¹⁹⁵ Ha a mongol buddhizmus fő lámáinak reinkarnációit vesszük számba, akkor ez az újjászületés a nyolcadik volt, de a buddhista életrajzok egy sokkal kiterjedtebb reinkarnációs sort említenek, ami szerint a 23.

¹⁹⁶ A cím létrejöttére vonatkozóan lásd: SZILÁGYI 2010a.

első éveit a családjánál töltötte, majd mikor elérte a megfelelő kort, előkészületeket tettek arra, hogy elfoglalhassa helyét az öt megillető trónon. Az új jebtsundamba Mongóliába kísérésének előkészületei a buddhista hagyományoknak megfelelően zajlottak, a küldöttség összetételéről és ellátásáról az állami jósvaslatoknak megfelelően gondoskodtak.¹⁹⁷

1874-ben a Dá láma (Da lam Luvsan–Ish) vezetésével egy nyolctagú bizottság hagyta el a mongol fővárost annak érdekében, hogy Mongóliába kísérjék a mongol buddhista egyház vezetőjének nyolcadik újjászületését.¹⁹⁸ A bizottság első útja a mandzsu birodalmi központba, Pekingbe vezetett, s a mandzsu császárral – az 1691-es szerződés értelmében Mongólia kánjával –, illetve a Külső-Mongólia ügyeit irányító kormányzati hivatal, a Lifan Yuan képviselőivel tárgyaltak, majd továbbutaztak Tibet fővárosába, Lhászába.

Mint azt a találkozó is bizonyítja, a mandzsu uralom utolsó időszakában is igen jelentős volt a mandzsu császári udvar befolyása a mongol buddhizmus adminisztratív ügyeire. Képesek voltak irányítani, hogy az új megtestesülést hol és milyen körülmények között találják meg, ellenőrizték a bizottságot, és a főlamát kísérő küldöttséget is. A bogd gegeen újjászületésének megtalálása – csakúgy, mint a dalai láma újabb megtestesüléseinek kiválasztása – nem maradhatott meg pusztán vallásos belügynek, hiszen komoly hatással volt az ország politikai életére is.

Korábban utaltunk rá, hogy a mandzsu uralom alatt Külső- és Belső-Mongólia legnagyobb tiszteletnek örvendő főlamája, csupán két alkalommal született újjá mongol kisgyermekben. Már az első megtestesülés, Öndör Gegeen is – annak ellenére, hogy a világi kormányzás ekkor még nem tartozott az általa birtokolt cím hatáskörébe – megpróbálta befolyása alá vonni a mongol előkelőket, ezzel mintegy kivonva őket a mandzsu fennhatóság alól.¹⁹⁹ A második mongol főláma halála után a mandzsu kormányzat – ahogyan tette a dalai és pancsen lámák esetében is – igyekezett a lehető legnagyobb mértékben ellenőrzése alá vonni a kiválasztási procedúrát annak érdekében, hogy számára kedvező döntés születhessen. Egy befolyásolható mongol főláma olyan politikai tőkét jelentett a mandzsuk számára, amellyel könnyebben voltak képesek kontrollálni a belpolitikai folyamatokat. Ennek köszönhetően a mongol buddhizmus vezetőinek szerepe, politikai szerepvállalása jelentős mértékben degradálódott ugyan, de ez nem akadályozta azt, hogy a buddhizmus mindennapi életre gyakorolt hatása tovább erősödjön. Sajátos

¹⁹⁷ A jóslatnak megfelelően a követség 77 hajcsárt, 2 jurtát, 4 úti sátrat, 440 lovat, 220 tevé, az élelemre 8939 lan, az ellátásra összesen 5500 lan ezüstöt vitt magával. JAMSRANJAV 1998.

¹⁹⁸ Ebben az időben a bogd gegeenen kívül 13 újjászületett láma élt Mongóliában. MOSES 1977: 126.

¹⁹⁹ Öndör Gegeen nem szorítkozott csupán a vallással kapcsolatos tevékenységekre. Olyan mértékben vállalt világi szerepet, mely nem volt jellemző utódaira, egészen a 8. bogd gegeen színrelépéséig. 1659-ben gyűlést hívott össze, és az itt egybegyűlt nemeseknek, főlamáknak nem csak szakrális, de világi címeket is adományozott, elsősorban a világi uralkodókra jellemző jogokat gyakorolt. Beavatkozott – igaz kevés sikerrel – az egymással ellenségeskedő mongol kánok, illetve a halhák és ojrátok között kialakuló konfliktusokba is. Bővebben lásd: SZILÁGYI 2010a: 19–29.

ellentmondás, hogy miközben a mandzsu kormányzat befolyását folyamatosan erősíteni próbálta, részben épp a mandzsu kormányzat mongol buddhistáknak juttatott anyagi támogatásának köszönhetően, a kolostorok és a lámák számának folyamatos növekedésével a mongol buddhista kolostori rendszer is egyre meghatározóbb szerepet játszott a mongol társadalomban. Később részben ennek is volt köszönhető, hogy a mandzsu dinasztia összeomlása után kialakult hatalmi vákuumban a magát függetlennek kikiáltó halha-mongol területen nem egy világi előkelő, hanem a mongol buddhisták vezetője szerezte meg a politikai hatalmat.

Miután a mongol követség megérkezett Lhászába, a hagyomány szerint a dalai láma és a pancsen láma közreműködésével kiválasztották az új reinkarnációt. Maga a szertartás egyes elemeiben hasonlított a dalai lámák mandzsu korban bevezetett kiválasztási ceremóniájára, amelyben inkább a szerencse, mint a tényleges, megfontolt döntés játszott nagyobb szerepet.²⁰⁰

Az új megtestesülés kiválasztását követően, a dalai lámától megkapta szerzetesi nevét,²⁰¹ majd elhagyva a Tibetet, megkezdte csaknem egy évig tartó útját a mongol fővárosba, Urgába.²⁰² Még indulását megelőzően nagy összeget, csaknem 51 ezer lan ezüstöt bocsátottak rendelkezésére az udvartartás ellátása és a saját kényelmének biztosítása érdekében.²⁰³ Utazása során Qinghaiba tibetiek, attól tovább Urgáig már halha mongolok segítették útját.

A mongolok nem minden bizalmatlanság nélkül fogadták az új főlámát, hiszen nem tekinthették teljesen közülük valónak; voltak olyan előkelők, akik megtagadva

²⁰⁰ Az 1792-es tibeti–nepáli háború lezárása után a mandzsu császár megnövekedett hatalmát arra is fel szerette volna használni, hogy beavatkozzon a dalai és pancsen láma reinkarnációjának kiválasztásába. A hagyományos módszerrel szemben a sorsolást pártolta, és ennek érdekében egy arany urnát is küldött Tibetbe, amiből a jelöltek neveit kihúzhatták. Érdekes, hogy a kínai kormány még az 1959-es erőszakos bevonulása után is erre az eseményre hivatkozva próbálta bizonyítani, hogy Kína Tibet feletti fennhatósága, sőt Tibet Kínához tartozása már jóval korábban is egyértelmű volt és történelmi tény. Ezt az elég gyenge lábakon álló érvelést természetesen a Tibet függetlenségét támogatók könnyen meg tudják cáfolni, mivel a sorsolásos választás soha nem volt teljesen elfogadott módszer, és az ilyen különlegesen fontos újjászületések kiválasztásakor mindig a hagyományos eljárást követték az ezzel megbízott tisztségviselők, főlámák. SHAKABPA 2000: 182; HOFFMAN 1986 (2001): 91–95.

²⁰¹ A 8. jebsundamba tibeti neve *ngag bdang blo bzang chos kyi nyi ma bstan 'dzin dbang phyug*, amelynek *Javzanagvaanluvsanchoiijnyamdanzanvanchigbalsambu* a halha változata. Jelentése „szent, magas értelmű, a tan napfényes vallását birtokló ragyogó fényesség.

²⁰² Urga (mong. örgöö – „palota”), a mai főváros, Ulaanbaatar korábbi neve. A szakirolalomban mind a Khüree, mind az Urga megjelölést egyaránt használják. Az 1924-es szocialista forradalom győzelme után változtatták a város nevét Ulaanbaatarra. A mongol fővárost 1911-ig, a mandzsu uralom végéig Ikh khüree („Nagy kolostor”) néven emlegették. A Teokratikus Mongol Állam kikiáltásával egy időben nevét Niislel khüree-re („Főváros kolostor”-ra), majd 1924-ben Ulánbátorra (Ulaanbaatar, „Vörös hős”) változtatták. Az egykori kolostorváros alapításától fővárossá válásáig, 28 alkalommal „költözött”. TELEKI 2012: 11.

²⁰³ A bogd kincstárából 40 ezer *lant*, a négy halha aimagtól 10 ezer *lant*, a mongol nemesektől, előkelőktől további ezer *lant* kapott.

kötelességüket, nem vettek részt a bogd kíséretében.²⁰⁴ Végül hosszú utazás után, 1875. október 3-án érkeztek meg Urgába,²⁰⁵ ahol beiktatták pozíciójába a gyermek bogd gegeent. A szertartás alatt átnyújtották neki a mongol történeti hagyomány szerint a hatalom jelképének számító pecsétet, melyre mandzsu, mongol és tibeti nyelven a következő szöveget vésték: „Parancs által kinevezett, a vallást felvirágoztató, élőlényeket boldogító *javzandamba* láma pecsétje”, valamint megkapta a beiktatását kinyilvánító „arany okiratot”²⁰⁶ is.

A hagyományos procedura nem zajlott zökkenőmentesen, amiben szerepet játszott, hogy a mandzsu uralkodó épp abban az évben halt meg. Tonghzi császártól már 1872-ben jogot kapott a hagyományos sárga gyaloghintó használatára, és az egyházfő hatalmát hagyományosan jelképező aranypecsétet is megkapta egy 1874. 12. hónap hetedikén kelt parancs értelmében, de az ezzel együtt adományozott kitüntetést már csak 1875-ben, az új mandzsu császár, Guangxu (uralk. 1871. augusztus 14.–1908. november 14.) rendelkezése alapján vehette át.

Miután családjával együtt a mongol fővárosba érkezett és megkapta beavatását, a mongol buddhizmusban egyedülálló módon²⁰⁷ hatalmas birtokok ura lett, de nem élhette tovább a négyéves gyerekek szokásos életét. Játsszania alig volt szabad, ideje nagy részét a folyamatos tanulás tette ki, hiszen nem csak a buddhista tant kellett megismernie és a tisztségével járó kötelezettségeit elvégeznie, de tibeti lévén a mongol nyelvet is meg kellett tanulnia.²⁰⁸ Emellett az öt megelőző hét újjászületés által örökölt hagyott történeti hagyomány, szokásjog, a buddhista szertartásrend minden elemét pontosan ismernie kellett, el kellett sajátítania annak érdekében, hogy betölthesse hivatalát.

A folyamatos tanulás mellett természetesen ellátta szerzetesi, vallási kötelességeit is. Bár világi, politikai kérdésekben a mandzsu udvar korlátozni akarta a főlámát, a Mongólián belül a legnagyobb tekintélynek örvendő – és az egyik leghatalmasabb vagyonnal rendelkező – tisztség képviselője, számos kérdésben a mongolok vezetőjeként foglalt állást már 1911-et megelőzően is.

²⁰⁴ A tibeti születésű mongol főlámákkal kapcsolatos bizalmatlanság a legutóbbi időkig, még a rendszerváltás után működött kilencedik megtestesüléssel szemben is megfigyelhető volt. Bármennyire is fontos Tibet a mongol buddhizmus történetében, mindig is a mongol hagyomány megcsúfolását jelentette, hogy „idegen” területen, s nem Mongóliában született újjá a mongol buddhista egyház vezetője. Az 1991-ben megnevezett kilencedik megtestesülést is sajátos légkör vette körül. A buddhista mongolok közül sokan nem tekintették legitimnek, amiben az is közrejátszott, hogy Őt nem a hagyományos körülmények között iktatták be. Ebben természetesen az akkori politikai helyzet is jelentős szerepet játszott. SZILÁGYI 2010a: 119–131.

²⁰⁵ A források adatai között itt egyéves eltérés mutatkozik. Egyes források 1874. 10. hó 13. napját jelölik az érkezés dátumaként. Az eltérések véleményem szerint a valódi megérkezés és a beiktatás időpontjának összecszereléséből adódnak. SZILÁGYI 2004: 29.

²⁰⁶ Teljes mongol nyelvű szövegét lásd: JAMSRANJAV 1998: 11–12.

²⁰⁷ A bogd volt a mongol buddhista hierarchia egyetlen tagja, aki magántulajdonnal rendelkezett.

²⁰⁸ Mongol nyelvtanára, Badamdorj nagyon jó véleményvel volt tanítványáról: „A mongol nyelvben igen jó, bár a tibetiben nem megfelelő.” DAMDINSÜREN 1959: 9.

A fiatal bogd geegen az egyházon belül saját jogon adományozhatott címeket, és a mongol buddhizmus vezetőjeként az ő fennhatósága alá tartozott a *kubilgánok*²⁰⁹ beiktatása is. A címek adományozása és az újjászületések kiválasztása mellett legfontosabb feladata a vallás, a kolostori rendszer irányítása, s annak további építése volt. A beiktatása és 1889 között eltelt időszakban, Mongóliában összesen 34 új kolostor alapítása történt.

ÚTON A KÁNI TRÓN FELÉ

Az új vallási vezető, beiktatása után a buddhista újjászületések hagyományos életét élte. Feladatai elsősorban a vallással kapcsolatos tevékenységekre korlátozódtak, de alkalom adtán a világi hívek életét befolyásoló feladatokat is vállalt. 1879–1880 fordulóján az országot téli állatvész, *zud* sújtotta, melyet a főláma a saját kincstáraiból származó adományokkal próbált enyhíteni. Ugyanakkor adott esetben a hívektől származó extra adományokkal is bővítette bevételeit, mint a Dechingalav szentély²¹⁰ pusztulásakor, amikor a megelőző 200 évben felhalmozott hatalmas érték – buddhista iratok, ereklyék, ruhák, számos ékszer – vált a lángok martalékává. Összesen 55 *tümen*²¹¹ (550 000) lan ezüst értékű vagyon veszett oda. A hír hallatán a négy halha aimag, a 49 déli-mongol *khoshuu*, öltők, torgutok, burjátok siettek a bogd segítségére.²¹²

Ezt az adakozást kötelező adóként is értelmezhetjük, de jól példázza azt az egységes felfogást, mely szerint a bogd geegen a mongol buddhista vallás vezetője, személye bizonyos szempontból – akár a határokon át is – összefogja a mongolokat. Ez a szerep, a mongolok közötti általános elfogadottsága tette lehetővé, hogy a Mandzsu Birodalom felbomlásakor, a mongol függetlenség kikiáltásakor őt helyezték a káni trónra, ezzel is jelképesen egyesítve a mongol népeket.

A századfordulón a bogd még nem vette ki a részét az ország politikai, közigazgatási irányításából, hiszen a császári udvar ezt akár elszakadási törekvésként is értékelhette volna. Ugyanakkor a történeti hagyományoknak megfelelően, már ekkor is kénytelen volt megjelenni bizonyos – politikai szempontból is jelentőséggel bíró – eseményeken. 1875-ben a mandzsu császár halálakor, vagy az anyacsászárnő 60. születésnapján mint a Mandzsu Birodalom alattvalójának kellett tiszteletét tennie, ezzel is elismerve az udvar személye feletti fennhatóságát. A mandzsu udvarhoz való viszonya azonban korántsem volt felhőtlennek mondható, a mongolok általában minden lehetséges módon próbálták elkerülni, hogy a dinasztiaival való együttműködéssel vádolhassák őket. A Koreáért folytatott kínai–japán háború

²⁰⁹ Halha *khuvilgaan* („újjászületés, megtestesülés”).

²¹⁰ A kolostor későbbi történetéről lásd a *Documentation of Mongolian Monasteries* program honlapját. <https://mongoliantemples.org/en/component/dommm/1059?view=oldtempleen> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 19.)

²¹¹ A *tümen* jelentése 10 000.

²¹² JAMSRANJAV 1998: 17.

idején is korlátozták a mandzsu kormányzatnak juttatott utánpótlás mértékét. A segítségnyújtás megtagadása tovább rontotta a mongol főláma és a mandzsu császár viszonyát. Ez különösen kellemetlen helyzetet teremtett, hiszen a mandzsu uralkodónak elvileg a legapróbb részletekig beleszólási joga volt a mongol egyház belső ügyeibe is. Olyannyira, hogy engedélye nélkül a bogd még a fővárost sem hagyhatta el.

5. kép Az Amarbayasgalant kolostor felújított főszentélye
(2006. A szerző felvétele.)

A főláma rendszeresen járt a vidéki kolostorokba szertartásokat tartani. Ezeken az útjain hagyományosan az adott terület előkelőjének – illetve az alávetett pásztoroknak – volt a feladata, hogy a főlámát és kíséretét ellássák. Egyik ilyen útján az Erdene zuu, majd az Amarbayasgalant khiid kolostorokban tartott szertartások során ismerte meg későbbi feleségét, Tsendiin Dondogdulamot (1876–1923), akivel 1902-ben kötött házasságot. Egy fiuk is született, és kapcsolatuk sajátos példája volt annak, hogy a mongol buddhizmus bizonyos esetekben milyen rugalmasan kezeli a lámákra vonatkozó előírásokat. A kapcsolat azonban 1911 – a főláma uralkodóvá emelése – után vált igazán hangsúlyossá, hiszen felvetette annak lehetőségét, hogy a bogd mint Mongólia kánja a világi uralkodókhoz hasonlóan, hatalma továbbélését is biztosíthassa. A század húszas éve elején kialakult, meglehetősen zaklatott politikai helyzetben ez különösen nagy jelentőséggel bírt, hiszen egy dinasztia alapításával a mongolok demonstrálhatták volna függetlenségüket. Ezt az elképzelést azonban nem lehetett megvalósítani. Egyrészt, mert annak ellenére, hogy az egyházfő kánná szentelésekor valóban egységbe kovácsolta a mongolokat, uralkodása alatt – elsősorban a vallási élettel teljesen össze nem egyeztethető életmódja, kicsapongásai és a buddhista egyház szinte kontrollálatlan túlsúlya következtében – társadalmi megítélése rendkívül megromlott. Másrészt saját gyengeségének köszönhetően 1920-ban egy önjelölt „királycsináló”, ráadásul nem is mongol katonai parancsnok – több kortársa szerint kegyetlen kalandor –,

báró Roman Fjodorovics Ungern von Sternberg (1886–1921) játékszerévé vált. Ezzel teljesen kicsúszott a bogd és a hozzá hű támogatói kezéből az irányítás, s 1921-ben az Ungern-érát felváltó bolsevik támogatottságú rendszerrel szemben már képtelenek voltak érdekeik védelmére.

A bogd elődeihez hasonlóan támogatta az oktatást, a mongol nyelvű irodalom fejlesztése érdekében a fordítóiskolákat is. Számos tibeti, kínai és mandzsu nyelvű könyvet is lefordítottak, és ezeknek csak egy része volt kifejezetten buddhista mű, a korszakról született mongol összefoglaló történeti műveket is említene.²¹³ Akárcsak elődei, ő maga is hozzájárult a mongol irodalmi munkák gyarapításához, vallási és történeti útmutatásait, „intelmeit” rendszeresen papírra vetette.²¹⁴

Az egyházi oktatás, a fordítóiskolák, *datsanok* (kolostoriskolák) támogatása mellett, komoly figyelmet fordított a világi oktatás fejlesztésére is. Ez a tevékenysége a 19–20. század fordulóján részben a kínaiak terveivel is összhangban állt. A Qing-kormányzat által kiadott „Új kormányzati elképzelések” – számos Mongólia és a mongol lakosság számára negatív hatású intézkedése mellett – egy maradéktalanul az ország javára szolgáló célkitűzést is tartalmazott. Ez az oktatás fejlesztése volt, melyet a főháza mellett számos mongol előkelő is támogatott, sőt 1908-ban, egy, a mongol fővárosban tevékenykedő hivatalnokok által az uralkodónak írt levélben kifejezetten kért is.²¹⁵ Az első világi iskolát még 1898-ban állami költségen alapították, melyben mandzsu nyelvet és írást oktattak a diákoknak. 1909-ben egy a fővárosban alapított világi iskola építésére a bogd saját kincstárából ismét 100 000 lan ezüstöt adományozott, s később hasonló összeggel támogatta az építkezés folytatását is. Bár a világi oktatás fejlesztése mindenképpen jelentős lépésnek számít, ne feledkezzünk meg arról a tényről, hogy ezek az iskolák általában a kínai és mandzsu nyelv elsajátítását voltak hivatva elősegíteni, így – ha burkolt formában is, de – inkább szolgálták a dinasztia, mint a mongolok érdekeit. Ugyanakkor ezek az apró lépések nem változtattak azon az alapvető tényen, hogy a mongol lakosság jelentős része nem volt azoknak az ismereteknek a birtokában, amelyek lehetővé tették volna az államéletben, a hivatalos iratokban és törvényekben való eligazodást, lévén azok jelentős része mandzsu, illetve kínai nyelven és írással született. A hivatalos iratok, valamint a mongol intézményeknek, hivatalnokoknak és alattvalóknak küldött parancsok háromnyelvűek voltak ugyan, de ez keveset segített. A tényekhez tartozik, hogy az 1921-es forradalom előtt, a mongol társadalomban az írni-olvasni tudók száma nem haladta meg a 10%-ot,²¹⁶ az iskolai képzés alapvetően a buddhista oktatást jelentette, a „műveltség” jellemzően a lámák

²¹³ JAMSARANJAV 1998: 41–48.

²¹⁴ Ezen fordításainak, elemzéseinek egy részét már publikálták. SÁRKÖZI 1992. A könyvben közölt bibliográfia pontos áttekintést nyújt a témával foglalkozó, 1992 előtt megjelent szakirodalomról. Szerencsére a 8. bogd gegen intelmeinek nagy része mind a mai napig fennmaradt, a mongol központi könyvtár gyűjteményében hozzáférhető. Emellett a világ számos jelentős mongolisztikai gyűjteményében is megtalálható.

²¹⁵ Mongol Állami Levéltár. 1. fond. HN-1708, 227-229.

²¹⁶ BATCHULUUN – KHULAAN 2006: 4.

kiváltsága volt. Nem volt véletlen, hogy a forradalom után az új hatalom egyik legfőbb feladatának az írástudatlanság felszámolását, és ezzel párhuzamosan, az új, szocialista ideológia által meghatározott oktatáson keresztül egy új értelmiségi elit kialakítását tekintette.²¹⁷

A britek 1904-es tibeti betörésének következtében a 13. dalai láma június 26-án éjjel elhagyta Lhasát és titokban észak felé indult. Kíséretének egyik fontos tagja, a burját *hamba* láma, Agvan Dorzhiev²¹⁸ tanácsára indult ebbe az irányba, hiszen részben a fennálló politikai helyzetre, részben saját terveire tekintettel a burját láma azt ajánlotta neki, hogy vegye fel a kapcsolatot II. Miklós orosz cárral. Agvan Dorzhiev – miként arról már az előző fejezetben szó esett – azt szeretne volna elérni, hogy az orosz uralkodó vállalja fel a buddhizmus európai védelmezőjének szerepét, s így II. Miklós a burját buddhista egyháznak is jelentős támogatójává váljon.

A bogd tisztelettel és rangjához méltón fogadta a tibeti buddhizmus vezetőjét. A dalai láma csaknem egy évig maradt Mongóliában, de a két főláma kapcsolata ez idő alatt eléggé megromlott, sőt némi, a hatáskörükkel kapcsolatos, nézeteltérés is kialakult kettőjük között. Amikor a tibeti egyházfő önállóan kívánt Mongóliában kolostort alapítani, a két vallási vezető konfliktusába a mandzsu kormányzat is beavatkozott, és a császár egy általa kiadott hivatalos állásfoglalásban nyilvánította ki, hogy „bár a dalai láma az angol bevonulás következtében kénytelen volt elhagyni országát, és keletre vonulni, de Urgában és attól keletre továbbra is a bogd gegeen a vallási élet irányítója”. Egyúttal felszólította a tibeti uralkodót, hogy mihamarabb térjen vissza országába, illetve, ha ezt nem tartja lehetségesnek, akkor a mandzsu udvarba.²¹⁹

A dalai láma távozását követő néhány év viszonylagos nyugalmat hozott a bogd életében, bár az egyre gyengülő mandzsu hatalommal szemben egyre másra törtek ki kisebb függetlenségi mozgalmak, melyek jórészt a fővárostól távolabb eső nyugati területeken lángoltak föl. A század első évtizedének végére kialakult helyzetben, már a mongol előkelői réteg is vizsgálta a Kínától való elszakadás lehetőségét. 1909-től több titkos találkozót szerveztek, de gyökeres változást az 1911-es év²²⁰ hozott, amikor a tavasz első hónapjában több mongol előkelő²²¹ egy közös levéllel fordult a bogd gegeenhez azt tudakolva, hogyan képzei az ország jövőjét. Válaszában a láma egyértelművé tette, hogy hajlandó az együttműködésre, és a Mandzsu Birodalomtól való esetleges elszakadás sem állt távol tőle.

²¹⁷ MARZLUF 2017.

²¹⁸ A mongol történeti munkák a két buddhista méltóság nevét – csakúgy, mint a bogd, vagy családtagjai nevét – mongolos formában adják meg, így a 13. dalai lámát Tüvdenjamts, a burját lámát pedig Agvaan khamba néven említik.

²¹⁹ Az 1906. február 12-én kiadott mandzsu parancs azzal kezdődik, hogy az angolok bevonultak ugyan Tibetbe, de nem vonták azt fennhatóságuk alá. Ennek némileg ellentmond az a tény, hogy épp ebben az évben ratifikálták azt a tibeti–angol szerződést, melyben Tibet vállalja, hogy Anglia beleegyezése nélkül nem köt nemzetközi szerződéseket. SHAKABPA 2000: 190. A parancsot lásd: JAMSRANJAV 1998: 76.

²²⁰ A mongol 12-es állatciklus szerinti időszámításban a fehér nőstény disznó éve (halha *tsaga-agchin gakhai jil*).

²²¹ Összesen 18 láma és világi előkelő. JAMSRANJAV 1998: 80–81.

A TEOKRATIKUS MONGOL ÁLLAM IDŐSZAKA

A KÍNÁTÓL VALÓ ELSZAKADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

A korábbi évek mandzsuelles mongol megmozdulásai után, a 20. század második évtizedére mind bel-, mind külpolitikai téren olyan helyzet alakult ki, amely magában hordozta a lehetőségét annak, hogy a mongolok Mandzsu Birodalomban elfoglalt helyzete megváltozhasson. Bár az előző évtized fegyveres felkelései nem hoztak jelentős sikereket az elszakadás tekintetében, a kérdés továbbra is napirenden volt a mongolok között. Folytatódott a kiűtkeresés, és az elszakadási törekvések jellegében is fontos fordulat állt be. A korábbi években a mandzsuelles felkelések vezetői leginkább az aratok (az alávetett pásztorok) és a szegény lámák közül kerültek ki, és bár az esetek döntő többségében a kínaiak ellen irányultak, a függetlenedési törekvések mellett a fennálló társadalmi rendszert is támadták. Azonban 1911-ben az elszakadási mozgalom irányítását átvették a mongol előkelők, a vallási hierarchia magasabb szintjén álló lámák, tehát tulajdonképpen az a réteg, amelynek jóval kevesebb hátránya származott a mandzsu fennhatóságból, mint az alávetetteknek. E változásban politikai és gazdasági okok egyaránt közrejátszottak. A külföldiek – elsősorban az orosz kereskedők – megjelenésének köszönhetően szélesedő piaci viszonyok között, a kínai kereskedők monopóliumai egyre nehezebben tolerálható módon korlátozták a mongolok piacra jutásának lehetőségét, amin mindenképp változtatni kívántak. Egyúttal érezhető volt a Qing-kormányzat válsága is, így a mongolok számára kedvező külpolitikai eseményekre reagálva, a bogd gegeen és a hozzá közelálló előkelők felvették a diplomáciai kapcsolatot a kínaiakkal szembeni lehetséges szövetségessel, a cári Oroszországgal.

A cári kormány 1907-ig tartózkodott az aktív mongóliai tevékenységtől, hiszen az 1905-ben a japánoktól elszenvedett vereség meggátolta abban, hogy a térségben kezdeményező politikát folytathasson. Azonban az orosz–japán enyhülés eredményeképp 1907-ben aláírt szerződés²²² az ázsiai érdekszférák rendezésével lehetővé tette, hogy 1911-ben határozottabb formában nyújtsanak segítséget a mongoloknak.²²³

²²² A titkos szerződés megállapodást tartalmazott a két ország ázsiai területeire, ill. a hozzájuk tartozó érdekszférákra vonatkozóan. JAMSRAN 1992 b: 97; MASATO 1972: 33–48.

²²³ Az 1907-es orosz–japán szerződést 1910-ben és 1912-ben két újabb titkos megállapodás követte. Ezek eredményeképp a két ország között Ázsiával kapcsolatban fennállt vitás kérdéseket, maradéktalanul sikerült tisztázni.

Az, hogy a mongolok terveik megvalósítása érdekében keresték a kapcsolatot a cári kormánnyal annak is köszönhető, hogy a 19. század utolsó felében nagyobb lélekszámú orosz kolónia alakult ki Mongóliában. Ennek előzménye volt, hogy a cári kormány a 19. század végén egyre jelentősebb figyelmet fordított a belső-és kelet-ázsiai területekre. A század utolsó évtizedében fokozta diplomáciai aktivitását, majd a századfordulón több orosz expedíciót is indított a terület – és az itt rejlő lehetőségek – felderítésére.²²⁴

A Mongóliában élő oroszok²²⁵ döntő többsége elsősorban kereskedelemmel foglalkozott. A cári kormányra már a 19. század közepén jelentős nyomást gyakoroltak azok az orosz nagytőkések – különösen a textilipar képviselői –, akik Európában nem tudtak versenyezni az olcsó angol és amerikai árukkal. Önálló politikát követeltek, amely lehetővé teszi számukra, hogy megszerezhessék a kínai monopóliumok által uralt mongóliai piacot.²²⁶ Az addigi árucserre fokozása²²⁷ és az orosz kereskedők pozícióinak javítása érdekében, a cári kormány 1861-ben kereskedelmi konzulátust nyitott Urgában.²²⁸ Ez a távol-keleti régióban csak a század második felében aktivizálódó orosz diplomácia első lépése volt annak érdekében, hogy helyzetét erősítse az országban. Az 1881-ben aláírt mongol–orosz kereskedelmi egyezmény nem nyújtott megfelelő védelmet az orosz áruknak, ezért 1909-ben az orosz Kereskedelmi és Ipari Minisztériumban egy „Különleges hivatalközi tanácsot” hoztak létre a kereskedelem fejlesztése érdekében. A következő évben az intézkedések folytatásaként egy, a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének lehetőségeit feltáró „expedíciót” indítottak Mongóliába.²²⁹

²²⁴ Kozlov 1899–1901 között járt Mongóliában és Tibetben, majd útját egy évtizeddel később megismételte. Első útjáról szóló beszámolója magyar nyelven is olvasható: Kozlov 1950. Hasonló expedíciót vezetett Aleksei Matveyevich Pozdnev 1892–1893-ban Mongóliába. Naplóját az Orosz Földrajzi Társaság 1896-ban adta ki Szentpéterváron. Angol fordítása 1971-ben jelent meg Bloomingtonban. POZDNEEV 1971. I. M. Maiskii 1919-ben járta be Mongólia nyugati megyéit – Uvs és Khovd aimagokat –, és itt szerzett tapasztalatairól írta *Sovremennaya Mongoliya. Otchyot Mongol'skij ekspeditsii snaryazhyonnoi Irkutskoi kontoroii Bserossiiskogo tsentral'nogo soyuza porebitel'nikh oshestv* című könyvét 1921-ben Irkutszkban. MAISKII 1921. 2. kiadása: MAISKII 1959.

²²⁵ Maiskii az itt élő kínaiak számát 100 000-re, az oroszokét 5000-re tette. MAISKII 1959: 30.

²²⁶ A Mongóliába irányuló orosz kereskedelemben a textilipari termékek voltak a legfontosabbak, azonban 1899–1909 között a kivitel drámaian, több mint 50%-kal csökkent. A vas- és acélipari termékek, fa stb. csak ezt követően szerepeltek az exporttermékek sorában. Mongóliából első sorban élőállat és Kínából származó termékek – pl. tea – érkeztek Oroszországba. ENDICOTT 1999: 61.

²²⁷ 1860-ban nyílt az első kereskedelmi kirendeltség, és egy évvel később a konzulátus. PÜREVJAV 1968: 93.

²²⁸ OCHIR 2004/4. kötet: 190–191.

²²⁹ ENDICOTT 1999: 59–68.

Az intézkedések hatására a kereskedők helyzete némiképp javult.²³⁰ Ezt volt hivatva elősegíteni az 1912-ben Moszkvában létrejött „Orosz exportszövetség”²³¹ is, amelynek vezetője P. P. Ryabusinsky²³² volt. Ez az exportszövetség később a konzulátusokhoz hasonlóan, Urga után Uliastai-ban is képviselőt nyitott.²³³

1911-ben Mongóliában már az év elején felerősödtek a mandzsui hatalommal szembeni elégedetlenség hangjai, hiszen az udvar nem hagyott fel a fentebb már említett „Új kormányzati elképzelés”²³⁴ szellemében meghozott intézkedések bevezetésével. Tavasszal a Qing-kormányzat egy újabb 16 pontból álló iratban közölte szándékait a mongolokkal, majd a nyáron ismét egy, a hagyományos nomád életmódot jelentősen korlátozó lépést tett. Minden mongol járásban mandzsui és mongol hivatalnokok részvételével, szántóterületek kialakítását felügyelő és irányító hivatalokat állítottak fel. Ezek az irodák a mongol igények legcsekélyebb mértékű figyelembevétele nélkül adtak ki engedélyeket szántóterületek kialakítására. Az intézkedések hatására jelentősen megnőtt a Mongóliába települő kínaiak létszáma. Ezt biztosan kijelenthetjük annak ellenére is, hogy ekkor az országban élő kínaiak számára vonatkozóan meglehetősen ellentmondásos adatok állnak rendelkezésünkre.²³⁵ A kínaiak tömeges letelepedése egyébként már néhány évvel korábban megkezdődött. Erről Kozlov 1907–1909-es mongóliai expedíciójának leírásában már tudósítást ad.²³⁶

A Qing-udvar új elképzelései a buddhista kolostori rendszerrel szembeni szankciók lehetőségét is felvetették. Ezzel kapcsolatban érezhetően változott a mandzsuk hozzáállása. A mongol buddhista kolostorokat, illetve a főlámát már közel sem tekintették olyan sérthetetlennek, mint a korábbi évszázadokban. A mandzsui kormányzat talán úgy vélte, a 18–19. században a vallás elvégezte azt a feladatot, amit neki szántak. A mongol társadalomban betöltött szerepe, illetve a bogd gegen egyre

²³⁰ Az orosz kereskedelem és ipar 19. századi mongóliai előretörése a konzulátusok megnyitása után is jelentős volt. 1891 és 1908 között az oroszok Mongóliába irányuló kivitele 22%-kal, míg a mongol kivitel 56,6 %-kal nőtt. NATSAGDORJ – SHIRENDEB 1968: 245; ZLATKIN 1950: 76.

²³¹ Halha Orosoos gadaadad ed baraa gargakh nökhörlöl. NATSAGDORJ – SHIRENDEB 1968: 245; Or. Russkoye eksportnoye tovarishchestvo. ZLATKIN 1950: 77.

²³² P.P. Ryabushinsky (1871–1924). Egy a 20. század elejei orosz gazdasági életben jelentős befolyással bíró gyáriparos és bankárcsalád tagja. Irányításával létrehozták a „Mongóliai Kereskedelmi Expedíciót” (or. Moskovskaya Torgovaya Ekspediciya v Mongoliyu), melynek feladata a mongóliai orosz kereskedelem lehetőségeinek felmérése volt. A tapasztalatokat egy hasonló című gyűjteményben publikálták. ENDICOTT 1999: 59.

²³³ ZLATKIN 1950: 77; ENDICOTT 1999: 60.

²³⁴ URANGUA 2009; MEI-HUA 1999: 27–38.

²³⁵ Jamsran, L. értekezésében egy orosz forrásra (D. Isaev: *Az orosz Távol-Kelet jelenlegi helyzete* című munkája) hivatkozva, az ekkor elkobzott mongol területeket 4 905 000 *gyeszyatyn*-ban (1gy=1,09 hektár) határozza meg, ugyanakkor az ezen a területen letelepedett kínaiak létszámát 350 000 főben adja meg, ami meglehetősen magas szám Mongólia akkori lakosságához viszonyítva. Ezzel szemben Maiskii I. M. 1959-ben megjelent munkájában 100 000-es kínai létszámról beszél. Véleménye szerint közülük 70 000 fő kereskedelemmel foglalkozott. MAISKII 1959. A *gyeszyatyna* átváltásáról, szerepéről lásd: KLJUCSEVSZKIJ 2009: 111–113.

²³⁶ KOZLOV 1923: 22.

6. kép Chin van Khanddorj (1910-es évek. Forrás: Sogoo ba tüünii nökhöd, Facebook)²³⁷

erősödő befolyása miatt, már inkább nyugtalanította a hatalmat. A változtatásra azonban már nem maradt idő, hiszen 1911-ben gyökeres fordulat következett be.

Júliusban a mongol előkelők és magas rangú lámák tanácskozársra érkeztek Urgába, hogy megvitassák Peking Mongóliával kapcsolatos reformterveit. Az összejövetel egyik irányítója Mijiddorjiin Khanddorj volt, aki korábbi diplomáciai útjainak köszönhetően jól érzékelte, hogy Kínában akár drasztikus változások is bekövetkezhetnek. A bogd hallgatolagos beleegyezése lehetőséget teremtett a további szervezkedésre, így még a nyár elején a főváros közelében található Bogd uul egyik völgyében da lam Tserenchimed és Khanddorj²³⁸ vezetésével, a mongolok Qing Birodalomtól való elszakadásának lehetőségéről tanácskoztak. Azért, hogy terveik megvalósításával kapcsolatban kipuhatolják Oroszország véleményét,²³⁹ egy kisebb delegációt küldtek az orosz kormányhoz.²⁴⁰

A bogd geegen hozzájárulását adva a tervhez, egy levélben vázolta elképzeléseiket II. Miklós orosz cárnak. Megegyezést ajánlott, kérte, hogy a cári kormány ismerje el Mongólia függetlenségét. Javasolta egy új, átfogó kereskedelmi szerződés megkötését, és az orosz transzszibériai vasút és postaszolgálat közös fejlesztését is.²⁴¹

²³⁷ A nyilvános Facebook oldal az egyik legjobb gyűjteménye a modern kori mongol fotóknak. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=514133447516263&set=a.514132247516383> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 15.)

²³⁸ A teokratikus mongol állam diplomáciai és politikai életének két vezetője: da lam Tserenchimed (1869–1914) az első kormány miniszterelnöke és belügyminisztere, Mijiddorjiin (chin van) Khanddorj (1869–1915) a külügyminisztere volt. Egyes kutatók álláspontja szerint maga Khanddorj volt a mongol politikai élet tényleges irányítója. Már a dalai láma Mongóliába érkezésekor részt vett a tárgyalásokban, és az orosz orientáció egyik legfontosabb támogatója volt. Vö: JAMSRAN 2000: 50–66.

²³⁹ A bogd geegen már július közepén tárgyal az Urgába akkreditált orosz konzullal. BATSAISKAN 2008: 27.

²⁴⁰ A küldöttséget Khanddorj vezette, tagja volt még Tserenchimed és gün Khaisan is. SHIRENDEB 1999: 26. A listát Batsaikhan újabb hat emberrel egészíti ki: Gombosüren, Lam Jamba, Lamjav, Luvsan, Yeröolt mint összekötő és Abiduev tolmácsként. BATSAIKHAN 2008: 29. Nakami „titkos” delegációt említ, ami július 11-én hagyta el a mongol fővárost, amiről V. N. Lavdovszkij július 28-án táviratban tájékoztatta az orosz kormányzatot. NAKAMI 1999: 70–71.

²⁴¹ URANGUA 1997; DENDEV 1934: 12–14. Meg kell jegyeznünk, hogy az idézet nem pontos. Az itt közölt idézet valószínűleg két pont összeolvasásából született. Véleményem szerint Dendev ilyet nem közöl, bár úgy tűnik, ő sem pontos, mert kötetében a 21 pontból csak 20 szerepel.

7. kép Chin van Khanddorj egykori külügyminiszter lakóháza ma Ulánbátorban (2018. A szerző felvétele.)

Az elszakadási törekvések okai között itt már deklaráltan jelenik meg, hogy a mandzsui udvar nem csak általában a mongolok számára elfogadhatatlan lépéseket tesz – és ezért érkezett el az idő a különválásra –, hanem a mongol buddhizmus társadalmi pozícióit is gyengíteni igyekszik. A mongolok elszakadás melletti érveiket 1911. június 29-én egy, az orosz cárnak szánt ún. 21 pontos iratban foglalták össze, amiben a mongolokat általánosan érintő negatív hatások tárgyalása mellett teret adtak a vallás pozícióinak gyengítését, illetve az egyházi jövedelmek és a kolostori vagyon elherdálását felsoroló példák is.²⁴²

²⁴² DENEDEV 1934: 6–15. E kötet a 4. része egy sorozatnak, mely az első népi kormány létrejöttének 13. és a Mongol Népköztársaság kikiáltásának 10. évfordulójára jelent meg. Az első három rész A. Amar munkája a forradalom előtti időszakról, a negyedik Denev fenti kötete, míg az ötödik rész a Kh. Choibalsan, D. Losol és G. Demid nevével fémjelzett összefoglalás a népi forradalom eseményeiről. Ez utóbbit Balogh Péter dolgozta fel 2004-ben megvédett doktori disszertációjában. Az eredetileg 1934-ben megjelent munkát a Mongol Népi Forradalmi Párt 1979-ben D. Dash szerkesztésében, cirill betűs átírásban, belső használatra újra kiadta. DASH 1979. Denev 1911-ben a független mongol kormány belügyminisztériumában mint mandzsui fordító kapott állást, hivatali karrierje a forradalmi kormány igazságügyminiszteri pozíciójáig repítette. Az államélet mellett, a tudományos életben is fontos szerepet játszott: 1932 és 1941 között a jelenlegi Mongol Tudományos Akadémia elődjének számító Tudományos Társaság elnöke is volt. A 21 pontos nyilatkozat halha mongol átírata megtalálható a Mongol Állami Történelmi Levéltárban is. FA-4. HN-22.

8. kép Da lam Tserenchimed
(1910-es évek. Forrás: Sogoo ba tüünii nökhöd, Facebook)²⁴³

A bogd geegen tisztsége – sokkal inkább, mint az akkor regnáló személye – a hozzá kapcsolódó történeti hagyomány alapján a mongolok hagyományos függetlenségét jelképezte, és a tisztség spirituális jellege a világi politika fölé emelte. Ez, és az ennek következtében kialakult társadalmi konszenzus tette lehetővé, hogy a 20. században a 8. bogd a független mongol állam jelképévé válhasson. 1911 nyarán az orosz cári udvarhoz delegált küldöttség már az ő nevében tárgyalt az esetleges orosz–mongol együttműködésről. A cári udvar végső célja Mongólia gyarmatosítása volt, de mivel ehhez nem látták elérkezettnek az időt, elutasították a mongolok kérését.²⁴⁴

A TEOKRATIKUS MONGOL ÁLLAM LÉTREJÖTTE

Az 1911. október 10-én Wuchangban kirobbant felkelés, és az azt követően Kínán végigsöprő mandzsuelles mozgalom véget vetett a kínai császárság intézményének.²⁴⁵ A Qing-dinasztia bukása merőben új helyzetet teremtett a térségben. A dinasztiahoz tartozó tartományok egymást követve szakadtak el a központi

²⁴³ <https://www.facebook.com/photo?fbid=514132667516341&set=a.514132247516383> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 15.)

²⁴⁴ BATSAIKHAN 2008: 34–35.

²⁴⁵ JORDÁN – TÁLAS 2005: 55–62; GERNET 2001: 471–476.

hatalomtól,²⁴⁶ melynek nyomán a mongolok is lehetőséget láttak a függetlenség kivívására. Az oroszok pedig arra, hogy kihasználva a korábbi mongol követjárásokat, a lehető legkisebb erőfeszítés nélkül vessék meg lábukat az országban. A cári kormány azonban a kedvező lehetőség ellenére sem lépett, inkább kívárt.

Október közepén oroszországi útjáról Khanddorj visszatért a mongol fővárosba, majd a nem sokkal később mongol előkelők kinyilvánították, hogy céljuk Mongólia Kínától való elszakadása, és létrehozta egy „Ideiglenes Hercegi Bizottságot”²⁴⁷ az ezzel kapcsolatos intézkedések irányítására. Két nap múlva a bogd gegeen nevében a mandzsu helytartónak átadták kiáltványukat, melyben követelték, hogy a kínaiak hagyják el az országot,²⁴⁸ másnap pedig a mongol néphez fordulva kihirdették Mongólia függetlenné válását.²⁴⁹

Az Urgában és Uliastaiban székelő mandzsu ambanok hamarosan elhagyták az országot, így a mongolok elérkezettnek látták az időt az államformát érintő tényleges lépések megtételére is. 1911. december 29-én,²⁵⁰ még a mandzsu korban meghonosodott szertartásrend szerint Mongólia kánjává emelték a mongol buddhizmus vezetőjét, a 8. bogd gegeent.²⁵¹ Az egyházfő hivatalos megnevezése ezután „a vallást és a világi törvényt egyesítő napfényes Szent kán”²⁵² lett. A főláma átvette uralkodói jelvényeit,²⁵³ a felszenteléssel új időszámítás vette kezdetét,²⁵⁴ és Mongólia fővárosának nevét Niislele Khüree-re („Kolostor Főváros”) változ-

²⁴⁶ SALÁT 2010b: 86; GERNET 2001: 472–473; YU 1991; YE 2020. <http://yris.yira.org/wp-content/uploads/2020/10/Essay-4-updated.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 25.)

²⁴⁷ 1911. november 18. *Khalkhiin khüreenii бүхх khergiig yörönkhiilön түр shiitgekх газар*. SHIRENDEV 1999: 27. A levél pontos datálásában eltérnek a vélemények, mert az eredeti szöveg a „fehér disznó év 10. hónap 18. napját” adja meg, de Jamsran jegyzetében 1911. december 7-ét említi. JAMSRAN 1992a: 9.

²⁴⁸ JAMSRAN 1992a: 10. Jamsran nem közli a teljes dokumentumot. Egy teljesebb szöveget közöl: SANDAG 1982: 111. Az eredeti dokumentumot sikerült megtalálni a Mongol Állami Központi Levéltárban. FA-29. HN-4. H2-3.

²⁴⁹ ZLATKIN 1934: 13; GREKOV – SHIRENDEV 1955: 250.

²⁵⁰ A pontos dátummal kapcsolatban itt is meglepően megoszlanak a vélemények. A feldolgozások egy része 1911. december 16-át fogadja el, bár az eredeti szöveg *tsagaagchin gakhai jiliin övliin dund sariin shiniin yes* („fehér disznó év tél középső havának új 9-ét”) említi, amit Jamsran 1911. december 28-ként értelmez. JAMSRAN 1992a: 13. Urangua szintén december 29-ét jelöli meg pontos dátumként. URANGUA 1997: 40. Napjainkban ez a beiktatáshoz kötődő nemzeti ünnep napja is. A forrásokban természetesen a mongol időszámítás szerinti meghatározás szerepel. Mongol Állami Központi Levéltár FA-6 HN-511. b.4.

²⁵¹ A szertartás végrehajtásának némi praktikus akadálya is volt, mivel az évszázados mandzsu uralom alatt Mongóliában nem volt kormányzati palota, így a szertartásra a Dechingalav kolostor keleti területén található Dorjavarán templom mellett felépített épületben (*töriin ordon-ger*) került sor.

²⁵² Halha *shashin töriиг khoslon barigch naran gerelt bogd khaan*.

²⁵³ A mongol kánok legfontosabb uralkodói jelvénye a káni pecsét volt, ennek megfelelően kánná szentelésekor a bogd is rendelkezett ilyennel. A pecséten az első bogd gegeen, Öndör Gegeen Zanabazar által alkotott *soyombo* írás kezdő jele is helyet kapott, ami azóta a mongol állam jelképévé vált, ma is a mongol nemzeti lobogó eleme.

²⁵⁴ 1911. december 30. Mongol Állami Központi Levéltár FA-4. HN-35. Az új időszámítás kezdő évének megnevezése: „*olnoo örgөгдсөн 1-geer on*” („sokak által trónra emelt első éve”).

tatták. A bogd kánná avatása okán kiadott parancsában elfogadta a kinevezést, és felszentelése alkalmából kitüntetések, valamint kiválasztott idős alattvalóinak ajándékokat adott át.

9. kép A 8. bogd gegeen (Fénykép: Nikolaj Charushin, 1890-es évek, Urga.

Forrás: Néprajzi Múzeum.)

A 8. bogd gegeen kánná emelése után, személyében egyesítette a mongol történeti hagyományban két törvényként emlegetett hatalmi ágakat, az egyházi és a világi irányítást,²⁵⁵ ezért saját hivatalán kívül létrehozta öttagú kabinetjét, amelyben az újonnan létrejött mongol minisztériumok vezetői vettek részt.

A függetlenség kikiáltásával az államforma megváltoztatására is lehetősége nyílt az ország új vezetésének. A főláma káni trónra ültetésével az ország feudális jellegű teokratikus állammá alakult. Azzal, hogy a 8. bogd az ország világi vezetőjévé vált, Mongólia történetének egy olyan fejezete kezdődött, melyre korábban nem volt példa. A mongol buddhizmus vezetője világi jogokat kapott és korlátlan uralommal bíró uralkodóvá vált. Rendelkezett a miniszterek kinevezésével és leváltásával kapcsolatban, akik csak neki tartoztak felelősséggel, így személyén keresztül az állam politikai életében is egyre nagyobb befolyásra tett szert az

²⁵⁵ A Yuan-kortól eredeztethető a mongol történeti hagyományban a két törvény hagyománya, ami a szakrális és világi vezetést két különálló, de egyenrangú erőként kezeli. Ezt a két hatalmi ágat egyesítette hatalomra kerülésekor a 8. bogd gegeen.

egyház. Uralkodási korszakában a mongol buddhizmus és kolostori rendszer soha nem látott mértékben növelte politikai hatalmát Mongóliában.

Az ország közigazgatási rendszerében nem történt hangsúlyos változás, a bogd gegeen kormánya jelentős mértékben nem módosított a mandzsuk uralom alatt bevezetett igazgatási rendszeren. A mandzsuk kivonulásával a közigazgatás fontos helyei üresedtek meg, az ambanok kénytelenek voltak elhagyni hivatalukat, így az ország legfelső vezetése és a kisebb közigazgatási egységek közötti láncszem kiesett. A kán a közigazgatás zökkenőmentes működése érdekében, rövid időn belül saját embereit nevezte ki a megüresedett pozíciókba.

Mongólia új kormányzati rendszerében az erősen teokratikus jelleg vált meghatározóvá. A világi előkelők mellett egyre több főláma vállalt szerepet a politikai életben, illetve a különböző világi tisztségek adományozása mellett, a kolostoroknak juttatott anyagi javak is egyre jelentősebb mértékben nőttek. A miniszteri, vagy azzal megegyező rangú pozíciók megszerzésével a főlámák kezdtek kiszorítani a politikai életből a világiakat, ők alkották a bogd legbelső, legbefolyásosabb körét, így a politika meghatározó szereplőivé váltak.

Az 1912-ben létrehozott Általános Igazgatási Minisztérium felállításakor a kolostori hierarchia egyes képviselői félve attól, hogy ez a kormányzati intézmény esetleg csorbíthatja újonnan megszerzett kiváltságait, rákényszerítették a bogd gegeent, hogy hozzon létre egy olyan intézményt, amely kormányzati kérdésekben biztosítja a vallás befolyását. Ennek a nyomásnak engedve jött létre a Vallásügyi Minisztérium, melynek vezetője chin van Badamdordj (?–1920), helyettese pedig da lam Dashjav lett, aki később az ország nemzetközi státuszát meghatározó 1915-ös orosz–kínai–mongol háromoldalú tárgyalásokon a mongol delegáció vezetője volt.²⁵⁶

A minisztérium megalapítását követően szinte azonnal a legfőbb kormányzati szervvé vált, mely az évek során kialakult mongol kormányzati struktúrában közvetlenül a főláma-kán után következett. A később létrehozott parlament, illetve az első kormányzati döntéssel létrehozott minisztériumok is alacsonyabb szintet képviseltek. Mivel a bogd gegeen teljes vétőjoggal rendelkezett, és a Vallásügyi Minisztérium is felülbírálhatta az egyes döntéseket, gyakorlatilag két lépcsőben is megvalósult a buddhista lámák politikai befolyása. A későbbi években egyre több és egyre fontosabb kormányzati tisztségeket is magas rangú vallási méltóságok töltötték be. 1914-ben a Vallásügyi Minisztérium vezetését da lam Dashjav vette át, később őt Badamdorj követte a poszton.

Mivel a miniszterek kinevezésében és visszahívásában az uralkodónak szabad keze volt, semmi sem akadályozta abban, hogy csak a feltétlen híveit juttassa magas hivatalokhoz. Az 1921-es forradalomig nem is dokumentáltak olyan ellenvéleményt, mely a mongol állam- és egyházfő kinevezési politikáját kritizálta volna.

²⁵⁶ Halha Shashin törd *tuslagch saidiin yaam*. URANGUA 1997: 41; SANDERS 1996: 54.

KÍSÉRLETEK AZ ORSZÁG NEMZETKÖZI ELISMERTETÉSÉRE

A teokratikus kormány külpolitikája és az 1912-es orosz–mongol szerződés

A modern mongol állam kialakulásának utolsó fejezete a Qing-dinasztia hatalmának összeomlása után, a magát immár függetlennek tekintő Teokratikus Mongol Állam körül kialakult diplomáciai viták időszakában vette kezdetét. A folyamat közvetlenül a függetlenség kikiáltása után kezdődött, amikor a teokratikus kormányzat lépéseket tett annak érdekében, hogy létét a külföld vezető hatalmaival elismertetve kiszabaduljon szomszédjai harapófogójából. Ezt a törekvést azonban nem sikerült maradéktalanul megvalósítani. A formálódó új államnak egyetlen jelentősebb hatalom sem szentelt elég figyelmet, így a bogd és a kormányzat politikai mozgástere jelentősen leszűkült. Az ország területi integritását pusztán szomszédjaival kötött politikai alkui biztosíthatták volna, ahogy azt – évtizedes küzdelmek után – Mongólia későbbi függetlenné válása is bizonyítja.

Az új mongol kormányzatban a külügyek irányítója a korábban megismert Khanddorj volt. Ő tette a legnagyobb erőfeszítéseket annak érdekében, hogy a független mongol állam szempontjából legfontosabb külpolitikai kérdést, az állam nemzetközi elismertetését el tudják érni.²⁵⁷ Az újonnan kikiáltott – magát függetlennek tekintő – önálló Mongólia külpolitikája elsősorban a Kínától való teljes elszakadást célozta, lehetőleg úgy, hogy az önállóságot az északi szomszéd Oroszország is maradéktalanul tiszteletben tartsa. E törekvést azonban nem koronázta siker. A függetlenség kikiáltása és a bogd gegegen trónra emelése után alig egy évvel már körvonalazódtak a kudarc lehetőségei. Mongólia 1911-ben nagyon rossz gazdasági helyzetben volt, és kiszolgáltatottságát Oroszország azonnal kihasználta.²⁵⁸ Óvatos manőverezésbe kezdett annak érdekében, hogy úgy szerezzen stabilabb mongóliai pozíciókat, hogy közben az új kínai kormányzattal se romoljon meg a viszonya.

Az 1911 őszi mongóliai változások hatására, a környező országokban élő mongol nyelvű népesség soraiban újult erővel lobbant fel az anyaországhoz való csatlakozás vágya. Mivel Oroszországnak Dél-Szibéria burjátok lakta vidékeitől eltekintve nagyobb, mongolok lakta területei nem voltak, ezért értelemszerűen a Kínában élő mongol nyelvű lakosság soraiban kialakult függetlenségi, illetve csatlakozási mozgalom bírt nagyobb jelentőséggel a térségben bekövetkező változások szempontjából.

1912. január elején a kínai Barga területen²⁵⁹ robbant ki felkelés a kínaiak ellen. A terület mongol pásztorai lázadtak fel, hogy csatlakozzanak az anyaországhoz.

²⁵⁷ Már jóval 1911-et megelőzően folytatott tárgyalásokat az oroszokkal az esetleges mongol függetlenséggel kapcsolatos álláspontjukról. BATSAIKHAN 2008: 4–9.

²⁵⁸ YASKINA 2007: 34–36.

²⁵⁹ A Barga terület a Khulun Buir fennsíkon található, északkeletre nyúlik az Argun folyó, és a Nagy Hinggan hegység nyugati része között. A mai Belső-Mongol Autonóm Tartomány része, és földrajzi értelemben kapcsolatban áll a mongol sztyeppével. Az itt élő különböző

A függetlenségi mozgalom – jellegét tekintve – jóval közelebb állt a Külső-Mongóliában 1911-ben bekövetkezett eseményekhez, mint a korábbi évtizedek duguilang mozgalmához, hiszen a Bargában kirobbant megmozdulást is a helyi mongol előkelők vezették. A felkelők elfoglalták Hailart, és győzelmeiket látva több járás lakói is csatlakoztak hozzájuk. Elűldözték a kínai adminisztráció képviselőit, elismerték maguk felett a bogd geegen hatalmát és kimondták csatlakozási szándékukat Külső-Mongóliához.²⁶⁰

Az új mongol kormány számára nagyon csábító volt a lehetőség, hogy az országot a Barga-területek és Belső-Mongólia magukhoz csatolásával erősíthessék. Ez a függetlenség kivívásával együtt – illetve után – nagy ajándéka lett volna a sorsnak. Terveik megvalósítása érdekében már az 1911 nyarán Szentpétervárra utazott küldöttség²⁶¹ is folytatott ilyen irányú tárgyalásokat. Az orosz cár, II. Miklós azonban Mongólia teljes függetlenségét sem volt hajlandó elismerni, arról pedig hallani sem akart, hogy Mongólia Kína kárára gyarapítsa területét.²⁶²

1912 elején mind az oroszok, mind a mongolok megkezdték a tárgyalásokat a Yuan Shikai (1859–1916) vezette új kínai kormánnyal.²⁶³ Az orosz–kínai tárgyalások nem vezettek jelentős eredményre annak ellenére, hogy a cár többször is megpróbálta „jobb belátásra bírni” a mongolokat, és a bogd geegent a Kínához való önkéntes visszatérésre biztatta. Természetesen a mongol kormány ettől mereven elzárkózott, ahogyan Kína is elutasította az esetleges mongol autonómiát,²⁶⁴ de Kínát viszonylagos gyengesége akadályozta érdekei maximális érvényesítésében.

A kialakult helyzetben az oroszok a korábbinál jóval határozottabb, kezdeményezőbb politikával léptek fel. Az orosz diplomácia elképzelése a következő volt: Oroszország támogassa Mongóliát, a terület kapjon részleges önállóságot Kínán belül, Kína pedig garantálja a mongol autonómiát és azt, hogy nem állomásoztat haderőt az országban, illetve mindkét fél ismerje el az oroszok kereskedelmi jogait a térségben.²⁶⁵ Az volt a céljuk, hogy a kínai kereskedelmi monopóliumokat teljes egészében kiszorítsák Mongóliából, így teremtve meg az orosz tőke számára a régén áhított lehetőséget Mongólia piacainak elfoglalására. Az elképzelések e durva formában természetesen nem voltak alkalmasak egy szerződés megkötésére, így

népesség – mongol, kínai, orosz – találkozási pontja, a térség fontos kereskedelmi útja vezet itt. ZATSEPIN 2017: 26.

²⁶⁰ URANGUA 2006: 42.

²⁶¹ Az 1911 augusztusában Khanddorj vezetésével Szentpétervárra érkezett delegáció. A tárgyalásokon nem csak a függetlenség lehetőségéről, de a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről is tárgyaltak. Az orosz tárgyaló delegációt P. A. Stolipin vezette. URANGUA 2006: 31.

²⁶² ZLATKIN 1950: 85.

²⁶³ YASKINA 2007: 38.

²⁶⁴ URANGUA 2006: 53.

²⁶⁵ A tárgyaláson rész vett A. Neratov külügyminiszter-helyettes, Korostovets és G. A. Kozakov a minisztériumból, ketten-ketten pedig a többi minisztériumot képviselték. NAKAMI 1999: 75.

az 1912-es évben gyakorlatilag folyamatos volt az egyeztetés a cári Oroszország és Mongólia diplomatái között.²⁶⁶

Az orosz álláspont a két országgal folytatott tárgyalások folyamán csak mérsékelten módosult, köszönhetően annak, hogy a három ország közül ekkor Oroszország helyzete volt a legstabilabb. A japán–orosz szerződések némiképp megkötötték ugyan a cári kormány kezét, de ennek ellenére az itt szereplő három fél közül még mindig Oroszország távol-keleti státusa volt a legerősebb, és katonai potenciálja a legnagyobb. Leszámítva természetesen a japánokat, akik – tartva magukat a fent említett szerződésekhez – egyelőre nem akartak a Külső-Mongóliával kapcsolatos politikai kérdésekbe beavatkozni, hiába kereste a kapcsolatot a japán vezetéssel – az orosz diplomácia határozott tervei miatt – kissé reményt vesztett mongol kormányzat. A bogd gegeen az 1912-es orosz–mongol tárgyalások szünetében, Tserenchimed vezetésével küldte tárgyaló delegációját Japánba,²⁶⁷ a próbálkozás azonban nem járt sikerrel. A követeket nem akarta fogadni a japán kormány és Hailarban feltartóztatták őket.²⁶⁸ Így a mongolok számára az egyetlen lehetőség az oroszokkal történő megállapodás maradt.

Ugyanakkor a mongol kormány már ekkor is megpróbált mindent elkövetni a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés érdekében, és tájékoztatta a jelentősebb európai nagyhatalmak és az Egyesült Államok Harbinban tartózkodó konzuljait a független mongol állam létrejöttéről.²⁶⁹ A mongolok számára sajnos meglehetősen kedvezőtlen módon, a megszólított országok nem válaszoltak a kérdésre annak ellenére sem, hogy nem egy közülük kereskedői révén már a mandzsu uralom korszakában is képviseltette magát a távol-keleti térségben, így a mongol területeken is.²⁷⁰ Távolmaradásuk is bizonyítja, hogy a Belső-Ázsiában a század elején, illetve a tízes években zajló események világpolitikai szempontból sajnos háttérbe szorultak. A mongolok egész 20. századra kiható problémája volt, hogy a külföld érdektelensége miatt nem volt lehetőségük kitörni két hatalmas szomszédjuk szorításából, így számukra egyetlen alternatívaként a köztük való egyensúlyozás maradt.

A hivatalos orosz–mongol tárgyalások 1912 szeptemberében kezdődtek a mongol fővárosban. Az orosz kormány I. Ya. Korostovets, a kínai orosz követet nevezte ki a tárgyaló delegáció vezetőjének.²⁷¹ A tárgyalások eredményeképpen 1912. no-

²⁶⁶ Orosz részről a tárgyalásokat I. Ya. Korostovets vezette. BATSAIKHAN 2008: 194–196.

²⁶⁷ YASKINA 2007: 37.

²⁶⁸ A japán kereskedők más országok (Anglia, USA, Németország) képviselőihez hasonlóan, természetesen érdeklődtek a mongol piac iránt, azonban úgy gondolták, hogy e viszonylag szerény forgalmat jelentő lehetőség miatt nem érdemes kockáztatni a cári kormánnyal nehezen kialakított békét.

²⁶⁹ Az itt felsorolt államok mellett még Dánia, Hollandia, Belgium és az Osztrák–Magyar Monarchia is kapott hasonló tájékoztatást, illetve kezdeményezést a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételére. BATSAIKHAN 2008: 235; URANGUA 2006: 65. Mongol Állami Központi Levéltár. FA-4. HN-39.

²⁷⁰ URANGUA 2006: 56.

²⁷¹ BOR 1998: 164; BATSAIKHAN 2002: 83.

vember 3-án írták²⁷² alá a fővárosban²⁷³ azt az orosz–mongol megállapodást, amely az 1921-es mongol forradalomig meghatározta a két ország viszonyát. A szerződés érezhetően nem két egyenjogú fél megállapodását rögzíti.²⁷⁴ Oroszország minden kérdés tekintetében rákényszerítette akaratát Mongóliára. Ezzel a szerződéssel kézzelfoghatóvá tette az 1907-es japán–orosz szerződésben foglalt megegyezést, ami a belső- és kelet-ázsiai területek befolyási övezetekre való felosztásáról szólt.²⁷⁵

Az orosz diplomáciának gyakorlatilag az összes tervét sikerült megvalósítania. Rögzítették a két ország határait, vállalták, hogy segítik a mongol kormány autonómiára való törekvéseinek beteljesülését, segítséget nyújtanak a fegyveres erők felállításához. Elérte, hogy Mongóliával, illetve a térséggel kapcsolatban semmilyen kérdésben ne születhessen döntés az orosz kormány megkerülésével. Ugyanakkor a térségben érdekelt nagyhatalmaknak – a briteknek, japánoknak – jelezte azt is, hogy amennyiben a szerződésben foglaltakat a kínai kormány elismeri, az oroszok nem fogják ellenezni Kína mongol területek feletti területi fennhatóságát.²⁷⁶

*Az autonómia rögzítése, az 1913-as orosz–kínai
és az 1915-ös kjahtai egyezmény*

Az 1911-ben kikiáltott és önmagát önálló entitásként meghatározó új mongol állam nemzetközi elismertetését célzó kormányzati erőfeszítéseket, az 1915-ben létrejött orosz–kínai–mongol háromoldalú egyezmény aláírása zárta le. Kétségtelen, hogy az ország nemzetközi státusát rögzítő szerződések között ez a legfontosabb, hiszen mindhárom, a kérdésben közvetlenül érintett fél aláírta, ugyanakkor ez csak a kétoldalú tárgyalások során korábban kialakult helyzet véglegesítése volt. A mongol kormánynak az önállóság kivívásával és annak elfogadtatásával kapcsolatos törekvései már korábban kudarcot vallottak, és az 1913-ban aláírt orosz–kínai egyezmény²⁷⁷ volt az, ami lezárta az ezzel kapcsolatos vitákat. Bár ez a tény talán a mongol diplomácia súlytalanságát és tehetetlenségét sugallja, de be kell látnunk, hogy Khanddorj szakadatlan próbálkozásai ellenére a kérdés nem azoknál a tárgyalóasztaloknál dőlt el, ahol Mongólia képviselői is helyet foglaltak. Az 1905-ben aláírt orosz–japán békeszerződés és annak háromszor ismételt (1907, 1910, 1912) titkos megerősítése²⁷⁸ után, a Külső-Mongólia nemzetközi státusának meghatározását célzó egyezkedés irányítása nyilvánvalóan a cári diplomácia kezében volt. Annak ellenére, hogy 1911-ben a mongolok fordultak a cári udvarhoz, 1913 végére, 1914

²⁷² A szakirodalom megegyezik a szerződés datálásában, de Bor említ egy 1912. október 21-én Khüreeben aláírt jegyzőkönyvet is, ami többek között az ország nevének megváltoztatását – *Ar Mongol* (Külső-Mongólia) helyett *Mongol Uls* (Mongólia) – is rögzíti.

²⁷³ YASKINA 2007: 38.

²⁷⁴ BATSAIKHAN 2008: 312–317. A szerződés angol nyelvű szövegét közli: BELL 1992: 304–305.

²⁷⁵ MEI-HUA 1999: 29.

²⁷⁶ SANJMYATAV 1991: 7.

²⁷⁷ YASKINA 2007: 40–41.

²⁷⁸ BATSAIKHAN 2002: 77.

elejére már maguk is szembesültek azzal a ténnyel, hogy az oroszok bevonása a tárgyalásokba nem szolgálta egyértelműen a mongol érdekeket. Tehát 1912 végére, az orosz–mongol kétoldalú szerződés novemberi aláírása után, a mongol külpolitika szinte teljes egészében orosz befolyás alá került.²⁷⁹ A mongol előkelők képtelenek voltak Kínával megegyezésre jutni, bár Yuan Shikai kormánya 1913-ra megbékélt a kialakult helyzettel. Belátta, hogy az orosz gyámság alatt álló Külső-Mongólia már olyan falat, amellyel a gyenge és az instabil belpolitikai helyzet miatt bizonytalan Kína nem tud megbirkózni.

1913 elején a mongol kormány a megkezdett úton tovább haladva, a novemberi szerződést továbbfejlesztve, egyéves katonai egyezményt írt alá az oroszokkal.²⁸⁰ A mongolok engedélyt kaptak egy orosz fegyverekkel felszerelt brigád felállítására, ami a gyakorlatban egy 1900 fős katonai egységet jelentett. Létrehoztak két lovasezredet, és az egyezmény értelmében orosz katonai kiképzők tevékenykedtek a mongolok mellett. Ezzel az orosz diplomácia határon belülre került, de ahhoz, hogy a kialakult helyzetet maradéktalanul kihasználhassa, a Kínából hallatszó tiltakozást is el kellett hallgatatnia.

Az 1912-es orosz–mongol szerződés nemzetközi elismertetése érdekében, az oroszok előbb tárgyalóasztalhoz kényszerítették a kínaiakat, majd az orosz szempontból egyértelműen sikeresnek²⁸¹ mondható tárgyalások lezárásaként, 1913. október 23-án aláírták az orosz–kínai egyezményt.²⁸² A megállapodás alapját az orosz diplomácia által az utóbbi két évben kivívott mongóliai jogok szentesítése jelentette, s minden fontos kérdésben a mongolok feje felett döntöttek.²⁸³ Kína számára a legfontosabb eredmény az volt, hogy a szerződés rögzítette: a mongol területeket mindkét fél Kína elidegeníthetetlen részének tekinti. Oroszország Külső-Mongóliát Kína tartományaként ismerte el, egyúttal mindkét fél elfogadta Külső-Mongólia részleges autonómiáját. Ennek értelmében a szerződés a bogd geegen kormányát külpolitikai kérdésekben a kínai kormány fennhatósága alá rendelte, míg Külső-Mongólia kizárólagos joga saját ügyeinek intézésére, illetve minden az országot érintő kereskedelmi, ipari, gazdasági döntés meghozatalára korlátozódott. Kína vállalta, hogy nem avatkozik be az ország belügyeibe, nem küld haderőt Mongóliába, és nem próbálja újra gyarmatosítani az országot. Ezzel az aláírással Kína is elismerte, hogy a cárizmus tudta és beleegyezése nélkül semmilyen, Mongóliával kapcsolatos vitás kérdésben nem született döntés.²⁸⁴ Oroszország egyidejűleg vállalta, hogy a konzul védelmére vezényelt csapatokon kívül nem állomásoztat haderőt Mongóliában, és nem próbálja gyarmatosítani

²⁷⁹ BATSAIKHAN 2008: 235–258.

²⁸⁰ 1913. február 16. A szerződés gyakorlatilag konkretizálta az őszi megállapodás katonai vonatkozásait. OCHIR 2004/5. kötet: 79.

²⁸¹ Az orosz külügyminiszter arra utasította a pekingi orosz követet, mindent tegyen meg azért, hogy a mongol kérdést tisztázó tárgyalásokba a kínai felet is bevonják. BATSAIKHAN 2002: 87.

²⁸² SANJMYATAV 1991: 38–39.

²⁸³ MAGSARJAV 1994: 51–52. A szerződés angol nyelvű szövegét közli: BELL 1992: 305–306.

²⁸⁴ MAGSARJAV 1994: 52–53.

az országot. Az elkövetkezendő években az is kiderült, hogy a kínai fennhatóság csak fikció. A szerződések erre vonatkozó pontjai csak arra voltak hivatottak, hogy leplezzék az egyre erősödő orosz térnyerést.

Természetesen a mongol kormány nem hagyta szó nélkül, hogy a két szomszédos ország gyakorlatilag a fejük felett döntött az ország sorsáról.²⁸⁵ 1913 decemberében mongol követség érkezett az orosz fővárosba, amely december 16-án egy jegyzékben rögzítette, hogy a mongol kormány nem ismeri el a szerződést, amit a mongolok megkérdezése nélkül kötöttek. Jelezte, hogy a mongol kormány fenn kívánja tartani a jogot arra, hogy Kínával való viszonyát saját maga határozza meg. A cári diplomácia azonban hamarosan sarokba szorította a küldötteket, és azzal fenyegette a mongolokat, hogy a tervek elutasítása esetén minden támogatást megvon az országtól.²⁸⁶

1913 végén Japán újra bekapcsolódott a Belső-Ázsia feletti politikai fennhatóságért folytatott harcba. Felajánlotta segítségét a mongol területek (Mongólia, Barga, Belső-Mongólia) egyesítésére, illetve Mongólia teljes függetlenségének kialakításához. Cserébe a mongóliai vasúti koncessziókat szerette volna megszerezni, továbbá kereskedelmi kiváltságokat, területi jogokat kért, tehát olyan „lehetőséget”, amivel némiképp csökkenthetnék a térségben kialakult orosz hegemoniát. A mongol fővárosban tartózkodó orosz konzul természetesen tudomást szerzett a tárgyalásokról, és jelentése alapján az orosz külügyminisztérium az orosz–japán szerződésekre hivatkozva, azonnal számon kérte a japán kormányon a mongóliai tevékenységét. A japánok nem voltak elég elszántak, és a határozott orosz fellépés hatására most is visszaléptek, így a mongoloknak le kellett mondaniuk arról, hogy japán segítséggel törjenek ki az egyre terhesebb orosz gyámság alól.

A mongol területek státuszának rögzítéséről szóló háromoldalú tárgyalások, végül 1914 őszén indultak meg Kjahtában és nyolc hónapig tartó maratoni ülések után vezettek a megállapodáshoz.²⁸⁷ A tárgyalások Oroszország teljes diplomáciai győzelmét hozták. Sikertült végigvinniük korábbi terveiket, így a háromoldalú szerződés gyakorlatilag az 1912-es orosz–mongol és az 1913-as orosz–kínai megállapodások véglegesítését jelentette. Mongólia és Kína egyaránt elismerte és elfogadta Oroszországnak a másik állammal kötött szerződését. „Külső-Mongólia a Köztársasági Kína második évének 11. hónap 5-én, ill. az Oroszország által 1913. október 23-án megkötött orosz–kínai egyezményt elismeri.” – olvashatjuk a dokumentum első fejezetében.²⁸⁸ Az 1915. május 25-én aláírt megállapodás

²⁸⁵ *A Mongol tüükhiin deej bichig* című forrásgyűjtemény közöl egy kiáltványt, amelyben a mongol kormány tiltakozik az egyezmény ellen. A levelet 1913. november 4-én keltezték, amelyre a Niislel Khüreeben székelő orosz konzul, Miller 1913 decemberében válaszolt. Lásd: JAMSRAN 1992b: 41.

²⁸⁶ BATSAIKHAN 2008: 212–214.

²⁸⁷ Batsaikhan a tárgyalások kezdetét szeptemberre teszi. BATSAIKHAN 2008: 275; SANJMYATAV 1991: 12–13.

²⁸⁸ SANJMYATAV 1991: 42. A találkozó teljes jegyzőkönyvét és a szerződés orosz, francia, mongol nyelvű szövegét közli: BATSAIKHAN 1999.

véglegesen rögzítette Mongólia nemzetközi státusát.²⁸⁹ A konferencia végeredményeként Mongólia továbbra is Kína része maradt, de létrejött a mindkét szomszédos ország által elismert Autonóm Mongólia.²⁹⁰ „Külső-Mongólia elismeri Kína fennhatóságát. Oroszország és Kína az Autonóm Külső-Mongóliát elismeri, de Kína részének tekinti.”²⁹¹ Kína elismerte továbbá a mongol főláma világi hatalmát is: „Kína a Jebtsundamba khutagtnak (a bogd gegeennek) Külső-Mongólia káni címét adományozza.”²⁹²

A teokratikus mongol állam immár szerződésekben rögzített módon ismerte el, hogy a kínai kormányzattól csak részleges autonómiát kapott. Ezzel együtt is figyelemre méltó, hogy még ekkor is működtek a mongol–kínai diplomáciai kapcsolatokban 1691 óta kialakult „régí reflexek”. 1916 januárjában a mongol kormányzat képviselői a szokásjognak megfelelő módon a mandzsu uralom alatt hagyománnyá vált „kilenc fehér” ajándékkal utaztak Pekingbe, hogy ezt átadva ismerjék el a kínai kormányzatot. A mongol követeket nagy tisztelettel fogadták, s az ajándék átvétele után busás jutalommal bocsátották haza őket.²⁹³

A háromoldalú szerződés aláírását követően a mongoloknak még volt egy erőltetett kísérletük arra, hogy a függetlenség megszerzéséhez Japán segítségét vegyék igénybe. A bogd gegeen útnak is indította követét a japán császári udvarba, ez a misszió azonban nem érthette el célját, mivel a mongol követeket még saját országuk határának átlépése előtt visszafordították a kínaiak. Az újabb kudarc után a mongol kormány, beletörődve vereségébe, felhagyott a további próbálkozásokkal. Ezt volt kénytelen tenni annál is inkább, mivel az addigi mongol diplomácia több vezető személyisége is ezekben az években távozott az élők sorából,²⁹⁴ így a sorozatos vereségeket követően nem volt, aki tovább folytassa az általuk megkezdett diplomáciai erőfeszítéseket.

²⁸⁹ A záródokumentum bevezető formulájában rögzítették a tárgyaló delegációk vezetőinek és az aláírásra jogosultaknak a személyét: „Kína, az Orosz Imperátor és Külső-Mongólia tiszta Bogd Jebtsundamba khutagt kánja Külső-Mongólia új állapotából következő nyitott kérdések együttes megbeszélését és az erről való megállapodást kívánva teljes joggal bíró rendkívüli és meghatalmazott követeiket kinevezték: kínai részről Bi Gui Fan generális és Chen Lu. Orosz részről Miller mongóliai követ. Mongol részről Shirendamdin igazságügyminiszter-helyettes, Chagdarjav pénzügyminiszter.” A szerződés szövegét lásd részletesen: SANJMYATAV 2007: 41–43.

²⁹⁰ Halha Avtonomit Mongol Uls.

²⁹¹ Második fejezet. SANJMYATAV 1991: 42.

²⁹² SANJMYATAV 1991: 43.

²⁹³ DENDEV 1934: 138.

²⁹⁴ Khanddorj még 1915 elején, a kjahtai tárgyalások félidejében vesztette életét, és nem sokkal később – rejtett, nem tisztázott körülmények között – da lam Tserenchimed is meghalt, egy, a nyugati határterületen vezető útja során.

2. térkép A mongol területek 1900–1930 között
(A térképet a Dzsingisz kán Kulturális Központ bocsátotta a rendelkezésemre.)

AZ AUTONÓMIA ELVESZTÉSE

Az 1915-ös háromoldalú szerződés aláírása viszonylagos nyugalmat hozott a térségbe. Oroszország és Kína elérte célját, és a mongolok is kénytelenek voltak lemondani a teljes függetlenségről. Az oroszok teljes diplomáciai győzelmet arattak, szinte valamennyi Mongóliával kapcsolatos céljukat elérték – legalábbis látszólag –, és megteremtették a rég áhított lehetőséget az orosz kereskedők és tőke számára, hogy elfoglalják a kínaiak fokozatos háttérbe szorulásával Belső-Ázsiában megüresedett pozíciókat.

A Yuan Shikai halála után, 1916 júniusában hivatalba lépő új kínai államelnök, Li Yuanhong (1864–1928) a korábbi kínai állásponthoz ragaszkodva Mongóliát Kína elidegeníthetetlen részének tekintette, bár a kjahtai szerződésben foglaltaknak megfelelően kénytelen volt a bogd geegen hivatalát és személyét elismerni. A történeti hagyományokhoz ő is hű maradt, s az elismerést – mint korábban a Qing császárok – hivatalos pecsét és a beiktatást rögzítő dokumentum adományozásával tette teljessé, amelyet a mongol fővárosban tartózkodó kínai követ közvetítésével juttatott el a főlámaához.

A kialakult status quo olyan esemény következtében változott meg, ami mongóliai következményei tekintetében, bizonyos értelemben az 1911-es kínai mandzsuelles felkeléshez hasonlítható. 1917-ben az orosz forradalom győzelmének következtében, a bogd geegen kormánya elvesztette a cári orosz kormány támogatását. A mongolok már az októberi események hatására intézkedéseket tettek annak érdekében, hogy az oroszországi változások a lehető legkisebb mértékben legyenek hatással a mongol belpolitikára. A Moszkvában és más orosz városokban tanuló diákokat visszahívták. A cárhű oroszok menekülthulláma a mongóliai orosz kolóniákat is elérte, így hamarosan le is zárták a határokat, hogy megpróbálják megakadályozni a tömeges betelepülést. Ugyanakkor lassan az is nyilvánvalóvá vált, hogy az óriási kiterjedésű orosz–mongol határ hatékony védelme megoldhatatlan, és a következő években kiobbant oroszországi polgárháború idején a bolsevikok és a cárhű csapatok is alkalom adtán felvonulási területként tekintettek a határ közeli mongol területekre. Így a körülmények meglehetősen bizonytalanná tették a mongol kormányt.

A mongol terület védelmére hivatkozva, a „bolsevik veszély” elhárítása érdekében, kínai csapatok vonultak be Mongóliába. 1919 elején a kínai kormány követe, Chen Yi (1876–1939)²⁹⁵ útján kezdett alkudozni a mongolokkal az autonómia megszüntetéséről.²⁹⁶ Az oroszországi események miatt bevonuló kínai haderő ezekhez a tárgyalásokhoz megfelelő háttérrel biztosított számukra. A kaotikus oroszországi állapotok miatt ugyanakkor a mongolok elvesztették azt a támaszt, ami korábban ellensúlyt jelentett a kínaiakkal szemben, és ebben a pillanatban japán segítségre sem számíthattak. Chen Yi 1919 nyarán átadta a mongoloknak

²⁹⁵ 1918 szeptemberében lépett először a mongol fővárosba, ekkor kezdte meg nagyköveti tevékenységét.

²⁹⁶ BATSAIKHAN 2008: 123.

azt a 64 pontból álló megállapodás-tervezetet, amelyben a kínaiak rögzítették a javaslatukat. Eszerint, ha Mongólia ismét Kína részének tekinti magát, az ország külső, illetve belső – közigazgatási – határait nem változtatják meg, de a kínai közigazgatási rendszer fennhatósága alá helyezik. A mongol előkelők megtarthatják szerzett jogaikat, ahogy a bogd gegeen továbbra is a mongol buddhista kolostori rendszer vezetője maradhat, hivatalát elismerik, csakúgy, mint felesége szerzett jogait. A mongol parlamenten belül nem volt egységes a megítélése a kínai javaslatoknak, ezért a mongolok hezitálását látva, a kínai kormányzat határozottabb lépésre szánta el magát. Ekkor lépett a színre Xu Shuzeng (1880–1925) tábornok, aki jelentős katonai erővel felvonulva döntötte el a vitás kérdéseket. A források szerint Xu valószínűleg 1919 késő őszén érkezett először az országba, majd nagyjából egy fél éves kihagyás után 1920 júniusának közepén tért vissza; akkor már határozott elképzelésekkel arra vonatkozóan, hogyan fogják leváltani a teokratikus mongol kormányt.²⁹⁷ Egy 8 pontos dokumentum, a „*Mongol jövőt jobbra tevő 8 törvénycikk*” (*Mongoliin khoichiig saijluulakh 8 zuil*) átadásával tette egyértelművé a kínaiak szándékait.²⁹⁸ Néha a terror eszközétől sem visszariadva meggyőzte a mongol függetlenség képviselőit, hogy helyesebb, ha feladják álláspontjukat.

A két kínai dokumentum a mongol haderő és a közigazgatás átszervezéséről is rendelkezett. A mongol hadsereget nem oszlatták fel, de a vezetés rendjét átalakították. A Mongóliában tartózkodó kínai csapatok irányítása és ellátása teljes egészében a kínai kormány hatáskörébe tartozott. Jelentős teret szenteltek a kínai állampolgárok helyzetének tisztázására. Több pont az ő javukra szabályozta a kereskedelem mellett a mezőgazdasági termelés, a vetés-aratás, a fahasználat és a kaszálók kérdését is. Új adminisztratív intézkedéseket vezettek be annak érdekében, hogy a kínaiak minél kedvezőbb gazdasági pozíciókat szerezhessenek meg. Nagyjából azt a mintát követték, amit korábban az orosz segélyek folyósítása idején, 1912–1913-ban az északi szomszéd kényszerített Mongóliára. A 64 pontos tervezet értelmében a bányákra és más gazdasági tevékenységekre kötött koncessziós szerződések felülvizsgálatát irányozták elő, mivel azok még az autonómia idején, a „régijogrendben” születtek és az új helyzetben érvényüket veszítették.

A parlament alsóháza visszautasította a kínai követelések teljesítését, azonban a magas rangú hivatalnokok tehetetlensége miatt, az ellenállás megszervezésére irányuló próbálkozás kudarcra volt ítélve. 1919 októberében a parlament munkáját felfüggesztették.²⁹⁹ A kínai követelésekkel kapcsolatos kétoldalú megállapodást végül 16 mongol állami vezető írta alá, a kán azonban az utolsó pillanatban meg gondolta magát és nem látta el kézjeggyével a dokumentumot. Ennek ellenére a szerződés életbelépésével megszűnt az egykori külső- mongol területeken létrejött új állam autonómiája.

A kínaiak kemény fellépése, a korábban deklarált mongol autonómia felszámolása, természetesen határozott ellenérzéseket váltott ki a mongolokból. Ennek

²⁹⁷ BATHSAIKHAN 2008: 123–125.

²⁹⁸ OCHIR 2004/5. kötet: 104.

²⁹⁹ OCHIR 2004/5. kötet: 86.

következtében szinte azonnal újból felerősödtek a Kína-ellenes érzelmek az országban, megindult azon lehetőségek felmérése, amelyek a kínai befolyás csökkentését eredményezhették volna. A halha-mongol előkelői réteg egyes képviselői az 1911-es titkos tárgyalásokhoz hasonló szervezkedésbe kezdtek, míg mások a külföldi segítség igénybevételének lehetőségét keresték. Ez utóbbira két alkalom is kínálkozott. Mindkettő meg is valósult, azonban eltérő mértékben befolyásolták a következő időszak mongol történelmét. Kézenfekvő megoldásként merült fel az orosz polgárháborúban a cár oldalán harcoló fehérek felkérése a kínai csapatok Urgából való eltávolításához. A másik lehetőség az orosz fronton a fehérekkel szembenálló bolsevikok segítségül hívása volt.

Ungern Mongóliában

1919–1920 fordulójára az Oroszországban kirobbant polgárháború összecsapásai elértek az ország Mongóliával határos területeire is, és a hadszíntér keletre tolódása a mongol belpolitikára is hatással volt. Az óriási kiterjedésű és nehezen ellenőrizhető orosz–mongol határvidék lehetőséget adott arra, hogy az orosz polgárháborúban részt vállaló csapatok egyfajta hátorszádként tekinthessenek erre a vidékre. Ugyanakkor a kínai katonai bevonulás és a mongol autonómia megszüntetése következtében, az országban ismét felerősödött a Kína-ellenes hangulat. A mongolok bizonyos tekintetben a mandzsu kori állapotok restaurálását látták a kialakult helyzetben, és a határ északi oldalán harcoló felek, illetve a japánok³⁰⁰ is potenciális szövetségest jelenthettek a mongol függetlenségi mozgalmak számára.

Az orosz Távol-Keleten – a cárhű csapatoknak a legjelentősebb intervenciós támogatást nyújtó japánok bekapcsolódása óta – jelen voltak a monarchia támogatói is; a fehér haderőt névleg Alekszandr Vasziljevics Kolcsak (1874–1920) vezette. A korábban a fehér seregeket követő Grigorij Mihailovics Szemjonov (1890–1946), illetve Roman Fjodorovics von Ungern-Sternberg báró (1886–1921) antibolsevista elköteleződésük ellenére elváltak Kolcsaktól, elutasították fennhatóságát, mert a japánok támogatásának köszönhetően ők is képesek voltak önálló haderőt szervezni.³⁰¹ Elképzelésük szerint egyfajta bábállamot hoztak volna létre a térségben.

Kolcsak 1920 januárjában kénytelen volt lemondani, később a bolsevikok fogásába került, akik február 7-én kivégezték.³⁰² Halála után Ungern Szemjonovtól is különvált, és 1920 őszén, az általa szervezett Ázsiai Lovashadosztály élén betört Mongóliába. Ungern 1908 óta szolgált Szibériában, ismerte a burjátokat, a tibeti eredetű buddhizmussal is kapcsolatba került, így számára nem ismeretlen környezettel találkozott a mongol területekre lépve. 1920. október 2-án³⁰³ a kb.

³⁰⁰ 1912-ben, 1916-ban és 1918–1920 több alkalommal Japán mérsékelt katonai próbálkozást tett arra, hogy a mongolokat kivonják Kína befolyása alól. BOYD 2010: 72.

³⁰¹ NAKAMI 2021.

³⁰² SMELE 1996: 661–665.

³⁰³ Kuz'min október 1-re teszi ezt a dátumot. KUZ'MIN 2021: 66.

10. kép Fjodorovics von Ungern-Sternberg báró
(1910-es évek vége. Forrás:
Sogoo ba tüünii nökhöd, Facebook)³⁰⁵

800 főt számláló egység élén vonult be Mongólia északi területeire. Nem sokkal a határ átlépése után kiáltványt intézett a környező területek mongol lakosságához, melyben kinyilvánította szándékát, hogy a bogd gegeent megvédi, és a fővárost felszabadítja a kínai fennhatóság alól.³⁰⁴

A báró és az őt támogató csoportok, terveik megvalósításához fel akarták használni a mongol előkelő réteg egyes tagjainak kínaiakkal szembeni elégedetlenségét, így az országhatár átlépése után Ungern szívesen hangoztatta azt is, hogy a kínaiak elűldözésével helyreállítja az ország függetlenségét. Mivel nem ütközött számottevő ellenállásba, így október 19-én elérte a főváros melletti Bayanzürkh hegyet, ahonnan megpróbálta felvenni a kapcsolatot a mongol főlámával,³⁰⁶ aki hajlott az együttműködésre.

A bogd gegeentől kapott beleegyezés alapján, Ungern mongol szövetségeseivel Urga felé indult, és szeptember 13-a éjjelén megtámadta a Da khüree

kolostor mellett állomásozó kínai csapatokat. A támadás idején a mongol főlámát a kínaiak túszul ejtették, és bár később szabadon engedték, korlátozták a mozgását.³⁰⁷ Ungern október 24-i és a két nappal későbbi támadása is kudarcot vallott, így kénytelen volt visszavonulni, és az év végén már nem is próbálta megfutamítani a mongol fővárost ellenőrzésük alatt tartó kínai erőket. Az ideiglenesen vereséget szenvedett Ungern a visszavonulás után a sereg létszámának növelésére, erőszakos toborzást hajtott végre a mongol területeken. Emellett pozíciójuk erősítése érdekében megpróbáltak szövetségeseket keresni a lemondott mongol kormány tagjai között.

1921. január végén Ungern és mongol szövetségesei ismét a mongol fővárosban állomásozó kínai csapatok megtámadását tervezték, és a hónap végén a próbálkozást ezúttal siker koronázta. A mongol főlámát valószínűleg már február 2-án

³⁰⁴ JAMSRAN 1992 b: 98.

³⁰⁵ <https://www.facebook.com/groups/222114692432702/media/photos> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 15.)

³⁰⁶ JAMSRAN 1992 b: 98.

³⁰⁷ BATSAIKHAN 2018: 127–129.

kiszabadították, és az orosz források tanúsága szerint Ungern február 4-én bevonult a városba,³⁰⁸ ahol ígéretéhez híven – az autonómia visszaállításának érdekében – február 15-én³⁰⁹ újra a káni trónra ültette a mongol főlámát. Február 23-án mind az oroszokat, mind a kínai kormányt – Zhang Zuolin (1875–1928) mandzsúriai hadúron keresztül³¹⁰ – hivatalos formában értesítették az autonómia visszaállításáról.

Mivel Ungern az Oroszországban zajló polgárháborúban³¹¹ a cárhű csapatok oldalán harcolt, felmerült a lehetősége annak, hogy a bolsevikok potenciális ellenségnek tekintik az Ungern által támogatott mongolokat, ezért a bogd geegen kormánya próbálta elejét venni a szovjet beavatkozásnak. Gyakorlatilag ugyanazokat a lehetőségeket ajánlotta fel a szovjetek képviselőjének, mint amit 1911-ben a cárnak írt levelében. Mind a szovjeteknek, mind a kínai kormánynak írt levéllel megpróbálta megakadályozni az esetleges ellentámadást. Kevés sikerrel.

A Kínai Köztársaság kormányának küldött hivatalos tájékoztatás nem szorított pusztán az autonómia visszaállításának tényszerű közlésére. A szöveg³¹² az események történeteszerű elmesélésével arra törekedett, hogy a kínaiak esetleges válaszlépéseinek elejét vegye. Vélhetően Ungern győzelme és a kínai csapatok menekülése után azonnal terhessé vált az orosz parancsnok jelenléte, illetve a korábbi események ismeretében, a mongolok újabb kínai támadásra számítottak. A független mongol kormány ismételt létrehozását és az Ungernnel történt szövetségekötést a kínaiak korábbi hozzáállásával magyarázták, s azt sugallták, hogy ha mértékletesebbek lettek volna, az elszakadás elkerülhető lépés maradt volna, hiszen a mongolok sem akartak mindenáron függetlenedni Kínától.

A fenti események következtében Mongóliában a kínai uralmat felváltotta a japánok által pénzelt Ungerné. Az orosz katonai parancsnok a kínai csapatok elkergetése után hamarosan egyértelművé tette, hogy nem kívánja kiengedni kezéből a hatalmat. Saját hatáskörbe vonta a hadsereg teljes irányítását, önállóan végeztetett toborzást a mongolok között. A bogd geegen nem volt képes jelentős ellenállásra vele szemben. A báró a pánmongol elképzelések megvalósításával, Dzsingisz kán birodalmát akarta feltámasztani – természetesen a kor adta lehetőségeken belül.³¹³

³⁰⁸ BATSAIKHAN 2018: 132–133.

³⁰⁹ JAMSRAN 1992 b: 99. Egyes álláspontok szerint 21-én. Vö. LŐRINCZ 1977: 215, illetve SHIRENDEB 1969: 186. A bizonytalanság abból adódhat, hogy az autonómia időszakában bevezetett időszámítás szerinti dátumokat másképp váltják át. Ezen eseményt egyébként *olnoo örgögdösönii 11-r onii khavriin tergüün sarin 15-re* („A sokaktól felmagasztalt 11. évének tavasz első havának 15. napja”) datálják.

³¹⁰ 1921-ben lett a mandzsúriai területek ura. A Mongóliában kibontakozó konfliktus, a Kína-ellenes felkelés és a bolsevikok megjelenése idején megfogalmazódott az a terv is, hogy Zhang Zuolin legyen az, aki a külső-mongol területeket tartományához csatolja. ORBACH 2017: 161–171.

³¹¹ RALEIGH 2006: 140–167.

³¹² A dokumentum szövegét Dendev 1934-ben közölte, a magyar fordítás elérhető: SZILÁGYI 2011: 212–213.

³¹³ A 20. század második évtizedének végén a pánmongol törekvések több helyen is megjelentek. A mongol kormányzat sem zárkózott el teljesen ennek ötletétől, bár a megvalósításra kevés lehetőség látszott. Az 1919. február 25. és március 6. között, Csitában Belső-Mongólia, Barga

Ungern győzelme megosztotta a mongolokat. Sokan – elsősorban a mongol szabadságmozgalom jobb szárnya – úgy látták, hogy Ungern által visszanyerték teljes függetlenségüket és így beszüntették a további harcot. Ugyanakkor a báró meglehetősen diktatórikus eszközökkel kormányzott, intézkedéseit nem csak a mongolok, de a Mongóliában élő orosz kolónia egyes tagjai is megszenvedték,³¹⁴ így megítélése nem volt egyértelmű. Míg egyesek a mongolok felszabadítóját látták benne, mások csak egy véreskező diktátort. Úgy vélték, hogy a mongol függetlenség útjában a korábbi kínai megszállók helyett, immár a japánok által támogatott Ungern állt. Egyúttal a mongol főláma is egyre inkább elvesztette tekintélyét, egyre inkább a változások gátját látták benne.

és a burját területek képviselőinek részvételével rendezett megbeszélésen létrejött ugyan egy magát „ideiglenes kormánynak” nevező testület, amely a további lépések szervezeti kereteit próbálta létrehozni, komoly eredményt azonban nem értek el. BATSAIKHAN 2018: 121.

³¹⁴ Többeket könyörtelenül a kerítésekhez kötve fojtottak meg. JAMSRAN 1992b: 100.

A SZOVJET-OROSZ DOMINANCIA KEZDETEI

AZ 1921-ES FORRADALOM

Ahogy korábban már említettük, a kínaiak mongol autonómia elleni erőszakos fellépése felerősítette azokat a véleményeket, hogy Mongóliának ismét komoly szövetségesre van szüksége déli szomszédja ellen. Sok tekintetben újra az 1911 előtti időszak kérdései merültek fel azzal kapcsolatban, hogy kik legyenek a mongol függetlenség külső támogatói. A cárhű fehérek támogatásának következményeiről már szóltunk. Ismételten felmerült az a kézenfekvőnek látszó megoldás, hogy az ázsiai szárazföld keleti területein egyre stabilabb pozíciókat kiépítő – 1910 óta immár a Koreai-félszigetet is gyarmatként kezelő – Japán legyen ez a támogató, de felvetődött az USA lehetséges szerepe is.³¹⁵ Ezek a lehetőségek elsősorban a bogd közvetlen környezetében, a mongol előkelői réteg képviselőiben fogalmazódtak meg, a köznép és a körükben formálódó Kína-ellenes csoportok inkább az orosz bolsevikokban látták a potenciális támogatót.³¹⁶ Ennek a kapcsolatfelvételnek adott keretet, hogy a mongol fővárosban 1920 nyarán létrejött Mongólia első pártja, a Mongol Néppárt – a későbbi állampárt elődje –, ami igyekezett is mielőbb felvenni a kapcsolatot az orosz bolsevikokkal.

Talán itt érdemes utalni rá, hogy a párt létrejötte nem egészen abban a formában zajlott, amit az 1924 utáni mongol történetírás uralkodó narratívája meghatározott. Az az értelmezés alapvetően a személyi kultusz kialakulásának évtizedeiben jött létre, és a kor állami ideológiája mentén próbálta keretbe foglalni a mongol forradalom kitörésének előzményeit, annak eseményeit és utóéletét. Torzították, vagy elhallgatták egyes forradalmárok buddhizmushoz való viszonyát, a lámák szerepét, illetve nem egy esetben az események alakításában markáns szerepet vállaló résztvevők tevékenységének jelentőségét is. Sajátos – de nem egyedülállóan mongol – helyzet volt, hogy ezt a narratívát részben maga Choibalsan, a személyi kultusz alanya határozta meg, ráadásul úgy, hogy korábban ő is közreműködött eredeti, kortárs visszaemlékezések, összefoglalások megírásában. Hatalomra kerülése után azonban ezek a forrásértékű feldolgozások a cenzúra áldozataivá váltak, és csak a rendszerváltás után lettek hozzáférhetőek a szélesebb kutatói közösség számára.³¹⁷

A Mongol Néppárt létrejöttének történetében számos olyan elem van, mely azt bizonyítja, hogy maguk a forradalmárok is erősen kötődtek a valláshoz. A bogd gegen ellenezte egy újabb, politikailag aktív csoport létrejöttét, de a később erősen

³¹⁵ BATSAIKHAN 2018: 142.

³¹⁶ CHOIBALSAN – LOSOL – DEMID 1934: 76.

³¹⁷ A munkákról lásd a 242. lábjegyzetet.

vallásellenessé váló forradalmárokról a közelmúltban feldolgozott forrásokból³¹⁸ tudjuk, hogy szervezkedésük kezdetén egy – pontosabban be nem azonosítható – Vörös Mahákála³¹⁹ előtt tettek fogadalmat, buddhista áldozatot mutattak be, és segítséget kértek, hogy a vallást és a népet megvédhessék. Ha figyelembe vesszük, hogy Choibalsant az anyja gyerekként szerzetbe adta és buddhista képzést kapott, illetve, hogy a kínai erők ellen szervezkedő közösség nem egy tagja maga is láma volt, ez nem is olyan meglepő. Az aktus elsősorban a későbbi események tükrében érdekes, hiszen ez gyakorlatilag ahhoz a bolsevik forradalomhoz és szocialista egypártrendszerhez vezető út első lépése, amely olyan erőket emelt hatalmi pozícióba, akik alig másfél évtizeddel később már tűzzel-vassal harcoltak a kolostori rendszer és a vallásosság ellen.

A forradalmárok képviselői egy későbbi alkalommal ismét a bogd elé járultak, hogy megszerezzék hozzájárulását, azonban másodszor is kudarcot vallottak. Érdekes, hogy a többszöri visszautasítás és az időközben megkapott szovjet ígéretek ellenére, ezután sem indultak Szovjet-Oroszországba tárgyalni anélkül, hogy az egyházfő beleegyezését ne próbálták volna elnyerni. Ennek érdekében elhatározták, hogy a csoport több tagja, Dogsom,³²⁰ Dugarjav,³²¹ Jigmiddorj³²² és Dendev megpróbálja megszerezni az egyház prominenseinek támogatását.

A tervek alapján felvették a kapcsolatot a *jalkhanz khutagt*tal, a *delev khutagt*tal, a da lámával,³²³ hogy közvetítésükkel végre megkaphassák az áhított pecsétet. Az, hogy ilyen következetesen ragaszkodtak ehhez, ismét csak annak bizonyítéka, hogy bár nem értettek egyet a fennálló kormányzati rendszer lépéseivel, illetve leginkább annak tehetetlenségét okolták a kialakult helyzetért, mégis a bogd gegeent tekintették törvényes uralkodónak. Ebben az időben fel sem merült az a következetes és később könyörtelen egyházellenesség, amely az állampártot az évtized végén jellemezte. Ekkoriban csak a jobbító szándék és a kormányzat tehetetlensége miatti felháborodás vezette őket, ideológiát csak később kerestek és – a szovjetek képviselőinek segítségével – találtak maguknak.

1920. június 25-én a „párttagok fogadalma”³²⁴ című dokumentum elfogadásával elindult az a kezdeményezés, amelynek köszönhetően végül 1921. március 1-én

³¹⁸ BALOGH 2004; CHOIBALSAN – LOSOL – DEMID 1934; DENDÉV 1934; DOGSOM 1928: 6–104.

³¹⁹ Tib. Nagpo Chenpo, buddhista tanvédő istenség. A szöveg egyébként nem részletezi, milyen ábrázolásról van szó, de vélhetően egy thankára (buddhista tekercskép) gondoltak.

³²⁰ Dansranbilegiin Dogsom (1884–1939). Mongol bolsevik politikus, 1936–1939 között államelnök.

³²¹ Badamiin Dugarjav (1899–1941) burját születésű forradalmár. 1924-ben lett mongol állampolgár, az MNFP KB, később (1926–1940) a parlament alsóházának tagja. 1941-ben elítélték és kivégezték, 1966-ban rehabilitálták.

³²² Ő volt az utolsó személy, aki a *shanzodva* (90-es lábjegyzet) címet birtokolta. Ő volt a 22. ebben a pozícióban 1924-ig. TELEKI 2012: 50.

³²³ *Jalkhanz khutagt, delev khutagt, da lam.* Mongol buddhista méltóságok.

³²⁴ *Namiin khümüüsiin tangargiin bichig.* SHIRENDEB 1999: 154. A dokumentum teljes magyar fordítását Balogh Péter közli. Az általa összevetett források alapján arra a következtetésre jutott, hogy az itt ismertetett szöveg a jelzetnél később született, csak visszadatálták. Vö. BALOGH 2004 (kézirat). Kivonatos fordítás 13–15; DASH 1979: 278–280.

Kjahtában megalakult a Mongol Néppárt.³²⁵ Az eskü egyfajta programnyilatkozatként is felfogható, amelyben a kizsákmányolás nélküli társadalom megteremtését és – rögtön az első cikkelyben – a vallás (egyház) megtisztítását tűzték ki célul.

„Első cikkely: Elűzni a vallást és a népet pusztító kegyetlen ellenséget, visszavenni az elveszett jogot, a politikai rendszert és a vallást tiszta lélekkel megerősítve felvirágoztatni, nemzetünk alapját a pusztulástól megóvni, a belső kormányzatot tiszta lélekkel megjavítani, a saját jogot minden időben tiszteletben tartani, az elnyomás nélküli életet megvalósítani.”³²⁶

1920 végén az északi területeken a párt prominensei folyamatosan agitáltak, és a pártba való belépésre biztatták a pásztorokat. Az orosz területeken több burját nemzetiségű is csatlakozott a forradalmárokhöz, de az agitáció Mongóliában is sikeresnek bizonyult. Nem minden tanulság nélkül való, ha megemlítjük, hogy a vidéki pásztorok meggyőzéséhez gyakran a bogd nevét használták fel. A főláma pecsétetes levelére – melyet csak hosszas közbenjárásra, harmadszorra volt hajlandó aláírni – és engedélyére hivatkozva sikerült az embereket a forradalom ügye mellé állítani. A vallásos pásztorok meggyőzésekor rendszeresen fordultak ehhez az eszközhöz, így tudatos propagandáról beszélhetünk. A toborzás egyik vezetője Szühebátor,³²⁷ a mongol forradalom és a későbbi hatalomátvétel egyik meghatározó szereplője volt, aki az Erdene vangjin khosuu kolostorának hivatalvezetőjét, Biligsaikhant is tájékoztatta céljairól, s ő nem gördített akadályt a toborzás elé.

A fehér tyúk éve holdújév havának 22-én a Néppárt képviselői gyűlést tartottak, ahol elfogadták a néphez intézett kiáltvány szövegét, és tíz pontban fogalmazták meg a párt törekvéseit.³²⁸ Ha következetesen tanulmányozzuk a tíz pontot, olyan, a későbbiekben szinte szitokszóként kezelt célkitűzéseket is találunk, mint a pán-mongol állam egyfajta szerződéses alapon történő létrehozása, a vallás védelme és megtisztítása, más pártok működése, vagy épp a társadalom felsőbb osztályaiba tartozók párttagsága. Március 23-án a Néppárt először intézett felhívást a főváros népéhez, amelyben tájékoztattak a szovjetekkel kötött szövetségről, az Ungernnel szembeni katonai fellépésről – többek között a vallás védelmében! –, és először

³²⁵ Halha mongol *Ardiin Nam*.

³²⁶ DASH 1979: 278–280.

³²⁷ Damdin Sükhbaatar (1893. február 2.–1923. február 20.), a mongol forradalmi mozgalom egyik emblematisz alakja. Egészen fiatalon, 1912-ben csatlakozott a Teokratikus Mongol Állam reguláris hadseregéhez. Hősiesen küzdött a belső-mongol területek határain a kínaiak ellen, ekkor kapta a *baatar* címet, mint kitüntetést. Az évtized végén csatlakozott a bolsevik szövetséget kereső mongol függetlenségi mozgalomhoz, a Mongol Néppárt egyik alapítója, a Központi Bizottság tagja volt. A forradalom idején a mongol haderő vezetője, később az új kormány hadügyminisztere lett. 1923 februárjában tisztázatlan betegségben halt meg, 1924-től a történelmi panteonban a mongol forradalom és a Mongol Népköztársaság egyik jelképes alakjává vált.

³²⁸ DASH 1979: 278–280. BALOGH 2004: 48–49.

jelezték, hogy határozottan fognak fellépni a velük nem együttműködő mongol előkelőkkel szemben is.³²⁹

A kiáltvány hangneme alapján érezhető, hogy eltűnt a bizonytalanság. A kjahtai győzelem, a szovjet támogatás és a szerveződő mongol reguláris sereg megfelelő háttérrel nyújtott ahhoz, hogy ultimátumot adjanak az Ungernnel szövetséző mongoloknak. Március 25-én ismét elkötelezték magukat a vallás védelme mellett, s elküldték képviselőjüket Irkutszkba a Komintern távol-keleti tagozatához. A Maimachen-i győzelem után, a forradalmárok elérkezettnek látták az időt Urga bevételére. Az egyesített sereg május 27-én indult a főváros felé.

A mongol főláma már korábban kiadott nyilatkozatokat arról, hogy a kormány a helyén van, nincs szükség határozottabb beavatkozásra.³³⁰ A szovjet–mongol szövetséges haderő előretörését látva, a bogd államfőként felhívással fordult a felkelőkhöz, kérve, hogy szüntessék be a harcot, hiszen a fehérgárdisták kiürítették a várost, így immár semmi nem fenyegeti a törvényes kormányzást.³³¹ Érezhetően csökkenteni akarta a forradalmárok lendületét, tompítani szeretne volna az egyre magabiztosabb elszántságot, amivel a folyamatosan a főváros felé haladó szovjet–mongol szövetséges erők rendelkeztek.³³² Erre a felhívásra azonban nem érkezett válasz. A forradalmárok jól látták, hogy ebben a helyzetben övék a kezdeményezés, s bár voltak közöttük, akik megelégedtek volna Ungern csapatainak legyőzésével, a többség a teljes győzelmet és Urga elfoglalását tűzte ki célul. Ekkor már egyértelműen a teljes hatalom megszerzésére törekedtek.

A forradalmárok július elején felszámolták az Urgában velük szemben megmaradt ellenállást, és július 8-án az Ideiglenes Kormány és a Központi Bizottság bevonult a fővárosba. A fenn leírt adatok jórészt a korábbi, általánosan elfogadott eseménysort és kronológiát adják vissza, ami némileg eltér a kortárs visszaemlékezésekben foglaltaktól. Dendev határozottan állítja, hogy még a teljes győzelem kivívása előtt, június 6-án a forradalmárok két vezetője tárgyalt az autonóm mongol kormány miniszterelnökével.³³³ A 13 évvel az események után kiadott történeti munka szerint, ezen a tárgyaláson született megállapodás a jogszerű népi kormány³³⁴ létrejöttéről. Erről az akkor még hivatalban lévő államfőt, a bogd gegeent is sietve tájékoztatták:

„A szent kánt az igazgatás hatalmában meghagyva a Khüreeben lévő S minisztérium pecsétjét, birtokolt hivatali beosztását, a Népi Kormánynak történő felügyelt átadását tudatjuk.”³³⁵

A bogd gegeen a népi kormány fenti tájékoztatását átvette és elfogadta. Ezzel gyakorlatilag hozzájárult a kormánya lemondásához, illetve áldását adta a népi

³²⁹ DASH 1979: 200–201; BALOGH 2004: 69–70.

³³⁰ BATSAIKHAN 2018: 142.

³³¹ DASH 1979: 250–251.

³³² BALOGH 2004: 90–91.

³³³ BATSAIKHAN 2018: 143.

³³⁴ Halha ardiin tür zasgiin gazar.

³³⁵ DENDEV 1934.

kormány hatalomátvételéhez. A régi igazgatás tagjai ezt követően 1921. június 5-én 3 órakor a népi kormány vezetőivel, Bodooval,³³⁶ Szühebátorral és Danzannal³³⁷ történt találkoójukon személyesen adták a pecsétjeiket és a beosztásukkal kapcsolatos iratokat az új hatalom képviselőinek kezébe. Ezzel a hatalom átvétele gyakorlatilag lezárult. A bogd geegen kormánya nem gördített jelentős akadályokat a forradalmárok útjába, sokkal inkább az együttműködésre törekedett. Azon az erőtlen próbálkozáson kívül, melyet az a levél jelentett, amit Ungern mongol fővárosból való távozása után küldtek a vörös hadsereg vezetőinek, és amelyben a fegyverletételt kérték – és nem parancsolták –, nem tettek más lépést a forradalmi erő megállítására.

A forradalmárok a hatalomátvétellel párhuzamosan folytatták a mongol főváros „megtisztítását”: nemcsak az itt maradt kínaiak közül kerültek többen börtönbe, de hajtóvadászat folyt a korábban Ungernnel szimpatizáló mongolok, az ellenforradalmárok után is. Az új kormányzat minden potenciális ellenségét megpróbálta félreállítani.³³⁸

A bogd geegen és egykori kormányának képviselői szívesebben állították volna vissza azt a viszonylagos békét és status quót, melyet az 1915-ös kjahtai szerződés biztosított az országban. Ehhez azonban meg kellett volna nyerniük a kínai kormány jóindulatát és el kellett volna érniük, hogy egy jelentősebb, de Xu Shuzhengnél jóval kevésbé agresszív katonai erő biztosítsa az országot, mert a mongol állam hadserege erre nem volt képes. A kezdeményezés lehetőségét azonban már akkor elvesztették, amikor a szovjet–mongol szövetséges csapatok megindultak a mongol főváros felé. 1921-ben új időszámítás kezdődött az országban.

11–12. kép A forradalmárok elkergetik a nép vérétszívó előkelőket (Karikatúra, 1920-as évek. Forrás: Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet.)

³³⁶ Dogsomiin Bodo (1885–1922) Mongólia miniszterelnöke 1921–1922 között. A kínaiakkal szembeni mongol ellenállás és a Mongol Néppárt vezéralakja. 1922-ben korábbi harcstársai koholt vádak – ellenforradalmi szervezkedés – alapján bíróság elé állították és kivégezték.

³³⁷ Soliin Danzan (1885–1924), az 1919–1921-es forradalmi megmozdulások egyik vezetője. Korán kapcsolatba került a kínai fennhatóság ellen szervezkedő felkelőkkel, majd a Mongol Néppárt alapítója lett. 1921-ben beválasztották a Központi Bizottságba is, de egy évvel később őt is megvádolták a Bodo ellen indított koncepciós perek során. 1924-ben a KGB közreműködésével Choibalsan – a mongóliai személyi kultusz későbbi megvalósítója – kivégeztette.

³³⁸ BATSAIKHAN 2018: 144.

A bogd geegen trónfosztása

Bodoo mint az új miniszterelnök a 11. év 8. hónapjának 10-én (a teokratikus állam időszakában használt kronológia szerint) kiadta az új kormány megalakításáról szóló közleményt. Az 1915-ös kjahtai egyezmény nyújtotta autonómia felszámolására, illetve Ungern bevonulására hivatkozva indokolta meg a népi reguláris hadsereg lépéseit. Kijelentette, hogy nem akarnak háborút a Középső Birodalommal, de Kína fennhatóságát semmiképp sem fogadják el. Ez nemzetközi jogi szempontból az 1915-ös szerződés egyoldalú felmondását jelentette, Kína azonban nem volt olyan helyzetben, hogy ezt megakadályozza. A kjahtai szerződésnek ekkor már csak elvi jelentősége volt. Mind a korábbi mongol államfő, mind a forradalmárok, illetve Ungern is gyakran hivatkozott rá különböző hivatalos dokumentumokban, ezt azonban abban a pillanatban már pusztá formalitásnak tekinthetjük.

13. kép D. Bodoo (1920-as évek eleje.

Forrás: Sogoo ba tüünii nökhöd, Facebook)³³⁹

A sokak által trónra emelt 11. éve nyárutó havának 6-án, azaz 1921. július 11-én, a bogd geegent korlátozott hatalmú kánná kiáltották ki. A Népi Kormány és a főléma képviselői kidolgozták a hatalomátadás és a kormányzás szabályait. Az új intézkedéseket határozatba foglalták, melyeket a bogd pecsétjével szentesítettek. Július 27-én a külügyminiszter-miniszterelnök Bodoo³⁴⁰ tájékoztatta a Távol-Keleti Köztársaság³⁴¹ külügyminiszterét, Kraszno-
kovot, hogy megalakult a népi kormány, de a bogd geegent formális uralkodóként meghagyták a trónon.³⁴²

Mindeközben a népi kormány megpróbálta a hatalmi kérdéseket rendezni.

A teljes politikai hatalmat a kezébe kaparintotta ugyan, de a több évszázados vallási hagyományokat nem tudta egyik napról a másikra megváltoztatni, így az ország stabilitása érdekében engedményekre kényszerültek.

Július 18-án megindult az államosítás. A mongol buddhista kolostori rendszert leginkább érintő lépésként a korábban az állami terhek alól mentesített, a kolostorok ellátására rendelt sabikat kötelezték az adózásra, ezzel megszüntették

³³⁹ <https://www.facebook.com/sogoomng/photos/a.101558238382264/336944928176926/> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 15.)

³⁴⁰ TSENDEN 1976/I: 48.

³⁴¹ Névlegesen független állam volt Oroszország távol-keleti részén. Kolchak halála után jött létre és 1920 áprilisától 1922. novemberéig létezett. Tulajdonképpen ütközőállamként hozták létre, a szovjet és a japán fennhatóság alá tartozó területek között.

³⁴² TSENDEN 1976/I: 51–52.

részleges kiváltságait. Ez az intézkedés legnagyobb mértékben az ország leggazdagabb egyházi vezetőjét – az egyetlen magántulajdonnal rendelkező egyházi méltóságot –, a bogd gegeent érintette, de egészen 1923-ig, a saját irányítása alatt álló közigazgatási egység – az Ikh Shav’ – helyzetének rendezéséig, nem volt véglegesnek tekinthető a rendelkezés.

Megindult a világi és egyházi kiváltságok eltörlése is. Augusztus elején a belügyminisztérium eltörölte a mandzsu adminisztráció által, a mongol előkelőknek adományozott címeket. A kormány egészen novemberig nem rendezte a főláma státusát, habár a neki járó juttatások mértékét már fokozatosan csökkentette. A bogd így szeptemberben még megpróbált újra államfőként fellépni, és hivatalos levélben kérte Szovjet-Oroszországot és az USA-t,³⁴³ hogy közvetítsenek Kína és Mongólia között.

A főlámát végül novemberben rákényszerítették az ún. *Esküsz szerződés* aláírására,³⁴⁴ de ennek ellenére megőrizhette egyházi méltóságát és teljes egyházi hatalmát. Monarchikus jellegű uralkodóként névleg trónján maradhatott, állami ügyekbe azonban csak a kormányfőn keresztül avatkozhatott be, és véleménykülönség esetén az elutasítás ellen nem tudott semmit sem tenni. A törvényeket jóváhagyhatta, de csak egyszer utasíthatta vissza. Ha zavargások törtek ki, a kormány saját hatáskörében járhatott el, nem volt köteles jóváhagyásért a bogdhoz fordulni. Az értelmezések szerint a szerződés az állam és az egyház szétválasztását jelentette, annak ellenére, hogy ezt a kitételel ténylegesen nem tartalmazta. A bogd gegeen egyetlen tényleges politikai szereppel bíró joga, hogy döntéseket csak abban az esetben lehetett kihirdetni, ha kézjegyével ellátta azokat.³⁴⁵

A megegyezésről szóló dekrétumot 1921. november elsején írták alá, s ezzel az alkotmányos monarchia rövid korszakába lépett az ország. Az „új” államot elsőként egy 1921. november 5-én³⁴⁶ aláírt szerződéssel, Szovjet-Oroszország ismerte el.³⁴⁷ A mai napig forradalomként hivatkozott hatalomváltás és az első nemzetközi szerződés, meghatározó pillanatai a mongol történelemnek, a nemzeti emlékezet fontos eseményei, amelyek még napjainkban, három évtizeddel a szocialista

³⁴³ 1921. április 1-én az USA konzulátust nyitott Kalganban. Az itt szolgálatot teljesítő első konzul Samuel Sobokin volt, aki három alkalommal járt korábban Mongóliában. Tárgyalt a bogd gegeennel és felmentése előtt Bodooval is. A közvetlennek mondható kapcsolat ellenére azonban az USA visszautasította a bogd kérését, és nem közvetített Kína és Mongólia között. BATBAYAR 2006: 67–68.

³⁴⁴ Halha *Tangargiin geree*. BOLDBAATAR – SANJDORJ – SHIRENDEB 2004: 133; YASKINA 2007: 69.

³⁴⁵ BATSAIKHAN 2018: 145–146.

³⁴⁶ BATBAYAR 1996: 320.

³⁴⁷ A megegyezéssel egyidőben Külső-Mongólia északnyugati területeiből egy jelentős, nagyjából 170 000 négyzetmérföldes területet választottak le. Ez az urianhai, vagy tannu-tuva terület lett később a Szovjetunió Tuva Köztársasága. A terület Mongóliától való elszakadását részben a Burai, részben az 1864-ben aláírt tarbagatai szerződés alapozta meg. MARCH 1996: 199. A mongol–tuva kapcsolatokra, a terület Mongóliától való elszakadására, illetve a két ország viszonyára vonatkozó források tekintetében részletesen lásd: TÜMENJARGAL – BATSAIKHAN 2009.

korszakot lezáró, 1990-es politikai átalakulás után is hangsúlyos igazodási pontként szolgálnak. A forradalom győzelmének időpontjához köthető a legnagyobb mongol nemzeti ünnep is, a *Naadam*,³⁴⁸ amit minden évben július 11–13. között rendeznek meg.

Ahogyan a forradalmi hadsereg fővárosi győzelme utáni tisztogatások is jelezték, nem volt egyértelmű támogatottsága az új kormánzatnak. Sokan az első pillanattól erős szovjet befolyással szemben léptek fel, míg mások az új kormányzati struktúra kialakításával, illetve a korábbi előkelői réteg kiváltságainak csorbításával nem értettek egyet. Már 1921 decemberében leleplezték az első jelentősebb összeesküvést, ami az új hatalom megdöntésére irányult. Ebben elsősorban buddhista lámák vettek részt, hiszen az első – ekkor még alapvetően adminisztratív – korlátozások a kolostori rendszert sújtották. A bogd ekkor még rendelkezett annyi befolyással, hogy a büntetést enyhíteni tudja, de őt, a mongol főlámát is meggyanúsították azzal, hogy tudott a szervezkedésről, és nem tájékoztatta róla a kormányt.

A bogd gegeen 1922 után visszavonult a politikától. Kiváltságait, jövedelmét megnyirbálták, s bár a lakosság döntő többsége előtt megfellebbezhetetlen tekintélye megmaradt, már nem volt képes jelentős mértékben befolyásolni az eseményeket. A népi kormány azonban még ekkor is állami forrásokkal támogatta a mongol főlámát és feleségét.³⁴⁹

A főláma haláláig a korábbi mongol uralkodó elit vezetője és jelképe maradt. Kapcsolatot keresett az új politikai berendezkedés ellenzőivel, nem törődött bele hatalma elvesztésébe. Ő maradt a régi társadalom utolsó védőbástyája, s életében sikerült megakadályoznia a teljes bolsevik hatalomátvételt.

1924. május 20-án, ötvennégy évesen halt meg,³⁵⁰ s ezzel az utolsó akadály is elhárult a bolsevikok tervei elől. A párt 3. kongresszusa augusztusban a kapitalista fejlődéssel szemben tette le a voksot, a más elképzeléseket vallókat rövid úton eltávolították a hatalomból, és a Nagy Népi Hurál első ülészaka novemberben kikiáltotta a Mongol Népköztársaságot.³⁵¹ Mongólia az elkövetkezendő csaknem hetven évre, ismét elvesztette politikai önállóságát.

³⁴⁸ *Eriin gurban naadam* („A férfi három játéka”). A hagyományos mongol sportok, azaz a lovaglás, az íjászat és a birkózás nagy országos versenyeit rendezik ekkor. BIRTALAN 2006: 11–16.

³⁴⁹ Mindketten 300–300 lan ezüstöt kaptak havonta a kormányzattól. BATSAIKHAN 2018: 149.

³⁵⁰ Jamsranjav szerint „A sokak által trónra emelt 14. éve 4. havának 17-én, »tigris időben« (óraban).” Halha *Olnoo örgögсnii 14 onii, дөрвөдүгээр сариин, 17-нii bars tsagt*. JAMSRANJAV 1998: 206. Az európai időszámítás szerinti dátumot lásd: BADARCHIN – DUGARSÜREN – TÜDEV 2000: 174.

³⁵¹ Az új államformát is meghatározó alkotmányról 1924. november 25–26-án folyt vita a Nagy Hurálban. A végszavazás 1924. november 26-án 16:15 perckor történt. Az Alkotmány első szakasza mondja ki a Mongol Népköztársaság megalakulását. BOLDBAATAR – SANJDORJ – SHIRENDEB 2004: 151–155.; YASKINA 2007: 154.

A FORRADALOMTÓL A FÜGGETLENSÉG ELISMERTETÉSÉIG

ÚTKERESÉS

Az új mongol állam megmaradásának biztosítéka egyértelműen a szovjet támogatás volt, ami lehetővé tette, hogy Mongólia ne jusson az 1911-ben szintén függetlenségét kikiáltó Tibet, vagy akár a japán bábállam, Mandzsukuó sorsára, és képes legyen kivívni, majd később meg is őrizni a Kínától való függetlenségét. Ennek azonban ára volt. A szovjet támogatás csak úgy volt igénybe vehető, hogy hasonló ideológiai alapon nyugvó népi demokráciát hoznak létre az országban. A mongol forradalmárok kezdetben alapvetően csak Mongólia függetlenségének megteremtését tűzték ki célul, a bolsevikokkal kötött szövetség kialakítása során vált ez az ideológia a mongol belpolitikai térben is meghatározóvá. Nem volt véletlen, hogy a korábban egyetértő mongol forradalmárok hamarosan egymás ellen fordultak, és a politikai verseny, a hatalmi harcok végül egyértelműen ideológiai alapon, vagy ahhoz kapcsolódó célokhoz köthető leszámolásokon keresztül jutottak el a végkifejletig.

Az 1920-as évek elején Mongóliában lezajlott politikai átalakulás fontos jellemzője volt, hogy a mongol függetlenség kivívásáért 1919-ben indult szervezkedést vezető mongol forradalmárok – köztük olyan meghatározó alakok, mint Szüebátor, Danzan vagy Bodoo – nem voltak „profi” politikusok, és főleg tevékenységük korai időszakában nem, vagy csak kevésbé befolyásolták őket ideológiai megfontolások. Egyetlen céljuk az volt, hogy országukat felszabadítsák az idegen uralom alól, és a függetlenedő államban egyfajta önálló, nemzeti demokratikus kormányzati rendszer megvalósításában reménykedtek. Kétségtelen, hogy bizonyos értelemben képesek voltak azonosulni a bolsevikok hatalomra vonatkozó ideológiai megközelítésével, de többen csak korlátozott mértékben és elsősorban céljaik megvalósítása érdekében fogadták el azt. Egyúttal természetesen, hálások is voltak a szovjetek Mongólia függetlensége érdekében nyújtott segítségéért.

A mozgalom fokozatosan vált a bolsevik ideológia „rabjává”, egyesek egyre komolyabb mértékben tudtak azonosulni vele, míg mások mindinkább eltávolodtak tőle. Ez az ellentét már egy évvel a forradalom győzelme után szakításhoz vezetett, melynek politikai leszámolások, az ún. „Bodoo-ügy”³⁵² és a „Danzan-ügy” lettek a következményei. Miközben korábban mindketten egyetértettek abban, hogy a mongol függetlenség megszerzése érdekében segítségül kell hívni a szovjet Vörös Hadsereget, 1922-ben Bodoo már kategorikusan elzárkózott a szövetség szorosabbra fonásától, hiszen jól látta, hogy a szovjet befolyás erősödésével a mongol

³⁵² MOROZOVA 2009: 36.

függetlenség ismét komoly veszélybe került. Bár a történelem később bebizonyította Bodoó³⁵³ igazát, véleményéért az új mongol kormányzat első miniszterelnökét 15 társával együtt, 1922. augusztus 31-én kivégezték.³⁵⁴

Danzan eleinte Bodoóval is politikai konfliktusba került, és a szovjet szövetség stabilizálásának pártján állt. Véleménye azonban idővel változott. 1924-re a párton belül kialakult egy határozott konfliktus az ultrabaloldali politikát követők és azok között, akik a társadalmi átalakulást egy mérsékeltőbb, a mongol viszonyokhoz jobban illeszkedő, fokozatos folyamatként képzelték el. Még 1921 augusztusában Khorloogiin Choibalsan vezetésével létrehozták a Forradalmi Ifjúsági Szövetséget,³⁵⁵ illetve 1922 nyarán a Belső Védelmi Hivatalt (Dotoodig Khamgaalakh Gazar), amelyet a burját Elbegdorj Rinchino³⁵⁶ vezetett. Ezek a szervezetek az egyre szorosabb szovjet szövetség és a bolsevik ideológiai irány terjesztésének bázisai voltak.³⁵⁷ Az 1924-es harmadik pártkongresszusig komoly ideológiai szembenállás alakult ki a Mongol Néppárt „nacionalista forradalmárai” és a forradalmi ifjúság fiatal bolsevikjai között. A forradalom fokozatosan a „baloldali elhajlás” időszakába lépett, és az ideológiai átrendeződés ellenzői, hamarosan a belső rivalizálás és az azt lezáró koncepciós perek áldozataivá váltak. A párt nevét ekkor változtatták Mongol Népi Forradalmi Pártra (MNEP, Mongol Ardiin Khuv’sgalt Nam), amelyet a következő, csaknem kilenc évtizedben viselt.³⁵⁸ A politikai leszámolásra a párt harmadik kongresszusán került sor, amit nem sokkal később koncepciós per és a tényleges leszámolás követett. 1924. augusztus 28-án politikai ellenfelei börtönbe zárták Danzant, majd két nappal később, politikai szövetségeseivel együtt ki is végezték.³⁵⁹

³⁵³ 1921-ben még miniszterelnökként és külügyminiszterként látott hozzá az új mongol alkotmány kidolgozásához, melyben J. Tseveen volt segítségére. Az alkotmányban Mongólia kormányzati rendszerét egyfajta korlátozott káni hatalom (alkotmányos monarchia) formájában képzelték el, azonban hamarosan egyértelművé vált, hogy a bolsevikok számára ez elfogadhatatlan. Bodoó és társai a korlátozott államhatalom rendszerére vonatkozó elképzeléseik miatt kellett, hogy kivégző osztag elé álljanak. BATSAIKHAN 2018: 201.

³⁵⁴ BATSAIKHAN 2018: 152.

³⁵⁵ 1921. augusztus 25. BATSAIKHAN 2018: 215.

³⁵⁶ Elbegdorj Rinchino (1888–1938) burját nacionalista forradalmár volt, aki fontos szerepet játszott az 1921-es mongol bolsevik forradalom győzelmében, illetve a korai mongol népi kormány kialakításában. Az 1924-es harmadik mongol pártkongresszuson a baloldali elhajlás, illetve a Danzannal szembeni leszámolás meghatározó figurája volt. Sorsát azonban ő sem kerülhette el. A következő években személyét burzsoának bélyegezték, míg a mongol nacionalista, illetve pánmongol elképzelést a forradalommal nem összeegyeztethetőnek nyilvánították. 1928-ban visszarendelték Mongóliából, majd a nagy tisztogatás idején perbe fogták, és 1938-ban kivégezték. 1957-ben rehabilitálták.

³⁵⁷ MOROZOVA 2009: 32.

³⁵⁸ Choibalsanék még 1921-ben tettek javaslatot arra, hogy a párt nevében szerepeljen a „kommunista” kifejezés, de a szovjetek lebeszéltek erről őket. DILLION 2020: 79.

³⁵⁹ BATSAIKHAN 2018: 152–158; OCHIR 2004/5. kötet: 146–147.

1924 végére a korábbi előkelői réteg politikai hatalmának eltörlésével, a Mongol Népköztársaság kikiáltásával, a 20. századi mongol történelem meghatározó időszaka zárult le. Az új állam és hatalom a konszolidáció korszakába léphetett, amelyhez a Szovjetunió nyújtott egyértelmű támogatást és biztos háttérrel. A Szovjetunió és a Komintern³⁶⁰ hathatós segítségével – illetve ellenőrzése mellett –, 1924-re létrejött a világ második szocialista állama. 1925-re a szovjet–mongol szövetséges erők az utolsó ellenséges góccokat is felszámolták az országban, így az új mongol kormány immár az ország feletti teljes ellenőrzést magáénak tudhatta. Kialakultak az új közigazgatási rendszer keretei is, azonban a nomád életmód sajátosságai miatt, hosszabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az új struktúrák, az új politikai irányvonalhoz illeszkedő kormányzati intézkedések elérjék a központtól távolabb eső területeket is.³⁶¹ A konszolidáció folyamata még több mint egy évtizedig tartott, és gyakorlatilag csak az 1930-as évek végének végső politikai leszámolásaival ért véget.

Az új, független mongol állam nemzetközi diplomácia általi elismertetése azonban további erőfeszítéseket követelt. A frissen megalakult Mongol Népköztársaság legfontosabb – és lényegében egyetlen – szövetségese a Szovjetunió volt.³⁶² Az új mongol kormányzat gyakorlatilag már 1921-től ugyanolyan elképzelések mentén kívánta külpolitikai terveit megvalósítani, ahogyan a teokratikus kormányzat tette azt, egy évtizeddel korábban. Céljuk az új mongol hatalom – és a független mongol állam – nemzetközi elismertetése volt. 1921 szeptemberében már értesítették az USA kormányzatát az új állam létrejöttéről, de megkeresésükre hasonló válasz érkezett, mint a teokratikus kormányzat 1912-es próbálkozásaira: semmilyen. Az USA a mongol területeket Kína részének tekintette, nem tárgyalt az új kormányzattal. A mongol népi kormány külpolitikailag elszigetelődött, amiből egyetlen kitörési irány volt.³⁶³

Bár az új államot névleg csak északi szomszédja ismerte el, Kína képtelen volt jelentős befolyást gyakorolni az ott játszódó eseményekre. Az országban zajló belpolitikai változások lehetetlenné tették, hogy a perifériákon képesek legyenek érdekeik védelmére. Ugyanakkor a szovjetek sem ragaszkodtak ahhoz, hogy Kína ismerje el Mongólia függetlenségét, egyelőre megelégedtek azzal az átmeneti helyzettel, hogy rendelkeztek a teljes politikai befolyással. Az 1920-as évek második

³⁶⁰ Kommunista Internacionálé. 1919-ben alapított nemzetközi kommunista szervezet. 1935-ig összesen hét nemzetközi kongresszust tartott, melyek közül a később pártszakadás miatt ellenzékbe kényszerült Trockij és követői csak az első négyet fogadták el. A Komintern 1943 májusában oszlott fel.

³⁶¹ E lassú „leszivárgás” következményeit láthattuk már a mandzsuelles felkelések kirobbanásának időszakában éppúgy, ahogy a népi kormányzat kiépülésének éveiben, de hasonló tapasztalatokat figyelhettünk meg az 1989–1990-es politikai átalakulás korszakában, illetve az azóta eltelt évek demokratizálódási folyamata során is.

³⁶² YASKINA 2007: 73–77.

³⁶³ BATSAIKHAN 2018: 160–166.

felében a Komintern beavatkozása a kínai belpolitikába, illetve a mongol kérdésben kialakított status quo határozta meg a viszonyokat a térségben.³⁶⁴

1924 februárjában a Pekingbe érkező szovjet követ, L. M. Karahan úgy nyilatkozott, hogy a két ország közötti kapcsolatokban épp Mongólia jelenti a legkevesebb problémát: „A mongol kérdésekkel kapcsolatos ügy meglehetősen egyszerű. Mongólia Kína része.”³⁶⁵ Mondta mindezt annak ellenére, hogy a mongol kormány már 1923 novemberében jelezte a szovjeteknek, hogy segítségüket kéri a Kínával szembeni követeléseik megvalósításához, melyek közül az első pont a teljes mongol függetlenség elismerésének igénye volt.³⁶⁶ A szovjetek elutasították a mongol kérés teljesítését, mivel a formálódó szovjet–kínai együttműködést nem akarták veszélyeztetni. Bár a tárgyalásoktól nem zárkóztak el, azonban ebben az időben a szovjetek célja érezhetően a Kínával való jobb kapcsolatok kialakítása volt.

Ugyanakkor a szovjet diplomácia, és akkori vezetője, G. V. Csicserin³⁶⁷ attól is tartott, hogy a mongolok elszakadásának támogatása gyengíthetné a szovjetek pozícióit például a török tárgyalásokkal kapcsolatban. Az 1924. május 31-én megkötött szovjet–kínai megállapodásban³⁶⁸ rögzítették, hogy a Szovjetunió tiszteletben tartja Kína szuverenitását és ezzel összefüggésben megerősítik az 1915-ös háromoldalú kjahtai szerződés Mongóliára vonatkozó rendelkezéseit, s a szovjetek kivonják csapataikat az országból.³⁶⁹ A megállapodásról Csicserin 1924 júniusában a mongolokat is tájékoztatta.

A megállapodás természetesen nem maradt hatástalan. Egyrészt a mongolok ügyük elárulásának érezték, másrészt a japánok elérkezettnek látták az időt a beavatkozásra, és ez katalizátorként hatott a térség politikai viszonyainak alakulása szempontjából is. Az 1924-es szovjet–kínai egyezményről³⁷⁰ a japánok rövid időn belül tudomást szereztek. 1925. március 14-én Kenkichi Yoshizava (1874–1965),³⁷¹

³⁶⁴ MARCH 1996: 205–207; BATBAYAR 2006; LUZYANIN 1998.

³⁶⁵ BATBAYAR 2006: 86.

³⁶⁶ A mongolok elképzeléseiket egy öt pontos követelésben összegezték az orosz fél számára, és kétoldalú tárgyalásokat kezdeményeztek. BATBAYAR 2006: 87.

³⁶⁷ Georgij Vasziljevics Csicserin (1872–1936) orosz arisztokrata családból származott. Pályáját a berlini orosz követségen kezdte, de 1904-ben csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz és még abban az évben emigrációra kényszerült. A világháború alatt brit fogságba került, ahonnan a szovjet kormány közbenjárására 1918-ban szabadult, s még abban az évben külügyi népbiztos lett. 1920-tól tárgyalta a török, iráni, afgán kormánnyal, felügyelte a kínai tárgyalásokat. (A delegáció vezetője, a szerződés aláírója L. M. Karahan, a Pekingbe rendelt szovjet követ volt.) Tevékenységének köszönhetően több ország felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, tető alá hozta a megállapodásokat Törökországgal (1925) és Iránnal (1927). 1929-ben visszavonult, pozíciójáról 1930-ban váltották le.

³⁶⁸ MARCH 1996: 203.

³⁶⁹ A Szovjetunió érvénytelenítette a cári időszakban kötött szerződéseket, lemondott kiváltságos jogairól, a külön bíraskodás jogáról, a jóvátétel megfizetéséről. A kelet-kínai vasút közös irányítás alá került. JORDÁN 1999: 41–42.

³⁷⁰ A szovjet–kínai általános egyezmény szövegét lásd: HALMOSY 1983: 216–220.

³⁷¹ 1923–1929 között a Kína-ügyi miniszter volt, Pekingben, illetve Tienchinben állomásozott a japán konzulátusokon.

a pekingi japán misszió vezetője tájékoztatta a japán külügyminisztert a szovjetek mongóliai kivonulásáról.³⁷² A változás a japánok diplomáciai offenzívájának erősödését hozta, a fegyveres konfliktus – mint később látni fogjuk – a következő évtizedre maradt.³⁷³ A század húszas-harmincas éveiben ismétlődő japán próbálkozások azonban kudarcot vallottak. Eredményük pusztán az volt, hogy 1937-re a japán intervenció veszélyére hivatkozva, a szovjet Vörös Hadsereg jelenléte újból meghatározóvá vált a Mongol Népköztársaság területén. Ebben a helyzetben az ország Kínától való függetlenségének elismertetése már pusztán formalitássá vált, és alapvetően a szovjet kormányzat elképzeléseitől függött.

AZ ÚJ HATALMI STRUKTÚRA KIALAKÍTÁSA

Miután az új alkotmány és államforma bevezetésével a párton belüli konfliktusok egyelőre nyugvópontra jutottak, megkezdődhetett az új állam konszolidációja. Ebben komoly problémát jelentett, hogy a jogrendszer még fejletlen volt, nem sikerült az új politikai körülményekhez, kormányzati elképzelésekhez gyorsan adaptálni. Az 1925-ben megkezdődött bírósági reformot két év alatt sem sikerült teljesen megvalósítani, bár kétségekívül történtek előrelépések. Megalakult a legfelsőbb bíróság, a közigazgatás fontosabb szintjein, az aimagokban (megyék) és a kisebb közigazgatási egységekben létrehozták a törvénykezés helyi intézményeit.³⁷⁴

Továbbra is fontos feladat volt a kereskedelmi hálózatok állami ellenőrzés alá vonása. Mongóliában a helyi kereskedőkön kívül, a mandzsu fennhatóság alatt meghatározó szerephez jutottak a kínai kereskedők is, illetve az orosz kereskedelmi konzulátus megnyitásától kezdve, egyre jelentősebbé vált az orosz kolónia szerepe is. Sajátos módon, „etnikai” közösségek, „útvonalak” mentén szerveződött a helyi és a nemzetközi kereskedelem is, amit a népi kormány igyekezett a befolyása alá vonni.

1925-ben a gazdaság modernizálásában fontos lépés volt a saját nemzeti valuta, illetve az aranystandard bevezetése. Mongóliában a mandzsu fennhatóság idején a Kínában is használt ezüst alapú elszámolás honosodott meg.³⁷⁵ Az adókat *lan* alapján számították, illetve állapították meg. Miközben a 20. század elején tíznél is több fizetőeszköz volt forgalomban Mongóliában, az elszámolás alapja ez a kínai eredetű mértékegység maradt. Az aranyat nem tekintették az általános pénzforgalom részének, így az új elszámolási rendszer bevezetése nem volt zökkenőmentes.³⁷⁶ Ugyanakkor ez a lépés elengedhetetlen volt annak érdekében, hogy Mongóliát jobban lehessen integrálni a nemzetközi – illetve elsősorban a Szovjetunióval keresztül zajló – kereskedelembe. 1928. április elsejével vált a mongol *tugrik* (tögrög)

³⁷² BATBAYAR 2006: 257.

³⁷³ MARCH 1996: 213–214.

³⁷⁴ MOROZOVA 2009: 46.

³⁷⁵ A pénz, „*möngö*” elnevezése is erre utal, ami szó szerint ezüstöt jelent.

³⁷⁶ MOROZOVA 2009: 48.

az egyetlen legális fizetőeszközzé az országban, bár a kínai *lan* – mint egységnyi ezüst – még egy rövid ideig használatban maradt.³⁷⁷

Az állam gazdasági szerepvállalása mind résztvevőként, mind a folyamatok kontrollálása tekintetében, fokozatosan erősödött az 1920-as évek második felében. A gazdaság átalakítása, az államosítás jellemzően a Komintern iránymutatása és a szovjet minták alapján történt. Ennek eredményeképpen megalakult a Mongol Építőipari Együtműködés, illetve a kormány létrehozta a Mongol Kereskedelmi és Ipari Bankot is. A kereskedelem szabályozása és az adók kialakítása egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy a mongol gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokat a korábbi kínai irányból az új szövetséges felé terelje. A Kínából érkező áruforgalmat idővel egyre nagyobb adóterhekkel, vámokkal sújtották. A mongol lovak és élőállat dél felé irányuló exportjára jelentős megszorításokat vetettek ki. A külső forrásból érkező befektetések, támogatások is illeszkedtek ebbe a mintázatba, fokról fokra kiépítve a Szovjetuniótól való gazdasági függés rendszerét. Mindez megegyezett az új hatalom által követett, és az új szövetséges által diktált politikai irányvonallal is.

Az évtized közepére fokozatosan konszolidálódott a pártapparátus rendszere is. A központból hatékonyan terjeszkedtek a periféria felé, felismerve azt, hogy a kisebb közigazgatási egységekben is fontos a párt képviselőinek jelenléte.³⁷⁸ Ez egyrészt a központi elképzelések hatékony kommunikálását is lehetővé tette, ugyanakkor ezek a kisebb „pártsejtek” a helyi adminisztráció – az államigazgatás helyi szervei, a „tanácsok” – mellett egyfajta ellenőrző, irányító szerepet is betöltöttek. Ezzel kapcsolatban érdemes szem előtt tartani, hogy a vidéki területeken a társadalmi változások sokkal lassabban mentek végbe, mint a központban. Így a hagyományosnak tekinthető struktúrák, a teokratikus államra, de még inkább a mandzsu korszakra jellemző társadalmi alakzatok, kapcsolatrendszerek és szerepek csak a párt folyamatos jelenlétével és hathatós lépéseivel voltak oly módon átalakíthatók, amelyek az új hatalom céljainak megfeleltek.³⁷⁹

Az új hatalom konszolidációjával párhuzamosan a párton belül is politikai csatározások zajlottak, amelyek alapvetően két csoport között történtek. A „jobboldali” csoport egy jóval visszafogottabb politikai átalakulást kívánt megvalósítani. Elképzeléseik mentén a párton belül is próbálták megszilárdítani helyzetüket, ugyanakkor a korábban hangoztatott pánmongol terveiket kénytelenek voltak kissé háttérbe szorítani, mivel ezek támogatása mögül a Komintern fokozatosan kihátrált. A „baloldali” ellentábor eközben szervezettebbé vált, és egyre határozottabban hangoztatták a vallásellenes elgondolásaikat, amelyek megvalósításával a „régirend” utolsó bástyáinak eltörlését kívánták elérni. A párton belül is mindinkább teret nyert az a felvetés, miszerint a buddhista kolostori rendszer, a lámák és a vallásos közösség ellen, a bolsevik ideológia által megkövetelt határozottsággal kell fellépni.³⁸⁰

³⁷⁷ MOROZOVA 2009: 49.

³⁷⁸ BATSAIKHAN 2018: 212–215.

³⁷⁹ BATSAIKHAN 2018: 205–215.

³⁸⁰ MOROZOVA 2009: 47.

Az erőteljes vallásellenesség kibontakozása épp abban a korszakban történt, amikor a buddhista közösségen belül is elindult egyfajta reformfolyamat a kolostori rendszer, a buddhista hierarchia átalakítása érdekében. A mongol főláma halálával és a népi kormány hatalomra kerülésével természetesen nem tűnt el egy csapásra a vallásosság az országból, ugyanakkor az egyre érezhetőbb volt, hogy valamilyen megújulásra szükség lesz. Ekkor még néhány „jobboldali” és reformista láma úgy gondolta, hogy a vallási élet új politikai környezethez igazítása – kisebb társadalmi szerepvállalás, az új hatalommal, elsősorban a párt helyi képviselőivel való konfliktus elkerülése, tehát egyfajta „háttérbe vonulás – segíthet a mongol társadalmi helyzetet és belpolitikát egyaránt feszítő kérdés, az állam és a vallás viszonyának rendezésében.³⁸¹ Még látszott a reális lehetősége annak, hogy a kormányzat és a kolostori rendszer képes lehet valamilyen együttműködésre, bár az évek során ennek esélye drasztikusan csökkent.

Ugyanakkor 1925-ben a mongol buddhistáknak a vallás és a kolostori rendszer átalakításán, az új politikai környezetben való továbbélésén túl, arra a kérdésre is megoldást kellett találniuk, hogy hogyan ériék el az elhunyt főláma – mint az egyetlen magántulajdonnal rendelkező mongol láma – vagyonának elosztását. A vallásos közösség álláspontja szerint ez a vagyon a *szanghát*, a közösséget illette, amit a párt néhány tagja támogatott is. A baloldali csoport határozott elképzelése viszont az volt, hogy ez az – akkor meglehetősen üres – államkincstárát illetné. Az 1925-ös negyedik mongol pártkongresszus döntése értelmében a vagyon kétharmada az államra szállt, míg a harmadik harmadot – jellemzően a szakrális tárgyakat – megtarthatta a buddhista közösség. A döntés azt is egyértelművé tette, hogy a párt baloldali szárnya milyen befolyásra tett szert, és hogy hiú ábránd azt gondolni, hogy az állam és a vallásos közösség közötti együttműködés kiegyensúlyozott lesz. A következő évtized ennek markáns bizonyítékát is adta.³⁸²

A negyedik pártkongresszus alapvető célja volt egyébként, hogy a „régí rend” képviselőivel, a belső politikai ellenzékkel is leszámoljon. A szovjet tanácsadók és a Komintern fokozódó befolyása kétségtelenné tette, hogy a politikai folyamatok milyen vektorok alapján szerveződhetnek tovább. A párt szakított azokkal az elképzelésekkel, amelyeket a létrejöttkor hangoztatott – az önálló (független) mongol politikai struktúra kialakítása, a vallás védelme – és amelyekre a jobboldaliak még mindig hivatkoztak. A módosult célok szerint kulcsfontosságúvá vált egyrészt a mongol előkelők és a lámák kiszorítása a döntéshozó testületekből, másrészt egy, a korábbi alávett társadalmi rétegek képviselőivel feltöltött pártapparátus és közigazgatási rendszer kialakítása. E törekvésük érdekében mindent elkövettek azért, hogy a lámák képviselőinek számát limitálják a párt döntéshozó testületeiben is.³⁸³ Miközben a baloldali csoport egyértelmű célja a vallási hierarchia politikai befolyásának megtörése volt, voltak olyan párttagok (Tserendorj, Amar,

³⁸¹ BATSAIKHAN 2018: 180–183; MOSES 1977: 175.

³⁸² MOROZOVA 2009: 47.

³⁸³ Az 1925-ös kongresszuson a 188 képviselő közül mindössze 8 volt láma. MOROZOVA 2009: 50.

vagy Magsarjav),³⁸⁴ akik elképzelhetőnek tartották a buddhista adminisztráció valamilyen formában történő megtartását.³⁸⁵ Álláspontjukkal háttérbe szorultak, és végül vereséget szenvedtek, ami egyes esetekben nem csak politikai karrierjük, de életük végét is jelentette. 1926. szeptember 3-án elfogadták az állam és az egyház szétválasztásáról szóló törvényt, és a legjelentősebb fővárosi kolostorok – Gandan és a Züün Khüree Dashchoilin kolostor – képviselői hiába tettek még egy elkeseredett lépést a kolostori rendszer és a buddhista adminisztráció átszervezésére, a párt balszárnyának képviselői megakadályozták ezt is.

1925-től az évtized végéig a szocialista intézményrendszer kiépítése zajlott, amelyhez alapot a szovjet minta adott. Az állami- és pártstruktúrák, a közigazgatási reformok mind ezt a példát követték, bár ahogyan korábban utaltunk rá, a változások eleinte elsősorban a fővárosban voltak jól láthatóak. A vidéken a nomád pásztorok nehezebben alkalmazkodtak az új politikai környezethez, a párt ezért is tett meg mindent annak érdekében, hogy a lehető leggyorsabban és leghatékonyabban építse ki azt az intézményi struktúrát, ami a vidéki népesség elérését, a hivatalos propaganda hozzájuk történő eljuttatását segítette.

Ahogyan a forradalom korai szakaszának mongol vezetői közül néhányan tanultak orosz iskolákban, úgy az új generáció képzése is részben ott zajlott. Már 1923–1924-től kezdődően oktattak mongol kádereket szovjet iskolákban. Fiatalokat küldtek különböző szovjet intézményekbe, illetve Mongóliában is szerveztek tanfolyamokat, iskolákat, „népfőiskolákat” – nemcsak a fővárosban, hanem vidéki aimag-központokban is. 1928-tól már nem kizárólag politikai képzésre indulhattak mongol káderek a Szovjetunióba. A következő évtizedekben a mongol értelmiség jelentős része szovjet felsőoktatási intézményekben kapott képzést a legkülönbözőbb tudományágakban, és az 1950-es évektől a kialakuló szocialista tábor, vagy keleti blokk más országaiban is. A szocialista korszakban a mongol mellett az orosz lett az „értelmiség nyelve”.

1927-ben azonban a szovjetek, illetve a Komintern kelet-ázsiai elképzelései komoly léket kaptak. A Kínában kitörő polgárháború és a Kuomintang kezdeti sikerei hatására, felerősödtek a nacionalista hangok Mongóliában is. Tavasszal a jobboldaliak ellentámadásba lendültek a párt Központi Bizottságán belül, és megpróbálták háttérbe szorítani a balos csoportot. Megszavazták B. Tserendorj és Tseveen Zhamtsarano³⁸⁶ javaslatát a „mongol nemzeti gyökerek” megerősítéséről, illetve a Szovjetunió politikai befolyásának csökkentéséről.³⁸⁷ Előretörésük a párt szeptemberi kongresszusán is tovább folytatódott. A mérsékeltebb – jobboldalinak titulált – csoport elképzelései a kongresszus döntéseiben is megjelentek. Bár ezek a változások ellenkeztek Moszkva érdekeivel, a baloldali csoport és a Komintern eltekintett a nyílt konfrontációtól. Visszavonulásuk azonban csak ideiglenes volt.

³⁸⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 157–158.

³⁸⁵ MOROZOVA 2009: 51.

³⁸⁶ Burját értelmiségi és forradalmár. (1880–1942) Neve egyes átírásokban Tsyben Zhamtsarano, halha átírásban Jamtsrangiin Tseveen. OCHIR 2004/5. kötet: 162–165.

³⁸⁷ MOROZOVA 2009: 57.

A végső összecsapás a két politikai irányvonal és a két oldal között végül a hetedik pártkongresszuson zajlott le 1928 őszén. A csatát a baloldali csoport nyerte, akik megkezdték politikai ellenfeleik szisztematikus ellehetetlenítését, esetenként végső elpusztítását és egyúttal politikai hátszáguk felszámolását is. A kongresszus és a Nagy Népi Hurál ötödik ülése meghatározó döntéseket hozott a korábbi kiváltságos réteg, a *noyonok* („előkelő, úr, nemes”) előjogainak felszámolása és gazdasági forrásaik államosítása tekintetében, és ezt a kolostori rendszer sem kerülhette el. Az új párt- és állami struktúrákat végleg elzárták a megbélyegzett társadalmi csoportok képviselői elől, így azok teljesen kiszorultak a politikai hatalomból, és kiszolgáltatottá váltak az új döntésekkel szemben, amelyek kapcsán semmilyen jogorvoslatra sem számíthattak már.

A baloldali blokk győzelmét segítette az is, hogy a politikai struktúrákból kizárt kiváltságos társadalmi rétegek által birtokolt pozíciókat *aratok*, korábban alávetett pásztorok kapták meg. Ugyanakkor részben a külföldi tanácsadók javaslatára újra megindult a magántulajdon elleni kormányzati támadás. Ez egybecsengett a korábbi alávetett rétegek revansvágyával, akik az előkelők, kolostorok vagyonának államosítását követelték. Egyúttal megindult a külkereskedelmi kapcsolatok határozottabb átrendeződése is, hiszen a kínai polgárháború következtében fokozatosan elmaradtak a déli szomszédtól érkező termékek, ami értelemszerűen magával hozta a mongol külkereskedelem szovjet kapcsolatainak erősödését is.

Ezzel gyakorlatilag kialakult az a politikai rendszer és kapcsolati háló, ami a következő évtizedekben meghatározta a mongol gazdasági, politikai élet irányát. A mongolok számára az 1921-es forradalomban kézenfekvő volt az északi szomszéd segítségét kérni a kínaiakkal szemben, ahogy tették ezt egy évtizeddel korábban is. Ebben a tekintetben kisebb jelentősége van annak a ténynek, hogy a 20. század első évtizedében még egy monarchia támogatását várták a mongolok, míg 1921-ben már egy teljesen más ideológiai, politikai struktúra orosz (szovjet) képviselői nyújtottak segítséget nekik. Mongóliában a forradalom győzelmét követő évtizedben a politikai irányvonal kijelölése kapcsán, belpolitikai küzdelmek zajlottak. A szovjetek támogatásának elfogadása nem jelentette azt, hogy egyértelműen ezt a politikai, ideológiai vonalat kívánják követni. A „nem kapitalista” irányú fejlődés megvalósítása tekintetében is eltérő vélemények jelentek meg, amelyek ellentéte a baloldali elhajlás és a jobboldaliak rövid előretörése idején vált nyilvánvalóvá. Az útkeresés végül a külföldi tanácsadók és a Komintern hathatós beavatkozásának, valamint a kínai polgárháború hatásának köszönhetően, a baloldali csoport elképzelései szerint zárult, és az elkövetkezendő több mint fél évszázadra a szovjet minta és befolyás vált irányadóvá Mongóliában.

A SZOCIALISTA RENDSZER ALAPJAINAK KIÉPÍTÉSE

A második világháború kitörését megelőző évtized a szovjet befolyás végleges megerősödésének korszaka volt Mongóliában. Kína képtelen volt érdekei érvényesítésére, és a szovjetek az 1924-es szerződés árnyékában, gyakorlatilag teljes kontrollal bírtak az országban. Ráadásul a Komintern és a bolsevikok³⁸⁸ szerepe a kínai polgárháborúban 1923–1928 között ismét csak a szovjet kormány mongóliai pozícióinak erősödését hozta.

1929. június 27-én aláírták azt a kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, amely a későbbiekben alapvetően befolyásolta a két ország kapcsolatát.³⁸⁹ A szerződés következménye, hogy a Szovjetunió Mongólia legfőbb – és gyakorlatilag egyetlen – szövetségesévé vált, és kizárta harmadik ország – például Kína – közvetlen beavatkozásának lehetőségét. Egyúttal lezárva a cári orosz, majd szovjet kormányok erőfeszítéseit, legalizálta is a szovjet kereskedelem és ipar monopol helyzetét az országban.³⁹⁰

Mint említettük, az 1920-as évek végére eldőlt, hogy a párton belül a szovjet típusú politikai rendszer mellett elkötelezett csoport vált meghatározóvá. A párton belüli győzelmüket azonban a perifériákon is érvényesíteni kellett. Ennek akadályja volt, hogy az évtized végére a mongol lakosság körében nyilvánvalóvá vált a fokozatos elszegényedés, és a rossz gazdasági helyzet nem segítette az új hatalom elfogadtatását a pásztorok között. A vidéki pártszervezetek kialakítása, a bolsevik propaganda terjesztése mellett, szükség volt a gazdasági helyzet javítására is azért, hogy az új hatalom képes legyen megőrizni társadalmi bázisát. Mivel az új mongol kormányzat nemzetközi szinten meglehetősen elszigetelt volt, a gazdaság élénkítéséhez külföldi forrásokra csak korlátozottan számíthatott. Kína a polgárháború miatt gyakorlatilag mind gazdasági, mind politikai értelemben elvesztette befolyását a mongol terület felett, emellett az új mongol államot és kormányzatot a szovjeteken kívül egyetlen más állam sem ismerte el, ezért gazdasági segítség egyedül az északi szomszédtól érkezhett Mongóliába. Ez a támogatás azonban nem volt elég a gazdaság konszolidációjához, így a mongolok a korábbinál jóval határozottabb módon folytatták a belső erőforrások erőszakos átrendezését.

Mongóliában – ahogy a mintaként szolgáló területeken – fokozódott a „nép ellenségei” ellen irányuló propaganda, és ezzel párhuzamosan tulajdonaik kisajátítása is. Az ellenség bélyegét kapta a buddhista klérus, a korábbi kiváltságosok, de az 1930-as évek politikai pereiben rendszeresen visszatérő elem volt az imperialista kém, japán kollaboráns és hasonló vád azokkal szemben, akiket a hatalom valamiért – politikai meggyőződésük, származásuk, vagyoni helyzetük okán – ellenségnek

³⁸⁸ PANTSOV 2005.

³⁸⁹ YASKINA 2007: 89.

³⁹⁰ A Szovjetunióba irányuló mongol export 1927-ben 16 900 000 tugrik, a Kínába irányuló 12 800 000 tugrik volt, 1929-ben 21,5 millió állt szemben a 8,5 millióval, 1930-ban 21,5 millió az alig 6,04 millióval szemben. БОЙКОВА 1999: 109–110.

tekintett. Ide tartoztak azok a jellemzően a társadalmi középréteghez tartozó kiskereskedők, vagy sikeres, jól gazdálkodó pásztorok is, akiket elsősorban a baloldali elhajlás idején bélyegeztek osztályellenségnek, és akiket ennek megfelelő retorziókkal, különadóval, koncepciók perekkkel sújtottak. Paradox módon épp azokat büntetve, akiknek tapasztalata, kompetenciája a vidékfejlesztés egyik fontos erőforrása lehetett volna.³⁹¹ A fokozódó elnyomás természetesen ellenreakciókat is kiváltott, amelyek azonban nem voltak képesek változtatni a belpolitikai események irányán, és amikor elbuktak, csak újabb okot adtak a hatalom birtokosainak arra, hogy még kegyetlenebbül lépjenek fel a másként gondolkodókkal szemben. A nomádok, akik számára korábban a letelepültek elleni hadjáratok jelentettek fontos bevételi forrást, most saját területük – és népük egyes képviselői – ellen fordulva biztosították azokat a gazdasági erőforrásokat, amelyekre hatalmuk konszolidálása érdekében szükségük volt.³⁹²

1929-től kezdődően a párt- és kormányzati döntések meghatározó része szólt a korábbi kiváltságos rétegek vagyonának államosításáról. Az egykori előkelők és a buddhista hierarchiában magas rangot betöltő lámák egységes, megbélyegzést kifejező megjelölése lett az orosz terminológiából átvett „*feudal*” megnevezés. A világiakat a *khar* („fekete”) *feudal*, míg a buddhista hierarchia tagjait a vallásra utaló *shar* („sárga”) *feudal* jelzővel illették. Akiket ezzel a szóval bélyegeztek, nem kerülhették el az állami szankciókat, állatállományuk, egyéb vagyontárgyaik pedig az államosítást.

Ez a társadalmi csoport kézenfekvő célpontja lett a hatalom gazdasági hátorzságát megteremteni szándékozó pártapparátusnak. A Komintern-tanácsadók által összeállított jelentések alapján a korábbi mongol előkelők, illetve a buddhista hierarchia magas rangú tagjai – illetve, általában a kolostori rendszer – birtokában volt a mongol osztársadalmi vagyon jelentős része. Az 1929-ben végzett összesítések alapján, a lámák és a mongol előkelők (*noyonok*) lélekszámukat tekintve a társadalom alig egyötödét tették ki – előbbiek 13%, utóbbiak 7% –, miközben az összes vagyon 30–30 százalékát birtokolták.³⁹³ Itt kell megjegyeznünk, hogy a lámák esetében ez nem tényleges magántulajdont jelentett. Ahogyan korábban utaltunk rá, a mongol buddhista kolostori rendszerben általában nem volt magántulajdon. Ez alól egyetlen kivétel a mongol főláma, a bogd gegeen esete, aki jelentős területtel és magántulajdonnal rendelkezett. E vagyon, halálát követő államosításáról már szóltunk. Az 1920-as évek állami összeírásaiban a lámák vagyona valójában nem az egyes személyek, hanem a kolostori kincstárak, a *jasok*³⁹⁴ vagyonát jelentette. A párt által irányított államosítások a kolostori kincstárak vagyonának állami fennhatóság alá vonását célozták. A kampány egyenes következménye volt a párt addigi politikájának. Célja az állami tulajdon részesedésének növelése mellett, egyértelműen a mandzsu korban kialakult társadalmi struktúrák szétrombolása

³⁹¹ ROSENBERG 1981: 26.

³⁹² MOROZOVA 2009: 64.

³⁹³ MOROZOVA 2009: 71.

³⁹⁴ A *jas* szerepéről részletesebben lásd: TELEKI 2012: 53–59.

volt. A kolostori rendszer jóvedelmeinek megnyirbálása, a kolostori élet ellehetetlenítése, egyáltalán a vallás visszaszorítása az új, bolsevik ideológia elképzeléseinek megfelelő társadalmi rendszer kialakításának fontos lépése volt.

Az államosítások irányításában 1929-ben került előtérbe ismét a korábbi évek pártharcaiban kissé háttérbe szorult Choibalsan – az 1921-es forradalmi szervezkedés fontos alakja –, aki a következő évtizedekben meghatározó politikai pályát futott be Mongóliában. A Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottsága által az államosítások lebonyolítására 1929. szeptember 17-én létrehozott szervezet,³⁹⁵ Choibalsan irányításával 1930 elejére 729 eljárás alá vont személytől – korábbi előkelők, kolostorvezető lámák – több mint 5,2 millió tugrik értékű vagyont, elsősorban állatokat kobzott el.³⁹⁶ A rekvirálások az 1930-as évek elején is tovább folytatódtak, 1930–1932 között több hullámban zajlottak az ellenőrzések, vizsgálatok, és összességében 1929 novemberétől 1932 februáráig 1554 személytől 9 722 567 tugrik értékben államosítottak jószágot és vagyontárgyakat.³⁹⁷ Az ezzel párhuzamosan futó kollektivizálásnak köszönhetően, az 1930-as években csaknem 630 kolhoz jött létre, amelyekhez a szegény és középosztálybeli népesség közel 30%-a csatlakozott.³⁹⁸

Az erőszakos kollektivizálásnak egyenes következménye volt a központi hatalommal szembeni elégedetlenség megjelenése. A nyugat-mongóliai dörbötök között már 1930-ban kirobbant egy kisebb felkelés, amely a kollektivizálás és rekvirálás leállítását követelte, de jelszavaik között pártellenes és a vallást támogató hangok is megjelentek. Egyértelművé vált, hogy az 1920-as évek elejéig a mongol társadalomban oly meghatározó kolostori rendszer, illetve a lámák elleni határozott kormányzati fellépés, komoly elégedetlenséget váltott ki a vidéki pásztorok között.

Mint említettük, a párt már a '20-as évek közepétől kiemelt figyelmet fordított a vidéki apparátus, intézményi rendszer kiépítésére, de ez az idő nem volt elég a társadalom alapvető átszervezésére. 1929-ben a mongol társadalomnak még több mint 10 százaléka volt láma, és rajtuk keresztül a népesség jóval nagyobb része kapcsolódott a valláshoz. Ráadásul ekkor még csak alig egy évtizedre voltak attól az időszaktól, amikor a mongol buddhizmus többszáz éves történetének – egyik – tetőpontjaként a politikai hatalma csúcsára ért. Nem volt véletlen, hogy maguk a forradalmárok is a vallás védelmét zászlajukra tűzve próbálták támogatókat szerezni ügyükhöz 1920–1921-ben.

Alig egy évtizeddel később, a hatalom erejével a vallás és képviselői ellen próbálták fellépni, ami egyértelműen előrevetítette a társadalmi konfliktus eszkalálódásának lehetőségét. A még ekkor is jelentős társadalmi csoportot jelentő lámák nem voltak hajlandóak megengedni a kolostori kincstári vagyon állami ellenőrzés

³⁹⁵ *Khöröngöö khuraakh komiss*, tükörfordításban „Vagyon Összegyűjtő Bizottság”. ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 307.

³⁹⁶ OCHIR 2004/5. kötet: 173.

³⁹⁷ OCHIR 2004/5. kötet: 175. Morozova ezt 1100 főre és 10 millió tugrikra teszi: MOROZOVA 2009: 72.

³⁹⁸ MOROZOVA 2009: 73.

alá vonását, és végül ez lett a gyújtópontja az államosítások miatt kirobbant ellenállásnak, ugyanakkor sajnos ez vezetett egyenes következményként a buddhista kolostori rendszerrel szembeni végső leszámolóhoz is. Az erőszakos államosítás és kollektivizálás megdöbbentő eredményekkel járt a mongol gazdaság egészére nézve. A régi struktúrák szétverése sokkal gyorsabban ment, mint az új gazdasági, közigazgatási rendszer kiépítése, és ennek következtében a mongol gazdasági helyzet drasztikus mértékben romlott. A lakosság megélhetését jelentő állatállomány száma jelentősen csökkent.

Az 1930-as nyugat-mongóliai megmozdulás csak előfutára volt a sokkal kiterjedtebb felkelésnek, amely 1932. április 11-én vette kezdetét.³⁹⁹ Ekkor a Khövsgöl megye Rashaat sumjában (járás) található Khyalganatiin khüree (kolostor)⁴⁰⁰ csaknem 10 lámája szervezett felkelő csoportot, ami elsősorban a kolostori rendszert sújtó kormányzati intézkedések ellen emelte fel a hangját. Rövidesen az Asgatiin kolostorból, illetve a Rshaantiin kolostor lámái közül is többen csatlakoztak a megmozdulásokhoz, és immár több mint 400 láma követelte a buddhista kolostori rendszer ellen hozott intézkedések visszavonását,⁴⁰¹ egyúttal remélve azt, hogy a pancsen láma képes és hajlandó lesz beavatkozni a mongol belpolitikába a buddhizmus és a kolostori rendszer érdekében.⁴⁰²

A megmozdulás a kollektivizálás és a baloldali túlkapások, illetve az ennek következtében kialakult, szinte katasztrofális gazdasági helyzet miatt a párt ellen fordult általános hangulat egyértelmű jele volt. A felkeléshez a legnagyobb lélekszámmal rendelkező Khövsgöl, Arkhangai, Zavkhan és Övörkhangai aimagok lakosságának többsége – az állam lakóinak csaknem 70%-a – csatlakozott. A Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottsága és a szovjet tanácsadók, valamint a Komintern képviselői is a kolostori kincstárak államosítására indított „*jas-kampány*” vezetőit – Z. Shijie, O. Badrakh, L. Laagan⁴⁰³ – tették felelőssé a kialakult helyzetért, és intézkedéseket hoztak a központi hatalomból való eltávolításukra.

A felkelés azonban elbukott, és a résztvevőkkel szemben indított leszámolás féktelensége előrevetítette azt, ami öt évvel később a „nagy tisztogatás” idején történt Mongóliában. Kétségtelen tény, hogy mind a szovjet tanácsadók, mind a Komintern képviselői részt vettek a felkelés leverésére tett lépések kidolgozásában,⁴⁰⁴ de a lámákkal és támogatóikkal szemben történő atrocitások, a koncepciók

³⁹⁹ OCHIR 2004/5. kötet: 181. Más feldolgozások egy nappal későbbre teszik a felkelés kitörését. ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 308.

⁴⁰⁰ <https://www.mongoliantemples.org/en/component/domm/886?view=oldtemplemn> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 20.)

⁴⁰¹ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 308.

⁴⁰² BAABAR 1999: 312–313. A tibeti buddhizmus dalai láma melletti másik meghatározó vezetője. A korszak buddhista hívei a mongol területeken abban is reménykedtek, hogy a pancsen láma segítségével – aki 1923-ban a Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek, 1887-1975) mellett működő adminisztráció tagja lett – a Kínában zajló polgárháború adta lehetőséget kihasználva ismét sikerül egyesíteni a tibeti buddhizmus követőit.

⁴⁰³ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 308–309; MOROZOVA 2009: 79.

⁴⁰⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 182–183.

perek során kiszabott halálos ítéletek végrehajtása a mongolokra maradt. Az egykori buddhista pásztorok immár az új rend képviselőjében hajtották végre, gyakran megdöbbenő kegyetlenséggel az ítéleteket. Ez, és a mozgalom kiterjedtségét jelző adatok is bizonyítják, hogy ez a megmozdulás a mongóliai szocialista rendszer kiépítése során megnyilvánuló egyik legjelentősebb ellenállási hullám volt.⁴⁰⁵

Az 1932-es felkelés megmutatta, hogy milyen a valódi kapcsolat a párt, illetve annak elképzelései és a mongol pásztorok, a köznép között. A pártapparátus részben elismerte a hibákat – az ezekért felelőssé tett kádereket megbüntette –, és megpróbálta azt a látszatot kelteni, hogy nem veszítette el társadalmi bázisát, ennek érdekében a szervezetet még több *arattal*, nomád pásztossal igyekezett feltölteni. Felülvizsgálták az adózásra és a kollektivizálásra vonatkozó szabályozást is, amelyet a kolostori kincstárak számára látszólag kedvező feltételek kialakításával próbáltak a köznép számára elfogadhatóvá tenni. A kampány lényegében elérte a célját. A baloldaliak 1928-as, párton belüli „győzelmét” követően 1929–1932 között megtörtént a társadalmi javak alapvető újraosztása Mongóliában. A korábbi kiváltságos társadalmi réteg, a *noyonok* elvesztették vagyonukat, és a *jasok* adóztatásával a buddhista kolostori rendszer is hasonló következményeket volt kénytelen elszenvedni. A kisajátítás és a kollektivizálás bizonyos értelemben még a szovjet mintához képest is markánsabb, gyorsabban végbemenő folyamat volt, ami majdnem katasztrofális hatással volt a gazdaságra és az ország lakosságára nézve is.

A párt azonban az elkövetett hibák ellenére is képes volt megőrizni hatalmát. Az 1920-as években a szervezeten belül lezajlott politikai csatározások összességében a konszolidáció, a párt hatalmának megszilárdulása irányába hatottak. A szovjet mintától eltérő, „mongol út” kialakításának hívei elbuktak, a pártban – és így az országban – a szovjet bolsevikok legfőbb szövetségesei kerültek vezető pozícióba. A párt az új politikai rendszerrel szemben kialakuló ellenállást is sikeresen felszámolta.⁴⁰⁶ Az 1932-ben kitört, és egyes publikációkban mongol polgárháborúként emlegetett felkelés⁴⁰⁷ a keleti megyék kivételével szinte az egész országot érintette, s végeredménye a párton belüli harcokban már megtapasztalt véres leszámolás lett. A párt ezzel egyértelműen képes volt biztosítani belpolitikai hatalmát, s újabb lépést tett a szovjet mintájú központosított politikai rendszer kiépítése felé.

A felkelést követő, MNFP-n belüli pozícióváltásoknak köszönhetően kialakult az a vezetői struktúra, ami immár az egyszemélyi vezetés – és idővel majd a személyi kultusz – előfutára volt. Ekkor került a reflektorfénybe Peljiin Genden,⁴⁰⁸ aki a harmincas évek második felére Mongólia későbbi vezetője, Kh. Choibalsan szinte egyetlen riválisa maradt. Genden csaknem a forradalom kezdeteitől az új

⁴⁰⁵ KUZ'MIN – OYUNCHIMEG 2014: 179–187.

⁴⁰⁶ ZAANKHÜÜ – ALTANTESTESÉG 2014: 321–322.

⁴⁰⁷ BAABAR 1999: 315; BOLDBAATAR – SANDDORJ – SHIRENDEB 2004: 181–184.

⁴⁰⁸ Peljiin Genden (1892–1937) mongol forradalmár, a Mongol Népköztársaság egyik prominens politikai vezetője, 1924–1927 között államfő, 1932–1936 között miniszterelnök. A pozíciót 1932-ben még a szovjetek támogatásával nyerte el, de az 1930-as évek közepén már Sztálin – és Choibalsan – egyik leghatározottabb kritikusa volt.

politikai rendszer elitjébe tartozott, de vezető szerepe elsősorban 1932–1936 között volt meghatározó, amikor az ország kilencedik miniszterelnöke lett. 1936-ig jó viszonyt ápolt a szovjetekkel, Sztálin többször közvetlenül tárgyalt vele. Személyével kapcsolatban felmerült annak lehetősége is, hogy ő lehet az, aki a sztálini mintát követve az ország egyszemélyi vezetőjévé válhat, a szovjet diktátor is támogatta miniszterelnöki kinevezését, de később Genden fokozatosan a szovjet befolyás ellen fordult.⁴⁰⁹ 1932-ben még úgy látszott, hogy Choibalsan háttérbe fog szorulni, 1934-ben a Lkhümbe-ügy⁴¹⁰ során az ő neve is felmerült az esetlegesen vádlottak padjára kerülők listáján, azonban végül készségesen együttműködött az NKVD-vel és elkerülte a felelősségre vonást, sőt úgy tűnt, Sztálin egyre nagyobb figyelmet fordít felé.

CHOIBALSAN HATALOMRA KERÜLÉSE ÉS A „NAGY TISZTOGATÁS”

A mongol személyi kultusz megteremtője, az ország első marsallja 1895-ben született egy szegény nő negyedik, legkisebb gyermekeként a San beise kolostor⁴¹¹ közelében, a mai Dornod megye központjához közel. Anyja Khorloo, egy újjászületett láma és kolostorának fennhatósága alá rendelt pásztor volt.⁴¹² A kisfiú a világi névadáskor a Dugar nevet kapta.⁴¹³ Apját, aki vélhetőleg egy Jamsu nevű, Belső-Mongóliából származó *dahur*⁴¹⁴ férfi volt, Choibalsan soha nem ismerte meg. Ugyanakkor apja belső-mongol származása talán közrejátszhatott abban, hogy évekkel később, a második világháború után, már az ország vezetőjeként Choibalsan kacérkodott a pánmongol gondolat felélesztésével.⁴¹⁵ Holott a pánmongolizmus gondolata a század húszas éveiben még erősen kötődött a japánok támogatásához, és abban az időben a japán kapcsolat a mongol párteliten belül levezényelt koncepciók perек egyik visszatérő vádpontja volt.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ BAABAR 1999: 321.

⁴¹⁰ 1934-ben Jambiin Lkhümbe (1902–1934) és több párttag, illetve számos Mongóliában élő burját került bíróság elé azzal a koholt váddal, hogy japán ügynökök, és forradalomellenes tevékenységet folytatnak. Csaknem 1500 embert vontak vizsgálat alá, közülük 54-et ki is végeztek. BAABAR 1999: 327–331.

⁴¹¹ Mong. Sang beise-yin küriye.

⁴¹² A mong. *shabi*, halha *shav'* (kb. világi tanítvány) a kolostor, illetve a főláma ellátására rendelt alávetett pásztor. Részletesebben lásd a 87. lábjegyzetet.

⁴¹³ ATWOOD 2004: 103.

⁴¹⁴ A *dahurok* (*dagur*) a mai Belső-Mongólia északi részén élő, mongol nyelvet beszélő népesség. Többen az Észak-Kínában uralkodó Liao-dinasztiát (947–1125) alapító (CSIKY et al. 2017: 6–11) egykori kitan népesség leszármazottainak tartják őket (LI 2001).

⁴¹⁵ RADCHENKO 2009; 2012.

⁴¹⁶ BAABAR 1999: 229–234.

14. kép Kh. Choibalsan marsall
(É. n., de vélhetően a Khalkhin
Gol-i csata időszakában.
Forrás: Sogoo ba tüünii
nőkhöd, Facebook)⁴¹⁷

Choibalsan egész életét végigkísérték olyan, gyakran ellentmondásos események, melyek későbbi, akár mai megítélését is bőségesen ellátják pro és kontra érvekkel arra vonatkozóan, hogy vajon a mongol nemzet hőse volt-e, vagy egyszerű politikus, aki könyörtelen eszközökkel lépett fel ellenfeleivel szemben akkor is, ha korábban szoros szövetségesei voltak. Ilyen volt a nagy Mongólia létrehozásával és a pánmongolizmussal kapcsolatos kaland is, de hasonló színben tűnhet fel Choibalsan buddhizmussal kapcsolatos ambivalens viszonya is.

12 éves korában anyja buddhista lámatanoncnak (*band'*) adta, hogy megkezdje tanulmányait a hagyományosan több mint egy évtizedig tartó kolostori edukációs rendszerben. Itt kapta a Choibalsan nevet, melyet később világi nevét elhagyva, élete végéig viselt. 16 évesen egy társával a fővárosba szökött és örökre megszakította kapcsolatát a kolostorral. Nem tudni pontosan, hogy az ott töltött néhány év milyen nyomot hagyott benne – talán nem véletlen, hogy fiatal kamaszként

inkább a világi életet választotta –, de későbbi életében többször is kapcsolatba került a buddhizmussal, bár ezek a „találkozások” már alapvetően egy más ideológia által vezérelt korszakban történtek. Életének meghatározó fordulópontjai kapcsolódtak közvetve vagy közvetlenül a valláshoz, illetve a lámákhoz és a kolostori rendszerhez.

A mongol fővárosban, Ikh Khüreeben egy burját tanár, Nikolai T. Danchinov (1886–1916) segítségével beiratkozott az orosz–mongol fordítóiskolába, így kerülhetett el, hogy visszavigyék a vidéki kolostorba, ahonnan elszökött. Hamarosan egy irkutszki középiskolába került, ahol tovább folytatta, immár orosz nyelven a tanulmányait. Bár a források szerint sohasem tanult meg tökéletesen írni és általában nem hatott rá jelentősen sem az orosz, sem más kultúra, az iskolában szerzett nyelvtudása meghatározóvá vált későbbi politikai pályája szempontjából is.

A mongol fővárosba visszatérve, hamarosan kapcsolatba került a Bodoó vezette Kína-ellenes politikai csoporttal, mely a mongol autonómia Kína általi megszüntetése idején kezdte meg tevékenységét.⁴¹⁸ Choibalsan hamarosan a Danzan által Oroszországba vezetett küldöttség tagjai közt találta magát, melynek célja a Kína elleni támogatás megszerzése, megszervezése volt. Ezzel kezdetét vette politikai pályája, melynek során a következő másfél évtizedben gyakran egykori szövetségeseit – például legelső mentorát, Bodoót – sem kímélve tört a legfőbb vezető pozíciójáig.⁴¹⁹

⁴¹⁷ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6131762806885027&set=g.222114692432702>
(utolsó megtekintés: 2023. 11. 15.)

⁴¹⁸ SZILÁGYI 2013.

⁴¹⁹ Sükhbaatar halála után 1923 februárjától a mongol haderő főparancsnoka volt, 1929-től egy éven át a Kis Hurál elnökségének elnöke, 1939-től haláláig a mongol Minisztertanács elnöke volt.

Choibalsan életútjának a második világháború lezárásáig tartó szakaszához köthetők azok a tettei, amelyek a mai ellentmondásos megítélését megalapozzák. A második világháború után az immár Kínától minden tekintetben függetlenné váló Mongóliában hatalma konszolidálódott, így 1952-ben bekövetkezett haláláig jelentősebb események nélkül irányította az országot.

A Mongol Népi Forradalmi Párton belüli hatalmi harcok során Choibalsan által alkalmazott eszközök, nem állnak távol a más sztálinista személyi kultuszok kiépítésében megismert módszerektől, e kultuszok összehasonlítása tekintetében az egyetlen figyelemre méltó jellemző, hogy időben sokkal közelebb állt a mintát adó szovjet bolsevik modellhez, mint a jóval gyakrabban hivatkozott kelet-európai változatok. Ezek a mégoly véres leszámolások, igazságtalan koncepciós pereket követő bebörtönzések és kivégzések azonban jellemzően a párthoz kötődtek, részben azon belül zajlottak, így bár jelentős befolyással voltak a mongolok mindennapi életére, a mongol belpolitikára, a lakosság körében mégsem okoztak általános traumát.

Más volt a helyzet a Choibalsan nevével fémjelzett, illetve uralmának időszakához köthető két meghatározó történeti eseménnyel, az 1930-as évek végének vallásellenes pogromjával, illetve az 1939-es Khalkhin Gol-i ütközetrel, mely alapvetően meghatározta Mongólia 20. századi történetét és egész Kelet-Ázsia, illetve közvetve az egész második világháború későbbi éveit.

1932 után, a felkelés alatt még részben a háttérben maradt Genden és Amar⁴²⁰ voltak azok, akik az új társadalmi konszenzus kialakítása felé kormányozták az országot. Miközben elkötelezettek voltak a szovjet kapcsolatok irányában, érezhető távolságtartással kezelték azokat. A felkelés felett aratott győzelem egyértelművé tette, hogy a párt hatalma nem került veszélybe. Meg tudta őrizni az erőforrások feletti kontrollját, az új társadalmi kiegyezés célja pedig az *aratoknak* a párttal való együttműködésben való érdekeltté tétele volt. 1932-ben egyúttal az is nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális nemzetközi helyzetben az új mongol hatalom képviselői egyedül a szovjetek támogatására számíthatnak hatalmuk megtartása érdekében.

1934-ben Genden novemberi moszkvai tárgyalásain, a még szélesebb körű szovjet–mongol együttműködés feltételeiről egyeztetett. Az 1934 decemberében végül Ulánbátorban aláírt megállapodások magukban foglalták a szovjet–mongol vegyesvállalatokról szóló egyezményt, a mongol fizetőeszköz, a tugrik ideiglenes árfolyamának meghatározását, valamint a kölcsönös pénz- és áruforgalommal kapcsolatos egyezményeket is, melyek célja, hogy a kétoldalú külkereskedelmi

⁴²⁰ Anandiin Amar (1886–1941) mongol államfő 1932–1936 között, illetve miniszterelnök 1928–1930, illetve 1936–1939 között. 1913–1919 között a teokratikus kormány külügyminisztériumában dolgozott. A Mongol Néppárt alapítóinak egyike, majd a '20-as évek második felétől fokozatosan egyre jelentősebb pozíciókat töltött be a szocialista kormányzatban is. Tagja volt az MNFP Központi Bizottságának, a Kis Hurálnak, volt külügyminiszter, illetve belügy- és gazdasági miniszter is. A Lkhümbe-ügy idején került korábbi elvtársai célkeresztjébe, ekkor, a koncepciós perek során állították bíróság elé. 1941-ben végezték ki, majd 1956-ban a sztálini korszak felülvizsgálata alatt jelentették ki, hogy nincs bizonyíték a bűnösségére, és végül 1962-ben rehabilitálták. Fontos munkákat írt Mongólia 20. század eleji történetéről, a mongol tudományosságról, 1931 és 1934 között. Erről részletesen lásd a 242. lábjegyzetet.

kapcsolatok zavartalanul folytatódhassanak. A Mongol Állami Bank vezetője közvetlen direktívákat kapott szovjet kollégájától annak érdekében, hogy a mongol fizetőeszköz stabilitása biztosított legyen, ami a mongol hitelállomány kezelésének is alapfeltétele volt. A szovjetek immár közvetlenül beavatkoztak a mongol monetáris politikába is.⁴²¹ A Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság között létrejött megállapodások fontos elemei vonatkoztak a szovjet kiképzők és katonai tanácsadók mongóliai tevékenységére is, hiszen ekkorra egyértelművé vált, hogy küszöbön lehet egy japán katonai támadás, amelynek a mongolok egyedül képtelenek lettek volna ellenállni.

Az 1932-ben Mongólia keleti határainál alapított japán bábállam, Mandzsukuó a harmincas évek közepétől kezdődően folyamatos fenyegetést jelentett nemcsak a mongolok, de a Szovjetunió számára is. A kialakuló nemzetközi helyzetben nyilvánvalóvá vált, hogy a két nagyhatalom szakít a befolyási zónákkal kapcsolatban a század elején kialakított status quóval, melynek folytán az összecsapás lehetősége ott lebegett a levegőben. A japánok az oroszokkal létesített megegyezések ellenére tulajdonképpen soha nem hagytak fel azzal az ambíciójukkal, hogy a belső-ázsiai területeket is fennhatóságuk alá vonják, amit nemcsak a szovjet polgárháborúban harcoló fehérek támogatása bizonyított. Az 1919–1920-as évek fordulóján ismét felszínre kerülő pánmongol elképzelések felkarolása, továbbá a csitai konferencia szintén a japánok nem szűnő „érdeklődését” bizonyította. Mandzsukuó kikiáltása, illetve a belső-mongóliai bábállam⁴²² létrehozása, egyértelműen a közelgő japán támadás lehetőségét erősítették.

Genden és Choibalsan a '30-as évek közepén Mongólia legfőbb katonai vezetőiként tárgyaltak a szovjetekkel arról, hogy a Szovjetunió milyen feltételekkel és formában képes garantálni Mongólia biztonságát. Ezeket a támogatásokat a szovjetek feltételekhez kötötték. Genden az 1934-es „Lkhümbe-ügyet” még készséggel hozzáigazította Sztálin elvárásaihoz, így a perek egyik célja a szovjet-orosz polgárháború idején a Transzbajkál régióból Mongóliába áttelepült burjátokkal szembeni leszámolás volt. 1936-ban azonban már ellenállt annak az utasításnak, hogy kezdjék el a mongol buddhista lámák és kolostorok elleni vizsgálat előkészítését.⁴²³ Genden valószínűleg ekkor vesztette el véglegesen a szovjetek bizalmát, egyúttal az is egyértelművé vált, hogy Sztálin Mongóliával kapcsolatos elképzeléseinek megvalósításában Choibalsan az ideális partner, aki a felmerülő kérdések döntő többségében képes és hajlandó volt látszólag kritika nélkül együttműködni a szovjetekkel.

⁴²¹ MOROZOVA 2009: 89.

⁴²² A távol-keleti és belső-ázsiai területekért folytatott rivalizálást csak időlegesen zárta le az 1904–1905-ös orosz–japán háború végén aláírt szerződés. Japán nem mondott le az ázsiai szárazföld jelentős területeinek bekebelezéséről. Ezt tette 1910-ben Koreával, 1932-ben Mandzsúriával, sőt 1939-ben a belső-mongol területeken is létrehozott egy japán bábállamot, Menggukuót (Mengjiang, 蒙疆), melynek élére egy csahar-mongol előkelőt, Demchugdongrobot (kalhka: Demchigdonrov, 德穆楚克栋鲁普, 1902–1966) ültette.

⁴²³ BAABAR 1999: 354–355.

A mongol történeti diskurzusban is vissza-visszatérő kérdés, hogy az 1937. szeptember 10-én bekövetkező intézkedésekkel elkezdődő „nagy tisztogatás” felelősége vajon teljes mértékben a szovjeteket terheli-e, vagy ez alól nem mentesülnek az MNFP vezető tisztségviselői, így Choibalsan sem. Túlságosan leegyszerűsítő megoldás lenne mindent a külső befolyásra fogni, bár kétségtelen, hogy erre a korábbi feldolgozások tettek próbálkozást. A már idézett, és a rendszerváltás előtt megjelent történeti összefoglalások természetesen az ellenforradalmi erőkkel szembeni fellépésként tárgyalták az 1937–1939 között lezajlott vallásellenes pogromot. Az igazság azonban inkább az, hogy ekkorra a szovjetek által támogatott mongol vezetés már elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy végleg leszámoljon a bolsevik hatalom meghatározó ellenségével, a vallással.

A 20. század második évtizedében a mongol buddhizmus meghatározó politikai szerepet játszott, az ország lakosságának döntő többsége buddhistának vallotta magát. A kolostori rendszer és a mongol főláma befolyása olyan jelentős volt, hogy az 1919–1920 között meginduló forradalmi szervezkedés nem is elsősorban a bogd gegen hatalmának megdöntésére koncentrált; a felkelés kezdetben sokkal inkább egy Kína-ellenes függetlenségi harc volt. A megmozdulás csak fokozatosan, a szovjet bolsevikok támogatásának erősödésével kapott más színezetet.

Az 1921-ben győzedelmeskedő és hatalomra kerülő új, politikai elit csak lassan volt képes csökkenteni a buddhizmus befolyását. Döntő lépésre a 8. bogd gegen 1924 májusában bekövetkezett halála után szánták el magukat, nem véletlen, hogy a népköztársaság kikiáltása is csak 1924 késő őszen történt meg. Bár az évtized végén az erőszakos kollektivizálás és a kolostori kincstárak ellen folytatott kampány gyakorlatilag elzárta a gazdasági erőforrásoktól a kolostori rendszert, az 1932-es lázadás leverése utáni konszolidáció időszakában a lámák száma mégis növekedni kezdett.⁴²⁴ 1937-re azonban a párton belüli erőviszonyok is fokozatosan egyértelművé váltak, így megkezdődhetett a bolsevik hatalommal szembeni utolsó bátya végleges elpusztítása is.

Az 1937. szeptember 10-én elrendelt letartóztatásokkal kezdődő⁴²⁵ vallásellenes pogrom, a 20. századi mongol történelem legsötétebb időszaka. A koholt vádakkal, általában államellenes, ellenforradalmi bűncselekményekkel bíróság elé idézettek semmilyen igazságos eljárásra nem számíthattak. A vizsgálati eljárások és büntetőpercek 1937-től kezdődően több hullámban zajlottak.

A kirakatpercek első tárgyalása gyakorlatilag egy nyilvános show keretein belül zajlott az ulánbátori Nemzeti Színházban 1937. október 18–20. között. A vádlottak első csoportjában miniszterhelyettesek, a Központi Bizottság tagjai és más prominens pártvezetők egyaránt szerepeltek. A szovjetek által kikényszerített halálos ítéleteket Choibalsan rendelte el,⁴²⁶ így kétség sem férhet ahhoz, hogy komoly felelőssége volt a tisztogatásban, ami az elkövetkezendő csaknem két évben, szinte rutinszerű módszerekkel folytatódott. Choibalsan és követői az egész

⁴²⁴ MOROZOVA 2009: 88.

⁴²⁵ KHOROLDAMBA 2012.

⁴²⁶ BAABAR 1999: 362; ATWOOD 2004: 104.

mongol politikai elitet átvizsgálták, és „megtisztították” a számukra kellemetlen tagoktól, bár a brutális, alig felfogható pusztítást alapvetően a buddhizmusellenes fellépés köntösébe bújtatták.

A perek hivatalosan egymástól függetlenül és elkülöníthető témákban – „Genden-féle ellenforradalmi szervezkedés”, a „Vörös Pürev ügye”, a „14-es számú ügy”, az „Amar-ügy”, a „Luvsansharav-, Losol-, Dogsom-ügy” stb. –, de egységes elvek szerint, egy jól láthatóan kirajzolódó cél megvalósítása mentén zajlottak.⁴²⁷ Ez a cél pedig a párton belüli „ellenzék”, a feltétel nélküli szovjet szövetség kialakításával szemben fenntartásokkal élő párttagok háttérbe szorítása, sőt elpusztítása volt.⁴²⁸

A legnagyobb veszteségeket azonban kétségkívül a mongol buddhista kolostori rendszernek és a lámáknak kellett elszenvedniük. Bár az 1937–1939 között zajló pusztítással kapcsolatban éveken keresztül zajlott egyfajta „számháború”, és az áldozatok, illetve a megsemmisített kolostorok pontos számát talán sohasem fogjuk egyértelműen megtudni, vitathatatlan, hogy az évtized közepén nagyjából 750 000 főre⁴²⁹ tehető mongol lakosság szörnyű veszteségeket szenvedett el. A felállított törvényszékek 25 785 ügyet tárgyaltak, melyek közül 20 099-et zártak le halálbüntetéssel, és mindössze 5739 ítélet született bebörtönzésről.⁴³⁰ A bebörtönzött és elpusztított lámák mellett több mint 10 000 szerzetest kényszerítettek a kolostorok elhagyására, és arra, hogy visszatérjenek a világi élethez. Ők többségükben pásztorok, gyári munkások lettek.⁴³¹ A nem hivatalos számok ennél jóval nagyobbak voltak, hiszen a vidéki területeken a kolostorok felégetését és a lámák legyilkolását nem előzték meg „hivatalos” tárgyalások. Choibalsan saját feljegyzései is 56 938 letartóztatásról és 20 356 láma likvidálásáról szólnak,⁴³² amelyekről nem tudni, pontosan milyen viszonyban állnak a hivatalos számokkal.⁴³³

A pogrom során Choibalsan – közvetve a szovjet befolyás és Sztálin hatására – utolsó politikai riválisával, Anandiin Amar miniszterelnökkel is leszámolt. Az ellene 1939. március 12-én megkezdődő eljárás volt az utolsó felvonása a politikai tisztogatásnak. Amar, bár nem került azonnal az ítéletet végrehajtók sorfala elé, nem kerülhette el sorsát. Az NKVD foglyaként szállították a Szovjetunióba, és ott került a moszkvai börtönbe azzal a személlyel, Luvsansharavval együtt, aki őt

⁴²⁷ OCHIR 2004/S. kötet: 209.

⁴²⁸ ZAANKHÜÜ – ALTANTESTESEGE 2014: 322–326.

⁴²⁹ <http://www.populstat.info/Asia/mongolic.htm>. (utolsó megtekintés: 2022. január 12.) Lásd még: ATWOOD 2004: 104.

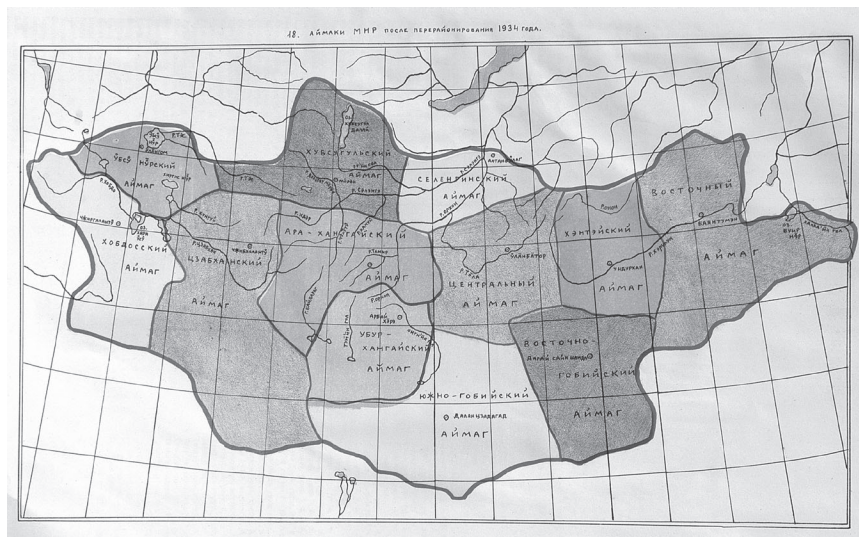
⁴³⁰ BAABAR 1999: 361. Hasonló adatokat közöl ATWOOD 2004: 104.

⁴³¹ WALLACE 2012: 92.

⁴³² ATWOOD 2004: 104.

⁴³³ Morozova jóval nagyobb számokat említ. Az 1930-as években megölt lámák számát 35 000-re teszi, de más kutatókra hivatkozva a 90 000–100 000-es számot is elképzelhetőnek tartja. MOROZOVA 2009: 101; BARKMAN 1993: 1049. Az elpusztított kolostorok számának, helyének pontos felmérésére a rendszerváltás után több kutatási program is indult. Ezek közül talán a legsikeresebbnek tekinthető projekt eredményeit – melyben magyar kutatók is részt vettek – a <https://mongoliantemples.org/index.php/en/> oldalon tették közzé. (utolsó megtekintés: 2023. 06. 08.)

letartóztatta. A politikai bíróság végül szinte napra pontosan az 1921-es forradalom győzelme után 20 évvel, 1941. július 10-én ítélte halálra.⁴³⁴ Jelképes döntés, egy jelképes napon.

3. térkép Mongol területek 1934-ben⁴³⁵

KHALKHIN GOL ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A harmincas évek közepén a kormányzat jelentős erőforrásokat fordított a mongol haderő fejlesztésére, modernizálására. A mongol költségvetés tekintélyes részét felemésztette a hadsereg fejlesztése,⁴³⁶ a kötelező katonai szolgálat három évre nőtt, és ahogyan ezt az élet más területein is megfigyelhettük, a szovjet tanácsadók, kiképzők és a Szovjetunió támogatása itt is meghatározó szerepet játszott. Mongólia akkori vezetői – Choibalsan és Demid⁴³⁷ marsallok, Genden miniszterelnök – nem

⁴³⁴ БААБАР 1999: 367.

⁴³⁵ A térképet a Dzsingisz kán Kulturális Központ munkatársa, Shijirbaatariin Mönkhbaatar bocsátotta a rendelkezésemre. Forrása egy 1934-ben megjelent orosz földrajzi atlasz. (*Geograficheskii Atlas, Mongolskoi Narodnoi Respubliki*. Izdaniye Kluba imeni Lenina. Ulanbator 1934.)

⁴³⁶ 1934-ben a teljes állami költségvetés nagyjából egyharmada ment hadi kiadásokra, de 1938-ban ez már elérte az 52,5%-ot. MOROZOVA 2009: 95; OCHIR 2004/5. kötet: 214. Ennek és a vissza nem térítendő orosz támogatásoknak köszönhetően, az 1920-as évek végi adatokhoz képest a hadsereg teljes létszáma jelentősen, a tűzérség 1,2-szeresére, a páncélozott járművek 3,6-szeresére, míg a repülők száma csaknem 4,1-szeresére. BATBAYAR 2018: 223.

⁴³⁷ Gelegdorjiin Demid (1900–1937) 1921-ben csatlakozott a Mongol Néppárthoz, majd részt vett az 1921-es forradalom harcaiban. 1926–1929 között katonai kiképzést kapott a szovjet

értettek teljesen egyet abban, hogy a szovjet csapatok milyen mértékben vállaljanak szerepet a mongol területek védelmében.⁴³⁸ Demid és Genden, akik a mérsékelt szerepvállalást preferálták, végül vereséget szenvedtek.⁴³⁹ A szovjet kormányzatnak ismét sikerült rákényszerítenie az akaratát a mongolokra, és figyelmen kívül hagyva az 1924-es szovjet–kínai szerződést – amelyben a szovjetek elismerték, hogy a mongol területek Kína részét képezik –, aláírták a szovjet–mongol kölcsönös segítségnyújtási szerződést.

Az 1936. március 14-én aláírt egyezmény egyebek mellett lehetővé tette a szovjet haderő szabad mozgását Mongóliában,⁴⁴⁰ így a mongolok nem tudták elkerülni a Vörös Hadsereg „baráti szándékú bevonulását”. Még az év januárjában az MNFP Központi Bizottsága felkérte a Szovjetuniót, hogy állomásoztasson csapatokat a mongol területeken, és ennek végrehajtása az egyezmény hatálya alatt 1937 őszén kezdődött, miután a Mongol Népköztársaság kormánya, illetve az MNFP által többször is hivatalosan megismételt segítségkérésre válaszul a szovjet alakulatok bevonultak Mongóliába.⁴⁴¹

A szovjetek katonai szerepvállalásával kapcsolatos politikai nézetkülönbséget itt sem békés úton rendezték. Még 1936 nyarán újra bebörtönöztek olyan politikai foglyokat, akiket egy évvel korábban a forradalom 15. évfordulója tiszteletére még szabadon bocsátottak. Koholt politikai vádak alapján Genden és Demid is támadások céltáblája lett.⁴⁴² Demid marsall 1937 augusztusában lett mérgezés áldozata, és Genden sem kerülhette el a sorsát.⁴⁴³

Ahogy korábban már említettük, az 1930-as évek közepétől egyre nőtt a feszültség a Szovjetunió és Japán között, a kelet- és belső-ázsiai területek feletti fennhatóság kérdésében. Az ellentétek kiéleződése egyre egyértelműbbé vált a japán bábállum kikiáltása után, ami a harmincas években igen jelentős diplomáciai

Vörös Hadsereg katonai akadémiáján Tverben. Mongóliába való visszatérése után, az MNFP Központi Bizottságának tagja lett. 1936-ban Choibalsannal együtt kapta meg a Mongólia marsallja kinevezést. Egy évvel később, 1937. augusztus 22-én a transzszibériai vasút egyik állomásán vesztette életét. A halál okaként ételmérgezést állapítottak meg, de ezzel kapcsolatban több kétség is felmerült.

⁴³⁸ YASKINA 2007: 99–103.

⁴³⁹ BAABAR 1999: 346–348.

⁴⁴⁰ A protokoll a következő megállapodásokat tartalmazta: 1. A szovjet kormány 10 millió arany rubel értékben támogatja a mongolokat egy Ulánbátor–Csita repülőjárat indításában; 2. mindkét fél részt vesz az Ulánbátor és Csita közötti vasút megépítésében; 3. a Szovjetunió segítséget ad a mongol haderő kiképzéséhez; 4. Mongólia szükség szerint biztosítja a szovjet erők szabad mozgását az országban. BOIKOVA 1999: 109.

⁴⁴¹ BATBAYAR 2006: 193.

⁴⁴² BAABAR 1999: 355–357.

⁴⁴³ Őt még 1936-ban hívták a Szovjetunióba, ahol egy évet töltött egy szanatóriumban, majd 1937-ben Sztálin nagy tisztogatási kampányában a japánoknak való kémkedéssel vádolták meg, ami a politikai leszámolások rendszeresen visszatérő toposza volt. 1937. november 27-én végezték ki.

tárgyalássorozatot generált a két nagyhatalom között,⁴⁴⁴ amelynek látszólagos célja a közvetlen mongol–mandzsukuó határ kialakítása volt. A valódi indokot azonban az szolgáltatta, hogy a szovjet vezetés a mongol területet ütközőzónaként használva, próbálta távol tartani magától a japán haderőt. Ezzel együtt elemi érdekük volt az is, hogy kelet-ázsiai riválisuk ne jusson hozzá a jelentős mongol ipari nyersanyagkészlethez. A szembenálló felek 1935 őszén és 1936 októberében, illetve 1937 júniusában is tárgyalóasztalhoz ültek a mongol–mandzsukuó határ vitatott kérdéseinek tisztázására, de érdemi előrelépés nem történt az ügyben.⁴⁴⁵

A Mongólia keleti határán kialakult feszültségnek és a japánok szándékainak az 1930-as évek közepétől egyértelmű jelei voltak. A korabeli japán sajtó is többször közölt híreket a japán bábállam és Mongólia határain folyó csapatösszevonásokról, illetve a japán kormányzati elképzelésekről is.⁴⁴⁶ Dornod aimag keleti határai mentén, 1935-től gyakorlatilag folyamatosan jelentősebb japán haderő állomásozott, akik tesztelték a mongolok és szovjet szövetségeseik tűrőképességét.

A mongolok számára nyilvánvaló volt, hogy szovjet segítség nélkül képtelenek ellenállni a japán nyomásnak. A probléma megoldására azonban alapvetően más elképzeléseik voltak, mint szövetségeseüknek, hiszen szerették volna megőrizni – látszólagos – önállóságukat. Ez jelentős politikai konfliktust is okozott az akkori mongol vezetés és Sztálin között, ami – ahogyan fentebb már jeleztük – végül Sztálin politikai győzelmével és az akkori mongol miniszterelnök, P. Genden, illetve a mongol honvédelmi miniszter, G. Demid halálával végződött,⁴⁴⁷ és Choibalsan teljes politikai egyeduralmát hozta.⁴⁴⁸

1939 májusában mongol területen vívták meg a második világháború első jelentősebb távol-keleti csatáját a Szovjetunió és Japán között, bár ennek előzményeként, egy évvel korábban a Vörös Hadsereg és a japánok már összecaptak a Haszán-tó vidékén,⁴⁴⁹ ahol a szovjet győzelem egyértelművé tette, hogy Japánnak komoly

⁴⁴⁴ 1933–1937 között összesen három alkalommal ültek tárgyalóasztalhoz Mongólia és Mandzsukuó képviselői. A tárgyalásokon való részvétel nem jelentett túl jó óment a mongol képviselőknek, mert közülük nem sokan éltek túl az 1937-es tisztogatást. BATBAYAR – GOMBOSÜREN 2004.

⁴⁴⁵ BATBAYAR 2006: 190–191.

⁴⁴⁶ ZAANKHÜÜ – ALTANTESTESEG 2014: 346.

⁴⁴⁷ BAABAR 1996: 449–450.

⁴⁴⁸ Genden és Demid 1935. december 30. és 1936. január 7-e között tárgyalt Sztálinnal a mongol haderő megerősítéséről. Sztálin a Vörös Hadsereg alakulatainak azonnali Mongóliába rendelését akarta, a mongolok viszont csak kiképzőket és fegyvereket kértek. BOIKOVA 1999: 112–113. Demid véletlenül azt is kijelentette, hogy Mongólia a piacgazdaság keretein belül fejlődik, és kulturális, oktatási segítséget is kér, hiszen nem háború, hanem békeidő van. Felvetették a javaslatot egy szovjet–mongol kölcsönös segítségnyújtási és megneemtámadási egyezmény megkötésére, amit Sztálin elutasított. A helyzetet az sem könnyítette meg, hogy a kialakult állapotról Genden az amerikai médiának is nyilatkozott. BATBAYAR – GOMBOSÜREN 2004: 53–55. Genden egy hónappal később felmentették, Demid alig egy évvel élte túl a vitát.

⁴⁴⁹ Az esemény Changkufeng incidensként (japán 張鼓峰事件) is ismert, és 1938. július 29. és augusztus 11. között zajlott.

erőfeszítéseket kell tennie, ha fel akarja rúgni az ebben a térségben a század első évtizedeiben kialakult hatalmi egyensúlyt.⁴⁵⁰

A mongol-mandzsukuó határvidéken végül kirobbant jelentősebb összecsapás – 1939. május–augusztus, Khalkhin Gol⁴⁵¹ – hasonló eredményt hozott. A japánok először május 28-án törtek be a mongol területre, de június végén vissza is vonultak a határra. Az újabb támadás során a Khalkha folyót átlépve próbáltak területet szerezni Bayantsagaan környékén, de a szovjet–mongol szövetséges csapatok masszív ellenállása megghiúsította a japán terveket.⁴⁵² Az egész nyáron tartó hadmozdulatokban a szovjet–mongol egyesített haderő felmorzsolta a japán támadó alakulatokat, a Kwantung hadsereg csúfos vereséget szenvedett.⁴⁵³ Augusztusban a japánok fegyverszünetet kértek, amit végül V. M. Molotov és a Moszkvába küldött japán követ, későbbi külügyminiszter Togo Shigenori (1882–1950) a szeptember 13–15. között tartott tárgyalások alapján írt alá. A hadmozdulatok egy nappal később befejeződtek.⁴⁵⁴ A mongol veszteség több mint 700 halott és sebesült volt. A szovjetek részéről 8900 halottat és 15 900 sebesültet, míg japán oldalról 18 100 halottat és 35 500 sebesültet követeltek a harcok.⁴⁵⁵

15. kép Katonai emlékmű Khalkhin Gol tiszteletére Choibalsan városban (2019. A szerző felvétele.)

⁴⁵⁰ BATBAYAR 2006: 196.

⁴⁵¹ A hadmozdulatok a japán állások kiépítésével vették kezdetüket Khalkhin Goltól keletre, ahol a japán csapatok már 1939. május 11-én állásokat építettek ki. BATBAYAR 1996: 446–447.

⁴⁵² BATSAIKHAN 2018: 223.

⁴⁵³ OCHIR 2004/5. kötet: 212–222.

⁴⁵⁴ A megállapodás részleteit közli BATBAYAR – GOMBOSÜREN 2004: 69.

⁴⁵⁵ BOIKOVA 1999: 118.

Az összecsapásnak messzire ható bel- és külpolitikai jelentősége volt. A mongol–mandzsukúo határ megállapításáról szóló, előzetes egyeztetések már 1939. november 19-én megkezdődtek Moszkvában Molotov és Togo japán nagykövet között.⁴⁵⁶ Az 1939 decembere és 1941 augusztusa között még három alkalommal tartott megbeszéléseken⁴⁵⁷ végül nem csak a Mongólia és Mandzsukúo közötti határvonallal kapcsolatos megállapodást készítették elő. A japánok az elszenvedett vereség után lemondtak a további harcokról, erőiket más területekre csoportosították, és önszántukból többé nem is keveredtek jelentős összetűzésbe a szovjet Távol-Keleten. Így a Szovjetunió nem kényszerült kétfrontos háborúra; 1941. június 22. után, erőforrásait szinte egy az egyben a nyugati frontra tudta koncentrálni. Ellencsapásra csak az európai harcok lezárulása után, 1945 késő nyarán került sor, amikor egyrészt Japán már vesztesre állt, másrészt Sztálin bírta a szövetséges hatalmak hozzájárulását ahhoz, hogy befolyását megerősítse a belső-ázsiai területeken.

A Khalkhin Gol-i japán támadás, és az abból fakadó mongol siker tökéletesen beleillett a korábban a koncepciók perек alatt is megfogalmazott narratívába, miszerint Japán a fiatal Mongol Népköztársaság megsemmisítésére tör, és vele szemben csak a bolsevik hatalom képes ellenállni. Choibalsan, miután leszámolt politikai riválisaival,⁴⁵⁸ Zsukov marsallal és a szovjet szövetséges erőkkal az oldalán megállította a japán agressziót, megvédte a mongol függetlenséget. Nemzeti hőssé vált, és ez egész későbbi életében meghatározó szerepet játszott a megítélésében.

A Khalkhin Gol-i győzelem a 20. századi mongol történelem legnagyobb szabásúbb fegyveres összecsapása. Az elért sikerre a rendszerváltás utáni Mongóliában is éppoly lelkesedéssel emlékeznek, mint a korábbi korszakban. Choibalsan ebben játszott szerepe ugyanúgy vitathatatlan, mint felelőssége a politikai tisztogatásokban, a buddhista kolostorok elleni pogromokban.

1940 után Choibalsan a mongol politikai élet és az állam megkérdőjelezhetetlen vezetőjévé vált. Immár nem voltak riválisai, a kiépített rendszer minden eleme az ő elképzeléseinek – és a Moszkvából kapott „javaslatoknak” – a végrehajtását szolgáltatta. Ugyanakkor ez a szoros kapcsolat bizonyos értelemben mind a mongoloknak, mind magának Choibalsannak is kapóra jött. Itt nemcsak arra gondolunk, hogy belpolitikai hatalmát könnyű volt a „nagy testvér” támogatásával fenntartani, de arra is, hogy Mongólia 1946. január 5-én Sztálin és a Szovjetunió segítségével volt képes visszanyerni Kínától valódi függetlenségét.

⁴⁵⁶ BATBAYAR 2006: 190–191.

⁴⁵⁷ 1939. december 7–25. között Csitában, 1940. január 7. és 30. között Harbinban, majd harmadik alkalommal 1940 augusztusától 1941 júniusáig tartó tárgyalásokon tisztázták a vitás kérdéseket. A határmegállapodást 1941. augusztus 15-én írták alá. BATSAIKHAN 2018: 224.

⁴⁵⁸ Az utolsó ezek közül A. Amra volt, akit 1939 tavaszán távolítottak el a miniszterelnöki pozícióból, kizárták a pártból, majd bebörtönözték, és 1941-ben kivégezték. MOROZOVA 2009: 100.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉS MONGÓLIA. A TÉNYLEGES FÜGGETLENSÉG KIÉPÍTÉSE

A Khalkhin Gol-i győzelem⁴⁵⁹ Mongólia 20. századi történetének máig fontos hivatkozási pontja. A szocialista korszakban rögzült narratíva szerint ez a szovjet–mongol barátság egyértelmű bizonyítéka, és az imperializmus felett aratott győzelem meghatározó példája volt. Ahogy láthattuk, a korábbi időszakban a mongol állampárton belüli politikai harcok, az ezzel kapcsolatban lefolytatott koncepciók perек visszatérő eleme volt a japán kémkedés vádjá a perbe fogottakkal szemben. Az ezzel kapcsolatos gyanú, a bolsevik propaganda szerint megfelelő indokot szolgáltatott a párt irányvonalától eltérő politikai elképzeléseket vallókkal szembeni fellépéshez. Ebbe a narratívába nagyszerűen illeszkedett a japánok felett aratott győzelem. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a japán fenyegetés valóban olyan lépésekre ösztönözte a mongol vezetést és szövetségeseit – a mongol haderő modernizációja, létszámának növelése, a keleti területek infrastruktúrájának javítása, útépitések –,⁴⁶⁰ amelyek hosszú távon is Mongólia érdekeit szolgálták. A Mongol Népköztársaság ebben az időszakban a Szovjetunióon kívül mások által el nem ismert ország volt, amelyet a Koreai-félsziget, illetve Mandzsukuó példája alapján valóban fenyegetett az a veszély, hogy az – egykor Kína által ellenőrzött területeken – agresszíven terjeszkedő Japán fennhatósága alá kerülhet. Ennek megakadályozása végül elég legitimációt biztosított az akkori mongol vezetésnek ahhoz, hogy folytassa útját a szövetségese által kijelölt úton.

Az 1940-es évek első felét a tervgazdálkodás bevezetése, illetve a második világháború határozta meg Mongóliában. 1940. június 5. és július 22. között zajlott a parlament, a Nagy Hurál 8. ülésszaka, amely a Mongol Népköztársaság új alkotmányának elfogadásáról vált nevezetessé. Az alkotmány a mintának tekintett 1936-os sztálini szovjet alkotmány másolata volt. Erősebb politikai és ideológiai alapokon nyugodott, mint a népköztársaság létrejöttét deklaráló 1924-es alkotmány, egyúttal rögzítette azokat a politikai, társadalmi változásokat, amelyek a megelőző 15 évben végbementek az országban. A Mongol Népköztársaságot független államként határozta meg, jóllehet nem szakított az 1924-es szovjet–kínai szerződésben lefektetett megállapodással.

Kimondta a nem kapitalista irány folytatását, és célul tűzte ki a szocializmusba történő zökkenőmentes átmenetet, a korábbi kiváltságos rétegek jogainak visszavonását, a társadalmi egyenlőséget, továbbá az állam tulajdonjogát az erőforrások felett. Kijelentette a párt vezető szerepét, ugyanakkor a párttagokat egyfajta új, kiváltságos osztályként határozta meg.⁴⁶¹ Az 1920–1940 közötti időszakot „forradalmi–demokratikus” időszakként határozta meg, és az ország előtt álló korszakot a szocializmus építésének időszakaként definiálta. Ezzel összefüggésben a

⁴⁵⁹ YASKINA 2007: 142–146.

⁴⁶⁰ ZAANKHÜÜ – ALTANTESTESEG 2014: 349.

⁴⁶¹ OCHIR 2004/5. kötet: 225–226; MOROZOVA 2009: 105.

8. kongresszus által létrehozott Kis Hural⁴⁶² elnöksége 1940 nyarán bevezette a 8 órás munkanapot – a 6 órás helyett –, és az MNFP Központi Bizottsága a gazdaság fejlesztése érdekében adoptálta az egyéves tervek rendszerét.

A gazdaság és az állam feletti irányítás megszilárdítása kapcsán, egyrészt folytatódott a párt által irányított országos, megyei és járási szintű adminisztráció kiépítése, illetve átalakítása, másrészt a párt társadalmi bázisának megerősítése is. Az új adórendszer bevezetésével kedvezni kívántak a rosszabb anyagi körülmények között élő pásztoroknak, míg a magasabb jövedelemmel rendelkezők adóit tovább növelték. Folytatódott a kollektivizálás, nemcsak a mezőgazdaságban, de a kézműiparban is.⁴⁶³ Egyúttal jelentős célként tekintettek az állatállomány létszámának növelésére is, ami alapvető fontosságú volt az ekkor még jellemzően hagyományos nomád állattenyésztést és életmódot folytató mongol lakosság számára.

Annak ellenére, hogy 1939 után a mongol területeken nem folytak közvetlenül a második világháborúval összekapcsolható hadmozdulatok, a világégés kibontakozása jelentősen befolyásolta a mongol gazdaság és állami irányítás átalakításának folyamatát is. Az 1941–1945 közötti időszakban a Mongol Népköztársaság gyakorlatilag a Szovjetunió hátországaiként működött, amelynek során legfőbb feladata elsősorban a mezőgazdasági termékekből való utánpótlás előállítás volt. A természeti környezet által meghatározott feltételek miatt kialakult nomád gazdaságkövetkeztében, a Szovjetunió második világháború idején nyújtott segítség jelentős része főként állati eredetű termékek (hús, gyapjú, bőr) szállításán keresztül valósult meg. Az állatállomány növekedésének köszönhetően az állati eredetű nyersanyagok és termékek gyártása is folyamatosan nőtt. 1941-ben a nyers gyapjú értéke az öt évvel korábbi termelés 2,3-szerese lett, és hasonló mértékű növekedés volt megfigyelhető a tej és a feldolgozott tejtermékek esetében is.⁴⁶⁴

A tervgazdálkodásra jellemző módon e termékek előállítását kampányszerűen szervezték. Jó példa erre az 1940-ben indított a „gyapjú az új arany” szlogennel fémjelzett állami kampány,⁴⁶⁵ továbbá a központi gazdaságélénkítő intézkedések, illetve az MNFP Központi Bizottsága és a Minisztertanács által felügyelt egyéb gazdaságösztönző rendelkezések, vagy az épp ezek kapcsán bevezetett új állami kitüntetések, elismerések – például az *aldart malchin* („kiváló állattenyésztő”) cím – is.⁴⁶⁶ Egyúttal az állam kontrollálni igyekezett a termékek árát is, ennek kapcsán pedig határozott előnyben részesítette a kollektivizálás során létrejött szövetkezeteket a még itt-ott meglévő önálló termelőkkel szemben. Az állam fix áron vásárolta meg az állati eredetű termékeket, amelyekért a szövetkezetek magasabb árat kaphattak, mint a magántermelők. Az állam a földhasználat 1942-es szabályozásával

⁴⁶² OCHIR 2004/5. kötet: 227.

⁴⁶³ A kézművesipari szövetkezetek száma az 1934-es 23-ról 1940-re 152-re emelkedett. MOROZOVA 2009: 106.

⁴⁶⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 229.

⁴⁶⁵ MOROZOVA 2009: 106.

⁴⁶⁶ ZAANKHÜÜ – ALTANTESTESÉG 2014: 353–355.

is a kollektivizálás irányába kényszerítette a mongol pásztorokat.⁴⁶⁷ Ugyanakkor azt is érdemes megjegyeznünk, hogy az állam által irányított mongol gazdaság a háború alatt korántsem volt képes olyan teljesítményre, ami biztosította volna az ország ellátását. Ezzel kapcsolatban két tény is le kell szögeznünk. Egyrészt bár a központi kormányzat és az MNFP mindent elkövetett annak érdekében, hogy a kollektivizálással kapcsolatos szovjet mintákat a lehető leghatékonyabban végrehajtsa, valószínűleg képtelen lett volna az országot ellátni a még az 1940-es évek elején is létező magánszektor teljesítménye nélkül. Másrészt hiába tartotta magát az az elképzelés a második világháborúval kapcsolatos mongol narratívában, nem csak a szocialista propaganda időszakában, hogy a mongolok igen jelentős támogatást nyújtottak a Szovjetunióknak – s az ország kétségkívül sok esetben erőn felül teljesített az állati eredetű termékek és egyéb nyersanyagok szállításának terén –, valójában a háború alatt sem lett volna képes gazdaságát működtetni a szovjet támogatások nélkül. Az ebben az időszakban a nemzetközi piacoktól és a hagyományos kereskedelmi partnereitől, így például Kínától is elszigetelt, és egyedül a Szovjetunió által elismert Mongólia, csupán északi szomszédja – és gyakorlatilag egyetlen szövetségese – segítségére számíthatott az 1921-es forradalom óta eltelt két évtizedben a belpolitikai harcok és a kollektivizálás okozta sokkból ekkor még regenerálódni képtelen mongol gazdaság hiányzó teljesítményének pótlásához.

A háború során nemcsak a két ország gazdasági, politikai együttműködése erősödött meg. A Mongol Népköztársaság és a Szovjetunió olyan szoros kapcsolatba került egymással, hogy az ország az élet számos területén alig különbözött a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének tagjaitól, és ez a helyzet Mongólia jogi státuszának kérdését is felvetette. Az ország területe de jure még mindig Kína részét képezte, és a déli szomszédnak esze ágában sem volt erről lemondani. Hiába merült fel a Kínai Katonai Bizottság Operatív Parancsnokságán 1942 januárjában az esetleges autonóm státusz megadása a mongoloknak⁴⁶⁸ – bizonyos mértékig visszatérve az 1915-ben kialakított megállapodáshoz –, ezt az ötletet végül elvetették. A második világháború végül alapvetően új helyzetet teremtett e kérdés megoldása tekintetében is.

A világháború utolsó évét már egyértelműen a belső- és kelet-ázsiai térség újrafelosztását célzó diplomáciai egyezkedés határozta meg, amelyben a Szovjetunió – a szövetségesek jóváhagyásának köszönhetően – abszolút vezető szerepet játszott. Japán teljesen kiszorult a képből, Kína pedig belső konfliktusai megoldására törekedett. A szovjet célok egyértelművé válását bizonyította, hogy az Ulánbátorban szolgálatot teljesítő szovjet nagykövet, A. Ivanov 1943 decemberében határozott kéréssel fordult Choibalsanhoz, felszólítva, hogy kezdjenek tárgyalásokat a mongol–kínai kapcsolatokról. Choibalsan 1944 januárjában utazott Moszkvába, ahol

⁴⁶⁷ A szabályozás értelmében a szövetkezeteknek biztosította a jogot a legelőterületek kiválasztására. Ez a független pásztorok lehetőségeit korlátozta, hiszen nem terelhették szabadon a jószágait. Azokat, akik ezt megtették, a helyi vezetők gyakran büntetéssel sújtották. MOROZOVA 2009: 112.

⁴⁶⁸ MOROZOVA 2009: 116.

V. M. Molotovval az Ospan (Osman)⁴⁶⁹ vezetésével kirobbant felkelésről, illetve a nyugati-mongol és xinjiangi határterület kérdéséről egyeztettek,⁴⁷⁰ de már ekkor is nyilvánvaló volt a tárgyalások valódi célja.⁴⁷¹

Aszövetséges nagyhatalmak nem érdeklődtek különösebben a mongol területek iránt, amelyek viszonyaival az USA alelnökének – Henry Wallace⁴⁷² – 1944-es látogatása után vélhetően tisztában voltak.⁴⁷³ Így 1945 elején, a jaltai konferencián hozzájárultak ahhoz, hogy a Szovjetunió megerősítse befolyását a térségben. Az 1945 augusztusi Japán elleni hadüzenet⁴⁷⁴ a terv megvalósításának első lépése volt. A mandzsúriai területek elfoglalásával a szovjetek biztosították pozícióikat, így Sztálin, illetve a szovjet külügyi vezetés hozzáláthatott a mongol területek Kínától való elszakításához.⁴⁷⁵ A kairói és jaltai tanácskozásokon⁴⁷⁶ körvonalazódó elképzelések szerint Sztálin, illetve a Szovjetunió igényt tartott a mongol területek feletti fennhatóságra, ami gyakorlatilag az 1921 óta kialakult helyzet nemzetközi szerződésekkel történő rögzítését jelentette.

A közvetlen tárgyalások a szovjet kormányzat és a Kínai Köztársaság képviselői között 1945. június 30-án kezdődtek meg Moszkvában.⁴⁷⁷ A tárgyalásokon Sztálin a mongolokra hivatkozva kijelentette: „A külső-mongolok sem Kínával, sem a Szovjetunióval nem kívánnak egyesülni. Függetlenek kívánnak maradni.”⁴⁷⁸ Ez

⁴⁶⁹ Osman Batur (1899–1951) egy kazak felkelő, akinek a vezetésével robbant ki megmozdulás a Kuomintang ellen annak érdekében, hogy Kelet-Turkesztán a kínaiaktól függetlenedhessen. Ugyanakkor a Mongóliával és a Szovjetunióval egyaránt határos Xinjiangban zajló felkelés, az egész térséget destabilizálta. Osman megítélése, az életéről szóló narratívák alapvetően eltérőek az egyes térségekben: az 1949 utáni Kínai Népköztársaságban egy feudális gyökerekkel rendelkező felkelőnek látják, míg Közép-Ázsiában egy nacionalista hős narratívája körvonalazódik. RADCHENKO 2009; JACOBS 2010.

⁴⁷⁰ BAABAR 1999: 397.

⁴⁷¹ BATBAYAR 2006: 249–250.

⁴⁷² Henry Wallace (1888–1965). Franklin D. Roosevelttel mellett töltötte be az alelnöki pozíciót 1941. január 20. és 1945. január 20-a között. 1944. május 23-tól egy 25 napos szovjet körúton vett részt, ahol találkozott a szövetséges diplomácia vezetőivel. Útja Mongólián keresztül Kínába vezetett tovább, ennek során Belső-Ázsiában, Xinjiangban és Mongóliában tartott terepszemlét. Mongóliai látogatásával kapcsolatban makacsul tartja magát az a szóbeszéd, amely szerint itt tartózkodásakor meglepve vette észre, hogy nem működnek a buddhista kolostorok, amit szónak is tett: „Úgy tudtam, hogy Mongólia buddhista ország. Miért nem látok egyetlen működő kolostort sem?”; „Hol találkozhatok a lámákkal?” BAABAR 1999: 401. A hagyomány szerint azért nyitották meg a Gandant Ulánbátorban, hogy az illusztris vendégnek demonstrálják, létezik a vallás és nem is üldözik azt. Ekkor több ma is látható propagandafotó készült, majd a kolostort hamarosan bezárták, s a főbejáratán cirill betűkkel egy szöveg jelent meg: „Istenhiány miatt zárva.” Az amerikai kormányzat később nem górdított akadályokat Sztálin mongóliai tervei elé.

⁴⁷³ BATBAYAR 2006: 253.

⁴⁷⁴ 1945. augusztus 9. A hadüzenethez a mongolok jó szövetséges módjára egy nappal később a japánok elleni hadba lépéssel csatlakoztak.

⁴⁷⁵ ATWOOD 1999: 137–161.

⁴⁷⁶ BATBAYAR 2006: 256–257; BAABAR 1999: 403–406.

⁴⁷⁷ Az első ülészak július 13-ig tartott, a második pedig augusztus 7–14. között zajlott.

⁴⁷⁸ BATBAYAR 2006: 259.

már egyértelműen az önálló Mongólia létrehozásának tervét jelentette, és azt, hogy a szovjetek hajlandóak felrúgni az 1924-es szovjet–kínai szerződés mongol területekre vonatkozó megállapodásait. A Kuomintang-kormányzatnak nem maradtak érvei – és ereje – a mongolok elszakadásának megakadályozására, amiért ekkor már a mongol vezetés is minden erejét latba vetve lobbizott. Choibalsan, a mongol kormányzat – addigra már – teljhatalmú vezetője, júliusban tárgyalta a szovjetekkel a kérdés rendezéséről.⁴⁷⁹

Miután a kínaiak beletörődtek a mongolok lassan elkerülhetetlenné váló elszakadásába, igyekeztek legalább a terület határait saját elképzeléseik szerint – mint kiderült, sikertelenül – meghatározni. Erről tárgyalta Sztálin és a Kuomintang új külügyminisztere augusztus 10-én.⁴⁸⁰ A megállapodást négy nappal később alá is írták.

Ezek után a kínai fél egyetlen kérése az volt, hogy a mongolok népszavazáson nyilvánítsanak véleményt az elszakadásról. Az 1945. október 20-án megtartott népszavazás⁴⁸¹ a függetlenség és a Kínától való elszakadás mellett döntött.⁴⁸² A referendumot megelőző masszív állami propaganda elérte célját, egyetlen ellenszavazat sem érkezett, így már minden feltétel teljesült, amit a diplomácia megkövetelt. A 487 409 választópolgár között jelentős számban voltak írástudatlanok, akik ujjlenyomatukkal jelölték szavazatukat.⁴⁸³ A század közepi Mongólia sajátos, átmeneti kulturális helyzetét jól példázza, hogy a szavazólapok, illetve a szavazást megelőző kampány során a plakátokon⁴⁸⁴ egyarán használták a klasszikus mongol és a cirill írásrendszert is, sőt a hagyományos állami jelkép, a *soyombo* írás kezdő jele mellett megjelentek új, a szocialista Mongólia jelképrendszerébe illeszkedő – ötágú csillag, lovas pásztor a botospányával – motívumok is. A Kuomintang-kormányzat 1946. január 5-én ismerte el a független Mongóliát, mely a mai Mongol Köztársaság jogelődje volt.⁴⁸⁵

1946 februárjában immár egy független állam vezetőjeként utazhatott Choibalsan Moszkvába, ahol 27-én megtörtént a két ország közötti barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása.⁴⁸⁶ A szovjetek előbb titkos tárgyalásokon,

⁴⁷⁹ 1945. július 4-én este találkozott Moszkvában V. M. Molotovval, Sztálin 5-én fogadta a Kremlben.

⁴⁸⁰ Az egyetlen jelentősebb kérdést e tekintetben a délnyugat-mongóliai Altaj-vidék jelentette. Ez a terület 1911-ben még a teokratikus államhoz tartozott, az 1921-es forradalom idején azonban Xinjianghoz csatolták. Az 1940-es szovjet térképeken a terület nagyjából 215 000 négyzetkilométeres része ismét a Mongol Népköztársaság területeként szerepelt, amit a kínaiak a tárgyalásokon végül elfogadtak. BATBAYAR 2006: 270.

⁴⁸¹ BAABAR 1999: 411–412.

⁴⁸² OCHIR 2004/5. kötet: 255–256.

⁴⁸³ DILLION 2020: 104.

⁴⁸⁴ Az illusztrációk miatt is érdekes összefoglaló: <https://gogo.mn/r/3xj73?fbclid=IwAR3bm36LrNyQCCp8W3l-kslGTILBhioCgDg3KEFCmGSszUUDCYk-eWVfChw> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 21.)

⁴⁸⁵ 1945. február 13-án a hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel is megtörtént a mongolok és a köztársasági Kína között.

⁴⁸⁶ OCHIR 2004/5. kötet: 257.

majd nyílt támogatásért cserébe a kínai kommunista vezetésnél is elérték, hogy elfogadják a szovjet érdekszférát. Így a Kuomintang későbbi veresége sem írta felül a kialakult helyzetet. A szovjetek 1947-ben hozzájárultak a kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány létrehozásához, ami garantálta, hogy a Góbitól délre eső, mongolok lakta területek Kína fennhatósága alatt maradjanak, így a határ menti vitás kérdéseket is tisztázták. Ennek köszönhetően Mao és a kommunista kínai kormányzat is hivatalosan elismerte a független mongol államot,⁴⁸⁷ és 1949-ben a diplomáciai kapcsolatfelvétel is megtörtént a két ország között.⁴⁸⁸

Ahogy fentebb már utaltunk rá, a negyvenes évek közepére egyértelműen Choibalsan lett a szocialista mongol állam vezetője. A sztálini típusú vezérkultusz,⁴⁸⁹ mely személye körül még életében kialakult, nem nélkülözte azokat a példákat, melyeket egyértelműen átvettek a mintaadó országból. 1941-ben szülőföldjét, Mongólia legkeletibb megyéjét, ahol legnagyobb győzelmét aratta a Khalkhin Gol-i ütközetben, Choibalsanról nevezték el. Az aimag (megye) központja szintén felvette a diktátor nevét, melyet a város máig őriz. Miközben ilyen látványos bizonyítékai voltak a személye iránt megnyilvánuló vezérkultusznak, azt sem lehet egyértelműen állítani, hogy Choibalsan minden tekintetben a sztálini minta követője, a szovjet diktátor árnyéka lett volna. Kétségtelen, hogy a pártpolitikai harcok során egyértelműen a szovjet vezetés mellé állt – részben ennek is köszönheti felemelkedését –, ugyanakkor az is érzékelhető, hogy ezt meggyőződésből, és nem egyszerű hatalmi érdekből tette.

Miközben legfőbb kritikussai általában a szovjetek elvtelen kiszolgálóját látták benne, támogatói elsősorban nacionalizmusát hozzák fel „mentségére”. Ahogy Owen Lattimore írja, személyisége jelentősen eltért Sztálinétól. Miközben egyikük egy hatalmas, többnemzetiségű birodalom egyik kisebbségéből származott, és ennek összes frusztrációját magában hordozta, addig a másik egy etnikailag gyakorlatilag homogén állam vezetője volt.⁴⁹⁰ Ennek némileg ellentmond félig dahur származása, amire korábban utaltunk, de nem tudhatjuk, hogy 50 évvel ezelőtt ez az információ elérhető volt-e egy külföldi kutató számára.

Choibalsan volt a legmongolabb mongol, ennek minden előnyével és hátrányával együtt. Megmaradt a mongol hagyományok igazi tisztelőjének, személyében, megnyilvánulásaiban egy „átlagos”, nomád gyökerekkel rendelkező mongol férfi gesztusai köszöntek vissza. Külföldi tanulmányai során és később sem hatott rá érdemben a határon túli – nem mongol – kultúra. Az sem volt érzékelhető, hogy tudatosan követte volna a legfőbb szövetségese körül a Szovjetunióban kiépülő kultusz minden kliséjét. Imádott lovagolni, jól forgatta a mongol íjat, nagy kedvvel vetette bele magát a hagyományos ünnepekbe. A politikán kívüli életét nézve egy klasszikus mongol férfi idealizált képe jelenik meg előttünk, amire korai életrajzírói szívesen rá is erősíthettek.

⁴⁸⁷ BAABAR 1996: 513.

⁴⁸⁸ Az állandó követségek létrehozása egy évvel később történt. BATBAYAR 2006: 300.

⁴⁸⁹ APOR 2006; APOR et al. (eds.) 2005.

⁴⁹⁰ LATTIMORE 1962: 150.

Mélyen gyökerező nacionalizmusát az is jól bizonyítja, hogy nem félt elővenni a pánmongol gondolatot akkor, amikor a legkisebb esély nyílt az eszme, a belső-ázsiai Nagymongol Állam – akár részbeni – megvalósítására. 1945-ben, a második világháború lezárása után – mikor lehetőség mutatkozott arra, hogy Mongólia jogi értelemben is elszakadhasson Kínától –, Choibalsan vetette fel a külső- és belső-mongol területek egyesítésének ötletét. A pánmongolizmus eszméjét a 20. század második évtizedében még a teokratikus mongol állam is zászlajára tűzte, és – akkor japán segítséggel – kísérletet tett a megvalósítására.⁴⁹¹ A pánmongolizmus emlegetése ugyanakkor nem volt teljesen veszélytelen, hiszen szemben állhatott az esetleges szovjet elképzelésekkel, miközben a koncepciók perekben oly gyakran negatív előjellel hivatkozott japán kapcsolatok rossz emlékét is felidézhetette. Choibalsan mégis tett egy próbát, igaz ezeket a terveit nem koronázta siker.

Mint korábban említettük, nem lehet megkérdőjelezni a párton belüli leszámolásokban és a nagy tisztogatásban vállalt szerepét. A korszak tanúi visszaemlékezéseikben mind az 1932-es polgárháború, mind az 1937–1939 közötti véres leszámolások, vallásellenes pogrom idején egyértelműen beszámoltak Choibalsan érintettségéről.⁴⁹² Ugyanakkor meglehetősen sajátos viszony fűzte magához a buddhista valláshoz is. Gyerekként anyja buddhista kolostorba adta, ami egyrészt illeszkedett a mongol buddhizmushoz köthető társadalmi szokásrendszerhez a 20. század eleji Mongóliában. Másrészt az sem kizárható indok, hogy az anyja így próbálta biztosítani a szegény családba született legkisebb gyermek biztos megélhetését. Choibalsan ugyan megszökött a kolostorból, mégsem szakította meg minden kapcsolatát a buddhizmussal. 1921-ben feleségül vett egy Bolortoi nevű nőt, aki nem csak buddhista hívő volt, de varrónőként is a bogd gegeen szolgálatában állt.⁴⁹³ Bár Choibalsan szenvedélyes vadász volt – és életében természetesen nem követte a buddhizmus világiakra vonatkozó előírásait sem –, mégis egy buddhista oltárt is tartott a házában. A nagy tisztogatás éveiben ugyan semmilyen módon nem korlátozta az őrijöngő pusztítást, de korábbi feleségét, Bolortoit és annak akkori szeretőjét, egy tibeti származású férfit igyekezett megóvni a pusztulástól. Kérdés, hogy ezt a lépését mennyire motiválta az egyházhoz való viszonya, és mennyiben játszott közre ebben pusztán egykori feleségével való kapcsolata.

Choibalsan, 1952-ben bekövetkezett haláláig a hatalom egyedüli birtokosaként vezette Mongóliát. Ez az az időszak, mikor személye körül fokozatosan egy sztálini típusi vezérkultusz alakult ki. Megítélése egészen a rendszerváltásig nem változott jelentős mértékben. Az 1956-os XX. szovjet pártkongresszust és a hruscsovi reformokat követő enyhülés ugyan Mongóliában is érezte hatását, de ez kevés volt ahhoz, hogy Choibalsan szerepét érdemben felülvizsgálják az 1920–1930-as évek mongóliai belpolitikai eseményei tekintetében.

Bár Choibalsan határozottan sosem kérdőjelezte meg az északi szomszéd befolylását, egyes gesztusai érzékeltették önállóságát is. Ezek közül a legmeghatározóbb,

⁴⁹¹ SZILÁGYI 2011: 181.

⁴⁹² KONAGAYA 2010: 117–119.

⁴⁹³ ATWOOD 2004: 104.

hogy irányítása alatt Mongólia képes volt elkerülni azt, hogy a Szovjetunió részévé váljon. Bár 1921-től a rendszerváltásig a szovjetek „baráti” és nem egyszer szinte fojtogató szövetségében élt, mégis képes volt megőrizni egyfajta függetlenséget, amit aztán 1990 után az ország egyértelműen kamatoztatni tudott. Choibalsan olyan kisebb kilengéseket is megengedett magának, hogy például 1949-ben nem vett részt Sztálin 70. születésnapjára készített köszöntésén, maga helyett protezsáltját, későbbi utódját, Yumjaagiin Tsedenbalt⁴⁹⁴ küldte a diktátorhoz.

⁴⁹⁴ Yumjaagiin Tsedenbal (1916–1991) 1940–1954, valamint 1958–1984 között a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának főtitkára. A mongol személyi kultusz megtestesítője. A hatalmat Choibalsan 1952-ben bekövetkezett halála után szerezte meg, és egészen Batmönkh 1984-es hatalomra kerüléséig Mongólia egyszemélyi vezetőjének volt tekinthető.

NOMÁDOK A SZOCIALIZMUSBAN. MONGÓLIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

YUMJAAGIIN TSEDENBAL,
A KONSZOLIDÁLT SZEMÉLYI KULTUSZ MEGTESTESÍTŐJE

Choibalsan 1952-ben bekövetkezett halála után Yu. Tsendenbal követte őt a hatalom csúcán. A szocialista egypártrendszer sajátos kiválasztási folyamatának köszönhetően ekkor már nem volt valódi riválisa. Az 1930-as évek elején kezdődött politikai karrierje vezetett odáig, hogy 1952–1974 között mint miniszterelnök követte Choibalsant a mongol állam élén, miközben 1958–1984 között a Mongol Népi Forradalmi Párt főtitkára, illetve 1974–1984 között az állam elnöke is volt.⁴⁹⁵

1916. szeptember 17-én született a nyugat-mongóliai Uvs megyében. Nem a társadalom legjelentősebb etnikai csoportjához, a halhákhoz tartozott, hanem a nyugat-mongol ojrátok egy csoportját alkotó dörböt (*dörvöt*) népességhez. Az első volt azok közül a politikai vezetők közül, akiket tulajdonképpen egész életük a szocialista Mongóliához, illetve a szovjet szövetségeshez kötött. Tanulmányait Irkutszkban, a Pénzügyi és Gazdaságtudományi Intézetben végezte, ahol 1938-ban fejezte be a képzést.

Gyors politikai karrierjét egyrészt szinte a kezdettől mentorának tekintett Choibalsannal való szoros kapcsolatának köszönhette, másrészt annak, hogy az erőfeszítések ellenére kevés olyan fiatal, képzett mongol politikus állt rendelkezésre, aki a szovjet szövetségesek számára is elfogadható és megbízható volt. Tsendenbal 1931-ben lépett be a Mongol Forradalmi Ifjúsági Szövetségbe, és 1938-tól már a Komintern-tanácsadók is felfigyeltek a fiatal politikusra. 1939-ben lépett be a Mongol Népi Forradalmi Pártba, és alig egy évvel később már a Központi Bizottság tagjává is választották. 1939 novemberében csatlakozhatott Choibalsanhoz, aki Sztálin meghívására Moszkvába utazott. Bár a szovjet vezető csak 1940. január 3-án fogadta őket, a gesztus egyértelművé tette, hogy a szovjet vezetés kettőjüket tekinti Mongólia meghatározó vezetőinek. E pozíció mongolok általi elismerése sem váratott sokat magára: az MNFP tizedik kongresszusa, amely 1940. március 20. és április 5. között ülésezett, meg is választotta Tsendenbalt a Központi Bizottság főtitkárának.⁴⁹⁶ Ne feledjük, ez gyakorlatilag egy évvel azután történt, hogy a nagy tisztogatás során Choibalsan véglegesen leszámolt politikai riválisaival, így pártfogoltjának ilyen magas pozícióba helyezése, előrevetítette a későbbi utódlás kérdését is.

⁴⁹⁵ SANDERS 1974: 971.

⁴⁹⁶ DILLION 2020: 106.

16. kép A Mongol Forradalmi Ifjúsági Szövetség ünnepi lobogója. Közepén vörös csillaggal és szvasztikával (1930-as évek. Forrás: Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet.)

Tsedenbal a masszív személyi kultuszt kiépítő mentora helyébe lépett, így bizonyos értelemben örökölte az egyszemélyi vezetéssel szemben kialakult bírálatokat is. Hatalmát azonban sikerült úgy stabilizálnia, hogy ezek a bírálatok soha nem érték el a kritikus mértéket vele kapcsolatban. A brutális diktatúrát létrehozó Choibalsannal szemben, a Tsedenbal nevével fémjelzett korszak jóval konszolidáltabb időszaka volt a 20. századi mongol történelemnek, mint az 1921-es forradalmat követő két és fél évtized. Az új vezető jól kezelte a sztálini kormányzati módszerekkel szemben kialakult hazai kritikákat, és képes volt reagálni az SZKP 1956-os huszadik kongresszusa utáni desztalinizáció jelentette kihívásokra, az ekkor megfogalmazódó szovjet bírálatokra is. Ennek érdekében sikeresen fenntartotta a párton belüli hierarchiát, továbbá folyamatosan ellenőrizte a fősodortól eltérő politikai elképzeléseket vallókat a politikai és közéletben egyaránt.

A másként gondolkodókkal szemben rendszeresen megfogalmazott bírálatok visszatérő eleme volt a „túlzott” nacionalizmus vádja. Akár a párton belüli – tényleges csoporttá szerveződni nem képes – „ellenzékiet”, akár a tudományos és kulturális közélet szereplőit nézzük, a „mongol érdekek” túlzott hangsúlyozása, a mongol kulturális és történeti hagyomány egyes elemeinek megjelenítése, rendszeresen ellenintézkedéseket eredményezett a párt részéről.

Az 1956–1964 között eltelt nyolc évben a mongol pártvezetés és a Politikai Bizottság számos tagját távolították el a hatalom közeléből, elsősorban a fenti okokra hivatkozva.⁴⁹⁷ A konfliktus a politikai mellett gazdasági okokra is visszavezethető volt, hiszen nem mindenki értett egyet azzal az irányvonallal, amit a központi kormányzat képviselt, és amely szinte kizárólag a Szovjetunió támogatásaira, illetve a KGST-n belül meghatározott együttműködésekre számított a Mongol Népköztársaság gazdaságának fejlesztése területén.

Tsedenbalt sajátos rokonai kapcsolatok kötötték a szovjet vezetéshez, így nem csak politikai értelemben volt jól beágyazott a szomszédos állam legfelsőbb köreibbe. Felesége, Anasztazia Ivanova Filatova (1920–2001) nem csupán orosz volt, de családi

⁴⁹⁷ BATBAYAR 2018: 424–426.

kapcsolatai révén közel állt Leonyid Iljics Brezsnyevhez (1906–1982), aki 1964-től haláláig az SZKP főtitkáraként irányította az országot. Bizonyos értelemben ezt a kapcsolatot tekinthetjük egyfajta jelképeként is a Mongol Népköztársaság és a Szovjetunió között létrejött szövetségnek. A Tsedenbal-korszakban Mongólia hűséges szatellitállama volt északi szomszédjának. Az ott megfogalmazott gazdasági, politikai döntéseket soha nem kérdőjelezték meg, a nemzetközi politikai színtéren is együtt, a szovjetek által kijelölt vektorok mentén mozogtak, legyen szó a mongol–kínai kapcsolatokról vagy a szélesebb nemzetközi együttműködésekről. A jelentősebb problémáktól mentes kapcsolat köszönhető volt annak is, hogy a szocialista rendszer Mongóliában nem került szembe olyan kihívásokkal, mint a keleti blokk más országaiban (1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában) –, vagy akár a kelet-ázsiai térségben (például a koreai háború), és így Ulánbátor mindig készségesen visszhangozta Moszkva álláspontját a vitás kérdésekben.

17. kép Yu. Tsedenbal (É. n. Forrás: Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet.)

Tsedenbal legitimációját azonban nemcsak elődjéhez, vagy a legközelebbi szövetséges állam vezetéséhez fűződő szoros kapcsolata biztosította. Politikai vezetőként képes volt a mongol társadalom számára fontos kérdések és a politikai elvárások között úgy egyensúlyozni, hogy a két egymással szemben álló oldal is elégedett lehessen. Kijelenthetjük, hogy a mongol társadalomban is jelen volt az a hatalom birtokosa irányában megnyilvánuló vezetőtisztelet, melynek jelenlétére hivatkozni szoktak a szovjet típusú vezérkultuszok kialakulásának egyik mozgatójaként.⁴⁹⁸ A mongol történeti hagyományban is megfigyelhető jelenség a 20. század elején sajátos módon a szakrális hagyománnyal is összekapcsolódott, hisz akkor a mongol buddhizmus főláma, a 8. bogd gegeen volt a mongolok szinte megfellebbezhetetlen tekintélyű vezetője. Ugyanakkor ennek a „vezértiszteletnek” voltak világi előképei is. A korai nomád társadal-

makban a létrejövő törzsszövetséget alapvetően a *sanjü* (*shanyu*), *kagán*, *kán*, tehát a központi hatalom irányában megnyilvánuló feltétlen engedelmesség tartotta össze. Abban a pillanatban, amint ez bármely okból meggyengült, megindult a szövetség összeomlásáig vezető erjedési folyamat. Ezt a pozíciót „örökölte”, vívta ki Dzsingisz kán is a birodalom alapításakor, s e vezető szerepét erősítette a köré épülő, szakrális elemeket is tartalmazó történeti hagyomány. Tsedenbal nemcsak az előd köré épített személyi kultuszt volt képes saját képére formálni, de jól bánt a mongol történelem emblematisz szereplői felé megnyilvánuló, a nemzeti identitást gyakorlatilag mindvégig meghatározó jelenségek, személyek

⁴⁹⁸ KUNT 2009: 289.

irányában megmutatkozó tisztelettel is. A szocialista korszak nem kedvezett ezen egyedi – az internacionalista szovjet ideológiai környezetben gyakran nacionalistának, reakciónak titulált – nemzeti tulajdonjegyek hangsúlyozásának, de Tsedenbal képes volt ezeket az ellentmondásokat kezelni. Ebben a korszakban emeltek szobrot Dzsingisz kánnak, akinek Tsedenbal nem csak államszervezői, de politikai, külpolitikai tehetségét is elismerte.⁴⁹⁹ Ez a szovjet korszakban bűvő patakként azért jelen lévő nemzeti identitás számára fontos megnyilvánulás volt. Hogy ez a politikai kapcsolatok tekintetében mennyire ingoványos terület volt, azt jól példázta a mongol államalapítója, Dzsingisz kán születésének 800. évfordulójára szervezett megemlékezésekkel szembeni szovjet kritika. A moszkvai kormányzat keményen bírálta a mongol megemlékezéseket, amelyek szerintük Dzsingisz idealizált képét jelenítették meg és relativizálták a mongol birodalom alapításával kapcsolatos kegyetlenségeket, az alávetett népek által elszenvedett „mongol iga” következményeit.⁵⁰⁰

Hasonlóan pozitív kép alakult ki Tsedenbalról a bogd geegen, illetve általában a mongol buddhista kolostori rendszer egyfajta rehabilitációja kapcsán is, melynek jeleként múzeummal nyilvánították a 8. főláma palotáját. Szintén aktívan részt vett a Choibalsan-korszak leszámolásaiban koholt vádak alapján kivégzett mongol politikusok rehabilitálásában az 1950-es, 1960-as években, és nevéhez fűződik annak a törvényjavaslatnak a benyújtása, amely megakadályozta hasonló eljárások lefolytatását. Tevékenyen részt vett az új népköztársasági alkotmány létrehozásában is, amelynek ugyan közvetlen mintájául a Szovjetunió szocialista alkotmánya szolgált – és ami rögzíti az MNFP hatalmát –, de egyes elemeiben olyan alapértékeket is megfogalmazott, amelyekre az 1990 után létrejövő többpártrendszer demokratikus alkotmányának fontos előzményeiként is tekintenek.

Az ország egyszemélyi vezetőjeként nemcsak a pozíció által nyújtott kiváltságokat birtokolta, de az apparátus figyelmet szentelt annak mindennapi reprezentációjára is. Ez egyrészt fontos propagandaeszközt is jelentett, amelynek rendszeresen visszatérő elemei között szerepelt „a Szovjetunió harcostársa”, „Mongólia jövőjének építője”, „békeharcos” stb. megnevezés.⁵⁰¹ Egyúttal ezek az állandó jelzők a közvélemény számára egyfajta sajátos, a párt politikai céljaival, irányvonalával, terveivel kapcsolatos közvetett iránymutatást is jelentettek.

Tsedenbal „uralkodásának” időszaka a szocialista gazdasági fejlesztés, a felülről irányított modernizáció és az ország nemzetközi elfogadtatásának korszaka volt. Az 1950-es évektől kezdődően, a szocialista keleti blokk és a Szovjetunió szövetségi rendszerének létrehozásával párhuzamosan zajlott az immár Kína által is elismert, de jure független Mongol Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak kiépítése. Ennek távlatait alapvetően határozta meg a második világháború után kialakuló kétpólusú világrend, ugyanakkor ez annyiban segítséget is nyújtott a mongoloknak,

⁴⁹⁹ TÜDEV – JAMBALSUREN 2016.

⁵⁰⁰ DILLION 2020: 110.

⁵⁰¹ SANDERS 1974: 974.

hogy egy jól meghatározott közegben, az azt vezető nagyhatalom támogatásával építhették ki nemzetközi együttműködésük rendszerét.

A korszak másik hangsúlyos feladata a gazdaság szocialista átalakítása, a modernizáció volt. Az 1921-es forradalom után az erőszakos kollektivizálással a gazdaság helyzetén csak rontottak, ami a vissza-visszatérő társadalmi elégedetlenség, az állami fennhatósággal, állami tulajdonnal szemben kialakuló bizalmatlanság kialakulását eredményezte. A második világháború időszakában a helyzet alig javult, hiszen a legfőbb partner képtelen volt megfelelő támogatást nyújtani, a gazdaság modernizációja stagnált. Így a feladat végrehajtása döntően az 1950-es évekre maradt. Ezzel párhuzamosan zajlott az urbanizáció és a kultúra szervezett átalakítása is, amelynek alapját a szocialista eszmerendszer jelentette. A lakosság városokba, ipari központokba telepítésével akarták kialakítani a szocializmus idealizált társadalmát. Ez a folyamat a korai időszakban jelentős traumát okozott, csak fokozatosan alakult ki egy városi népesség, amely hozzászokott az új környezethez, részben elszakadt nomád hagyományaitól és önálló társadalmi csoportként kezdett működni.

Tsedenbal hatalmának utolsó évtizede a geopolitikai környezet átalakulásának időszaka volt. Bár a párt vezető szerepét senki nem kérdőjelezte meg, a nemzetközi környezet változása, a szovjet–kínai viszony megromlása, az elhidegülés, a Kína és az Egyesült Államok között létrejött „ping-pong diplomácia” időszaka, új kihívások elé állította a mongolokat is. Tsedenbal ekkor már gyengülni látszott, és megjelent új vetélytársa is, aki egy évtized múlva az állam vezetését is átvette tőle. Két évvel Jamsrangiin Sambuu⁵⁰² elnök 1972 májusában bekövetkezett halála után, 1974. június 11-én Tsedenbal lemondott a Mongol Népköztársaság Miniszter-tanácsának elnöki pozíciójáról,⁵⁰³ és a Nagy Népi Hurál Elnökségének elnöke lett. Ezt a pozíciót birtokolta a tíz évvel későbbi – nem önkéntes – visszavonulásáig. Az már 1974-ben is látszott, hogy az MNFP legfelsőbb vezetésében megindult egyfajta átrendeződés, generációváltás.⁵⁰⁴ Az új politikai hangulatot, a közelgő „örsgévváltást” jelezte az is, hogy az 1974. június 12-én hivatalba lépett Politikai Bizottság tagjai közül immár öten voltak olyanok, akik az 1970-es évek elején lettek a politikai felsővezetés tagjai. Az addigi egyszemélyi vezető legfőbb kihívója az akkor 48 éves, Szovjetunióban tanult gazdasági szakember, Jambiiin Batmönkh (1926–1997) volt, aki 10 évvel később vette át a teljes hatalmat elődjétől. Az 1974-es pozícióváltás után Tsedenbal

⁵⁰² Jamsrangiin Sambuu (1985–1972). Pásztorcsaládban született a mai Töv aimag területén. Már 1922-ben csatlakozott a Mongol Néppárthoz, dolgozott a Pénzügyminisztériumban, és vezetett regionális adminisztrációs hivatalt Ömnögov’ aimagban. 1937-ben nevezték ki moszkvai nagykövetnek, ahol 1946-ig szolgált. Utána a Külügyminisztériumban dolgozott, majd 1951–1953 között nagykövet volt a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban. 1954-ben lett az MNFP Központi Bizottsága és a Politikai Bizottság tagja, júliustól töltötte be az elnöki pozíciót, amit 1972. május 21-én bekövetkezett haláláig birtokolt. SANDERS 1996: 175–176.

⁵⁰³ SANDERS 1974: 971.

⁵⁰⁴ Tsedenbal 1940-ben lett a Központi Bizottság tagja, 1952-től Choibalsan közvetlen örököse, és ez a pozícióváltás inkább tűnt „felfelé bukásnak”, mint előrelépésnek.

ugyan névleg megőrizte hatalmát, de pozíciója érezhetően meggyengült. Brezsnyev 1982-es halála, és közvetlen utódainak rövid regnálása már Tsedenbal hatalmának végóráival esett egybe.

A SZOCIALISTA MONGÓLIA: TÁRSADALOM, GAZDASÁG, KULTÚRA

A mongol forradalom győzelme után az 1920-as évektől kezdődően egy markáns, felülről irányított és a szovjetek által ellenőrzött folyamat indult el, amelynek célja a mongol társadalom tervszerű és tudatos átalakítása volt. A bolsevik ideológia jegyében megkezdtek a régi kiváltságos rétegek háttérbe szorítását – valójában inkább elpusztítását –, és ezzel párhuzamosan egy új társadalmi szerkezet kialakítását egy sajátos, tudatosan épített és strukturált új vezető elit irányítása alatt. Ez az elit pedig kizárólagosan ahhoz a Mongol Népi Forradalmi Párthoz kötődött, amely az új politikai elvekhez igazodva, az alkotmányban is rögzített módon vált az egyetlen politikai párttá Mongóliában.

1924-ig, a mongol főláma haláláig az új kormányzat csak apró lépésekben haladhatott, hiszen 1921-ben még maguk a forradalmárok is céljaik között emlegették a vallás – és vezetőjének – védelmét, nem fordulhattak azonnal teljes erejükkel a korábbi rendszer ellen. A mongol buddhizmus vezetője, illetve az általa képviselt kolostori hierarchia ekkor – mint erről korábban már szó esett – még komoly ellensúlyt jelentett a bolsevik törekvésekkel szemben. Nem elsősorban azért, mert 1911–1919 között a bogd gegeen világi uralkodóként vezette az országot, sokkal inkább a korábbi évszázadok hagyományain alapuló tekintélye miatt. Az 1920-as évek közepén, utolsó harmadában a jelentős adminisztratív, kormányzati pozíciók közül többet még lámák, vagy korábbi világi előkelők birtokoltak. A mandzsu korban a mongol terület khoshuu-it a születési előjogokkal rendelkező *taijok* vezették,⁵⁰⁵ ők voltak a világi előkelő réteg reprezentánsai, akiket a bolsevik propaganda a *khar* („fekete”) *feudal* jelzővel bélyegzett meg. A kolostori hierarchia képviselői, a vezető lámák lettek a *shar* („sárga”) *feudal* csoport tagjai, és az 1930-as évek elejétől e két csoport vált az új rendszer első számú célpontjává. A bogd gegeen 1924 májusában bekövetkezett halálával a lámák és a „régí rend” képviselői elvesztették a korábbi korszak emblemikus vezetőjét, az Ikh Sav’ terület – a mongol buddhizmus egyetlen közigazgatási egységbe szerveződő területe – pedig az urát. Az új alkotmány elfogadásával, illetve a Mongol Népköztársaság kikiáltásával, kezdetét vehette az a program, amely bizonyos tekintetben egyedülálló a század közepére létrejött szovjet szövetségi rendszeren belül is.

⁵⁰⁵ Ahogyan Atwood fogalmaz, a „születési arisztokrácia”, azaz Dzsingisz kán leszármazottai számítottak a „mongol nemzet” teljes jogú tagjainak. Az alávettetteknek elméletben nem is lehetett közös származása az előkelőkkel, így ők kiszorultak e fogalmi körből. ATWOOD 2004: 507.

Az 1921-es mongóliai forradalomtól a szovjet befolyás végéig tartó, csaknem hét évtized alatt szovjet ellenőrzéssel, a korai szakaszban a Komintern közreműködésével, a mongol társadalom jelentős átformálására tettek kísérletet, ami együtt járt az életvilág átalakulásával, a kultúra átformálásával egyaránt. A korábbi történeti munkák itt elsősorban az új politikai rendszer ideológiai hátterét említették e törekvések legfőbb mozgatórugójaként, azonban itt más tényezők is szerepet játszhattak. A szovjet befolyás mongóliai kiépítésének tekintetében is megállja a helyét az a közép-kelet-európai területek megszállása, belső viszonyainak mesterséges átalakítása, átszervezése kapcsán alkalmazott posztkolonialista megközelítés, ami különböző függőségi kapcsolatokat hozott létre a Szovjetunió és Mongólia között.⁵⁰⁶ A térségben az 1920-as évek második felétől felgyorsult társadalmi átalakulás összekapcsolódott egyfajta modernizációval, részleges urbanizációval is, amelynek célja a régi, elavult feudális jellegű struktúrák lebontása, és egy új, modern – szocialista – gazdasági és társadalmi környezet kialakítása volt. A 70 éves mongóliai társadalomtervezési projektet a szovjetek által vezetett modernizációs és fejlesztési törekvés hajtotta. Az a civilizációs küldetés, hogy Mongóliát elmozdítsák „elmaradott”, „feudális” múltjából, amikor a nomád társadalmat egyrészt a születési jogokkal rendelkező előkelői réteg és a mandzsu adminisztráció által oktrojált közigazgatási rendszer, másrészt a buddhista hierarchia irányította, és átstrukturálják azt egy szabványosított, adminisztratíván szervezett, egyszerűsített és kodifikált rendszerbe.⁵⁰⁷

Ezt a célt részben adminisztratív eszközökkel kívánták elérni, részben pedig a párton belül is zajló, az új mongol állam életének irányát meghatározó politikai csatározások során jelölték ki. Az már a forradalom győzelmét követő időszakban nyilvánvalóvá vált, hogy a mozgalom vezetői közül sem mindenki értett egyet a szoros szovjet szövetség kialakításának gondolatával. Ez is bizonyítja, hogy az új mongol kormányzati struktúrában is voltak olyanok, akik – politikai értelemben – jelentősebb távolságot kívántak tartani az északi szomszédtól, akiket egyfajta „vörös imperialistáknak” bélyegeztek.⁵⁰⁸ Ezeket a más politikai perspektívában gondolkodókat azonban rendre utolérte az „ellenforradalmi összeesküvés” vádja, ami általában nemcsak politikai karrierjük, de életük végét is jelentette. Ilyen volt a Bodoó és társai elleni per 1922-ben, Soliin Danzan elítélése és kivégzése 1924-ben, a Lhümbe-ügy és gyakorlatilag az egész „nagy tisztogatás”. A hasonló elven működő politikai leszámolások szinte folyamatosak voltak 1922-től egészen a „nagy tisztogatás” végéig, egyértelművé téve, hogy nem maradhatott fent olyan

⁵⁰⁶ A téma összefoglalását adja Borbély Sándor Böröcz József alapján, aki a következő négy aspektust emelte ki: „1. az egyenlőtlen gazdasági csere- és elosztási rendszerek létrehozását, 2. a megszállt területek kulturális gyarmatosítását, 3. az állami bürokratikus-hatalmi intézmények exportálását, 4. valamint a geopolitikai expanziót – emeli ki, mint a birodalmi centrum és a periferikus területek között kialakuló függőségi viszonyok legfontosabb jellemzőit”. BORBÉLY 2016: 187–188.

⁵⁰⁷ MYADAR 2017a: 9; A Szovjetunió keretein belül a burjátok – mint egykori nomádok – által lakott területen lezajlott modernizációval kapcsolatban részletesen lásd: CHAKARS 2014.

⁵⁰⁸ BAWDEN 1968: 273.

politikai alternatíva, ami a szovjetek iránti teljes elkötelezettséget kétségbe vonja. Ez megteremtette a politikai alapját annak, hogy a szovjetek által elmaradottnak tekintett mongol társadalmat milyen prioritások mentén alakítsák át.

Az állam több országos programot hajtott végre annak érdekében, hogy a mongol társadalmat az előző rendszertől elszakítsa. A régi társadalmi struktúrák lebontásában az első határozott lépés a *khamjlga* (szolgalmi) rendszer megszüntetése volt 1922-ben. A feudális előjogok, a külföldi cégekkel szembeni tartozások eltörlése, a *shav'* különleges legeltetési jogainak korlátozása, határozottan javította a korábbi alávetett réteg, az aratok helyzetét. Az egykori kiváltságosok kezében lévő vagyon kisajátítása az 1920-as évek közepén kezdődött, igazi lendületet azonban az évtized végén kapott. 1928-ban az összes állatállomány 13%-a volt még a kezükben, ez az arány a következő évtized elejére 4,5%-ra csökkent.⁵⁰⁹

A kisajátítások második jelentős hulláma a kolostori kincstárak (*jas*) felszámolására indított kampány volt. Az 1930-as évek elején Mongóliában még csaknem 800 kolostor és – a korábbi években velük szemben hozott intézkedések ellenére – majdnem 80 000 láma volt, illetve több mint 7 700 kolostori kincstár. Az ezek felszámolására a kollektivizálás újabb lépcsőjeként indított kormányzati program számukat 1932-re 2 700 körülire csökkentette.⁵¹⁰ Ahogyan a vonatkozó fejezetben láttuk, ezeknek az intézkedéseknek a kormányzat, és általában a mongol gazdaság szempontjából is inkább negatív következményei voltak. A gazdasági helyzet drámaian romlott, a nagyobb állatállománnyal rendelkező pásztorok inkább lemondtak a szaporulatról, vagy felélték állataikat, hogy elkerüljék a – Magyarországon is ismert – rendszerellenessé (kulákká) minősítés vádját, valamint a magasabb adókat. A kollektivizálás miatt elkobzott „közös” állatállományt nem gondozták.⁵¹¹ A folyamat így ugyan politikai célját elérte, és a korábbi kiváltságosok gazdasági bázisát megszüntette, de az állam nem tudott élni a lehetőséggel. A kampány így az 1932-es lámalázadáshoz, és egy gyakorlatilag majdnem polgárháborút eredményező elégedetlenségi mozgalomhoz vezetett, vezetőit pedig hamarosan a „baloldali elhajlás” vádja érte.

Miközben ezek a modernizációnak nevezett folyamatok a mongol társadalom egy jelentős részét emancipálták, komoly gazdasági károkat is okoztak. Az új, egyenlő, osztály nélküli társadalom eléréséért tett lépések épp a mongol társadalom azon rétegei ellen irányultak, amelyek a jelentősebb gazdasági erőforrások birtokában voltak, az új elképzeléseket pedig nem sikerült hatékonyan működtetni. Ebben komoly szerepet játszott az is, hogy a mongol nomád, aki gyakorlatilag együtt él állataival, nehezen tudta azokat a közösség tulajdonaként „elképzelni”. A hatékonyan gazdálkodó, gyarapodó pásztorok ebben a rendszerben hamar a társadalom periferiájára szorultak, osztályidegennek bélyegezték őket, akiknek „bűncselekménye” az erőforrások – az állatállomány – magántulajdonként való kezelése volt. Az így vizsgálat alá vont társadalmi csoport megbüntetése a nagy politikai

⁵⁰⁹ MYADAR 2017a: 12; SANDERS 1987: 34.

⁵¹⁰ SANDERS 1987: 34.

⁵¹¹ BAWDEN 1968: 312.

leszámolásokkal párhuzamosan zajlott. A „nagy tisztogatás” után, az 1940-es évek elejére a régi mongol kiváltságos réteget mint társadalmi csoportot lényegében felszámolták, és a kolostori kincstárak rendszere is megszűnt.⁵¹²

Az erőszakos kollektivizálás kudarca után 1932–1934 között bevezetett „új fordulat” –politika immár kevésbé drasztikus eszközöket használt. Leállították az erőszakos szekularizációt – ennek következtében ismét tízezrek tértek vissza a kolostorokba –, miközben új törvényt alkottak a jasok adóztatásáról. A magántulajdon – elsősorban a pásztorok megélhetését biztosító állatállományra vonatkozó – részleges elismerése alapján újjászervezett rendszer végül a gazdasági helyzet javulását, a társadalmi feszültség enyhülését hozta. Az erőltetett kollektivizálás kudarcot vallott, az első öt éves terv összeomlását, a gazdasági fejlődés megtorpanását hozta. Az a politikai elképzelés, amely a gazdasági érdekeket alárendelte a társadalmi struktúra drasztikus átalakításának, megbukott.⁵¹³ Ugyanakkor az osztályharc, mint cél az évek során a propaganda hatékony eszközévé, és a kormányzat fontos indokává vált olyan kampányok lebonyolítása során, mint az államosítás, a jas-kampány vagy a kollektivizálás. Ezen keresztül fogalmazhatták meg azokat az emancipációs narratívákat, amelyek szükségesek voltak ezen ellentmondásos és rövidtávon jellemzően kudarcos folyamatok lebonyolításához.⁵¹⁴ Ezek a kampányok elérték – politikai – céljaikat, mindeközben a tetemes gazdasági károk mellett jelentős emberáldozatot is követeltek. Bár pontos adatok valószínűleg sohasem fognak rendelkezésünkre állni, az kijelenthető, hogy a 20. század negyvenes éveire a politikai leszámolások legalább 100 000 áldozatot követeltek, elpusztítva a nagyjából egymillió főt számláló mongol lakosság tíz százalékát.⁵¹⁵

A mongol társadalom szocialista átalakítása nemcsak a régi társadalmi csoportok felszámolásával járt, de olyan új rétegek kialakításával is, amelyek a hagyományos nomád társadalomtól teljesen idegenek voltak. Bár a mai Mongólia területén már évszázadokkal korábban voltak erősített települések, amik a nomádok által lakott pusztán a városias környezet, az urbanizáció előfutárai voltak, ezek elsősorban csak a kivételeket jelentették a hagyományos életmódot folytató nomádok környezetében. A 20. század elejéig elsősorban a kolostorok és azok környéke, a bogd gegeen székhelye, Ikh Khüree (Ulánbátor elődje), illetve a jellemzően kínai – később orosz – kereskedői központok, Maimachen, Uliastai képviselték a legfontosabb településeket, városias központokat. A feudális mongol társadalom és a hagyományos életmód nem is lehetett volna messzebb a kapitalista, ipari társadalomtól, így gyakorlatilag az a társadalmi osztály sem jött létre, amelyik a forradalom és a szocializmus építésének eszköze lehetett volna. Ez volt az oka annak, hogy az 1921-es forradalom után csak fokozatosan, a szovjet tanácsadók, illetve a Komintern hathatós politikai iránymutatásának köszönhetően alakult ki Mongóliában az a társadalomra vonatkozó szocialista narratíva, ami a későbbi

⁵¹² BAWDEN 1968: 301.

⁵¹³ BAWDEN 1968: 379.

⁵¹⁴ MYADAR 2017a: 13.

⁵¹⁵ MYADAR 2017a: 16.

állami propagandát jellemezte. A szovjeteknek úgy kellett Mongóliában szocialista forradalmat szervezniük, hogy ennek társadalmi bázisa gyakorlatilag nem létezett. Nem véletlen, hogy a forradalom szovjet korszakban használt narratívája – a fejlődésről, a modern társadalomról, a vallásról – csak hosszú évek alatt alakult ki annak ellenére is, hogy 1924-ben a Mongol Népköztársaság létrejöttével – de jure – ez az ország lett a világ második szocialista állama.

Ahhoz azonban, hogy ezt az alkotmányban rögzített tényt a társadalom jellegében is tükrözze, létre kellett hozni azt a városi népességet, a „dolgozó proletariátust”, amely a szocialista társadalom alapját jelentette. Az 1930-as évektől az új társadalmi osztály kialakításának bázisát a szekularizálódott lámák, a nomád állattenyésztést különböző okból elhagyó pásztorok, az egykori aratok, és a korábbi nomád társadalomban is jelenlévő kézművesek szűk csoportja jelentette. A szovjet–mongol gazdasági és oktatási együttműködéseknek köszönhetően többen a Szovjetunióban kaptak képzést, nemcsak az újonnan alapított üzemekben végzett feladataik tekintetében, de ideológiai téren is. Ilyen ipari üzemek legkorábban a fővárosban jöttek létre, és alapvetően az állattenyésztéshez kapcsolódva élelmiszert és könnyűipari termékeket állítottak elő.⁵¹⁶

18. kép Ulánbátor, Inkh taivanii gudamj „Béke sugárút”
(1967. Forrás: Fortepan, Inkei Péter.)

Mongóliában tehát egy új, „proletár” osztály megteremtésére volt szükség, amely azután a társadalmi változások alapját és hajtóerejét adhatta, és tulajdonképp a szocialista elképzelés szerinti modernitás felé vezette az országot. A szükséges proletariátus létrehozása érdekében a pásztorok a szovjetek végső soron gyarmatosító

⁵¹⁶ SANDERS 1986: 36.

vállalkozásának természetes célpontjaivá váltak.⁵¹⁷ Hagyományos körülményeiket, életmódjukat hátrahagyva költöztek a városokba, ahol különböző kollektívákban és gyárakban dolgoztak, utóbbiak hamarosan megjelentek az egész országban, sőt a század 1960-as éveitől megindult az új városok építése is,⁵¹⁸ amelyek a kiépülő mongol szocialista ipar központjai lettek. Mivel Mongóliában a forradalom előtt nem volt számottevő ipari szektor, a proletariátus mint osztály megszervezése nem volt egyszerű feladat. A munkások gyakorlatilag az ipari üzemekkel együtt „építették” saját társadalmi közegüket is. Az új társadalmi csoport kiemelt szerepet játszott az MNFP társadalmiasításában is, politikai szerepük növekedésének súlyát jól jelzi, hogy az 1940-es évekre elérte – egyes számítások szerint jóval meghaladta – az 5%-ot,⁵¹⁹ ami a hivatali dolgozók, pártfunkcionáriusok 41,2%-os arányával kiegészülve már a tagság nagyjából felét adta. 1969-ben a munkások, illetve családjaik összesen már hozzávetőleg a teljes mongol népesség egyharmadát, 36,3%-át tették ki.⁵²⁰

19. kép Tevével költöző nomádok (1969. Forrás: Fortepan, Bagi Róbert.)

⁵¹⁷ MYADAR 2017a: 16.

⁵¹⁸ Darkhan 1961; Erdenet 1974.

⁵¹⁹ Morozova az 1948-as párttagok között 4,7%-ra teszi a munkások arányát, Sanders viszont 7,6%-ot említ. MOROZOVA 2009: 121; SANDERS 1986: 36.

⁵²⁰ SANDERS 1986: 37–38.

20. kép Vidéki nomádok (1969. Forrás: Fortepan, Bagi Gábor.)

Az előző korszakhoz köthető társadalmi elit háttérbe szorítása, pozícióik gyengítése és a régi rendszertől elszakadni képes új mongol társadalom kialakítása során az oktatás meg-, illetve újjászervezése, valamint az új kultúra „kialakítása” is fontos eszköze volt a hatalomnak. A mongol társadalom minél inkább hasonlított a mintaadó szovjethez, annál távolabb került hagyományos kultúrájától, és az új kormányzat – jellemzően az elhibázott kollektivizálási kampányok után – jelentős erőforrásokat mozgósított a nomád gazdálkodás, az állattenyésztési ágazat fenntartására, a pásztorok pedig egyre jobban kötődtek az új struktúrájú adminisztratív bürokráciához. Ez egyrészt az MNFP vidéki szervezeti hálózatának kiépítése miatt alakult így, másrészt a szövetkezeti rendszer óvatosabb, de fokozatos kiterjesztése révén. A kollektivizálás egyébként is fontos eszköze volt annak, hogy a mongol nomád társadalmat jól áttekinthető adminisztratív rendszerbe szervezze az új hatalom. A korábbi magángazdaságok és a kolostori birtokok felszámolásával a termelékenység is növelni akarták, de mint láttuk, ennek épp ellenkező hatása volt. Nagy állami gazdaságokat (*sangiin aj akhui*), állattartó kollektívákat (*negdel*) hoztak létre, és ezekhez rendelték az egyes pásztorcsaládokat a közigazgatási rendszer kereteit – jellemzően a *sumok* szintjén – figyelembe véve. Ezek a kollektívák a gazdaságirányítás központosítása mellett az egységes, egyenlő szocialista társadalom kialakítását, valamint a vagyonkiegyenlítést is segítették, hiszen a nomád körülmények között a vagyon alapja az állatállomány.⁵²¹ A negdelek brigádokra oszlottak, ezek eleme volt maga a gazdálkodó pásztorcsalád. Így tehát, miközben a vagyoni különbségeket eltüntették, létrehoztak egy olyan gazdálkodó szervezetet, ami a családok számára biztosította az alapvető gazdasági infrastruktúrát

⁵²¹ SUTTON-SMITH 2017: 9.

– állatorvosi ellátást, takarmányt, eszközöket – és társadalmi szolgáltatásokat – egészségügy, nyugdíj, oktatás – is. A kollektivizálás csúcspontján a negyedelek száma megközelítette a háromszázat.⁵²²

21. kép Choibalsan szobra a mongol állami egyetem előtt (2023. A szerző felvétele.)

Ugyanakkor megkezdődött a vidéki bentlakásos iskolák rendszerének kialakítása is. Az állam ezeken keresztül is megpróbálta elérni a pásztorokat, így az intézmények a társadalmi átalakítás és a (szocialista) modernizáció színtereiként is funkcionáltak, ahol a gyerekek az alapfokú oktatás mellett a szocialista ideológiából is ízelítőt kaptak. Az alapfokú iskolák hálózatának kiépítése mellett megkezdődött a magasabb oktatási intézmények kialakítása is. 1942-ben alapították meg Mongólia első felsőoktatási intézményét, az akkor Choibalsanról elnevezett Mongol Állami Egyetemet.⁵²³ Ezek a lépések szervesen illeszkedtek abba a folyamatba, melynek keretében a kormányzat a kultúra minden területén offenzívát indított a korábbi elitnek szerepének háttérbe szorítása érdekében. Az előző korszakban az oktatás hagyományos színterei a kolostoriskolák (*datsan*) voltak, ahol a fiatal szerzetesek buddhista képzésben részesültek. Ennek következtében a műveltség, illetve az értelmiségi réteg alapvetően a mongol buddhista valláshoz és kolostori rendszerhez kapcsolódott, ami a szocialista kormányzat számára elfogadhatatlan volt.

⁵²² ENDICOTT 2012: 71.

⁵²³ <https://www.num.edu.mn/> (utolsó megtekintés: 2022. 07. 06.)

22. kép O. Jam'yan gün, a Mongol Tudományos Akadémia elődjének tekintett *Sudar bichgiin khüreeen* („Könyvek és Írások Akadémiája”)⁵²⁴ vezetője (É. n. Forrás: Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet.)

A nagy tisztogatás után a régi kulturális hagyománnyal való szakítás következő lépése volt, hogy az 1940-es évek elején a szovjetek rávették a mongolokat arra, hogy a Dzsingisz rendelkezései alapján bevezetett ujgur-mongol írást feladva, a cirill abc-t vezessék be a modern mongol nyelv leírására. Bár ez az írásrendszer sem volt maradéktalanul alkalmas a mongol nyelv lejegyzésére, az MNFP KB és a Minisztertanács 1941 márciusában hozott rendelkezése értelmében bevezetése megtörtént.⁵²⁵ A lépés szimbolikus jelentőséggel bírt a *szangha* (a buddhista gyülekezet) visszaszorítása, eltüntetése, és a korábban a magas műveltséget jelentő buddhista edukációs rendszerrel való szakítás tekintetében is. Az 1940-es évek közepétől a rendszerváltásig gyakorlatilag a szocialista oktatási rendszer egyeduralma volt jellemző, ami az 1990-es évek vallási újjáéledése során az újjáalakult buddhista kolostorokat is nehéz helyzetbe hozta. A régi mongol kulturális emlékeket, az irodalmat nem tanították az iskolákban, a műtárgyakat⁵²⁶ – a szakrális tárgyakat már a nagy tisztogatás idején – megsemmisítették. A cél az volt, hogy az új edukációs struktúra

kialakításával, továbbá a kiadványok cenzúrázásának bevezetésével a lehetőségét is elvegyék annak, hogy a mongol értelmiség a hagyományos mongol kultúrához kötődhessen. A mongolok „akkulturációja” érdekében a kormányzat – és a párt – az ország legkülönbözőbb pontjain hozott létre olyan kulturális központokat (*ulaan buraa*, „vörös sarok”), ahol a „modern” szocialista kultúra terjesztése volt a feladat, azzal a céllal, hogy a hagyományos kulturális környezet elemeit megpróbálják háttérbe szorítani. Ebben a tekintetben a gyakorlatilag szovjet kulturális minta vált az egyetlen irányadóvá,⁵²⁷ és vele szemben nagyon kevés más alternatíva létezett, hiszen a szinte egyetlen választási lehetőség – tulajdonképpen a buddhista oktatás – szinte végzetes csapásokat szenvedett el, ahogyan azt fentebb tárgyaltuk.

A '40-es évektől felerősödtek a pártszervezet átszervezésére tett erőfeszítések is: az új hatalmi elit kialakítása érdekében megkezdték a párttagság revízióját, és fokozatosan eltávolították a pártból azokat, akik a korábbi társadalmi elithez kö-

⁵²⁴ A „Mongol Tudós Társaság”. KARA 1998: 395.

⁵²⁵ MOROZOVA 2009: 106.

⁵²⁶ BAWDEN 1968: 247.

⁵²⁷ MARZLUF 2017.

23. kép A Sudar bichgiin khüreeen épülete (É. n. Forrás: Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet.)

tődtek. Az intézkedések eredményeként alakult ki Mongóliában az az új társadalmi elit, amelynek tagjai jellemzően az új mongol oktatási rendszerben – és gyakran a Szovjetunióban – végezték tanulmányaikat, ott kaptak szocialista ideológiai képzést. Sokan onnan is választottak párt maguknak, így a mongol politikai, társadalmi elit személyes szálakon is kapcsolódott a mintaadó szovjet mindennapokhoz. A legklasszikusabb példa erre maga Yu. Tsedenbal, aki felesége révén a szovjet pártvezetés legmagasabb köreivel állt kapcsolatban.

Egy új, progresszív és modern mongol társadalom létrehozása érdekében már Choibalsan, de elsősorban Tsedenbal időszakában, a párt a kapitalizmus alternatívájaként egy központi irányítású gazdasági rendszert próbált megvalósítani, amelynek a szovjet tervgazdálkodás jelentette az alapját és mintáját. A központilag tervezett gazdaság célja az volt, hogy egységesebb, az egyenlőtlenségektől mentes társadalmat hozzon létre. Egy központosított tervezőiroda a gazdaság minden ágazatában kvótákat állapított meg – gyakran az elérhetőnél magasabbakat. Míg a kvótarendszer az állam gazdasági céljainak teljesítését célozta, egyúttal a társadalmi kontrollt, a nyilvánosság kontrollját is szolgálta.⁵²⁸

⁵²⁸ MYADAR 2017a: 18.

24. kép Iskolába érkező mongol gyerekek (Fénykép: Földes László, 1967.
Forrás: Néprajzi Múzeum, Földes László gyűjtemény.)

Mongólia a szovjet mintákat követve végrehajtott gazdasági és társadalomszerkezeti átalakításokkal párhuzamosan, közigazgatási és településhálózati szempontból is átrendeződött. Az adminisztratív közigazgatási rendszer átszervezésével a megyék és járások hálózata egyfajta centralizált, piramisszerű struktúrát vett fel, amelynek csúcsán a főváros állt, az alsóbb szinteken pedig a városias jellegű települések töltötték be a központi szerepet. A struktúra egyre kevésbé hasonlított a nomád életmód során kialakított rendszerhez, a lakosság térben is átrendeződött, a központi kormányzat által létrehozott új közigazgatási és térbeli struktúrákon belül a lakosság mozgását is korlátozni kellett. Ezek a szabályozások alapvető ellentmondásban voltak a hagyományos nomád gazdálkodás körülményeivel. Az új adminisztrációban, vagy a fokozatosan kialakuló ipari területeken dolgozók olyan életkörülmények közé kerültek, amelyek alapvetően más feltételeket és lehetőségeket biztosítottak, mint korábbi tapasztalataik.

Az új struktúrák jelentette kötöttségek markánsan szemben álltak a nomádok sajátos szabadságfelfogásával. A megváltozott körülmények nemcsak az életteret korlátozták, de a napi időbeosztást is meghatározták, ami a nomád viszonyok között szocializálódott emberek számára jelentős stresszt okozott. Az állam- és pártapparátusban, ipari üzemekben dolgozó mongolok között ekkor jelent meg az a sajátos tünetegyüttes, amelyet a *yadargaa* fogalmával írhatunk le. Tünetei között szerepel az apátia, a fizikai és szellemi munkára való képtelenség, a krónikus fáradtság,⁵²⁹ melyek egyértelmű oka a „bezártság” okozta stressz.⁵³⁰ Ezt a társadalmi szinten megjelenő tünetegyüttest a 20. századi Mongólia olyan korszakaiban – a felülről szervezett, erőszakos központosítás szocialista időszakában, illetve a mongol rendszerváltás után – tapasztalták, amikor a gyors városiasodás, a gazdasági környezet markáns átalakulása miatt, tömegek voltak kénytelenek feladni korábbi életmódjukat.

⁵²⁹ A fogalom is a *yadrakh* („elfárad”) szóból ered.

⁵³⁰ MOROZOVA 2009: 124.

25. kép Ulánbátor 3. és 4. kerületében épülő új lakótelep. Előtérben a Gandan kolostor (1980-as évek. Forrás: Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet.)

A modernizáció során kialakított új városi környezet, az ipari létesítmények, a kiszélesedő bürokrácia munkaerőigénye fokozatosan szívta el a vidéki területekről a nomád lakosságot. Ehhez hozzájárult az új oktatási rendszer által kialakított értékrend, amely a szocialista – és legalább annyira a bújtatott gyarmatosító attitűddel megjelenő szovjet – felfogás szerint az „elmaradott” nomád körülmények közül a „modern” városi környezet felé terelte a népesség jelentős részét. Az így létrejött belső migráció hatására a városi lakosság aránya 1956 és 1986 között 21,6%-ról 51,8%-ra emelkedett.⁵³¹ A század végén a három legnagyobb város, Ulánbátor és az alig negyed századdal korábban alapított Darkhan, illetve a még „fiatalabb” Erdenet a lakosság több mint 30%-ának adott otthont. Emellett a megyeközpontok is hasonló ütemben növekedtek, így a nomád életkörülmények miatt alacsony népsűrűséggel rendelkező Mongólia lakosságának eloszlása, drasztikus mértékben egyenletlenné vált már a szocialista korszakban is. A főváros és a jelentősebb megyeközpontok (az említettek mellett Khovd, Uvs vagy Choibalsan stb.) gyakran az adott közigazgatási egységben lakók 25–40%-ának adtak otthont. A vidék fokozatosan elnéptelenedett. Ugyanakkor épp ezek a belső migrációs folyamatok teremtették meg azoknak a politikai folyamatoknak a társadalmi bázisát, amelyek az 1989–1990-es rendszerváltás idején zajlottak. Sajátos módon Mongóliában a szovjet rendszer alapjait a nomádok rakták le, majd e társadalmi csoport vissza-

⁵³¹ A jelzett időszakban a mongol főváros lélekszáma 300%-kal emelkedett. SANDERS 1986: 50.

szorulásával jött létre az a – szovjet mintára kialakított – társadalmi közeg, ami épp a szocialista rendszer megszüntetésének bázisa lett a rendszerváltás idején.

26–27. kép Ulánbátor látképe a Gandan dombról fényképezve
Háttérben az Ikh Delgüür épülete. (1967. Forrás: Fortepan, Inkei Péter.)

A FÜGGETLEN MONGÓLIA KÜLKAPCSOLATAI

Mongólia és a keleti blokk

A mongolok, birodalmuk 14. századi bukását követő több évszázados elszigeteltség után, a 20. század elején próbáltak ismét a világpolitikai színtérre kilépni. Ez a Teokratikus Mongol Állam időszakában nem sikerült maradéktalanul, így a folyamat 1921-től a legszorosabb szövetségesük, a szovjetek segítségével, annak védőszárnyai alatt, de gyakran szinte fojtogató „baráti” ölelésében játszódtott le, és ez a körülmény alapvetően meg is határozta, hogy az ország milyen pályán és milyen feltételrendszerben mozoghatott.

Ahogy korábban már említettük, az 1921-es mongol forradalom után a Szovjetunió volt Mongólia meghatározó – és majd negyedszázadig egyetlen – diplomáciai partnere. A Mongol Népköztársaság 1924-es elismerése után, a következő fontos kétoldalú szerződést 1936-ban kötötték. Ez tette lehetővé a szovjet csapatok mongóliai tartózkodását, és később a japánok elleni közös fellépést. Mongólia a második világháborút megelőzően is a Szovjetunió szatellitjaként mozgott, és ebben érdemi változás nem történt a nemzetközi kapcsolatai kiépítésének időszakában sem. 1946-ban írták alá a Szovjet–Mongol Barátsági és Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezményt, amely a gazdasági és kulturális kapcsolatok kiépítésének is megfelelő alapot nyújtott.⁵³² A szerződést nagyjából húsz évvel később, 1965-ben újították meg, amikor egy ötéves együttműködési szerződést kötöttek az 1966–1970 közötti időszakra vonatkozóan. Ez már a Kínával való szakítás korszakára esett, és a Szovjetunió jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a szovjetek és a kínaiak között a mongol területek feletti befolyásért folytatott, és valójában soha meg nem szűnő rivalizálás az ő győzelmüket hozza.⁵³³ A szerződést már Brezsnyev és patronáltja, Tsendenbal írták alá Ulánbátorban, és a felek siettek hangsúlyozni, hogy a szerződés „a szocializmus vívmányainak védelmét, és a Mongol Népköztársaság szuverenitásának biztosítását” szolgálja, üzenve egyúttal az esetleg ezzel ellentétes célokat fontolgató Kínának is.⁵³⁴ Brezsnyev 1974-ben – a Mongol Népköztársaság kikiáltásának 50. évfordulóján – látogatott ismét Ulánbátorba, határozott állásfoglalást téve a kétoldalú kapcsolatok fontossága mellett, és megerősítve az ott állomásozó szovjet haderő szerepének jelentőségét. Az évtized végéig Kína többször fel is szólította a Szovjetuniót, hogy vonja ki csapatait az országból, amit Tsendenbal a mongol szuverenitásba történő durva beavatkozásként kezelte.⁵³⁵

Brezsnyev 1982-ben bekövetkezett halálával, az erőviszonyok némiképp változtak. Az egykori pártfőtitkár utódlásának kérdésére nem találtak megnyugtató

⁵³² GOL'MAN – SLESARCHUK 1966: 156–158.

⁵³³ GOL'MAN – SLESARCHUK 1966: 317.

⁵³⁴ SANDERS 1987: 147.

⁵³⁵ Ekkor jelentős létszám, nagyjából 75 000 szovjet katona – három gépesített lövészadosztály, megerősítve két tankadosztállyal – állomásozott a mongol területen. SANDERS 1987: 147.

megoldást. Bár Tsedenbal találkozott Andropovval (1914–1984)⁵³⁶, a következő két évben érdemi döntések nem születtek a mongol–szovjet kapcsolatok tekintetében. Andropov 1984-es halála, és Tsedenbal ugyanabban az évben történt leváltása után, a kétoldalú kapcsolatok új hangsúlyokat kaptak. Az új „időszámítás” Gorbacsov hatalomra kerülésével, illetve az új szovjet külügyminiszter, Eduard Sevarnadze (1928–2014) mongóliai útjával jött el, aki húsz évvel az 1966-os együttműködési szerződés aláírása után látogatott Mongóliába, hogy újabb 10 évre meghosszabbítsák azt. Ekkor már a szovjetek is egyértelműen békülékeny hangot ütöttek meg Kínával kapcsolatban. Szándékaikat csak még nyilvánvalóbbá tette a szovjet pártfőtitkár Ázsia biztonságáról szóló 1986 júliusi beszéde is.⁵³⁷

Mongólia függetlenségének Kína által történt 1946-os elismerésével nyílt lehetőség arra, hogy az immár de jure független állam a nemzetközi diplomácia porondjára lépjen. Ennek keretét a második világháború után kialakult kétpólusú világrend adta, és kézenfekvő volt, hogy Mongólia a formálódó keleti blokk országaival vette fel először a kapcsolatot.⁵³⁸ A kialakuló szovjet érdekszféra országaival épített együttműködések jelentették a mongolok számára a diplomáciai kapcsolatok terét az elkövetkezendő egy évtizedben. Ugyanakkor ez határozta meg azt is, hogy milyen lehetőségeik voltak a szövetségi rendszeren kívüli országokkal kialakítandó kapcsolatoknak. 1960-ig Mongólia a két szomszédján kívül még csak 14 országgal alakított ki diplomáciai együttműködést.⁵³⁹ Az ország számára rendelkezésre álló korlátozott lehetőségeket jól példázza, hogy a Mongol Népköztársaság először 1946-ban adta be felvételi kérelmét az ENSZ-be, de azt csak 15 évvel később, 1961-ben fogadták el. Így lett az ország a világszervezet 101. tagja.⁵⁴⁰ A csatlakozás lehetővé tette, hogy az ország részt vegyen az ENSZ speciális szervezeteiben, ugyanakkor azt is, hogy közvetlenül részesüljön a világszervezet által folyósított támogatásokból, segélyekből. A mongol rendszerváltás előtt a szervezet főtitkárai két alkalommal látogattak Mongóliába. Kurt Valdheim 1977-ben, és Javier Perez de Cuellar 1987-ben.⁵⁴¹

Az ország számára a másik meghatározó szervezet a KGST volt. A Szovjetunió és kelet-európai szövetségesei által 1949. január 25-én megalapított szervezet a Marshall-tervvel szemben, annak ellenpontjaként létrehozott gazdasági együttműködés volt, amely a keleti blokk országai közötti szorosabb – ipari, mezőgazdasági, oktatási és tudományos – kapcsolatokat volt hivatva koordinálni. Mongólia csak 1962-ben lett tagja a szervezetnek. A lépés különösen fontos volt az ország modernizációja szempontjából, hiszen így hozzáfért olyan erőforrásokhoz, infor-

⁵³⁶ Jurij Vlagyimirovics Andropov. Szovjet politikus, 1954-től a Szovjetunió budapesti nagykövete. 1956-ban fontos szerepet játszott abban, hogy a döntés született a szovjet bevonulásról. 1967–1982 között a KGB vezetője, 1982. november 10. és 1984. február 9. között az SZKP első titkára volt.

⁵³⁷ SANDERS 1987: 148.

⁵³⁸ Magyarország 1950. április 28-án. SZILÁGYI 2020b.

⁵³⁹ BATBAYAR 2018: 322.

⁵⁴⁰ OCHIR 2004/5. kötet: 280–283.

⁵⁴¹ BATBAYAR 2018: 322.

mációkhoz, technológiához és gazdasági segítséghez, amelyek a mongol gazdaság fejlesztéséhez hozzájárulhattak. A szervezeten belül Magyarország is patronáló országa lett Mongóliának. A kétoldalú kapcsolatok jó példáját nyújtják annak a sokrétű támogatásnak, amit a szocialista blokk országai Mongóliának biztosítottak az 1962-es csatlakozásától a rendszerváltásig.

Mongólia és Magyarország kapcsolatainak kezdete

Magyarország – mint a KGST-n és a keleti blokkon belül Mongólia patrónusa – nemcsak közvetlen anyagi segítséggel, de gyárak, üzemek létesítésével és magyar mérnökök, szakemberek mongóliai munkájával is segítette az ország fejlesztését. Magyar geológusok, geofizikusok a hatvanas évek közepétől végeztek munkát Mongóliában. A magyar kormány 1965-ben kötött szerződést e tevékenységre, amelynek alapján 1966-ban kezdte meg három évre tervezett munkáját a Magyar Földtani Expedíció.⁵⁴² Az első vállalás 17 000 négyzetkilométer feltérképezését irányozta elő, de a magyar geofizikusok – jellemzően az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet (ELGI) munkatársai – a következő évtizedekben további nem elhanyagolható munkát végeztek a mongol területek felmérése céljából. Sajnálatos tény, hogy ezeket a felbecsülhetetlen értékű adatokat a piactudomány időszejében nem sikerült a két ország érdekében megfelelő módon kihasználni. A magyarok 1968–1973 között folyamatosan, évente végeztek komplex geofizikai kutatásokat Mongóliában,⁵⁴³ 1976–1990 között pedig a Nemzetközi Földtani Expedíció keretei között folytatták tevékenységüket.

28. kép Magyar mérnökök mongol munkatársaikkal
(1969. Forrás: Fortepan, Bagi Gábor.)

⁵⁴² KARAKAS – ZSILLE – KREMSZNER 1968.

⁵⁴³ Az expedíciók tevékenységének összefoglalóját Zsille Antal és Erdős László tették elérhetővé. Lásd: <http://mongolia.gportal.hu/gindex.php?pg=26059336> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.)

A geofizikai felmérések és a bányaiipari együttműködés eredménye lett az a megálapodás, amit 1984-ben írtak alá a Tsagaan Davaa lelőhelyen talált volfrámvagyon kiaknázására.⁵⁴⁴ A közös vállalat sajnos nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A bánya létrejött, magyar–mongol közös tulajdonba is került, de a kitermelést nem sikerült hosszú távon fenntartani. Az 1990-es rendszerváltás után a magyar fél érdekeltségei felszámolása mellett döntött, amit a mongol partner igyekezett elkerülni. A magyar döntés a volfrám világpiaci árának csökkenése idején jónak tűnhetett, de látva a piacgazdaság óta indult mongóliai bányászati befektetéseket, illetve azok jövedelmezőségének mértékét, ez ma már kissé más színben tűnik fel.

29. kép Kádár János és J. Sambuu miniszterelnök (1966, Ulánbátor.

Forrás: Mongol Tudományos Akadémia, Történettudományi és Néprajzi Intézet.)

Magyar beruházások – a mérnöki munka és a geofizikai kutatások mellett – jellemzően a mongol gazdaság húzóágazatának tekinthető és történelmi hagyományokon alapuló állattenyésztéssel kapcsolatban valósultak meg. A geofizikai felmérésekkel párhuzamosan – sőt azokat jóval meg is előzve – a magyar vízkutató expedíciók és a vízügyi területen dolgozó mérnökök munkája volt még kiemelkedő. A vízkutatás elsősorban Mongólia felszíni vizekben szegény területein jelentette az állattenyésztés elengedhetetlen feltételét. A mongóliai vízkutató expedíciót az Országos Földtani és Kutató Vállalat, a Magyar Állami Földtani Intézet és az ELGI munkatársaiból szervezték, a mongol partner a Mezőgazdasági Minisztérium, később, az 1960-as évektől a Vízügyi Tervező-Kutató Intézet lett. A magyar mérnökök a felmérések megkezdésétől évente végeztek kutatótevékenységet. Munkájuknak köszönhetően több száz – 1970-ig 422 – kutat létesítettek,⁵⁴⁵ jellemzően Mongólia rendszeresen

⁵⁴⁴ Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma, MONG-041/0/A.

⁵⁴⁵ <https://mongolia.gportal.hu/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

szárazsággal sújtott területein, így hozzájárulásuk felbecsülhetetlen a mongol állattenyésztés területén.

A másik jelentős és mind a mai napig meghatározó magyar beruházás az Állatgyógyászati Oltóanyag- és Tápszergyár – köznapin néven Szonginói Biokombinát – megépítése volt. Az államközi szerződés keretein belül 1968-ban indult meg a beruházás, melynek fővállalkozója a magyar Phylaxia Oltóanyag- és Tápszergyár volt, tervezője pedig az Agroterv Vállalat.⁵⁴⁶ Az építkezés csaknem öt éven keresztül folyt, 1973. július 16-án adta át az intézményt Fehér Lajos, az MSZMP PB tagja, miniszterelnök-helyettes és Yu. Tsedenbal, az MNFP első titkára.⁵⁴⁷ A biokombinát a mongol állategészségügyi ellátás legfontosabb bázisává vált az elmúlt évtizedekben. A magyar együttműködés nemcsak az épület elkészítésében, az üzemeltetés megindításában volt jelentős, de a szakemberképzésben is elengedhetetlennek számított. Nem véletlen, hogy a biokombinát ma is a magyar–mongol gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok egyik kiemelt eleme.

Talán túlzás nélkül állítható, hogy ez a beruházás a kétoldalú kapcsolatok zászlóshajójának tekinthető. Mongóliában történeti távlatokban, kulturális és gazdasági téren egyaránt az állatállomány és az állatokhoz való kötődés meghatározó. Az állatállományból szerzett, gyártott élelmiszerek nemzetbiztonsági, nemzetstratégiai kérdésnek számítanak, és ennek a megnyugtató megoldásában szerepet vállalni nagy megtiszteltetés és igen nagy felelősség is volt Magyarország számára. Nem véletlen, hogy a gyár létrehozásától egészen napjainkig a magyar–mongol együttműködés sarkalatos pontja az oltóanyaggyár helyzete, az üzemeltetésben vállalt magyar részvétel.

Hasonló jelentőségű beruházás volt a Darhani Húskombinát létrehozása. Az építkezés már a szonginói létesítmény kivitelezését megelőzően, 1967-ben megkezdődött, de végül csak a biokombinát megépítése után egy évvel, 1974. július 8-án adták át.⁵⁴⁸ Eredetileg csak a technológiai szerelést, irányítást végezték volna a magyarok, de az orosz–kínai viszony 1960-as évek végi megromlása azt eredményezte, hogy a magyar partner az építési munkálatokat is kénytelen volt befejezni. Megnyitásától 1990-ig zavartalanul működött a szezononként akár 8000 tonna hús feldolgozására is alkalmas üzem, amely végig magyar irányítás alatt állt.⁵⁴⁹ A rendszerváltás után privatizálták, de 2002-ig zavartalanul tudott működni.

Fontos, de talán kisebb volumenű beruházás volt az ulánbátori ruhagyár kialakításában való magyar részvétel. Elsősorban a szakemberképzésben működött közre a magyar fél, illetve a gazdasági együttműködésben a magyarországi Vörös Október és Május 1. Ruhagyárak voltak érdekelték.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ HEGEDŰS 1973.

⁵⁴⁷ SZILÁGYI 2015: 18.

⁵⁴⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/BacsKiskunMegyeiNepujasg_1974_07/?pg=48&layout=s (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁵⁴⁹ Az üzem utolsó magyar vezetőjének, Avar Ákosnak szíves szóbeli közlése.

⁵⁵⁰ GAZDAGH 1967.

Ahogyan a fenti példából is látszik, a szocialista országok és Mongólia külkapcsolatait, gazdasági együttműködéseit az 1950-es évek második felétől a gazdasági, pénzügyi, technikai és technológiai együttműködések határozták meg. Ezek a mongol gazdasági adottságokhoz alkalmazkodva elsősorban az állattenyésztés, a könnyűipari együttműködések, a ruhaipari és textiltermékek gyártását elősegítő kapcsolatok voltak. Csehszlovákiával, Bulgáriával, a Német Demokratikus Köztársasággal élelmiszer- és konzervipari együttműködések jöttek létre, Csehszlovákia és Lengyelország az építőipari fejlesztésekből vette ki a részét.⁵⁵¹ A KGST-országok közötti munkamegosztás alapján dolgozták ki a kétoldalú bilaterális együttműködések.⁵⁵²

Mongólia „nyugati” kapcsolatai

Az ENSZ-csatlakozás lehetővé tette, hogy a Mongol Népköztársaság szélesítse nemzetközi kapcsolatait, és immár a szocialista szövetségi rendszer tagjain kívül, más országokkal is kialakíthasson diplomáciai együttműködések. 1963-ban Nagy-Britanniával, Ausztriával, Finnországgal, egy évvel később Svájcjal és Svédországgal kezdődtek meg a kétoldalú kapcsolatok. 1965-ben Franciaország, 1967-ben Görögország, egy évre rá Norvégia és Dánia következett, és az évtized vége előtt Törökország is az együttműködő partnerek közé került.⁵⁵³

A következő évtized hozta meg a mongol–japán diplomáciai együttműködés időszakát. Mindkét ország korábban is nyitott volt a kétoldalú kapcsolatok kialakítására, de ezt a politikai környezet nem tette lehetővé. Mongólia a Szovjetunió szövetségeseként 1945-ben, a második világháború lezárása előtt hadba lépett Japánnal szemben, és a diplomáciai kapcsolatok újraindításához a szovjet–japán viszony enyhülésére is szükség volt. A kétoldalú kapcsolatok felvételéről szóló egyezmény végül 1972. február 24-én jött létre a Mongol Népköztársaság és Japán között. Az 1970-es évek egyébként is meghatározó korszakot jelentettek a mongol külpolitika történetében. A Tsedenbal vezette kormányzat ekkortól törekedett a mongol önállóság szovjet szövetségi rendszeren kívüli elismertetésére, amihez fontos volt az egyre erősödő gazdasággal rendelkező Japán támogatása is. A diplomáciai kapcsolatok létrehozásával Mongólia politikai, gazdasági, diplomáciai együttműködések tudott kialakítani Ázsia és a világ más fontos gazdasági szereplőivel is, ami a mongol szuverenitás fontos feltétele volt már ekkor is. Ez a gondolat később is a mongol külpolitika fontos iránymutatója lett, és a két szomszédos nagyhatalmon túli diplomáciai kapcsolatok kialakításának szükségessége, végül a rendszerváltás után vált doktrínává a mongol külügyi gondolkodásban.

A diplomáciai együttműködés kialakítása Japánnal meghatározó lépés volt, bizonyos tekintetben unikális is, hiszen nem követte a nyugati szövetségi rend-

⁵⁵¹ YEROFEEV – STANEK 2021.

⁵⁵² OCHIR 2004/5. kötet: 280.

⁵⁵³ OCHIR 2004/5. kötet: 283.

szer Ázsiában meghatározó többi államával – a Koreai Köztársasággal, illetve az Egyesült Államokkal – történő kapcsolatfelvétel. Az USA az 1970-es évek elejétől fokozatosan fejlesztette kapcsolatait a Kínai Népköztársasággal, de ez nem jelentette azt, hogy automatikusan tovább lépett volna Ázsia belső területei felé. Bár tény, hogy a kétoldalú kapcsolatok megalapozása irányába tett puhatolózó lépések egészen 1961-ig nyúlnak vissza,⁵⁵⁴ de a diplomáciai kapcsolatfelvétel ekkor még nem történt meg.⁵⁵⁵ Ennek alapvető oka volt, hogy épp az 1960-as években megromló szovjet–kínai viszony terelte az ázsiai nagyhatalom figyelmét a nyugati kapcsolatok felé, és fokozta a szovjet befolyást Mongóliában. Ennek következtében az Egyesült Államok csak a szovjet befolyás csökkenésének időszakában, Gorbacsov hatalomra kerülése, és a híres 1986-os vlagyivosztoki beszéde (1986. július 28.) után fordult Mongólia felé. 1987 januárjában ismerte el a Mongol Népköztársaságot,⁵⁵⁶ viszont ezután szinte azonnal, 1988-ban már nagykövetséget is nyitott Ulánbátorban. A rendszerváltás után pedig Mongólia meghatározó politikai szövetségese lett.

A Koreai Köztársaság még később csatlakozott a Mongóliával diplomáciai kapcsolatot létesített országokhoz. Érdekes módon az 1988-ban a keleti blokk országai felé meghirdetett koreai nyitást követően – aminek viszonzásában Magyarország járt az élen⁵⁵⁷ – csak két évvel, 1990 márciusában jött létre a diplomáciai kapcsolat Mongólia és Dél-Korea között, és bár a kezdeti tervek csak lassú fellendülés követte,⁵⁵⁸ az azóta eltelt három évtizedben Dél-Korea fontos partner lett.

Mongólia mint ütközőállam

Ahogy korábban már utaltunk rá, Mongólia számára kulcskérdés, hogy milyen viszonyt ápol két szomszédjával. A szovjet-orosz kapcsolatok gyakorlatilag a 19–20. század fordulójától fokozatosan átvették a kínai kapcsolatok szerepét a mongol politikai, gazdasági élet területén. Mongólia függetlenségének kínai elismerésével, illetve a Kínai Népköztársaság megalakulásával új korszak kezdődött, de ez csak addig tartott, amíg a szovjet–kínai kapcsolatok ezt lehetővé tették. 1949 és 1962 között a Mongol Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság közötti kétoldalú kapcsolatok látványos sebességgel fejlődtek.

Kína az 1920-as évektől kezdődően képtelen volt akarátát érvényesíteni a perifériákon. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjetek gyakorlatilag – ha a japán tervek nem számítjuk – konkurens nélkül maradtak a belső-ázsiai területek feletti fennhatóság megszerzéséért folytatott versenyben. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Kínának ne lett volna elképzelése a mongol területek státuszára vonatkozóan. 1924-ben az első Kuomintang Nemzeti Kongresszus utalt a Kíná-

⁵⁵⁴ BATBAYAR 2018: 324.

⁵⁵⁵ SANDERS 1987: 144.

⁵⁵⁶ ROSSABI 2005: 9.

⁵⁵⁷ CSOMA 2018: 259–261.

⁵⁵⁸ LEE 2016: 1–3.

ban élő nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogára. Ugyanakkor ez az év volt az is, amikor létrejött a Mongol Népköztársaság, és a szovjetek – bár Kínával kötött szerződésben ismerték el azt, hogy a mongol területek Kína részét képezik – sietve vették fel a kapcsolatot az új szocialista állammal.

A Kuomintang által hangoztatott elvekhez hasonlóan, az első kínai kommunista alkotmány 1931-ben megadta a kisebbségeknek az önrendelkezés jogát. Mao ezzel szemben 1936-ban és néhány évvel későbbi nyilatkozataiban is úgy fogalmazott, hogy a népi forradalom győzelmével Külső-Mongólia majd a kínai föderáció részévé válik, illetve sajátos autonóm jogokkal felruházva akár önként is csatlakozna Kínához.⁵⁵⁹ Ezek a felvetések akár alapot is adhattak a mongolok rendszeresen felemlgetett félelméhez, miszerint Kína soha nem fog lemondani egykor birtokolt területeiről. A fentiek ellenére a második világháborút követő rendezés és az 1945. őszi mongol népszavazások eredményét a Kínai Népköztársaság is elismerte.

A korai ötvenes években a szovjetek és Kína együttműködtek Mongólia fejlesztésének terén. E kezdeményezések első fontos lépése a transzmongóliai vasútvonal kiépítése volt. Az északi, szovjet–mongol határtól Ulánbátorig 1949-re megépült az összeköttetés, míg Peking felé a vasút csak az ötvenes évek közepére vált használhatóvá. 1952-ben írták alá a vasútfejlesztésre vonatkozó megállapodásokat, ahogyan a tíz évre szóló kínai–mongol gazdasági együttműködésre vonatkozó megállapodást is.⁵⁶⁰ Ezzel együtt a korban a kínai beruházások nem érték el a szovjetek által nyújtott támogatások negyedét, még akkor sem, amikor a szovjet csapatok 1956-ban történt részleges kivonása után erre nagyobb lehetőség látszott.

A kínai–mongol kapcsolatok 1950-es években jellemző irányát jól példázza, hogy az 1957-ben Moszkvában tető alá hozott szovjet–mongol támogatási szerződés megkötését követően a Kínai Népköztársaság is hasonló döntést hozott, és 190 millió jüan támogatást ajánlott fel Mongóliának. A döntés – amit a kínai miniszterelnökhöz, Zhou Enlaihoz (1898–1976) kötnek – bizonyítéka a kínaiak és a szovjetek között Mongóliával kapcsolatban továbbélő rivalizálásnak. Mindkét szomszéd fontosnak tartotta, tartja, hogy meghatározó befolyása legyen az országban, és ahogyan látjuk, az inga hol az egyik, hol a másik szomszéd felé billent az évszázadok során.

A mongol–kínai kapcsolatokat a 20. század közepe után is alapvetően befolyásolja a két ország viszonya a Szovjetunióval. Ezen kívül azonban voltak, és a mai napig is vannak még olyan kérdések, amelyek közvetlenül hatással vannak a két ország viszonyára. Ezek közül történeti távlatokban a mongol Yuan-dinasztia hatalmát, és annak a mongol nemzeti identitásra napjainkig gyakorolt hatását érdemes megemlítenünk, de ennek ellenpontjaként a közös történeti hagyományban jelen van a Qing mongol területek feletti befolyásának korszaka is. A kapcsolatok szempontjából nem elhanyagolható tény, hogy Kína egyik elismert nemzeti kisebbségeként több mongol él a nagyhatalom területén, mint amennyien az anyaországban. Létezésük,

⁵⁵⁹ GREEN 1986: 1342.

⁵⁶⁰ GREEN 1986: 1346.

illetve ehhez kötődően az ország kisebbségeivel szemben folyamatosan változó kínai kormányzati stratégia, a mai napig hatással van a kétoldalú kapcsolatokra. Talán itt érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a mongol buddhizmus, és annak kötődése a tibeti kultúrához szintén befolyással bír a kétoldalú kapcsolatokra, bár ennek jelentősége a szocializmus ideje alatt – az uralkodó állami ideológia hatása miatt – háttérbe szorult. Jelentőséget csak a mongol politikai átalakulás után kapott, amelyre a vonatkozó részben még ki fogunk térni.

Az 1960-as évek elején a mongol és kínai kormány több fontos együttműködési szerződést kötött. 1960 májusában írták alá a Kínai–Mongol Barátsági és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződést, valamint a Gazdasági és Technológiai Együttműködési Szerződést.⁵⁶¹ A kínai–mongol határszerződést 1962 decemberében rögzítették. Jelentőségét jól mutatja, hogy a két ország 4700 kilométeres közös határon osztozik. Ennek rögzítése a kétoldalú kapcsolatok alapját jelentette.⁵⁶² Kína érezhetően szerette volna a mongolokat kivonni a szovjet befolyás alól. Zhou Enlai ulánbátori találkozásán arra buzdította mongol partnereit, hogy legyenek „függetlenek” a szovjet befolyástól, mint az abban az időben különutas szocializmust megvalósítani szándékozó Albánia.⁵⁶³ A kínai kezdeményezést hamarosan követte a szovjet visszavágás és kritika. Az 1950–1960-as évek fordulóján szovjet tanácsra több olyan mongol politikust is eltávolítottak az MNFP felső vezetéséből, akikkel szemben az volt a vád, hogy a Kínával való szorosabb együttműködést támogatják.⁵⁶⁴

A kínai–mongol határszerződés egyébként a mongolok számára nagyon kedvező volt. A vitatott területek többsége az országhoz került. Egy hónappal azután, hogy Tsedenbal visszatért Pekingből a szerződés aláírását követően, megszületett a kínai–mongol kulturális együttműködés végrehajtási terve, 1964-ben pedig a határszerződés végrehajtási terve is. Ebben az időben már jelentős számú kínai munkás dolgozott az országban, de a kapcsolatok pozitív irányba történő elmozdulása ellenére 1963 tavaszán Mongólia arra kérte déli szomszédját, hogy intézkedjen a munkások hazatéréséről.⁵⁶⁵ Érezhető volt, hogy a romló szovjet–kínai viszony befolyásolja a mongolok Kínával kapcsolatos álláspontját. A kubai rakétaválság eltérő megítélése, az 1962-es Xinjianban történt határkonfliktus,⁵⁶⁶ a távol-keleti területeken kialakuló szovjet–kínai határfeszültség, továbbá a kínai kulturális forradalom okozta nemzetközi reakció csak fokozta a bizonytalanságot.

⁵⁶¹ BATBAYAR 2018: 323.

⁵⁶² Érdekes talán megjegyezni, hogy a hasonló szovjet–mongol szerződés aláírására majd másfél évtizeddel később, 1976-ban került csak sor. BATBAYAR 2018: 323.

⁵⁶³ GREEN 1986: 1346.

⁵⁶⁴ A Dashiin Damba (1908–1989) és támogatói ellen indított eljárások 1958–1959-ben, illetve Daramiin Tömör-Ochir (1921–1985) eltávolítása az MNFP Politikai Bizottságából, az 1962-ben Dzsingisz születésének 800. évfordulójával kapcsolatos ünneplések, „nacionalista megmozdulások” okán.

⁵⁶⁵ GREEN 1986: 1350.

⁵⁶⁶ 1962 májusában a kínai „Nagy ugrás” politika miatt káoszba forduló gazdasági helyzet elől, csaknem 60 000 ujjur menekült a Szovjetunióba a Xinjian és a kazak területek határán át.

1964. szeptember 21-én született megállapodás a Szovjetunió és Mongólia között arról, hogy a szovjetek katonai segítséget nyújtanak mongol partnerüknek.⁵⁶⁷ A szerződés – indokát és tartalmát tekintve is – sok szempontból hasonlított az 1934-ben a japán intervenció árnyékában megkötött szerződéshez. A Barátsági, Szövetségi és Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezmény 1966-os aláírása után immár ismét lehetőség volt arra, hogy jelentősebb létszámú szovjet haderőt telepíthesse az országba. A Damanskij/Zhenbao-sziget miatt a Szovjetunió és Kína között kiobbant összecsapás jelentette az utolsó cseppet a pohárban, és az 1960-as évek végén megkezdődött a szovjet csapatok Mongóliába telepítése. Létszámuk az évtized fordulójára elérte a 70-80 000 főt, és ez a nagy létszámú személyi állomány jelentős páncélos és légítámogatással együtt, az 1980-as évek közepéig a területen is maradt. Mongólia gyakorlatilag a szovjet haderő előretolt felvonulási területének számított.

A fagypontra jutott kapcsolatokban némi enyhülés következett be az 1970-es évek közepén. Már 1971-ben tettek lépéseket egymás felé a mongol és a kínai diplomácia képviselői, bár kétségtelen az is, hogy a mongol média készségesen ismételte a rendszeresen Kínát bíráló szovjet propaganda kijelentéseit. Enyhülést jelentett, hogy Mao 1976-ban bekövetkezett halála után, a Szovjetunió és Mongólia is azok közé az országok közé tartozott, akik azt hangoztatták, hogy normalizálni kívánják kapcsolataikat Kínával. Ez azonban sajnos csak a tervek szintjén maradt, mert egy évvel később Kína azzal vádolta meg a mongol határőröket, hogy betörték a belső-mongol területre, és a konfliktusra hivatkozva a kínai kormányzat ismét felszólította a szovjeteket arra, hogy vonják ki csapataikat Mongóliából. A feszültség ismételt növekedése miatt a mongolok attól tartottak, hogy erősödhet a szovjet jelenlét az országban.

A nyolcvanas évek eleje némi enyhülést hozott a mongol–kínai kapcsolatokban, bár a bizalmatlanság továbbra is érezhető volt. Ezt látszott alátámasztani az az eset, amikor 1983-ban több ezer Mongóliában élő és dolgozó kínait utasítottak ki az országból arra hivatkozva, hogy nem végeznek megfelelő munkát, és csak „élősködnék” a mongolokon. Érdekes tény, hogy hasonló vélemények évtizedekkel később is megjelentek a Mongóliában dolgozó kínaiakkal kapcsolatban. Ezek a toposzok jellemzően a mongolok Kínával és a kínaiakkal szembeni bizalmatlanságának megnyilvánulásai voltak, és azok ma is. Kína természetesen felháborodásának adott hangot a mongol intézkedések miatt, de jelentősebb diplomáciai konfliktus nem lett az ügyből. A nyolcvanas évek közepétől a szovjet szövetségi rendszerben érezhető fokozatos politikai változás aztán a kétoldalú kapcsolatokban is kifejtette hatását. Előbb a kulturális együttműködések szaporodtak, majd ezek mentén lassan a diplomácia más területein is megtörtént a közeledés, ami aztán az 1989–1990-ben beköszöntő új korszakig vezetett.

⁵⁶⁷ BATBAYAR 2018: 324.

REPEDÉS A FALAKON. BATMÖNKH ÉS AZ ENYHÜLÉS

Brezsnyev 1982-ben bekövetkezett halála, és az utódlása körül kialakult bizonytalanság – Andropov és Csernyenko rövid regnálása – következtében Mongóliában is érezhető volt, hogy a fiatalabb politikus generáció lehetőséget lát egy új kormányzati irány és stílus megvalósítására. Támogatója halálával, a régi politikai gárda háttérbe szorulásával Tsedenbal is elvesztette hatalmának bázisát.⁵⁶⁸ Gyengülését jól példázza leváltásának körülménye is. 1984 augusztusában gyógykezelésre utazott a Szovjetunióba, és politikai ellenfelei ezt a pillanatot használták ki arra, hogy megfosszák hatalmától. A leváltását legfőbb politikai kihívója, Batmönkh és köre szervezte, de a szovjetek teljes egyetértésével.⁵⁶⁹

A korábbi elnököt rossz egészségi állapotára hivatkozva váltották le tiszttségéből,⁵⁷⁰ de a valódi okot elsősorban a vele és generációjával szemben megfogalmazódó, és egyre növekvő kritika jelentette. Egyrészt a Szovjetunió szinte szolgai követését emlegették, másrészt a rossz gazdasági teljesítményt, ami a mongol gazdaság stagnálását eredményezte. Az igazsághoz tartozik, hogy Tsedenbal kormányzásának évei alatt sem volt mindig teljesen egyértelmű a szovjet minta másolása. Itt-ott – bár a teljes képet tekintve, jellemzően csak pillanatokra – feltűnt a sajátos mongol gondolkodás, a nomád hagyományokban gyökerező mentalitás képe is. A mongolok néha öntörvényű, a külső szemlélő számára talán kevésbé követhető döntéseket tudnak hozni a gazdaságirányítás, vagy a politika terén is, ami nem ritkán értetlenséget szül velük szemben. Ehhez szorosan kapcsolódik, hogy a mongolokat általában rendhagyó perspektívából szemlélték, szemlélik közvetlen szövetségeseik is. Nem ritka, hogy elmaradottnak, lustának, nemtörődömnek titulálják őket, rendhagyó álláspontjukat a normakövetés megtagadásának tartják. Miközben a szocialista korszakban is lehetett olyan értelmezéseket olvasni, hogy a mongolok a szovjet döntéseket kritika nélkül követik, és a Szovjetunió felé megnyilvánuló lojalitásuk még az észak-koreai vagy a vietnami rezsimét is felülmúlja, valójában többször is épp ellenkező előjellel fogalmazódtak meg kritikák velük szemben azért, mert a Szovjetunióban hozott döntéseket nem a szövetségesek elvárásainak megfelelően hajtották végre.⁵⁷¹

Az igazsághoz közelebb áll az az értelmezés, hogy a mongol kormányzat általában tisztában volt saját politikai, gazdasági mozgásterével, ugyanakkor ennek keretein belül mindig a lehető legmesszebb ment elképzelései, érdekei megvalósítása terén. Ez tekinthető egyfajta nacionalista hozzáállásnak is, valójában talán az a napjainkban is tetten érhető, a nomád kulturális hagyományból fakadó önállóság, öntörvé-

⁵⁶⁸ Jellemző volt a kialakult helyzetre, hogy szovjet-orosz állami vezető a '80-as éveket követően, Brezsnyev halála után több mint húsz évig nem tett hivatalos látogatást Mongóliába egészen Putyin 2000. novemberi útjáig. BATBAYAR 2018: 315.

⁵⁶⁹ DILLION 2020: 113.

⁵⁷⁰ ROSSABI 2005: 7.

⁵⁷¹ SZALONTAI 2005: 91–92.

nyűség és a külső ingerekkel szembeni bizonyos fokú rezisztencia megnyilvánulása, ami gyakorlatilag az egész mongol történelmet végigkíséri azokban a korszakokban, amelyekben külső hatás, befolyás, vagy fennhatóság alatt voltak kénytelenek élni. Mongólia történetét gyakorlatilag a mandzsu hódítástól az 1990-es rendszerváltásig – és bizonyos értelemben napjainkig – meghatározza az ország geopolitikai helyzete, melynek következtében a mongol vezetés minden korszakban ebben a szűk térben volt kénytelen kormányozni országát. Ezeken a kereteken belül működött a mongol kormányzat Choibalsan és Tsedenbal – és követőik – korszakában is. Épp ezért nem véletlen, hogy politikai örökségük napjainkban is vita tárgyát képezi. Mindketten a Szovjetunió teljes politikai, gazdasági dominanciájának időszakában voltak Mongólia egyszemélyi vezetői, míg Batmönkh épp e politikai struktúra gyengülése idején került az MNFP és az ország élére, amit bizonyos értelemben a Szovjetunióban lezajló politikai változások hatásának is köszönhetett.

Jambiin Batmönkh (1926–1997) képzett közgazdász volt, politikusi pályája előtt 1951-től oktatóként, később vezetőként dolgozott különböző mongol felsőoktatási intézményekben.⁵⁷² 1973-tól volt tagja az MNFP Központi Bizottságának, ahol a tudományos és oktatási területért felelt, majd 1974-ben előbb elnökhelyettese, később elnöke lett a Minisztertanácsnak. Ekkor már a párt reformkommunista szárnyának meghatározó alakja volt, komoly politikai támogatottságot épített ki maga mögött, és végül egy évtized elteltével, 1984-ben lépett Tsedenbal helyébe.

Hatalomra kerülésével – közgazdászként – azonnal a gazdasági kihívásokra adott válaszok kidolgozására fektette a hangsúlyt. Első beszédében, az 1981-es 18. pártkongresszus által meghatározott célok elérését, a gazdálkodás reformját, a pazarlás megszüntetését, az energia és nyersanyag megtakarítását, a mezőgazdaság hatékonyabbá tételét és a beruházások hatékonyságának növelését jelölte meg célként, ami nagyvonalakban azonos volt az akkori – hetedik – ötéves terv célkitűzéseivel is.⁵⁷³

A megfogalmazott tervek ugyanakkor az előző politikai nomenklátúra kritikáját is jelentették. Elítélte Choibalsant az általa alkalmazott kormányzati módszerek, a vezetése alatt tapasztalt állami elnyomás miatt, és közvetlen elődjét is bírálta a személyi kultusz átvétele és fenntartása okán. Batmönkh tisztában volt azzal, hogy a gazdasági gondokat bizonyos mértékig a nyitás, egyfajta korlátozott liberalizáció segíthet megoldani, így ennek érdekében hajlandó volt megengedni bizonyos mértékű politikai és gazdasági reformok bevezetését is. 1985 után nem állt ellen a Gorbacsov hatalomra kerülésével a Szovjetunióban elindult reformfolyamatnak. Irányelveket adott ki a gazdaság decentralizációjáról, és 1986-ban a politikai környezet változását jelezte, hogy az MNFP hivatalos folyóirata, az Ünen („Igazság”) Gorbacsovnak az SZKP kongresszusa elé terjesztett, gazdasági liberalizációról szóló teljes beszédét is változtatások nélkül közölte.⁵⁷⁴ Bár Batmönkh a reformokat kissé lassabb tempóban képzelte el mint a példát adó szövetségese, azonban nem aka-

⁵⁷² SANDERS 1996: 20.

⁵⁷³ SANDERS 1985: 123.

⁵⁷⁴ DILLION 2020: 114; ROSSABI 2005: 8.

dályozta a változást. Ennek érdekében a pártvezetésben és a gazdaságirányításban is jelentős személyi változtatásokat hajtott végre, így 1989-re már az új gazdasági, politikai irányvonal mellett elkötelezett reformkommunisták kerültek túlsúlyba a fontosabb döntéshozó szervezetekben.

Batmönkh nem sokkal hatalomra kerülése után, sietett normalizálni a mongol kapcsolatokat Kínával. 1984 októberében tett moszkvai látogatásán a gazdasági együttműködések fejlesztése mellett a szovjet–kínai, mongol–kínai viszony kérdése is terítékre került. Csernyenko⁵⁷⁵ akkori szovjet főtitkár a mongol vendég tiszteletére rendezett vacsorán vetette fel a kínai kérdést, ahol Batmönkh üdvözölte a kétoldalú kapcsolatok normalizálódását, és felvetette azt is, hogy az enyhüléssel párhuzamosan a mongol területen – ideiglenesen – állomásozó szovjet haderő kérdését is tisztázni kell.⁵⁷⁶ Az új mongol vezetés sietett is lépéseket tenni a kínai diplomáciai kapcsolatok rendezése érdekében, és a következő időszakban több mongol–kínai kétoldalú találkozáson is sürgette az együttműködések fejlesztését.

A kínai kulturális forradalom, illetve az 1960-as évek végének határvitái idején megromlott kínai–szovjet viszony rendezését, végül Mihail Gorbacsov vitte véghez. Ekkor Moszkva külpolitikai elképzeléseinek már fontos részét képezte a szovjet–kínai kapcsolatok helyreállítása. Ennek egyik fontos mozzanata volt Gorbacsov 1986. júliusi, az ázsiai biztonsági kérdésekről szóló vlagyivosztoki beszéde, melyben a pártfőtitkár egy sor egyoldalú engedményt fogalmazott meg. Többek között bejelentette a csapatkivonást Mongólia területéről és a Távol-Keletről, illetve elfogadta a kínai álláspontot az Usszuri és az Amur fő hajózási útvonalairól.⁵⁷⁷ 1987. január 15-én hangzott el a haderő kivonásának konkrét időpontja. A folyamat április 16-tól június közepéig ment végbe, és ennek során az orosz csapatok mintegy 25%-a hagyta el Mongóliát.⁵⁷⁸

Batmönkhöt és kormányát az utókor részéről a legnagyobb elismerés kétségkívül azért illeti, mert képes volt felismerni az új politikai változásokat, és elősegítette a békés átmenetet Mongóliában. Képes volt a reformkommunista vonal elképzeléseit érvényesíteni az 1989–1990-es politikai átmenet időszakában, elutasította a fegyver használatát a politikai megmozdulások szereplőivel szemben, és békés úton adta át a hatalmat a demokratikus kormánynak.

⁵⁷⁵ Konsztantyin Usztyinovics Csernyenko (1911–1985), Brezsnyev híve volt, de a korábbi első titkár halálakor alulmaradt a KGB támogatását élvező Andropovval szemben. Végül annak halála után, 1984. február 13. és 1985. március 10. között lett az SZKP első titkára.

⁵⁷⁶ SANDERS 1985: 129.

⁵⁷⁷ VÁMOS 2010: 102.

⁵⁷⁸ ROSSABI 2005: 9.

MONGÓLIA AZ EZREDFORDULÓN

A MONGOL BELPOLITIKAI HELYZET

A mongol rendszerváltás

A mongol politikai és gazdasági átalakulás a kelet-európai rendszerváltásokhoz hasonlóan, szorosan összefüggött a Szovjetunióban a nyolcvanas évek közepén megindult reformfolyamattal. Az alapvető különbség az előbbiekkal szemben az, hogy Mongólia minden más szovjet érdekszférába tartozó országnál jobban ki volt szolgáltatva a KGST-nek, illetve a Szovjetuniónak. Ennek következtében a mongol gazdaság a többi szocialista országnál jobban ki volt téve a gazdasági helyzet drasztikus romlásának, ami a '80-as évek közepén jellemző volt a keleti blokk országaira. A helyzet az évtized végére sem javult, és ez egyre jelentősebb mértékben ásta alá az ország politikai stabilitását.

Részben erre a szituációra volt válasz a Szovjetunióban Gorbacsov nevével fémjelzett politikai enyhülés, aminek célkitűzéseire a Batmönkh vezette mongol reformkommunisták is csatlakoztak. Az MNFP Központi Bizottságának első titkára 1987 júliusában deklarálta, hogy Mongólia csatlakozik a Szovjetunióban indult reformfolyamathoz. 1988 augusztusában megszüntették a Sajtó és Irodalmi Ellenőrző Igazgatóságot – a kormányzati cenzúra hivatalát –, így véget ért a párt közvetlen kontrollja a sajtó felett.⁵⁷⁹ Ugyanakkor az is egyértelmű volt, hogy a párt nem kíván nagy léptekkel haladni a politikai reformok felé, igyekeztek lassítani azokat, „a mongol érdekeknek megfelelően”.

Sajátos módon a mongol demokratizálódási folyamat kapcsolódik a kelet-európai politikai változásokhoz is, és nem csupán annak köszönhetően, hogy a Szovjetunióban bekövetkezett események hatására a két térségben párhuzamosan zajlott az átalakulás.⁵⁸⁰ Közvetlen kapcsolatnak tekinthető, hogy ezekben a folyamatokban gyakran olyan fiatal mongol értelmiségiek játszották a vezető szerepet, akik maguk is Magyarországon, Lengyelországban vagy Csehszlovákiában tanultak, tehát adott esetben akár ezekben az országokban megismert mintákat követtek. Ki kell emelnünk az 1989. decemberi romániai eseményeket is, amelyek katalizátorként működtek, és újabb inspirációt jelentettek a mongóliai ellenzék számára.⁵⁸¹

Az 1980-as évek második felében a Szovjetunió Ázsia-politikájának változásával, és a szovjet–kínai viszony fokozatos normalizálódásával kialakult helyzetben

⁵⁷⁹ BATBAYAR 2018: 439.

⁵⁸⁰ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 421–422.

⁵⁸¹ OCHIR 2004/5. kötet: 402.

valamelyest Mongólia mozgásteret is bővült. Az új gazdaságpolitikai lépések azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, így a társadalmi feszültség növekedésével a jelentősebb politikai átalakulás is egyre elkerülhetetlenebbé vált. A peresztrojka nyomán meghirdetett mongóliai átalakulás az *öörchlön bai-guult* (átalakítás), *il tod* (nyitás)⁵⁸² fogalmakkal került be a mongol köztudatba. A cél elsősorban a Szovjetunióban elindult változások követése, a folyamat helyi viszonyokhoz adaptálása, különösen a gazdaság átalakítása volt. A társadalmi, még inkább a politikai környezet megváltoztatása még távlati célként sem fogalmazódott meg. Az új politikai irányvonal meghirdetésével azonban létrejöttek azok a – jórészt közéleti – fórumok, ahol a társadalmi és politikai feszültségek, a romló életszínvonal, a szovjet katonai jelenlét és politikai befolyás okozta konfliktusok is napvilágra kerültek. Ezek egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak Mongóliában is, amelyek a külpolitikai változások hatásaival együtt a politikai fordulat felé sodorták az országot.

A jelentősebb rendszerellenes mozgalmak 1989 őszén kezdődtek, és 1990 elején váltak általánossá. A fokozódó elégedetlenség azonban érezhető volt már 1989 elején is. Január 4-én szórólapok bukkantak fel Ulánbátor utcáin, ezeken jelentek meg szélesebb körben az első kritikák az MNFP hatalma és a kormányzat ellen. 1988–1989 fordulóján olyan politikai reformcsoportok, klubok jelentek meg, mint az Öörchlön Club („Reform Klub”) vagy a Shine Üye („Új Idő”, „Új Generáció”), amely szórólapokon kezdte terjesztetni az ENSZ közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.⁵⁸³ A kezdeményezéshez csatlakozott az *Ünen* című pártlap is, amelynek hasábjain 1989. február 9-én a teljes szöveget publikálták.

A politikai megmozdulások szervezői, résztvevői, elsősorban a fiatal városi értelmiség képviselői voltak. A mozgalmak társadalmi bázisa azonban hamarosan jóval szélesebbé vált: bár a megmozdulások elsősorban a fővárosra koncentráálódtak, fokozatosan áttérjedtek vidékre – természetesen ekkor is a kisebb vidéki városokra és nem a nomád területekre kell gondolnunk. Ennek példaként érdemes megjegyezni, hogy Nyugat-Mongólia egyik oktatási és közigazgatási központjában, Khovdban 1989 decemberében is voltak olyan politikai megmozdulások, amelyeket az ottani egyetem diákjai szerveztek, csatlakozva a fővárosban megjelent hasonló kezdeményezésekhez.⁵⁸⁴

Mongóliára a 20. század valamennyi politikai átalakulása idején jellemző volt (és ma is az), hogy a hagyományos életmód okán többnyire jóval konzervatívabb, és a változásokban kevésbé érdekelt vidéki nomád népességgel szemben az új mozgalmak, politikai elképzelések progresszív támogatói elsősorban a városi népesség

⁵⁸² A fogalmak első említése az MNFP 19. kongresszusán történt (1986. május 29.). Kovács 2001b: 49.

⁵⁸³ BATBAYAR 2018: 440.

⁵⁸⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 405.

köréből kerültek ki.⁵⁸⁵ Itt vált különleges jelentőségűvé, hogy a szovjet korszakban megindult átalakulás – ami elsősorban a nomád viszonyok felszámolását, az uralkodó ideológia elvárásainak megfelelő „modern” társadalom kialakítását célozta –, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy létrejöhessen az a politikailag is aktív réteg, amely a rendszert kritizáló társadalmi mozgalom bázisát adta.

Mongol sajátosság, hogy a megmozdulásokat szervező ellenzék kapcsolatot tartott a párton belüli ellenzékkel, hiszen nagyjából azonos társadalmi réteget és korosztályt képviselt. Fontos megemlíteni, hogy az ellenzékbeli teljes egészében hiányoztak a szélsőséges csoportok, sokkal hangsúlyosabb volt a mozgalom alulról szerveződő jellege, mely inkább a hagyományokhoz való visszatérést és a nemzeti öntudat felébresztését célozta.

Az uralkodó kormánypárt, a Mongol Népi Forradalmi Párt belső megosztottságára jellemző, hogy egészen 1990 áprilisáig nem lépett fel egyértelműen az ellenzékkel szemben. Még januárban is alapvetően két, egymással ellentétes véleményt képviselő csoport alakult ki az MNFP Központi Bizottságán belül. A párton belüli keményvonalas, az ellenzékkel szemben határozott – akár erőszakos – fellépést sürgető csoporttal szemben formálódott egy mérsékeltebb, a békés megoldást és kisebb reformokat is támogató réteg, amelynek Batmönkh volt a vezetője. A két csoport közötti rivalizálás – ahogy korábban említettük – egészen a korábbi pártvezér, Tsedenbal nyugdíjazásáig visszamenőleg megfigyelhető volt; a keményvonalasok ellenállását még 1989 végére sem sikerült teljesen felmorzsolniuk. Ugyanakkor a mérsékeltek győzelmének köszönhető, hogy a demokratikus átalakulás egyetlen puskalövés nélkül ment végbe, ami a mongol rendszerváltás egyik legfontosabb jellemzőjének is tekinthető. Az állampárt belső ellenzéke elég erős képviselt ahhoz, hogy képes legyen a keményvonalasok visszatartására, és a demokratikus ellenzékkel gyakorlatilag együttműködve járuljon hozzá a békés politikai átmenethez. Ez a párt hosszú távú politikai céljait is jobban szolgálta.

Aspontan társadalmi megmozdulások mellett, 1989 végétől egyre szervezettebb ellenzéki csoportok is létrejöttek. Az új politikai elképzeléseket a Fiatal Alkotóművészek Második Országos Tanácskozásán⁵⁸⁶ vitatták meg 1989. november 27–28-án.⁵⁸⁷ Az 1989 őszi tanácskozást követően a változások iránt elkötelezett fiatalok alakították meg a Mongol Demokrata Szövetséget⁵⁸⁸ (MDSZ), amely egy teljesen új politikai-civil kezdeményezés volt. 15 tagja között a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak képviselőit találjuk: ügyvédet, két gazdasági szakembert, egy lámát, újságírókat, színészt, mérnököt, egyetemi oktatót, kutatót, diákot. Az

⁵⁸⁵ Ez nemcsak az 1921-es forradalom, de az 1989–1990-es politikai rendszerváltás időszakában is így volt, és bizonyos értelemben jellemző az 1990 óta lebonyolított demokratikus választásokkal kapcsolatban is.

⁵⁸⁶ KOVÁCS 2001a: 99.

⁵⁸⁷ BATBAYAR 2018: 441. Az első hasonló rendezvényre még 1974-ben került sor.

⁵⁸⁸ A szervezet neve eredetileg Mongol Zaluuchuiin Ardchilsan Kholboo („Mongol Fiatalok Demokratikus Szövetsége”) volt. Később a zaluuchuiin („fiatalok”) kifejezést kihagyták belőle.

MDSZ⁵⁸⁹ egy nappal később, az ENSZ-határozat elfogadásának 41. évfordulóján felhívással fordult a mongol kormányhoz és a párthoz az emberi jogok tiszteletben tartása, a demokratizálódás és a többpártrendszer bevezetése ügyében. Az MNFP vezetői ekkor még ignorálták a kiáltványt. December 14-én az MDSZ vezető testülete S. Zorigot⁵⁹⁰ jelölte a szervezet vezetőjének.

Az MDSZ mellett további új csoportok is létrejöttek, mint a szintén 1989 decemberében megalakult Demokratikus Szocializmus Mozgalom (1989. december 28.), vagy a következő év február 7-én életre keltett Új Haladás Mozgalom.⁵⁹¹ Ezek azonban az MDSZ jelentőségét nem csökkentették. A Mongol Demokrata Szövetség élen járt a párttá szerveződés folyamatában is. A Szövetség 1990. február 18-án tartotta első kongresszusát, amelynek alkalmával az országos politikai-civil kezdeményezés résztvevői pártot alapítottak. A kezdeményezés szervezettségét jól bizonyítja, hogy összesen 611 küldött érkezett a fővárosi szervezetekből, 16 megyéből és két megyei jogú városból, valamint csaknem 200 vendég, különböző szervezetek megfigyelői, illetve a mongol és nemzetközi sajtó munkatársai kísérték figyelemmel a tanácskozást, amelyen létrejött a Demokrata Párt (DP).⁵⁹² A többi formálódó politikai szervezet csak hónapokkal később követte az MDSZ-t ezen az úton. 1990. március 2-án jött létre a Mongol Szociáldemokrata Párt (Mongoliin Social-Demokrat Nam), március 9-én a Mongol Zöldpárt (Mongol Nagoon Nam), később pedig a Mongol Hívők Demokrata Pártja (Mongoliin Shashintnii Ardchilsan Nam), valamint a Mongol Néppárt (Mongol Ardiin Nam), a Mongol Pásztorok és Földművesek Pártja (Mongoliin Malchin Tariachdiin Nam), a Mongol Függetlenségi Párt (Mongoliin Tusgaar Togtnoliin Nam), és még számos más politikai kezdeményezés.⁵⁹³

Az ellenzéki pártok felbukkanása mellett még egy, az eseményekre jelentős hatást gyakorló katalizátorról kell említést tenni. Ahogyan a demokratizálódási folyamat megindulása is a Szovjetunióban bekövetkezett változásokhoz kapcsolható, úgy a mongol ellenzéki megmozdulások határozottabbá válása szintén hasonló eseményhez köthető. 1990. március 2-án az *Izvesztia* napilap közölte, hogy értesülései szerint Mongólia csaknem 10 millió transzferábilis rubelre⁵⁹⁴ rúgó

⁵⁸⁹ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 422.

⁵⁹⁰ Sanjaasürengiin Zorig (1962–1998) a mongol politikai átmenet meghatározó politikusa volt. 1989. december 10-én, a berlini fal leomlása után egy hónappal, 200 társával együtt követelte a piacgazdaság és a demokratikus választások bevezetését. 1990 januárjában demokratikus politikai átalakulást követelő megmozdulást szervezett a Szuühebátor téren. 1990-ben, 1992-ben és 1996-ban is parlamenti mandátumot szerzett. Az 1998-as politikai krízis idején az akkori miniszterelnök, Ts. Elbegdorj – későbbi mongol államfő (2009–2017) – kénytelen volt lemondani pozíciójáról, és sokan az akkor az infrastruktúráért felelős minisztert, Zorigot várták utódjának. A bejelentést 1998. október 5-re tűzték ki, de három nappal korábban Zorig gyilkosság áldozata lett. ROSSABI 2005: 1–6.

⁵⁹¹ BATBAYAR 2018: 442.

⁵⁹² BATBAYAR 2018: 441.

⁵⁹³ OCHIR 2004/5. kötet: 406.

⁵⁹⁴ Az 1962-ben létrehozott és 1964. január elsején bevezetett fizetőeszköz a szocialista országok egymás közötti kereskedelmi forgalmának elszámolását szolgálta. Aranytartalma 0,987412 gr

összeggel tartozik északi szomszédjának. Az összeg nagysága, továbbá a hatalmon lévő mongol politikai vezetők hallgatása, óriási elégedetlenségi hullámot indított el a fővárosban, ami az ellenzéki csoportokat egységbe kovácsolta.

Március 7-én az MDP tíz tagja éhségsztrájkba kezdett,⁵⁹⁵ mellyel sikerült az MNFP KB képviselőit tárgyalásra kényszeríteniük. Az eredmény a párt meghát-rálása és a párton belüli ellenzék térnyerése volt. A párt vezetése, élén J. Batmönkh főtitkárral hivatalos közleményt adott ki a Politikai Bizottság lemondásáról. Március 10-én az ellenzéki kezdeményezések képviselői és az MNFP képviselői közös nyilatkozatban kötelezték el magukat a demokratikus átalakulás mellett, a párt pedig olyan határozatokat fogadott el, amelyek megteremtették a rendszer átala-kításának politikai feltételeit.

1. Törölni kell az Alkotmány 82. cikkelyét, mely kimondta az MNFP vezető szerepét.⁵⁹⁶
2. Tsedembalt – aki 1940-től az MNFP főtitkára, és Choibalsan 1952-es halála után a teljes politikai hatalom birtokosa volt – ki kell zárni a pártból.
3. Rehabilitálni kell a politikai elítélteket.
4. 1990. április 9-ére össze kell hívni a párt rendkívüli kongresszusát.⁵⁹⁷

Az MNFP vezetése korábban elsősorban adminisztratív eszközökkel próbálta útját állni a rendszerellenes mozgalmak megerősödésének. Az első és gyakorlatilag egyetlen jelentősebb esemény – amikor a tüntetők ellen karhatalmat vetettek be – csak 1990 áprilisában, több mint félévvel az ellenzéki szerveződések illega-litásból való kilépése után következett be. 1990. április 27-én az MDP egy nagy nyilvános megmozdulást szervezett, ahol a korábbi politikai vezetés hatalomból történő eltávolítását sürgették. Ekkor a tüntetés betiltását követően kirendelték a karhatalmat a kormányépületek védelmére. A lépés csak olaj volt a tűzre. A fel-háborodás országos méretűvé duzzasztotta az ellenzék bázisát. Khövszgül megye központjában, Mörönben is éhségsztrájkba kezdtek ellenzéki aktivisták.⁵⁹⁸ Az ál-lampárt kénytelen volt engedni. A pártok képviselői újra tárgyalóasztalhoz ültek,⁵⁹⁹ melynek eredményeképpen a parlament május 4–10. közötti ülésén elfogadta a pártok alapításáról és az alkotmánymódosításról szóló törvényt, amely lehetővé tette az egypárti alkotmány megváltoztatását. 1990. június 22-re pedig kiírták az

tiszta arany volt, és értéke az 1980–1990-es évek fordulóján nagyjából 1 dollárnak felelt meg. A transzferábilis rubel 1991-ben szűnt meg, amikor a volt szocialista országok áttértek a dollár alapú külkereskedelmi elszámolásra.

⁵⁹⁵ ROSSABI 2005: 18–19.

⁵⁹⁶ ROSSABI 2005: 23.

⁵⁹⁷ KOVÁCS 2001a: 104.

⁵⁹⁸ BATBAYAR 2018: 443.

⁵⁹⁹ ROSSABI 2005: 20–21.

első demokratikus választásokat, amelynek június 29-én tartott második fordulóján a Kis Hural⁶⁰⁰ tagjairól szavaztak.⁶⁰¹

A választáson hat párt indult.⁶⁰² Az MNFP társadalmi beágyazottságára jellemző volt, hogy valamennyi választási körzetben, és minden parlamenti mandátumért képes volt jelölteket állítani. Az ellenzéki pártok viszont a 430 parlamenti helyért összesen csak 346 jelöltet voltak képesek kiállítani, így 84 helyen az utódpart képviselője kihívó nélkül indult.⁶⁰³ Ennek a különbségnek és – ahogyan korábban említettük – a vidéki nomád népesség politikai inaktivitásának is köszönhetően, a korábbi állampárt a parlamenti helyek 86%-át szerezte meg. 357 képviselőjük ült a parlamentben, miközben a Demokrata Párt 16, a Nemzeti Haladás Pártja 6, a Mongol Szociáldemokrata Párt 4 képviselőt juttatott az országgyűlésbe.⁶⁰⁴ Bár a választásokon nem történtek bizonyítható visszaélések, az ellenzék ellehetetlenítését célzó adminisztratív intézkedések jórészt sikerrel jártak. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy az MNFP-nek sikerült elérnie, hogy a választási törvény alapján ne egységesen szabályozzák a választókerületek méretét. Ez részben Mongólia népességének sajátos eloszlásából is következett, aminek eredményeként a vidéki választókerületekben a győzelemhez akár 2000 szavazat megszerzése is elegendő volt, míg a városokban legalább 10 000 kellett. Mivel az ellenzék bázisa gyakorlatilag a városi népesség volt, így a vidéki kerületekből könnyebben jutottak be az állampárt képviselőjelöltjei a 430 fős Mongol Nagy Huralba.⁶⁰⁵ Az állampárt a szavazatok nagyjából 60%-ával döntő győzelmet aratott a választásokon. A politikai átalakulást azonban ez sem akadályozta.

Az ekkor megválasztott parlament két évig működött. Az átmeneti időszak legfontosabb feladata az új, demokratikus alkotmány kidolgozása volt. Az Előkészítő Bizottság feladatait törvény szabályozta, és 1991. április 19-én kezdte meg munkáját. Az új alkotmány tervezetét az *Ardiin Erkh* („Nép joga”) című folyóiratban publikálták 1991 júniusában, és társadalmi vitát kezdeményeztek vele kapcsolatban.

⁶⁰⁰ Az Ulsiin Baga Khural 1924-től 1951-ig lényegében a Mongol Népköztársaság irányító testületeként működött. Vezetője az állam elnökének volt tekinthető, és a Kis Hural tett javaslatot a miniszterelnök személyére is. Első ülése nem sokkal a népköztársaság kikiáltása után, 1924. november 29-én volt. Az intézményt 1951-ben eltörölték. Az 1960-as új alkotmány bevezetése után egy, a parlament képviselőiből létrehozott 50 fős törvényhozó testületként tért vissza, és ezt a szerepét töltötte be a rendszerváltás éveiben 1990–1992 között is. Az 1992-es alkotmány eltörölte az intézményt, és egykamarás országgyűlést hozott létre.

⁶⁰¹ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 433.

⁶⁰² A Mongol Népi Forradalmi Párt, a Demokrata Párt, a Mongol Nemzeti Felemelkedés Pártja (Mongoliin Ündesnii Devshliin Nam), a Mongol Szabad Munka Pártja (Mongoliin Chöölöt Khödölmöriin Nam), a Mongol Egyesült Párt (Mongoliin Negdsen Nam), a Mongol Felemelkedés Pártja (Mongoliin Sergen Mandaltiin Nam). ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 441–442.

⁶⁰³ ROSSABI 2005: 27.

⁶⁰⁴ A képviselői helyek 8%-át később töltötték be a választásokon felmerült problémák miatt. ROSSABI 2005: 77.

⁶⁰⁵ A mongol parlament. Az ellenzék 40%-os eredménye így csupán a képviselői helyek 14%-át jelentette.

A Nagy Hurál a 12. ülészakán,⁶⁰⁶ 1991. november 11-én kezdte meg az alkotmányról szóló vitát,⁶⁰⁷ és végül 76 napi tanácskozás után 1992. január 13-án fogadta el az új alkotmányt, mely a Mongol Népköztársaság nevét Mongóliára változtatta.⁶⁰⁸ Az új alaptörvény 1992. február 12-én lépett hatályba. Ez volt az ország negyedik alkotmánya, és az 1940-es, illetve az 1960-as alapokmányt váltotta fel, amelyek gyakorlatilag a Szovjetunió alaptörvényének adaptált változatai voltak.

Mongólia új alaptörvénye egykamarás, 76 fős parlamentet hozott létre, valamint kétfordulós többségi szavazást és közvetlen államfőválasztást vezetett be. Az új rendszer szerinti többpárti választásokat 1992. június 28-án tartották, melyeken a választópolgárok 95,6%-a vett részt. Az MNFP 70 képviselői helyet szerzett. Szeptember 5. és 20-a között megtartották az első helyhatósági választásokat is, így a megyékben (a *sum*okban) és a városi kerületekben is új, demokratikus választások alapján bekerült képviselők foglalták el helyeiket. Ezzel gyakorlatilag lezárult a mongol demokratikus átalakulás első szakasza.

A rendszerváltás után két évvel bevezetett alkotmányt három alkalommal, 1999-ben és 2001-ben,⁶⁰⁹ továbbá 2019-ben módosították. Ez utóbbi alapvető befolyással van Mongólia kormányzati rendszerére, hosszú távú hatását azonban még ebben a pillanatban nem tudjuk felmérni. A legutóbbi módosítás lényege, hogy megváltoztatta az elnöki mandátum időtartamát – négyről hat évre –, és a választhatóságot is egy alkalomban maximálta.

A mongol alkotmány és jogrendszer alapvetően a kontinentális, római-germán jogrendszeren alapul, de összetettségére jellemző, hogy egyes részleteiben őrzi a szovjet jogrendszer néhány maradványát is, aminek oka, hogy kialakításuk során számos, egymástól gyakran eltérő mintát vettek alapul. Az alkotmány hat fejezetből áll. Az első fejezete kimondja az ország függetlenségét és területi integritását, a második foglalja össze a politikai és emberi jogokat, kinyilvánítja a szabad valósággyakorláshoz való jogot, a harmadik rendelkezik a kormányzati struktúráról. A negyedik szabályozza az ország adminisztratív beosztását, 21 megyére és összesen 329 járásra osztva azt, meghatározza az országos kormányzat és a helyi önkormányzatok közötti kapcsolat kereteit. Az ötödik cikkely rendelkezik az alkotmánybíróság felállításáról, a hatodik az alkotmánymódosítási eljárás szabályait rögzíti.

Az új rendszer kiépítését jelentősen nehezítette az a tény, hogy a kormányzati struktúra kialakításával párhuzamosan, egy, a mongolok számára teljesen új politikai gondolkodást is el kellett sajátítani, hiszen nem tudtak olyan történelmi példához nyúlni, ami a demokratikus jogállami kereteknek megfelelt volna. Az állam legitimációs alapját a történelmi hagyományban az államalapító Dzsingisz kán által 1206-ban, nagykánná választásakor kihirdetett nagy törvény⁶¹⁰ jelentette, ami a maga nemében és a maga idején páratlan, a nomád államalakulatok és a

⁶⁰⁶ Ulisiin Ikh Khural.

⁶⁰⁷ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 439.

⁶⁰⁸ BATBAYAR 2018: 445; OCHIR 2004/5. kötet: 409.

⁶⁰⁹ BATBAYAR 2018: 445.

⁶¹⁰ Halha Ikh tsaaz.

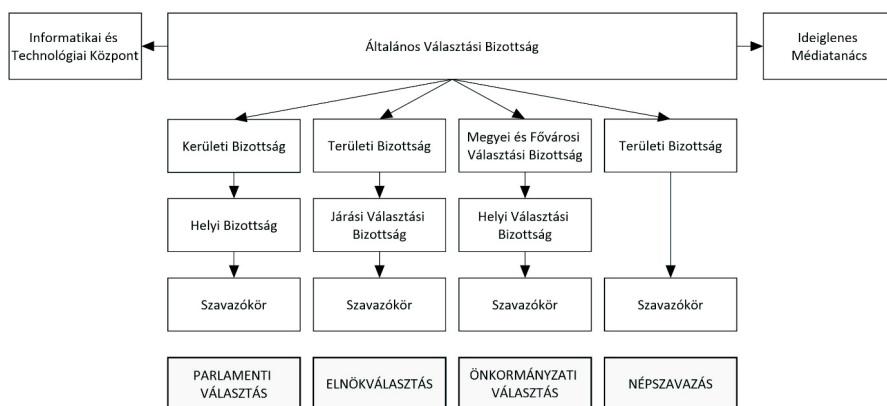
mongol törzsszövetségek történetében korábban nem tapasztalt újítás volt. A Nagy Mongol Birodalom bukása után – és részben már a Kubiláj és utódai által fémjelzett időszakban is⁶¹¹ – a mongol törvénykezés rendszerét külső tényezők befolyásolták: kínai törvénykezési mintákat vettek alapul – a Yuan-korszakban önként, míg a mandzsu fennhatóság idején kényszerből. Az utolsó császári dinasztia bukása után részleges autonómiát elnyerő új mongol kormány kísérletet tett ugyan egy önálló alkotmány kidolgozására, ezt azonban nem sikerült befejezni,⁶¹² és a mintát akkor is a kínai (mandzsu) törvénykezési rendszer jelentette. 1921-től, de még inkább az 1924-es népköztársasági alkotmány bevezetésétől pedig a szovjet példa vált követendővé, aminek épp a leváltása volt a cél 1990-ben.

Mongóliában a törvényalkotói jogosultság a parlament, a végrehajtó hatalom pedig a kormány kezében van. A legfőbb törvényhozó testület az 1992 óta 76 képviselői hellyel rendelkező egykamarás Országos Nagy Hurál (Ulsiin Ikh Khural). A jogszabályok tervezetét, a törvényjavaslatokat csak parlamenti képviselők, a kabinet, illetve az államelnök nyújthatják be a parlamentnek. Az 1992-ben elfogadott, majd 2005-ben és 2011-ben módosított választási törvény határozza meg a parlamenti és elnökválasztások kereteit, rendelkezik a megyei, járási, kerületi önkormányzatok választásának feltételeiről, szabályozza a népszavazási kezdeményezéseket. A választási törvény kitér a választókerületek meghatározására, szabályozza a kampányidőszakot és az ezzel kapcsolatos médiamegjelenések kereteit is. Külön kitér a választási kampány finanszírozásának feltételeire is.

A parlament (Khural) képviselői helyeit négyévente megrendezett parlamenti választásokon nyerhetik el a jelöltek, akiket pártok, társadalmi szervezetek indíthatnak, de lehetőség van független képviselők megválasztására is. A választási törvény 2012. évi módosításának köszönhetően, jelenleg a választásokon induló pártok jelöltjei egyéni mandátummal, illetve pártlistán is a parlamentbe kerülhetnek. 48 képviselői helyet egyéni választókerületek jelöltjeire leadott szavazatok szerint töltenek be, 28 helyet országos pártlistákról lehet elnyerni.

⁶¹¹ A Kínában uralkodó mongol Yuan-dinasztia (1271–1368) korszaka.

⁶¹² Az alkotmánytervezet füzeteit ma a mongol állami gyűjtemények őrzik.

1. ábra A mongol választási rendszer sematikus rajza a 2012-es törvény alapján.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése.)

A parlament hatáskörét szabályozó törvény alapján, a Hurál feladata a törvényalkotás. A parlamenti választásokon többséget szerzett párt vagy koalíció adja a miniszterelnököt, aki a kormány vezetőjeként irányítja az országot. A végrehajtó hatalom Mongóliában a kormány kezében van, ezt azonban az alkotmány korlátozza. Az alkotmány a kabinet számára lehetővé teszi a rendeleti alapú szabályozást abban az esetben, ha a parlament hasonló témában már megvitatott egy törvényt.

A mai mongol félelnöki kormányzati struktúra miatt az állam elnökének jelentős befolyása van a törvényalkotásra, valamint az ország bel- és külpolitikai életére, nemzetközi kapcsolataira egyaránt. Az alkotmány alapján Mongólia elnökét a parlamentbe jutott pártok jogosultak jelölni, hivatalát azonban közvetlen elnökválasztás alapján foglalhatja el. Az államelnök megbízatása 1992-től a 2019-es alkotmánymódosításig négy évre szólt és legfeljebb kétszer választhatták meg. Ezt a rendszer alakította át a jelenleg is kormányzó Mongol Néppárt javaslatára a parlament, így az elnöki mandátum most egy alkalommal, és hat évre szól. A 2021-es választás már az új rendszer szerint történt. Az elnökválasztásokat mindig a parlamenti választást követő évben tartják. Mongólia elnöke birtokolja a főparancsnoki tisztséget, és ő a Nemzeti Biztonsági Tanács vezetője is. Az elnököt a törvények felhatalmazzák a rendeletalkotásra is, amennyiben az összhangban áll az alkotmánnyal. Ugyanakkor a közvetlen elnökválasztás során hivatalba került államelnök sokkal hangsúlyosabb szerephez juthat, mint ahogyan azt a parlamenti demokráciákban megszokhattuk.

Az államelnök szerepe belpolitikai, de még inkább külpolitikai kérdésekben meghatározó is lehet, így a miniszterelnök és az államfő gyakran egyfajta tandemként irányítják az ország politikai életét. Ez nem jelent különösebb gondot abban az időszakban, amikor mindkét politikust a parlamenti többséget szerzett párt(ok) adják. Így volt ez az első parlamenti és elnökválasztásoktól egészen a kétezres

évek első évtizedének végéig.⁶¹³ Ehhez a helyzethez képest jelentős újdonságot hozott, mikor 2009-ben Ts. Elbegdorj a Demokrata Párt vezető pozíciójából úgy tudta megnyerni az elnökválasztást, hogy egy évvel korábban még a Mongol Népi Forradalmi Párt győzedelmeskedett a parlamenti választásokon.

Az 1990-es reformok idején politikai konszenzus alakult ki a mongol politikai, gazdasági élet újjászervezésének szükségességéről. Az 1990-es többpárti választások azonban csak az első lépést jelentették e téren. A politikai élet szereplőinek többsége abban is egyetértett, hogy ez az átalakítás a demokrácia bevezetését, a társadalmi, gazdasági és kulturális élet feletti bürokratikus kontroll lebontását, a piacorientált gazdaság kiépítését és a többpárti választási rendszer kialakítását kell, hogy célozza. Az 1990-es és az azt követő parlamenti, illetve közvetlen elnökválasztások bizonyították, hogy az állampárti rendszert a lehető leggyorsabban sikerült leváltani. Az már kérdéses volt, hogy a többi célt milyen ütemben és milyen formában képesek elérni. Kétségtelen, hogy a felsorolt átalakításokat a törvényalkotási rendszer megváltoztatásával kellett kezdeni. A sikeres reformokhoz új értékrendet kellett meghonosítani, át kellett alakítani a képzési rendszert, és biztosítani kellett az új törvényi szabályozás elfogadtatását és betarthatóságát is.

A kétezres évekből visszatekintve úgy látszik, hogy a rendszer átalakítása nagyjából két szakaszra bontható. Az első az 1990-es választások megszervezésétől az 1992-ben készített új alkotmány elfogadásáig tartott, amelynek alapvetően az volt a feladata, hogy megteremtse azokat az alapokat, amelyek lehetővé teszik, az új politikai, gazdasági, társadalmi reformok sikeres bevezetését. A folyamatnak ez a része nagyjából az új mongol Alkotmány 1992. január 13-án történt bevezetésével le is zárult.

A második rész immár az új alkotmányos keretek közötti törvényalkotás volt, amelynek meghatározó szakasza a következő öt évben zajlott. Ebben a kormányzati ciklusban a már második szabad választás alapján felállt új parlament mennyiségi szempontból jól dolgozott. Az összesítések alapján elfogadtak 137 ágazati törvényt, 142-t módosítottak, ratifikáltak 40 nemzetközi egyezményt, és 46 törvényt töröltek. Ez azonban csak a folyamat első része volt, hiszen a jogrendszer átalakításának lendülete semmit sem veszített azt követően sem, hogy a következő, 1996-os választásokon egy alapjaiban új összetételű országgyűlés ült össze. Összesen 255 törvénymódosítás és 71 nemzetközi egyezmény elfogadása fémjelezte az immár a korábbi ellenzék által vezetett törvényhozás munkáját.

Az 1998 januárjában elfogadott „Mongol jogi reform” nevű programterv a parlamenti ciklus második felére további 50 új törvény megalkotását, illetve száznál is több törvénymódosítás kidolgozását irányozta elő. Az itt felsorolt lépéseket az új politikai elit természetesen egy olyan környezetben tette meg, amelyben hangsúlyos szerepet kaptak azok a kapcsolatok, melyek a korábbi rendszer prioritásaival ellentétes előjelűek voltak. A különböző nemzetközi szervezetek támogatásának

⁶¹³ Részben kivételt jelent Ochirbat elnök második ciklusa, mert ő ugyan a parlamenti többséget szerzett MNFP támogatásával jutott a pozícióhoz először, de második ciklusára 1993-ban már az akkori ellenzék jelölte.

köszönhetően számos parlamenti képviselő, tanácsadó és kutató utazhatott a nyugati országokba, hogy személyesen szerezzen tapasztalatot a többpárti demokráciák működésével, működtetésével kapcsolatban.⁶¹⁴

Parlamenti választások és a mongol demokrácia 1992 után

Amit a volt állampárt a demokratizálódási folyamatok elején nem tudott elérni, jelesen az ellenzék megosztását, azt megtették a megváltozott körülmények. Az ellenzéknek láthatóan nem volt egységes kormányzási koncepciója, amit a közvéleménnyel képes lett volna elfogadtatni. Ennek következményei nem csak a két választási vereségben nyilvánultak meg. Az ellenzék a választások után szétzilálódott, több pártszakadás is bekövetkezett, s a folyamatot a fokozódó gazdasági nehézségek csak tovább erősítették.

A korábban szinte kizárólag a szovjet kapcsolatokon és a KGST-n keresztül működtetett gazdaság az oroszok kivonulása után gyakorlatilag összeomlott. 1992-ben a városokban alig volt élelmiszer, akadozott az áram- és üzemanyag-ellátás.⁶¹⁵ A kormány kénytelen volt az alapvető élelmiszerek tekintetében jegyrendszert is bevezetni. Az ellátás akadozását elsősorban a városi lakosság érzékelte, illetve szenvedte meg. A hagyományosan önellátásra berendezkedett, vidéken élő nomád állattartók az élelmiszerhiányból jóval kevesebbet érzékeltek. Gyakran előfordult, hogy a városi lakosság vidékről, nem ritkán vidéki rokonaitól magánúton volt kénytelen élelmiszert beszerezni.

A gazdasági nehézségek azonban kevésbé befolyásolták az utódpart politikai népszerűségét. A politika iránt kevésbé fogékony, a változásokra nehezebben reagáló vidéki pásztorok támogatásának köszönhetően a nyári választások gyakorlatilag konzerválták a korábbi állampárt hatalmát.⁶¹⁶ Az utódpart a szavazatok majd 56,9 százalékát elnyerve, 70 helyet szerzett a 76 fős parlamentben. Az ellenzékbe kényszerülő Szövetség (a Demokrata Párt és a Mongol Nemzeti Haladás Pártja) 4, míg a Mongol Szociáldemokrata Párt egy szavazatot kapott, és egy független képviselő is a parlamentbe jutott. Ugyanakkor több rendszerváltó párt nem volt képes képviselőket küldeni az országgyűlésbe. A tényleges hatalomátadás tehát nem történhetett meg, hiszen az ellenzék nem volt képes olyan politikai alterna-

⁶¹⁴ Az első ilyen szervezet az USA-ban székelő The Asia Foundation volt, ami már 1990-től jelen volt Mongóliában, hogy segítse a politikai rendszerváltást és a piacgazdaság bevezetését, támogassa a társadalmi átalakulást az országban.

⁶¹⁵ Ezt a jelen kötet szerzőjének személyes tapasztalata is alátámasztja. 1992-ben a mongol főváros boltjai kongtak az ürességtől, az alapvető élelmiszerekre, a kenyérre, de még az alkoholra is jegyrendszert vezettek be. A városi lakosok többször utaztak vidékre, hogy rokonaiktól, helyi pásztoroktól vásároljanak húst, néha élő állatot, hogy ezzel biztosítsák családjuk megélhetését egy rövid időre. A '90-es évek első felében a városban nem volt ritka látvány a bérházak erkélyein tartott élőállat, vagy a téli hónapokban az ott tárolt fél birka.

⁶¹⁶ Ebben közrejátszott az a korábban már említett tény is, hogy a választási körzetek egyenlőtlen kialakítása következtében a vidéki lakosság szavazatai felülreprezentáltak voltak.

tívát felmutatni, ami lehetőséget biztosított volna számára a hatalom átvételére. Az ellenzéki tömörülések nem voltak képesek önmagukat pártként megszervezni, üzeneteik nem jutottak el a választókhoz.

Az egy évvel később – 1993. június 6-án – megtartott közvetlen elnökválasztás azonban újabb lépést jelentett a mongol demokratizálódási folyamatban. Az MNFP meglepő módon nem jelölte az ország korábbi elnökét, P. Ochirbatot, aki a mongol politikai élet és a mongol rendszerváltás emblematikus figurája volt. Az ellenzéki pártok ekkor létrehozott koalíciója viszont az államelnök mögé állt, és támogatásukkal Ochirbat képes is volt megtartani pozícióját. Újabb négy évre Mongólia elnökévé választották. Ezzel az ellenzék első komolyabb politikai győzelmét szerezte meg, és képes volt azt is bebizonyítani, hogy az elképzeléseit meg tudja valósítani.

Az 1996-os parlamenti választásokon folytatódott ez a tendencia. A Demokrata Unió Koalíció a szavazatok 47 százalékát és 50 parlamenti helyet szerzett, maga mögé utasítva az addig kormányzó Mongol Népi Forradalmi Pártot, ami meg kellett, hogy elégedjen 25 képviselői hellyel.⁶¹⁷ A korszaknak a jelenből visszatekintve egyik fontos epizódja, hogy ebben a ciklusban került először jelentős vezetői pozícióba későbbi elnöke, Ts. Elbegdorj,⁶¹⁸ aki már a rendszerváltás idején a demokratikus ellenzék egyik fontos tagja volt.

A Tokióban megrendezett ötödik Donor Konferencia még az év elején 212,5 millió USA dollárt szavazott meg az ország nehéz gazdasági helyzetére való tekintettel. A rendszerváltás után éppen csak lábadozó mongol gazdaság a kilencvenes évek közepén a külföldi investíció és segély köldökszínőriján élt, a piacgazdaságra való áttérés vontatottan haladt. Ezért számított a gazdaság modernizálása felé tett jelentős lépésnek, hogy Mongólia 1997 januárjában csatlakozhatott a Kereskedelmi Világszervezethez.

A Demokratikus Unió Koalíció által vezetett kormány sajnos nem tudott úrrá lenni a gazdasági nehézségeken, hamar teret veszített. Ebben közrejátszott több olyan kormányzati döntés, amelyek a piacok liberalizációja nyomán sokkhatásként érték a mongol társadalmat. Az egyik ilyen lépés az energiahordozók árának liberalizációja volt. Az új mongol kormány szakítani kívánt azzal az egypártrendszer idejéből megörökölt gyakorlattal, amely szerint az energiahordozók fogyasztási árát az állam határozta meg. Az alig két hónappal a parlamenti választások után végrehajtott árliberalizáció következtében a szén ára 48%-kal, a villamosenergia

⁶¹⁷ Az 1996-os választásokra létrejött Mongol Demokrata Unió Koalíciója – amelynek vezető ereje ekkor is a Demokrata Párt volt – összesen 48 mandátuma mellett az MNFP csak 23 parlamenti helyet volt képes megszerezni. (A fennmaradó 5 helyet függetlenek szereztek meg.)

⁶¹⁸ Tsakhiagiin Elbegdorj (1963–) a demokratikus mongol ellenzék egyik vezéralakja, korábban újságíró. 1998-ban, illetve 2004–2006 között Mongólia miniszterelnöke. 2009–2017 között Mongólia elnöke.

tarifája 60%-kal, a fűtés díja pedig 40%-kal lett magasabb, ami tulajdonképpen sokkolta a mongolokat.⁶¹⁹

A másik hasonló döntés a bankrendszer átalakítására tett kísérlet volt. 1996-ban és 1998-ban komoly krízis rázta meg Mongóliát előbb az Ardiin Bank (Népbank), később a Golomt Bank körül kialakult helyzet miatt. A Mongóliát támogató donorországok és nemzetközi szervezetek képviselői, illetve belföldi politikusok is rendszeresen támadták a kormányt a bankok és a politikai szereplők, parlamenti képviselők közötti kapcsolatok, a nem megfelelő finansziális háttér, valamint a korrupció miatt.⁶²⁰ Eközben az 1996. október 25-én törvénybe iktatott lehetőségekkel élve, megkezdődött az országban a lakások privatizációja is. Az Országos Privatizációs Bizottság felügyelete mellett Ulánbátorban 68 000, az országban összesen csaknem 120 000 ingatlant privatizáltak,⁶²¹ ami a meglehetősen nagy vagyoni különbségek miatt a társadalom csak kisebb részének jelentett valódi lehetőséget.

A mongol adórendszer átalakítása sem növelte a koalíciós kormány társadalmi támogatottságát. A kormány az 1990-es évek utolsó harmadában képtelen volt sikeres gazdaságpolitikát folytatni, és az állami bevételek növelése érdekében gyakran egymásnak ellentmondó, illetve népszerűtlen döntéseket hozott. Jellemző a helyzetre a személy- és teherszállításra előírt különadót szabályozó törvény, amellyel 1997 áprilisában a kormányzat 130-160 ezer tugrik különadót⁶²² vetett ki a személyi tulajdonban lévő gépjárművekre, így a tehergépjárművek után fizetendő éves adó mértékét tizenkétszeresére emelték. Ez az intézkedés közvetlenül vagy közvetett módon gyakorlatilag az egész mongol társadalmat érintette: nem csak a helyi, de a helyközi közlekedésre és az áruszállításra is hatással volt.

A következmények megértéséhez tudni kell, hogy Mongóliában még ebben az időben is – és gyakorlatilag napjainkig – a belső áruszállítás döntően közúton történik. A korábbi évtizedek változó sikerességgel végrehajtott modernizációs programjai következtében, az úthálózatnak még a 20. század utolsó évtizedében is csak elenyésző hányada volt műút. Az útvonalak döntő része még földút volt, ami több okra vezethető vissza. Egyrészt a szocialista korszakban sem az út-, sem a vasútfejlesztésre nem fordítottak kellő figyelmet, aminek következményeivel valójában a mai napig küzd Mongólia. Másrészt minden jószándék ellenére a szélsőséges mongol éghajlati és terepviszonyok között nagyon nehéz szinte a nulláról megfelelő úthálózatot építeni. A fentiek miatt már a szocializmus korszakában is sajátos tisztelet övezte azokat a sofőröket, akik teherautóikkal járták az úttalan utakat, és szállították a termékeket Mongólia legtávolabbi területei felé is.

A nem megfelelő közlekedési infrastruktúra a belföldi kereskedelmet, áruszállítást is korlátozta. A vidék és a főváros közötti áru- és személyszállítást a leghatékonyabban mindmáig a jórészt magántulajdonban – gyakran a sofőr egyszemélyes vállalkozásaként – működő kisebb fuvarozó cégek bonyolítják. A rendszerváltás

⁶¹⁹ ROSSABI 2005: 72.

⁶²⁰ ROSSABI 2005: 72–74.

⁶²¹ ROSSABI 2005: 75.

⁶²² ROSSABI 2005: 76.

után, a közösségi közlekedés hiányosságait kihasználva, a városokban is egyre-másra alakultak a kis, személyfuvarozással foglalkozó vállalkozások. Az adók emelése az ő felháborodásukat váltotta ki, és érdekérvényesítő képességük miatt a tiltakozások országos méreteket öltöttek. A fővárosban utcai blokádokkal akadályozták a forgalmat, a Szühebátor téren többezres tüntetésekkel követelték az intézkedés visszavonását, aminek következtében Ochirbat elnök megvétózta a törvényt.⁶²³

Így az, hogy a korábban még ellenzékben szerveződött koalíció képtelen volt az 1996-os választási győzelemmel élni, több okra vezethető vissza. Ezek közül csak az egyik volt a megosztottság. A már említett ellenzéki tömörülések, pártok sorában kétségtávolú a Demokrata Párt tekinthető a legjelentősebb erőnek, de ez a tény inkább kárára, mint előnyére vált a parlamenti helyek többségét megszerző ellenzéki koalíciónak. Az MDP a kisebb ellenzéki pártok támogatása nélkül nem kerülhetett volna hatalomra, ugyanakkor a koalíció vezető erejeként megpróbálta rákényszeríteni elképzeléseit támogatóira is, nem törekedett a konszenzusos meg egyezésre. A belső ellentétek, amelyek inkább gazdasági, mint politikai jellegűek voltak, hamarosan a szövetség széteséséhez vezettek. A miniszterelnök, Mendsaikhani Enkhshaikhan (1955–) két év után, 1997 áprilisában kénytelen volt lemondani, és utóda, Ts. Elbegdorj – a későbbi mongol államelnök – sem húzta tovább az év végénél. A Demokrata Párt támogatottsága döntő mértékben visszaesett.

Az általános elégedetlenség eredményeképpen a következő parlamenti választáson, 2000-ben az MNFP ismét szinte földindulásszerű győzelmet aratott. A 76 parlamenti hely közül 72-t szerzett meg. A Demokrata Unió Koalíció a parlamenti helyek közül csupán egyet volt képes megszerezni, s az egy független képviselő mellett egy új politikai formáció, a Mongol Demokratikus Új Szocialista Párt (Mongoliin Ardchilsan Shine Socialist Nam) és a Civil Jövő Párt – Mongol Zöld Párt (Irgenii Zorig – Mongoliin Nagoon Nam) pártszövetség is csupán egy-egy képviselőt küldhetett az új parlamentbe.

A következő választás 2004. június 27-én sajátos eredményt hozott. A Demokrata Párt (DP) által vezetett koalíció⁶²⁴ csak megszorítani tudta az MNFP-t, mindkét oldal egyaránt 36-36 helyet szerzett a parlamentben. Ahhoz, hogy az MNFP kormányt alakíthasson, az ezen a választáson feltűnt Republikánus Párt egy képviselője, illetve a három független honatya támogatása is elengedhetetlen volt. A választások után egy évvel került a mongol államelnöki pozícióba a Mongol Forradalmi Párt 1997 óta regnáló elnöke, N. Enkhbayar.⁶²⁵ A választási eredmények alapján egyértelmű volt, hogy egyik politikai oldal sem képes egymaga biztosítani

⁶²³ ROSSABI 2005: 77.

⁶²⁴ Szülőföld Demokratikus Koalíció, mely a Demokrata Pártot, a Szülőföld Pártot és a Civil Jövő Pártot foglalta magában.

⁶²⁵ Nambariin Enkhbayar (1958–). A politikai változások idején már a Mongol Népi Forradalmi Párt tagja volt. Az 1992-es választások után a kulturális miniszteri pozíciót töltötte be a Demokrata Párt 1996-os győzelméig. Ekkor egy évre pártja Központi Bizottságának főtítkárává, majd 1997-ben elnökévé választották. Ezt a pozíciót több választási cikluson keresztül birtokolta, míg 2005-ben elfoglalta a mongol államelnöki pozíciót.

a kormányzáshoz szükséges többséget. A hosszan tartó tárgyalások után végül nagykoalíció született, ahol az MNFP és a Szülőföld Demokratikus Koalíció (Enkh Oron–Ardchilal) közösen alakított kormányt Ts. Elbegdorj vezetésével. A Szülőföld Demokratikus Koalíció összesen kilenc miniszteri helyet kapott. A sajátos helyzetben a kormány legitimitása nem volt egyértelmű, a következő évek kormányzati döntéseiben visszatükröződött ez a bizonytalanság.⁶²⁶

A 2008. június 29-én tartott következő parlamenti választásokon az előzetes várakozásokkal szemben az MNFP meglepően jól szerepelt, 52,67%-os szavazati aránnyal 45 helyet szerzett az országgyűlésben. A második helyen végzett Demokrata Párt 28 képviselői helyhez jutott, míg a Zöld Párt, illetve a Civil Jövő Párt egy-egy képviselőt küldhetett az új országgyűlésbe, ahol ezenkívül egy független képviselő is helyet kapott. A vereséget szenvedett oldal képviselői megkérdőjelezték az eredményt, és a véleményüknek az utcára vonulva adtak hangot. Az utcai tiltakozások július 1-én kezdődtek, és ezzel kezdetét vette a rendszerváltás utáni Mongólia legvéresebb politikai megmozdulása.⁶²⁷

Az ellenzék a szavazatok újraszámolását követelve a Parlament előtti Szühebátor téren⁶²⁸ tartott gyűlést, majd az onnan alig 100 méterre lévő MNFP-székház elé vonult. Az eleinte párszáz fős tömeg a hozzá csatlakozókkal rövidesen ezres nagyságrendűre nőtt. A kirendelt csekély rendőrségi erő nem volt képes megfékezni az elégedetlenkedőket, és a tüntetés hamarosan a pártszékház megrohamozásában, felgyújtásában eszkalálódott. A halálos áldozatokat is követelő megmozdulások következtében Enkhbayar szükségállapotot hirdetett. Csaknem 700 embert vettek őrizetbe, közülük 140-et ítélte a bíróság 2–7 év közötti börtönbüntetésre.

Míg az 1990-es átmenetet sikerült békés keretek között tartani, a 2008-as választások utáni megmozdulások sajnos öt halálos áldozatot is követeltek. A Demokrata Párt akkori vezetője, Ts. Elbegdorj az elégedetlenkedők élére állt. Majd két héttel a szükségállapot visszavonása után az új törvényhozás bojkottjára szólított fel, kijelentette, hogy kész lemondani a pártelnöki pozíciójáról, amennyiben nem engedik szabadon a bebörtönzött tüntetőket. Hosszas politikai egyeztetések után végül felállt az új parlament, az MNFP és a DP közös jelöltje a miniszterelnöki pozícióra Sh. Bayar lett. Elbegdorj tiltakozásul lemondott pártelnöki pozíciójáról, és ő volt az egyetlen képviselő, aki nemmel szavazott szeptember 12-én a koalíciós miniszterelnök megválasztásakor. A DP korábbi vezetőjének határozott politikai állásfoglalása jelentős ismertséget és számos támogatót hozott számára. Az egy évvel később, 2009-ben megtartott államelnöki választásokon négy százalékos különbséggel legyőzte az MNFP jelöltjét, N. Enkhbayar regnáló elnököt.

Ts. Elbegdorj két ciklusa alatt meglehetősen markáns politikai arculat adott nemcsak az elnöki hivatalnak, de magának az országnak is. A nemzeti hagyományok

⁶²⁶ BATBAYAR 2018: 448–449.

⁶²⁷ BATBAYAR 2018: 449.

⁶²⁸ A mongol főváros központi tere. Itt található a mongol parlament épülete is. 2013-ban a mongol államalapító tiszteletére nevét Dzsingisz térre változtatták. Az átnevezés nem kapott egyértelmű támogatást.

ápolását, a mongol kultúra megőrzését, a nomád kulturális örökség gondozásának fontosságát a hivatalos állami retorika szintjére emelte. Vélhetően a más ázsiai országokban jól működő „soft power” politika sikereire alapozva, megkezdte külföldön a mongol kultúrával foglalkozó oktatási és tudományos műhelyek rendszerének kialakítását.⁶²⁹ Ezekkel a lépésekkel erős társadalmi bázist épített, s érezhetően kihasználta, sőt némiképp talán tágította is a mongol kormányzati rendszer által az elnöknek juttatott politikai mozgásteret.

A 2012-es parlamenti választást a korábbiaktól részben eltérő rendszerben bonyolították. Az ezt megalapozó új választási törvény bevezette a választási megfigyelők tisztségét, akiket társadalmi szervezetek delegálhattak. A 76 fős parlament 48 helyére a pártok egyéni jelölteket állíthattak, míg 28 mandátumot kompenzációs listák alapján osztottak szét. A parlament összetételét tekintve női kvótát is bevezettek: a törvény értelmében a képviselői helyek 20%-át a nőknek tartották fent. A választást megelőző kampányban a mongol politikai terepet jelentősen befolyásoló államelnök pártja, a Demokrata Párt és a nevéből a „Forradalmi” jelzőt elhagyó korábbi kormányzópárt, a Mongol Néppárt (MNP) állt szemben egymással.⁶³⁰ A 65%-os részvételi arány mellett tartott választásokon a DP 34 parlamenti helyet szerzett, a nagy ellenfél, az MNP 26 képviselőjével szemben. A választások eredményeként végül koalíciós kormány jött létre, mert a győztes DP bevonta a kormányzásba az MNFP-t és a Civil Jövőt.

A 2016-os választáson 10 párt és társadalmi szervezet, összesen 498 jelöltje mérette meg magát. A jelöltek közül 129 személy volt nő, tehát már itt is megvalósult a női képviselők számára előírt 20 százalékos kvóta. A majdnem 3 100 000 főt elérő mongol lakosság csaknem kétharmada, 2 004 048 állampolgár volt jogosult a választásra, akiknek 72,1%-a élt is választói jogával. A szám figyelemre méltó, és bár némiképp elmarad a rendszerváltás korai időszakában mért 80-90% körüli részvételi arányoktól, mégis magasabb, mint a négy évvel korábbi 65,2%. A növekvő politikai aktivitást magyarázza, hogy a megelőző években elsősorban a külföldi befektetések elmaradásának köszönhetően, a mongol gazdaság növekedése lefékeződött. Bár a mongol kormány minden fórumon hangoztatta a modernizáció, az infrastruktúra-fejlesztés szükségességét, ezt a korábbi évektől eltérő gazdasági struktúrában kívánta megvalósítani.

A Mongóliában Ts. Elbegdorj nevével fémjelzett gazdasági nacionalizmus olyan feltételeket támasztott a külföldi befektetőkkel szemben, amelyeket azok vonakodtak vállalni, így a gazdaság motorját jelentő bányászati beruházások, koncessziós tárgyalások is megtorpantak, az érezhető gazdasági nehézségek pedig

⁶²⁹ Ezek közül az egyik elsőtt épp Budapesten, az ELTE-n nyitotta meg 2014. október 18-án magyarországi hivatalos látogatása idején.

⁶³⁰ A korábbi Mongol Népi Forradalmi Párt 2010-ben változtatta (vissza) nevét Mongol Néppártra, aminek 1921-es létrejöttékor is nevezték. Jelenleg létezik Mongóliában a Mongol Népi Forradalmi Párt is, melyet Nambariin Enkhbayar korábbi államelnök vezetésével, a névváltoztatással egyet nem értő képviselők egy csoportja alapított 2010-ben, kiválva az egykori utódpartból.

aktivizálták a választókat. Az eddig ellenzékben politizáló, és az évekkel korábbi névváltoztatást követően újjászerveződő Mongol Néppárt elsőprő győzelmet aratott. Az MNP 65 helyet szerzett, míg a DP 9, a Mongol Népi Forradalmi Párt pedig egy képviselőt tudott a parlamentbe juttatni, ahol egy független is helyet kapott. Hasonló mértékű győzelemre volt már példa a mongol demokrácia történetében, az MNP (akkor még Mongol Népi Forradalmi Pártként) 1992-ben és 2000-ben is hasonlóan szerepelt, ellenzéki pozícióból szerezve meg 70, illetve 72 helyet a 76 fős parlamentben. A választók jól reagáltak a párt jelmondatára, ami szabad fordításban így hangzik: „Mi együtt képesek vagyunk...” (Bid Khamtdaa Chadna...). Ez erősen emlékeztet Barack Obama 2008-as „Yes We Can” jelszávára, s az MNP Mongóliában elsősorban a gazdaságélénkítést és a nagy társadalmi különbségek, a szegénység felszámolását tűzte ennek örvén zászlajára. A mongol belpolitikai helyzet 2017-ben azért is volt érdekes, mert az év nyarán esedékes következő elnökválasztáson a parlamenti választásokat elvesztő DP emblemikus figurája, Ts. Elbegdorj már nem indulhatott, hiszen kitöltötte két ciklusát, és az alkotmány értelmében nem jelölthette magát újra. A parlamenti többség elvesztésével nem állt rendelkezésre az a lehetőség, hogy miniszterelnökként maradjon a politikai élet előterében, alkotmánymódosításról pedig ekkor még szó sem volt, hiszen a mongol demokráciát épp az emelte ki a belső- és közép-ázsiai térség posztszovjet utódállamai közül, hogy addig hasonló lépésre nem volt példa egyetlen vezető politikus hatalmának megőrzése érdekében sem.

A 2020. június 24-én tartott parlamenti választásokon az MNP ugyan három helyet veszített korábbi eredményéhez képest (62 vs. 65 képviselői hely), mégis képes volt megőrizni alkotmányozó többségét a Nagy Hurálban. Ezzel sikerült elérnie, hogy a korábbi hét választásra jellemzően a két nagy politikai tömb között ide-oda ingadozó támogatást ismét megszerezze, és megőrizze vezető politikai szerepét. A képviselőik között 27 új név szerepelt, és a régi-új többség ismét miniszterelnöknek jelölte a 2017 óta hivatalban lévő Ukhnaagiin Khürelsükhöt.

A Mongol Néppárt meglehetősen turbulens politikai környezetben⁶³¹ is képes volt megtartani politikai pozícióit, így már 2016 óta folyamatosan birtokolja a parlamenti többséget. A választási eredményben komoly szerepet játszhatott az a tény, hogy a választóközetek egyenlőtlen kialakítása miatt azok nem reprezentálják megfelelően a mongol választópolgárokat. Ez a jelenség gyakorlatilag az ezredforduló óta vita tárgya, de az utóbbi másfél évtizedben felgyorsuló urbanizáció miatt egyre nyilvánvalóbban torzítja a választási eredményeket. Ma a mongol lakosság csaknem fele a fővárosban él, miközben a vidéki területeken fokozatosan csökken a lakosság. Ennek ellenére a választási körzeteket érdemben mégsem alakítják át. A 76 képviselői helyből 52-t a vidék és két nagyobb város ad, annak ellenére, hogy a népesség eloszlása jelentősen változott, ahogyan arra az előbb utaltunk.

⁶³¹ 2019 januárjától folyamatosan napirenden volt a politikai korrupció kérdése. Az év első hónapjaiban több jelentős tüntetés is lezajlott, melyeken az emberek egyes politikusok felelősségre vonásának követelése mellett a két szemben álló politikai oldalt is megvádolták azzal, hogy háttéralkukat kötöttek. BITTNER 2019.

Miközben a fővárosban érezhetően nagyobb a politikai aktivitás, az új jelöltek döntő többsége is itt méretteti meg magát, addig vidéken jellemzően kevesebb jelölt indul, a pártválasztás preferenciái hagyományosnak tekinthetők, amit a Mongol Néppárt a hagyományos szervezeti struktúrákra támaszkodva könnyedén ki is tud használni. Ennek is köszönhető, hogy az Ulánbátoron kívüli 52 helyből 42 helyet az MNP szerzett meg a 2020-as választásokon.

A mongol elnökválasztások és az államelnökök

Az 1990-es politikai átalakulás idején az országot – a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának főtítkáráként – vezető Jambiin Batmönkh (1926–1997) lemondása után az országgyűlés 1990. március 21-én jelölte Punsalmnagiin Ochirbatot (1942–) az ideiglenes államelnöki pozícióra, majd még az év júliusában a Nagy Népi Hurál újraválasztotta, így ő lett az első politikus, aki ezt a korábban nem létező hivatali pozíciót betöltötte. A tisztséget végül az 1992-es új mongol alkotmányban rögzítették. Az új szabályozás alapján 1993 nyarára írták ki az első mongol elnökválasztást. Bár Ochirbat határozottan kiállt a politikai átalakulás, a piacgazdaság mellett, meggyőző rugalmassággal, kompromisszumkészséggel próbálta irányítani az országot az 1990-es évek elejét jellemző, meglehetősen nehéz gazdasági helyzetben és politikai viták között, 1993 elejére komoly ideológiai konfliktusba keveredett az őt korábban támogató utódpárttal. Az MNFP ezért kihátrált Ochirbat mögül, és az Ünen pártfolyóirat akkori főszerkesztőjét, a keményvonalas Lodongiin Tüdevet (1935–2020)⁶³² jelölte az államfői pozícióra. Az akkori ellenzék – felismerve a politikai lehetőséget –, koalícióra lépve jelölte az addigi államfőt, aki a júniusi választásokon 57,8%-os szavazati aránnyal le is győzte a Forradalmi Párt jelöltjét, Mongólia ezzel elkerülte a politikai visszarendeződés és a reformok lassulásának veszélyét.⁶³³

Ochirbat elnöki ciklusát számos komoly gazdasági és politikai válság nehezítette. A korábbi gazdasági kapcsolatok összeomlása, az élelmiszer- és energiahány, a magas infláció miatt jelentősen romlottak az életkörülmények. Az államelnök többször összetűzésbe került a kormánnyal is, azzal vádolva őket, hogy nem teljesítik szociális kötelezettségüket, lassan halad a gazdasági átalakulás. Többször felszólított a bürokrácia csökkentésére, és kiállt az állami eszközök privatizációja mellett. Ciklusa végére a korábbi állami vagyon csaknem 20%-át már privatizálták.

1996-ban a parlamenti választásokon az MNFP vereséget szenvedett, és a korábban őt jelölő ellenzéki pártok alakíthattak kormányt, de az egy évvel későbbi elnökválasztáson Ochirbat már nem tudott ebből tőkét kovácsolni. A romló gazdasági helyzet, a 30% körüli infláció következtében az emberek kezdtek elfordulni a kormányzópártoktól, és az MNFP által jelölt Natsagiin Bagabandit (1950–)

⁶³² <https://www.montsame.mn/en/read/222244> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³³ BATBAYAR 2018: 451.

választották meg Mongólia következő elnökének. Bagabandi 1980 óta volt tisztviselője az MNFP-nek, 1987–1990 között a párt Központi Bizottsága mellett tevékenykedett, az 1990-es politikai átalakulás idején választották meg a Bizottság tagjává. A párt jelöltjeként került a parlamentbe, ahol 1992–1996 között frakcióvezető is volt. Első hivatali ideje alatt, 1998-ban jelentős politikai konfliktus alakult ki Tsahiagiin Elbegdorj miniszterelnöki kinevezése körül, de a fokozatosan javuló gazdasági helyzetnek köszönhetően az elnök politikai pozíciója nem ingott meg.

A 2000-es évek eleje a mongol gazdaság számára a rendszerváltás krízise utáni stabilizáció kezdete volt, ugyanakkor a belpolitikai feszültségek elsöpörték a Bagabandival szemben álló politikai oldalt, és az MNFP földindulásszerű győzelme egy évvel később őt is hozzásegítette a második elnöki ciklusa elnyeréséhez. Jellemző az ország sajátos politikai megosztottságára, hogy bár Bagabandi a szavazatok több mint 59%-ával már az első fordulóban könnyen megszerezte az elnöki pozíciót, a fővárosban nem ő, hanem a Demokrata Párt által jelölt ellenfele birtokolta a szavazatok többségét. Kevés kivételtől eltekintve mind a parlamenti, mind az elnökválasztásokon megfigyelhető volt ez a megosztottság az országban.

Második ciklusa kitöltése után Bagabandi már nem volt jelölhető az államfői posztra, így 2005 tavaszán az MNFP azt a Nambariin Enkhbayart (1958–) jelölte Mongólia elnökének, aki Bagabandi 1997-es győzelme után lett a párt elnöke, és a 2000. évi elsőprő győzelem után az ország miniszterelnöke. A 2004. évi parlamenti választás már nem hozott ilyen sikereket az utódpártnak, de a 2005. május 22-én tartott elnökválasztáson Enkhbayar így is könnyedén maga mögé utasította a Demokrata Párt jelöltjét. Mivel a választás első körében elnyerte a szavazatok több mint 50%-át (54,2%), ezért második körre már nem volt szükség.⁶³⁴ Enkhbayar politikai pályafutása alatt törekedett arra, hogy eloszlassa az utódpárttal kapcsolatban kialakult negatív sztereotípiákat. Igyekezett jószomszédi viszonyt kialakítani mind Oroszországgal, mind Kínával. A Mongólia külpolitikáját az utóbbi évtizedben jellemző ún. „harmadik szomszéd” politika jegyében a két szomszédos nagyhatalom mellett más országokkal is megpróbálta mind szorosabbra fűzni az együttműködést. Enkhbayar megválasztását az USA akkori elnöke, George W. Bush is üdvözölte, sőt el is látogatott Mongóliába, ami az első amerikai elnöki látogatás volt az ország történetében.⁶³⁵

Ebben az időszakban indult meg a mongol GDP robbanásszerű növekedése, köszönhetően a feltárt igen jelentős ipari nyersanyag- és ásványkincsvagyonnak, ami egyre jelentősebb külföldi befektetéseket generált. Ugyanakkor Enkhbayar már miniszterelnöksége alatt is keveredett olyan sajátos tranzakciókba, melyek felvetették a korrupció gyanúját. Bár sikerült Mongólia Oroszország felé fennálló tartozásainak kérdését rendezni – ami kétségtávan nagy politikai sikere volt az akkori adminisztrációnak –, a világ egyik legnagyobb réz- és aranylelőhelyének számító dél-mongóliai Oyu Tolgoi bányászati koncessziója már furcsa körülmények

⁶³⁴ BATBAYAR 2018: 451–452.

⁶³⁵ SLUTZ – GOLDBECK 2020.

között került az Ivenho Mines kanadai székhelyű céghez. Az Oyu Tolgoi és általában a bányászati koncessziók az utóbbi évtized egyik legjelentősebb belpolitikai vitatémáivá váltak Mongóliában. Az egymást követő kormányok és elnökök előtt álló legfontosabb kérdés, hogyan tudják a dollár tízmilliárdokat érő ásványkincsvagyont külföldi segítséggel bányászni úgy, hogy az ne csak egy szűk réteg, ne csak a befektetők, de a mongol állam, és így a mongol állampolgárok javát is szolgálja. A privatizációval kapcsolatos belpolitikai viták már a rendszerváltás időszakában is jellemzőek voltak, de az elmúlt évtized soha nem látott méretű beruházásainak köszönhetően, látványosan felerősödtek. Közvetett módon ez is hozzájárult ahhoz, hogy az elnök csak egy hivatali ciklust tudott kitölteni, ahogyan hatással volt megítélésére a korábban már tárgyalt, a parlamenti választások eredménye kapcsán megszervezett – halálos áldozatokat követelő és szükségállapot kihirdetésével járó – 2008. júliusi ellenzéki tüntetés és annak „kezelése” is.

Az egy évvel később, 2009-ben lezajlott elnökválasztáson a Demokrata Párt jelöltje, Tsakhiagiin Elbegdorj (1963–) szoros versenyben, a szavazatok 51,93%-ával képes volt legyőzni a korábbi elnököt. Ebben nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy a 2008. évi választások után kiobbant belpolitikai válság idején az akkor a Demokrata Párt elnökeként politizáló Elbegdorj határozott lépésekkel fokozatosan az akkori ellenzéki pártok vezetőjévé vált. Az egykori újságíró, politikai pályáját jóval korábban kezdte. Már a rendszerváltás idején is a demokratikus ellenzék egyik vezéralakja volt, négy alkalommal (1990, 1992, 1996, 2000) szerzett képviselői mandátumot a parlamentben, 1996–1999 között a Demokrata Párt elnöke volt, 1996–2000 között vezette a Demokratikus Unió Koalíciót. Két alkalommal töltött be miniszterelnöki pozíciót: 1998-ban, illetve 2004–2006 között.

Első miniszterelnöki ciklusa alatt Elbegdorj, miközben megpróbálta megoldani a fenyegető gazdasági és strukturális problémákat, fontos szerepet játszott a sajtószabadságról szóló törvény megalkotásában és elfogadtatásában. A mongol államháztartás nehéz helyzetének kialakulásához jelentősen hozzájárult, hogy a legkomolyabb állami vállalatok, így az egyik legnagyobb adófizető, az orosz és a mongol állam kizárólagos tulajdonában álló Erdeneti Rézbányászati és -feldolgozó Vállalat sem fizette be az állami adókat. Elbegdorj sikerrel kényszerítette a vállalatot az adók megfizetésére, a bankszektor átalakítására vonatkozó terveit azonban nem sikerült megvalósítania. Ebben az időben az országba jelentős nemzetközi segélyek érkeztek, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és az Ázsiai Fejlesztési Bank is alacsony kamatozású kölcsönökkel támogatta az országot. A kormányfő lépéseket tett annak érdekében, hogy eladhassák a teljesen állami tulajdonban lévő Mongol Újjáépítési Bankot, így szabadulva meg annak számottevő veszteségétől. A parlament leszavazta a miniszterelnök javaslatát, akinek elképzeléseit a későbbi események utólag igazolták, hiszen a bank csődje után Elbegdorj első miniszterelnöki ciklusa hamarosan véget ért.

2004–2006 közötti második miniszterelnöki ciklusában ő is törekedett a minél szorosabb diplomáciai és gazdasági kapcsolat kialakítására az USA-val. 2005-ben a kormány által irányított állami televíziót és rádiót egy formálisan kormányfüg-

getlen szervezetté alakították át, és az év őszén eltörölték azt a rendelkezést, amely megtiltotta a politikai rendezvények, tüntetések szervezését Ulánbátor főterén – ennek a rendelkezésnek a későbbi, 2008-as események különös jelentőséget adtak. Programot hirdetett a korrupció leküzdésére, hivatali ideje alatt derült fény arra, hogy a koalíciós partner MNFP korábban jelentős támogatásokhoz jutott kétes eredetű forrásokból. A koalíción belüli viszony tovább romlott, amikor Elbegdordj az időközi választásokon el kívánt indulni a Forradalmi Párt jelöltjével szemben. 2006-ban az MNFP kilépett a koalícióból, így a miniszterelnök kénytelen volt lemondani.

A 2009-es mongóliai elnökválasztás előtt nemcsak Elbegdordj neve merült fel a Demokrata Párt jelöltjeként, de az elnökjelöltő választáson 65,3%-os eredménnyel utasította maga mögé Erdeniin Bat-üült (1957–). Az országos választáson immár nemcsak a DP, hanem a Civil Jövő (Irgenii Zorig), valamint a Zöldpárt (Nogoon Nam) támogatását is maga mögött tudta, és szoros versenyben, 51,21%-os eredménnyel az első fordulóban megnyerte a választást. Érdekes körülmény, hogy Mongólia választási térképe ekkor már sokkal kevésbé jelzett különbséget a vidéki és a városi (fővárosi) állásfoglalás között.

Győzelmét négy évvel később is meg tudta ismételni, de eredménye éppen csak meghaladta az 50%-ot az első körben. Hivatali ideje alatt elkötelezett volt a korrupció elleni küzdelemben, kiállt az ország igazságügyi reformja, a nők jogainak védelme és a halálbüntetés eltörlése mellett. Nagy hangsúlyt fektetett a gazdasági liberalizációra és a privatizáció átláthatóvá tételére, valamint a civil állampolgári véleménynyilvánítás szabadságának védelmére. Mongólia az ő hivatali ideje alatt deklarálta és fogadtatta el nemzetközi szinten az ország atomfegyvermentes övezetté nyilvánítását.

Hivatalba lépésétől kezdve kiváló érzékkel használta a médiát, akár saját politikai üzenetei megismertetése, akár tudatos nemzeti identitásépítési stratégiájának támogatása volt a célja. Első hivatali esküjét még a szokásos módon a parlament előtt tette le, de 2013-as beiktatásakor már a nemzeti jelképnek tekinthető dzsingiszi hatalmi jelvények, a kilenc jakfarkas zászló előtt esküdött, melyet nyilvánosan is megismételt. Ez volt az első hasonló, külsőségeiben is a korábbi történeti hagyományokra építő beiktatási ceremónia a mongol demokrácia történetében. Mindkét hivatali ciklusára jellemző, hogy politikai tervei megvalósítása érdekében is céltudatosan használta a nemzeti kérdést.

Elbegdordj belpolitikai lépéseinek egyik markáns eleme volt a korrupció elleni fellépés. Ezek az intézkedések korábbi, miniszterelnöki pozícióban folytatott politikájának folytatását jelentették, és fontos, a mongol belpolitikai életet jelentősen felkavaró következménye volt, hogy hivatali elődjét korrupciós vádakkal bíróság elé állították. A volt államfőt 2012 augusztusában a bíróság hivatali visszaélés és korrupció tekintetében bűnösnek találta, majd hét év börtönbüntetésre ítélte. Bár Enkhbayar alig pár hónapot töltött börtönben, és egy évvel később a regnáló államelnök rendeletben kegyelmet is adott neki, az ítélet jelentős hatással volt politikai pályájára.

Az első elnöki ciklusa végén lebonyolított igazságügyi reform a hatalmi ágak szétválasztását célozta. A mongol alkotmány a bírák kinevezésének jogát az államelnökhöz rendeli, ám a 2011-ben Elbegdorj által benyújtott és a parlament által elfogadott törvényjavaslat a bírák kijelölésének jogát egy pártatlan állami testületre bízta, továbbá minden állampolgár számára nyitottá tette a bírói eljárást, és arra kötelezte a bíróságokat, hogy az ítéleteket az interneten nyilvánossá tegyék.

Mindkét elnöki ciklusában jelentős figyelmet fordított az oktatás fejlesztésére. Törvényjavaslatot nyújtott be annak érdekében, hogy a külföldön tanuló mongol diákok állami támogatásban részesülhessenek, illetve 2011-ben javaslatára rögzítették a felsőoktatásban tanuló diákok számára fizetett ösztöndíjak kereteit is. Külkapcsolataiban is törekedett a minél szorosabb oktatási együttműködések kialakítására. Ennek eredménye, hogy a 2016 elején Magyarországgal aláírt oktatási szerződés alapján magyar állami ösztöndíjjal évente 200 mongol egyetemista tanulhat magyar felsőoktatási intézményekben.⁶³⁶

Külpolitikája egyértelmű célja volt, hogy a két szomszédos nagyhatalommal való minél kiegyensúlyozottabb viszony fenntartása mellett, a lehető legszorosabb kapcsolatokat építsen ki más országokkal is. E cél érdekében Mongólia részt vett minden regionális gazdasági és politikai együttműködésben, erejéhez mérten vállalt feladatokat a nemzetközi békefenntartó missziókban Irakban, Afganisztánban, de afrikai küldetésekben is. Mongólia közvetítői szerepet töltött be az észak-koreai atomkísérletek következtében kialakult nemzetközi válság időszakában is. Kiemelt gazdasági és politikai partnerként tekintett az Európai Unióra, és benne olyan, korábban a keleti blokkhoz tartozó országokra, mint Magyarország, melyhez a rendszerváltás előtt is jelentős gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok kötődtek. A mongol külpolitika minden erőfeszítését egy jól meghatározható cél vezérli, ez pedig az aktív nemzetközi jelenlét. Ezzel biztosítható, hogy az ország ne válhasson ismét a lélekszámát, gazdasági erejét tekintve is óriási fölényben lévő két szomszédos nagyhatalom játékszerévé.

Elnöki időszaka a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, a külföldi befektetések tekintetében is fordulatot hozott. Elbegdorj második beiktatási beszédében kitért arra, hogy bár az ország nyitott a külföldi együttműködésekre, szerződéseket azonban csak akkor hajlandóak kötni, ha a befektetők igazodnak Mongólia érdekeihez. Ez a gazdasági nacionalizmus sok elemét tartalmazó új gazdaságpolitikai irány meghirdetését jelentette. A mongol gazdaság nyitott, a gazdasági teljesítmény jelentősen függ a külföldi befektetésektől, de elmondható, hogy a korábbi időszakokban kötött koncessziós és befektetői szerződések nem mindig voltak kedvezőek Mongólia számára. A legjelentősebb kérdés természetesen a volumenükben is meghatározó bányai beruházások áttekintése, újratárgyalása volt, melyek kapcsán Elbegdorj lényegében új alapokra kívánta helyezni az együttműködést. Az új elképzelésekre a külföldi befektetők először visszalépéssel reagáltak, ami azonnal meglátszott az ország gazdasági teljesítményén is. Az elmaradó állami

⁶³⁶ SZILÁGYI 2021: 21.

bevételek következtében az életszínvonal stagnált, a lakosság alsóbb rétegeit sújtó szegénységet nem sikerült felszámolni, és ez olyan elégedetlenséget szült, ami meglátszott a 2016. évi parlamenti választásokon, ahol az elnök pártja jelentős vereséget szenvedett, és elvesztette parlamenti többségét. Mivel a 2017 nyarán esedékes következő elnökválasztáson Elbegdorj már nem indulhatott, az volt a kérdés, hogy ki lesz az utóda, és vajon hoz-e politikai fordulatot Mongóliában.

A 2017-es mongóliai elnökválasztáson a Demokrata Párt jelöltje az elnöki pozícióra Khalmagiin Battulga (1963–), míg a politikai paletta másik oldalán található Mongol Néppárt jelöltje Miyegombiin Enkhbold (1964–) egykori miniszterelnök (2006–2007), a párt és a parlament akkori elnöke volt. A kiegyenlített politikai erőviszonyokat jól jelezte, hogy ez volt az első alkalom a választások történetében, amikor második fordulót kellett tartani. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a mongol választópolgárok egy részének elege van a két nagy párt – a Demokrata Párt és az egykori mongol állampárt 2010-től Mongol Néppárt néven futó utódpártja – politikai váltógazdaságából, mert csaknem 10 000 szavazólapot üresen adtak le.⁶³⁷ A választáson végül a Demokrata Párt jelöltje nyerte el a pozíciót.

Bár Battulga kampányában a Mongóliában egyre meghatározóbb gazdasági pozíciókat szerző Kínától való távolságtartást ígérte, regnálása alatt ennek komolyabb jelét nem adta. Elsősorban a két szomszédos hatalommal való kiegyensúlyozott kapcsolattartásra törekedett, és nem tudott olyan markáns politikai programokat megvalósítani, mint elődje. Hivatali időszaka elsősorban annak utolsó két éve miatt érdekes. 2019-ben a Mongol Néppárt és akkori vezetője, Ukhnaagiin Khürelsüh (1969–) a biztos parlamenti többség birtokában olyan politikai játszmába kezdett, ami hatással volt az elnöki hivatalra is, és hosszú évekre meghatározta a mongol belpolitika jövőjét. Olyan események következtek be, melyek többek szemében épp azt a demokratikus politikai berendezkedést változtatták meg, amely elválasztotta Mongóliát a közép- és belső-ázsiai térség posztszovjet országaitól, ahol jellemzően inkább a „hibrid rezsim” kifejezést szokás használni a kialakult politikai struktúrákra.⁶³⁸

Az elnökválasztás előtt nagyjából fél évvel, a kormányoldal kezdeményezésére a mongol parlament 2019. november 14-én elfogadott egy részletes alkotmány-módosítást,⁶³⁹ aminek egyik fontos tétele, hogy az elnöki pozíciót nem kétszer négy évre, hanem csak egy alkalommal, hatéves időtartamra lehet elnyerni.⁶⁴⁰ Ez a rendelkezés talán nem választható el azoktól a komoly vitáktól, melyek a mongol politikai réteg korrupciós botrányaival függtek össze, és eléggé megosztották a mongol társadalmat.⁶⁴¹ Egyesek azt várták tőle, hogy olyan, korábban épp a kor-

⁶³⁷ DIERKES 2017.

⁶³⁸ BENDARZSEVSZKIJ – ESZTERHAI 2019.

⁶³⁹ <https://www.legalinfo.mn/additional/details/3596?lawid=367> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶⁴⁰ <https://www.legalinfo.mn/law/details/15826?lawid=15826> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶⁴¹ <https://www.montsame.mn/mn/read/226504> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

rupció miatt elítélt politikusok, mint N. Batbayar,⁶⁴² ne lehessenek újra jelöltek, de mások úgy értelmezték, hogy az csak felmenő rendszerben legyen érvényes, tehát a regnáló elnök, Battulga akár indulhasson újra az újabb feltételek között.⁶⁴³

A rendelkezés komoly elméleti vitákat generált, a kérdés meghatározta a 2021. évi elnökválasztási kampányt is, hiszen ettől függött, hogy a hatalmon lévő elnök indulhat-e újra a választásokon. A viták azért is váltak különösen élessé, mert Khürelsükh miniszterelnök, beiktatása után alig egy fél évvel, 2021 januárjában váratlanul lemondott miniszterelnöki tisztéről, magával rántva a kormányát is. A hirtelen lemondás okai között említette az állampolgárok szerint nem megfelelő járványkezelés miatt történő felelősségvállalást,⁶⁴⁴ politikai ellenfelei szerint azonban csak a felelősség elől menekült, hisz a hivatkozott megmozdulás nem volt számottevő.⁶⁴⁵

A regnáló elnök, Battulga 2020 tavaszán kérelmet nyújtott be az alkotmánybírósághoz, hogy értelmezzék az alkotmánymódosítást, és nyilvánítsák ki, hogy a törvény csak felmenő rendszerben érvényesíthető, így ő egy alkalommal még indulhat az elnökválasztáson.⁶⁴⁶ A mongol alkotmánybíróság azonban ezzel ellentétesen foglalt állást, így nem sokkal a választások előtt egyértelművé vált, hogy a Demokrata Párt nem indíthatja az elnököt a 2021-es választásokon. A mongol államelnök 2020. szeptember 20-án megvétózta a népszavazás lebonyolításáról és a mongol alkotmányról szóló 73. számú parlamenti határozatot, a Mongol Néppárt parlamenti többsége azonban figyelmen kívül hagyta az elnök vétóját, így a módosítás a 2019. november 14-i állapot szerint hatályba lépett. A kialakult helyzet a DP összeomlását okozta, és a 2021. június 9-i választásokon így szinte kihívó nélkül maradt Khürelsükh minden korábbinál nagyobb támogatottsággal, a szavazatok 67,69%-ának elnyerésével megszerezte az elnöki pozíciót.⁶⁴⁷

MONGÓLIA AZ ÁTALAKULÓ VILÁGRENDEN

Mongólia külkapcsolatai

A kilencvenes évek eleje óta az új mongol politikai elit folyamatosan arra törekszik, hogy oldja az ország elszigeteltségét. Mongólia geopolitikai helyzete sajátos következményekkel jár, amiket a 20. század eseményei is jól tükröznek. Mivel az ország két, lélekszámát és gazdasági erejét tekintve is brutális túlsúlyban lévő

⁶⁴² <https://www.bbc.com/news/world-asia-19107293> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶⁴³ <https://ikon.mn/n/1i0o> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶⁴⁴ A lemondást megelőző napokban tüntetések indultak azért, mert egy koronavírussal diagnosztizált várandós nőt nem megfelelően kezeltek a hatóságok. <https://www.reuters.com/article/uk-health-coronavirus-mongolia-idUKKBN29R0NT> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶⁴⁵ <https://www.economist.com/asia/2021/01/28/mongolias-government-resigns-after-a-small-protest> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶⁴⁶ <https://www.montsame.mn/mn/read/253243> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶⁴⁷ <https://news.mn/r/2440491/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

állam, Oroszország és Kína közé szorult, ezért Mongólia egyetlen esélye függetlensége megőrzésére az, ha a nemzetközi közösség segítségével támaszkodik, illetve ha kihasználja két szomszédja azon törekvését, hogy kétoldalú kapcsolataikban alapvetően a status quóra törekednek.

A mongolok a rendszerváltás után – érthető módon – mindent megtettek annak érdekében, hogy normalizálják kapcsolataikat a két szomszédos országgal. Ez egyrészt az oroszoktól való fokozatos távolodást, másrészt az 1980-as évek végéig elhanyagolt kínai kapcsolat felújítását jelentette. A kétezres évek első évtizedének közepére-végére azonban már egyértelművé vált az a felismerés, hogy Kína nyomasztó gazdasági túlsúlya hasonló zsákutcába vezetheti a mongolokat, mint amilyet a Szovjetuniótól, illetve a KGST-től való egyoldalú függés teremtett. E helyzet megelőzése érdekében a mindenkori mongol kormányzat jelentős lépéseket tett más államokkal való kapcsolatok felvételére, kiépítésére. Ezek közül kézenfekvő volt a Japán, Dél-Korea és az Európai Unió felé történő nyitás is.

A mongolok számára a felsoroltak mellett kiemelten fontos az amerikai kapcsolat, és a 2000-es években úgy is tűnt, hogy az USA szintén nagyobb figyelmet fordít az országra, mint ahogyan azt például gazdasági jelentősége indokolná.⁶⁴⁸ A két ország közös katonai partnerségi programja különös fontosságú, kiváltképp a 2001. szeptember 11-én bekövetkezett események után. Ugyanakkor a terrorizmus elleni harcban a mongolok erőn felül teljesítenek. Mongólia részt vállalt az ENSZ békefenntartó misszióiban Szudánban, Afganisztánban és Irakban is, és bár ennek katonai jelentősége csekély, de meghatározó az amerikai–mongol viszony tekintetében, hiszen az USA számontartja szövetségeseit, és a mongol vezetés hasonló lépései a washingtoni kormányzat figyelmét is még inkább az országra irányították. Bizonyos értelemben fontos szerepet szánnak az országnak az észak-ázsiai stratégia kialakításakor. Ezzel párhuzamosan a gazdasági együttműködésük is fejlődött, s az USA fokozatosan Mongólia harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere lett. Ebben új helyzetet teremtett, amikor a 2010-es években az Egyesült Államok egyre jobban kivonult a közép-ázsiai térségből, talán átengedve azt az orosz–kínai rivalizálás terepének. Ugyanakkor 2013-ban az USA, majd Japán is jelentős anyagi támogatásokat biztosított az országnak. Ezek a lépések a Mongóliával kapcsolatos elképzelésekre is hatással lehetnek, az amerikai stratégia azonban egyelőre ebben a kérdésben még nem körvonalazódott.

A 1992-es mongol választásokon hatalomra került új kormány Oroszországgal is rendezni kívánta a korábbi években fagyossá vált viszonyt. Ez a kínai diplomáciai offenzívát ellensúlyozni szándékozó orosz fél érdekeivel is egybeesett, így már a választások utáni évben, 1993-ban megkötötték a két ország közötti új Barátsági és Együttműködési Szerződést. Mivel a rendszerváltás előtti években a mongol gazdaság gyakorlatilag a szovjet „köldökszínőron” keresztül jutott hozzá a nyersanyagok és energiahordozók jelentős részéhez, ez a szerződés a mongol fél számára

⁶⁴⁸ Az USA a politikai rendszerváltás korai időszakától kezdve, a kormányzati intézkedések mellett, társadalmi szervezeteken keresztül támogatta a politikai átalakulást.

nélkülözhetetlen volt. Ezzel párhuzamosan tovább folytatódott a kínai–mongol közeledés, amely lehetőséget kínált arra, hogy a korábbi egyoldalú függéssel szemben, Mongólia képes legyen diverzifikálni nemzetközi kapcsolatait.⁶⁴⁹

Kína már a nyolcvanas évek végétől igen jelentős figyelmet fordított északi szomszédjára. Annak ellenére, hogy a mongol rendszerváltás épp az egypártrendszer felszámolását, a kínaitól részben idegen gazdasági modell kialakítását célozta, a kínai vezetők siettek elismerni Mongólia teljes függetlenségét és önállóságát.⁶⁵⁰ Kína kijelentette, hogy tiszteletben tartja a demokratikus átalakulást, s ezután felvették a kapcsolatot a legfontosabb mongol politikai erőkkel, így a Mongol Népi Forradalmi Párttal és a Mongol Demokrata Párttal is. A korábban az országban domináns szovjet gazdasági kapcsolatok, pozíciók helyét az 1990-es évek közepétől fokozatosan a kínai érdekeltségek vették át.

1994-ben – egy évvel a hasonló orosz–mongol megállapodás után – megszületett az új államközi szerződés Kína és Mongólia között is, amit ulánbátori látogatása idején írt alá Li Peng miniszterelnök, aki egyúttal vázolta Kína elképzeléseit Mongóliával kapcsolatban. Ezek szerint Kína elismeri Mongólia függetlenségét, önállóságát, területi integritását, kölcsönös előnyökön alapuló kereskedelmi és gazdasági kapcsolat fejlesztésére törekszik, támogatja Mongólia atomfegyvermentes státuszát, továbbá megfigyelői szerepet kíván betölteni Mongólia harmadik országokkal kötött szerződéseivel kapcsolatban, és segíteni szeretné ezek létrejöttét.⁶⁵¹ Egyúttal kijelentette azt is, hogy korábbi ütközőállam szerepe miatt Mongólia kiemelt fontosságú a térségben.⁶⁵²

Kína és Mongólia között található az ország leghosszabb összefüggő határvonala. A mongol területek közvetlenül határosak Belső-Mongóliával, de a nyugati területen olyan, gyakran belpolitikai kockázatokat rejtő tartományokkal is, mint Xinjiang. Ezért Kína belső stabilitása, illetve a kínai biztonságpolitika szempontjából is alapvetően fontos ez a kapcsolat. A kínai–mongol határmegállapodásokat már az 1980-as években is felülvizsgálták, de 1996-ban egy háromoldalú szerződésben

⁶⁴⁹ Ez új alapot teremtett a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséhez is, amelyeket rendszeres beszámolóik formájában közösen értékelnek. Ilyen közös egyeztetésekre került sor 1998-ban, illetve 2003–2005 között évente.

⁶⁵⁰ Már az 1991-ben hivatalos látogatásra Mongóliába érkező kínai delegáció is biztosította erről az új mongol kormányt.

⁶⁵¹ A kínai kormányzat a térség vezető hatalmaként több az ázsiai és csendes-óceáni országokat összekötő kereskedelmi, és gazdasági szövetség tagja. Támogatásával Mongólia több ilyen jellegű szervezetben is teljes jogú, illetve megfigyelői pozíciót kapott. Ilyen például az APTA (Asia Pacific Trade Agreement), az Asia Pacific Economic Cooperation Council, az SCO (Shanghai Cooperation Organization), melyben a mongolok Kína, Oroszország, Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Tadzsisztán mellett megfigyelői státuszt birtokolnak, csakúgy, mint az ASEAN biztonságpolitikai fórumában (ASEAN Regional Forum on Security).

⁶⁵² BATBAYAR 2002a.

rögzítették is az aktuális egyezséget.⁶⁵³ 2001-ben és 2003-ban ismét felülvizsgálták a kínai–mongol határt, ami jelenleg több mint négyezer kilométer hosszú.⁶⁵⁴ 2004-ben N. Bagabandi államelnök pekingi látogatásakor született megállapodás arról, hogy a közös határon összesen 13 határátkelőt építenek.⁶⁵⁵

Kína az új politikai környezetben vezető pozícióra tört, ezért egy stabil és kínai vezetés alatt álló ázsiai szövetségi rendszer kiépítésére törekedett, amellyel egyúttal a kínai nagyhatalmi státuszt is megalapozhatja. Érdekeit gazdasági eszközökkel is megpróbálja védeni, ugyanakkor igyekszik más nagyhatalmak szerepét és pozícióit gyengíteni a térségben. Ilyen értelemben az 1994-ben aláírt Kínai–Mongol Barátsági és Együttműködési Szerződés nem csupán a korábbi orosz dominancia megakadályozását, illetve pozícióinak megszerzését jelentette, de legalább annyira célja volt az USA megelőzése is. Kína hozzáállását alapvetően befolyásolta Oroszország, az USA és Japán reagálása.

2001. szeptember 11. után természetesen jelentősen változtak a nemzetközi politika prioritásai is. A biztonságpolitika a kínai kormányzat kiemelt programjai közé emelkedett, s ilyen értelemben Mongólia regionális szerepe is felértékelődött. Ez új lendületet adott a két ország közeledéséhez, ugyanakkor ehhez jelentően hozzájárult az a tény is, hogy a mongol kormányzat számára gyakorlatilag nem létezett a „két Kína” kérdés,⁶⁵⁶ az egyetlen tárgyaló félnek a Kínai Népköztársaságot tekintette.

A következő évtizedben a kínai–mongol kapcsolatoknak elsősorban a gazdasági vetülete fejlődött korábban nem látott mértékben, miként arra a későbbi fejezetben is kitérünk. A régóta hiányos infrastruktúrával és elenyésző belső tőkével rendelkező Mongólia számára nélkülözhetetlenek voltak azok a források, melyeket a kínai befektetők hoztak (hoznak) az országba. Ugyanakkor a hagyományosan nyersanyaghiánnyal küzdő Kína számára kecsegtető lehetőség, hogy a szomszédságában ilyen jelentős mennyiségben rendelkezésre álló ipari nyersanyag, illetve energiahordozók kitermelésében részt vállaljon.

Mint említettük, az orosz és kínai kapcsolatok ellensúlyozása a rendszerváltás utáni mongol külpolitika egyik legfontosabb célkitűzése volt. Ebben jelentős előrelépést hozott a kétezres évek első évtizedének közepe. 2004-ben a folyamatosan fejlődő mongol–amerikai kapcsolatoknak köszönhetően az ország ígéretet kapott arra, hogy csatlakozhat egy, az USA kormánya által baráti országoknak nyújtott

⁶⁵³ Orosz–kínai–mongol háromoldalú szerződésben, ahogyan az 1914–1915 folyamán szintén mindhárom ország képviselőinek részvételével lezajlott – Mongólia akkori státuszát és határait meghatározó – kjahtai konferencián is tették.

⁶⁵⁴ 4767 km.

⁶⁵⁵ Ezek közül jelenleg 6 működik, de nem mindegyiken engedélyezték a nemzetközi forgalmat. Ilyen határátkelő a teljes rendszer megvalósulása esetén, összesen 5 létesül.

⁶⁵⁶ A tajvani kormányzat, illetve annak tibeti és mongol ügyekkel foglalkozó hivatala – mely a mandzsu kori Lifan Yuan közvetlen utóda – csak 2002-en járult hozzá, hogy a mongolok saját útlevelüket használva léphessenek a szigetre. Ameddig a tajvani kormányzat nem ismeri el Mongóliát önálló államként, addig nem is kérdéses, hogy a mongol kormányzat is csak a Kínai Népköztársaság kormányát tekintheti tárgyaló félnek.

felzárkóztatási programhoz. A mongol államelnök, N. Bagabandi az év júliusában az Egyesült Államokba látogatott, a látogatást egy évvel később G. W. Bush,⁶⁵⁷ majd később védelmi minisztere, Donald Rumsfeld is viszonzotta.

Mongólia sikeresen építette kapcsolatait közvetlen szomszédain kívül Kelet-Ázsia meghatározó gazdasági hatalmaival, Japánnal, Dél-Koreával éppúgy, mint az Európai Unióval. Az évtized végére minden jelentős ázsiai politikai, gazdasági fórumnak tagja lett az ország. 2012-ben a világ öt atomhatalma elfogadta Mongólia deklarált atomfegyvermentes státusát,⁶⁵⁸ 2013-ban pedig Ts. Elbegdorj államelnök kezdeményezte az északkelet-ázsiai biztonsági fórum megszervezését, amely feladatának tekinti a térség politikai stabilitásának megőrzését.

Mongólia ebben az időszakban kezdte megalapozni az ún. „harmadik szomszéd” külpolitikáját, ami egyrészt a korábban említett „harapófogóból” való kiszabadulást célozta, másrészt az ország nemzetközi diplomáciában betöltött szerepét, súlyát kívánta hangsúlyozni. Ehhez 2004-ben az ország új „terept” talált. Augusztusban váratlanul ismét megnyílt Észak-Korea ulánbátori nagykövetsége, majd még az év vége előtt a mongol államfő hivatalos látogatást tett az országban. Mint ahogyan a későbbi évek eseményei bizonyították, a magas szintű diplomáciai kapcsolatfelvétel célja az volt, hogy a mongol diplomácia egyfajta közvetítőként jelenjen, jelenhessen meg az észak-koreai rezsim és a külföld közötti tárgyalásokon, ezzel is növelve saját politikai súlyát. A következő években érezhetően nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy Mongólia az ázsiai kontinensen egy semleges, közvetítői státust töltsön be. Észak-Korea a 2006-ban elvégzett kísérleti atomrobbantása következtében egyre jelentősebb mértékben elszigetelődött, így Mongólia közvetítői szerepe is felértékelődött. Ugyanakkor a mongol parlament épp ebben az évben döntött arról a törvénytervezetről, mely kimondja az ország atomfegyvermentes övezetté nyilvánítását. Ezt a térségben elsőként tette meg az ország. A diplomáciai kapcsolatok fejlesztése szempontjából további jelentős esemény volt, hogy a Shanghai Együttműködési Szervezet ekkor ismerte el Mongóliát megfigyelői státusban.

Mongólia diplomáciai ambíciói a következő években sem csökkentek. Érezhetően sikerült nagyobb figyelmet generálnia, és képes volt közvetítői státusát nem csak megalapozni, de elfogadtatni is. Az ország a kelet-, északkelet-ázsiai politikai diskurzus megkerülhetetlen szereplője lett.

A harmadik szomszéd politika

Az 1990-es évek elejétől a mongol diplomácia számára kiemelt feladat a fejlett nyugati országokkal, Európával, az USA-val, Dél-Koreával és Japánnal való szoros politikai és gazdasági együttműködés kialakítása. A két szomszédos nagyhatalom szorításából való kitérés egyik legfontosabb lépése a mongol kormányzat által már

⁶⁵⁷ SLUTZ – GOLDBECK 2020.

⁶⁵⁸ JAKAB 2013.

az 1990-es évek legvégén meghirdetett, de lényegében inkább az utóbbi másfél évtizedet jellemző ún. „harmadik szomszéd” politika (*guravdagch khörshiin bodlogo*).

Az ötlet nem mongol „találmány”, de az ezredforduló után a mongol diplomácia meghatározó elve lett, amit igen sikeresen alkalmaznak is. A cél az, hogy Mongólia kitörjön az „üllő és a kalapács”⁶⁵⁹ közül, és ez a lassan doktrínává formálódó program azt célozza, hogy az ország önálló, független külpolitikát folytatva „láthatóvá váljon” a nemzetközi porondon, melynek eszköze, hogy jelentős gazdasági, politikai erő képviselő harmadik országokkal alakítson ki önálló kapcsolatokat.

Az elképzelést először az 1990-ben Mongóliába látogató James Baker amerikai külügyminiszter fogalmazta meg, amikor arra utalt, hogy a mongolok gondoljanak nyugodtan úgy az USA-ra, mint harmadik szomszédjukra. Ezt a pillanatot elevenítette fel 2013-ban B. Ganbold, Mongólia Dél-Koreába delegált nagykövete, amikor egy nyilvános előadáson vázolta a mongol külpolitika aktuális koncepcióját.⁶⁶⁰ Baker megnyilvánulását nyilvánvalóan retorikai fordulatnak szánta, amely azt volt hivatott jelezni, hogy a demokratikus átmenet során a mongolok számíthatnak az USA segítségére, ami azóta sem változott.⁶⁶¹ Később ez a mondat egy egész külpolitikai koncepció névadójává vált.

Ebben a tekintetben a mongol külpolitika kiemelt partnerei Japán, Dél-Korea, az USA, és az EU is. Együttal a mongolok is létrehozták a stratégiai partnerség intézményét, és Oroszország (2006), Japán (2010), Kína (2014), India (2015) után 2019-ben az USA vált Mongólia ötödik stratégiai partnerévé.⁶⁶²

Mongólia tehát aktív kisállami külpolitikát kíván megvalósítani, egyértelmű célja, hogy a két szomszédos nagyhatalommal való minél kiegyensúlyozottabb kapcsolat fenntartása mellett a lehető legszorosabb együttműködéseket építsen ki harmadik országokkal is. E cél érdekében Mongólia részt vesz minden regionális gazdasági és politikai együttműködésben, erejéhez mérten vállal feladatokat a nemzetközi békefenntartói missziókban.

Ahogy fentebb már utaltunk rá, Mongólia közvetítői státuszt vállalt magára az észak-koreai atomkísérletek következtében kialakult nemzetközi válság időszakában is, de hasonló lépés volt a 11. ASEM (Asia-Europe Meeting) csúcstalálkozó 2016. május 12–13-ai megrendezése Ulánbátorban. Az Ázsia és Európa között kialakított kétoldalú együttműködések szervezetét 1996-ban hozták létre Bangkokban, amelyhez alapításakor az EU akkori tagjai mellett, hét ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) tagállam, illetve Kína, Japán és Dél-Korea, majd 2008-ban Mongólia is csatlakozott.

⁶⁵⁹ EWING 1980.

⁶⁶⁰ Asia Society. <https://asiasociety.org/korea/mongolias-third-neighbor-foreign-policy> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

⁶⁶¹ <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/08/02/joint-statement-on-the-strategic-third-neighbor-partnership-between-the-united-states-of-america-and-mongolia/> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 03.)

⁶⁶² BOLOR 2019.

Az ország kiemelt gazdasági és politikai partnerként tekint az Európai Unióra és benne olyan korábban a keleti blokkhoz tartozó országokra, mint Magyarország, melyhez a rendszerváltás előtt is fontos gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok kötődtek. Ma az Európai Unió Mongólia harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere. Az együttműködések alapja egy először 1993-ban megkötött, majd 2003. április 30-án ismét aláírt szerződés. Az alapvetőnek tekinthető gazdasági, kereskedelmi együttműködések mellett az EU–mongol kétoldalú kapcsolatok kitérnek a fenntartható fejlődés, az éghajlatváltozás okozta problémák kezelésének kérdésére is, ahogyan a biztonságpolitikai, tudományos és technológiai együttműködések területére is. A kétoldalú Partnerségi és Együttműködési Szerződést legutóbb 2017. november 1-én újították meg, ekkor hozta létre az EU önálló képviseleti irodáját is Ulánbátorban.⁶⁶³ Az Európai Unió Generalised Scheme of Preferences (GSP) programjának keretében, 2011. július 1-e óta esik Mongólia kedvezményes megítélés alá a külkereskedelem adóztatását illetően, ami a Mongóliából az Európai Unióba irányuló exporttermékek vámmentességet biztosítja.

Az ezredfordulón, és az azóta eltelt évtizedekben szemtanúi lehetünk a diplomácia fokozatos átalakulásának. Miközben alapvető prioritásai nem változnak, egyes részterületei – így a kultúrdiplomácia, a klasszikus értelemben vett soft és smart power – egyre fontosabbá válnak. Emellett a nemzetközi kapcsolatok színterének olyan ázsiai országok is meghatározó szereplői lettek, amelyek a mongol külpolitika számára is fontosak.⁶⁶⁴ Kína, de különösen Dél-Korea rendkívül sikeres a soft power alkalmazásában, és mintáikat követve a mongol diplomácia számára is meghatározó cél lett a kulturális, tudományos és oktatási kapcsolatok – tehát a klasszikus soft power – megerősítése. Ennek érdekében, a lehetőségekhez mérten jelentős állami támogatással fejlesztik az intézményi kapcsolataikat, új kutatási műhelyeket hoznak létre,⁶⁶⁵ más államok hasonló intézeteinek mintájára elkezdtek kiépíteni a mongolisztikai kutatásokkal foglalkozó intézetek hálózatát, egyúttal kiemelt támogatásban részesül a Nemzetközi Mongolisztikai Társaság is.⁶⁶⁶ Ebbe a trendbe illeszkedik, hogy a Magyarországgal kialakított kétoldalú oktatási, tudományos kapcsolatok keretein belül 2016 óta a magyar állam támogatásával 200 mongol diák tanulhat magyar felsőoktatási intézményekben.

⁶⁶³ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_4183 (utolsó megtekintés: 2022. 06. 27.)

⁶⁶⁴ SZILÁGYI 2020b.

⁶⁶⁵ <https://www.montsame.mn/en/read/210084> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

⁶⁶⁶ International Association for Mongolian Studies. <http://iams.org.mn/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.) A kormányzati támogatást jól jelzi, hogy a szervezet főtákará, Sampildondov Chuluun 2020. július 8-án az új mongol kormány kulturális minisztere lett. 2021 januárjában, a kormányválság idején kénytelen volt lemondani. Jelenleg az újonnan alapított Dzsingiszkán Múzeum főigazgatója.

A MONGOL GAZDASÁG

A mongol rendszerváltást követő években az oroszok kivonulása, a korábbi KGST-kapcsolatok megszűnése igen jelentős következményekkel járt, a mongol gazdaság gyakorlatilag az összeomlás szélére került. 1991-re lényegében megszűntek azok a struktúrák, amelyekeken keresztül a korábbi évtizedekben a Szovjetunió és a kelet-európai államok támogatták a mongol gazdaságot. A városokban akadozott az élelmiszer-ellátás, bevezették a jegyrendszert, és bár a nomád területeken az életmód sajátosságaiból adódóan az élelmiszer biztosítva volt ugyan, más termékek, iparcikkek utánpótlása azonban kérdéses volt. Az infláció óriási mértékben emelkedett. A megfelelő mennyiségű konvertibilis valuta hiányában a cserekereskedelem vált a bel- és külföldi kapcsolatok egyik olyan eszközévé, ami segített az átmeneti nehézségek áthidalásában.

A mongol rendszerváltás és politikai átalakulás időszaka utáni kormányok egyik legjelentősebb feladata a gazdasági helyzet normalizálása volt. A korábbi stratégiai partner – a Szovjetunió és a KGST – kivonulása egy csupán kismértékben iparosított, elsősorban a korábbi szövetségesek igényei szerint kialakított, és számottevő infrastruktúrával nem rendelkező, így önmagában szinte életképtelen gazdaságot hagyott hátra. A helyzetet nehezítette, hogy a szocializmusra jellemző tulajdonviszonyok miatt nem épült ki az államon kívüli alapvető pénzügyi és gazdasági infrastruktúra. Ebben a helyzetben a mongolok a sokterápia-szerű átszervezés útját választották, amit nem övezett egyértelmű támogatás sem bel-, sem külföldön. Jó bizonyíték erre, hogy a rendszerváltás időszakában kialakult sokszínű mongol pártpaletta minden képviselője kiemelt figyelemmel, és változatos ötletekkel fordult ezen kérdések megoldása felé.

A piacgazdaság bevezetésének egyik hatása volt a fentebb már tárgyalt, vidék felé meginduló vándorlás. A városban élő mongol lakosság jelentős része tartott fenn kapcsolatokat vidéki rokonaival, ami egyrészt az élelmiszer-ellátás magánúton történő megszervezésének gyakorlatát hozta, másrészt azt, hogy sokan ezen kapcsolatok felhasználásával adták fel városi életüket, és költöztek vidékre.

Ebben a környezetben kellett, szinte a nulláról kezdve, a gazdaság bővülésének feltételeit megteremteni. A nemzetközi közösség nem hagyta magára ezzel a problémával az országot – a '90-es évek közepén Mongólia volt a világ egyik legnagyobb hitelfelvevője. Az így rendelkezésre álló forrásokat azonban közel sem tudták megfelelően felhasználni. 1998-ban már a második bankkrízis söpört végig az országon, és a privatizációt sem sikerült elég körültekintően véghezvinni. A vidéki szövetkezetek privatizációja valójában már az 1980-as évek legvégén megkezdődött, gyakorlatilag megelőzve a politikai változásokat. Ezek eleinte a negdel-adminisztráció és a pásztorok közötti megállapodásokat jelentették a termelési kvótákkal és a pásztoroknak fizetett bérekkel kapcsolatban. 1989-től ezeket az egyezségeket bérleti szerződések váltották fel, majd ezt követte a tényleges privatizáció az 1990-es évek elején, ami 1991–1992-től gyakorlatilag teljesen piaci

alapon működött, ellehetetlenítve a hagyományosan meglehetősen kevés pénzbeli megtakarítással és forrással rendelkező nomádok jelentős részét.⁶⁶⁷

Mongóliában – számos kelet-európai országhoz hasonlóan – egy viszonylag szűk csoport lett az állami vagyon kiárusításának haszonélvezője. Bár a külső források lehetőséget biztosítottak volna arra, hogy a mongol bankrendszer kiépítésével megteremtsek a gazdaság finanszírozásának feltételeit, ám a rendelkezésre álló kereteket rosszul használták fel. A külső források – jellemzően segélyek, illetve a nemzetközi pénzügyi rendszer intézményeinek támogatásai – eltűntek a bankrendszer útvesztőiben, egy szűk elit érdekeit szolgálva. Ugyanakkor – a posztszovjet politikai és gazdasági átalakulásokra nemcsak itt jellemző módon – ez a gazdasági csoport a politikai réteggel, elsősorban az 1996-os választásokon győztes Demokrata Unióval szoros kapcsolatokat ápolt. Nem véletlen, hogy nem sokkal a hatalom megszerzése után már a külföld elvtelen kiszolgálójának bélyegezték őket.

Ebben a választási ciklusban érte el mélypontját a gazdasági visszaesés is. Az 1990-es évek elején elvesztett piacok helyett ekkor még nem sikerült újakat kiépíteni, így a mongol gazdaság hagyományosan jól teljesítő szegmense – elsősorban az állati eredetű nyersanyagokra (pl. bőr) épülő iparágak – is drámai visszaesést produkált.⁶⁶⁸ Az infláció jelentős mértékben megugrott, a mongol fizetőeszköz, a tugrik dollárhoz viszonyított árfolyama 1996-ban fél év alatt csaknem 36%-kal esett.⁶⁶⁹

Az ellentmondásos gazdasági döntések következtében, a kívülálló számára is könnyen megfigyelhető sajátos gazdálkodási formák alakultak ki az országban a 20. század utolsó évtizedében. A különböző kisvállalkozások létrejöttét a fent említett fuvarozó cégek is jól szemléltetik, de a mongolok kreativitására, illetve a gazdasági jellegű magánkezdeményezésekre még számos más példát is találhatunk. A piacgazdaság (*zakh zeeliin üye*) bevezetése, az állami vállalatok fokozatos visszaszorulása, az állam által irányított kereskedelem visszaesése nyomán egyre-másra jelentek meg a kisebb – gyakran csak alkalmi társulásként működő – magánvállalkozások. Ezek gyakran a törvényi kereteket feszegették, és az állandó munkahely mellett inkább csak fizetés-kiegészítést biztosítottak a nem főállású vállalkozók számára.

A '90-es évek végén az utazó számára úgy tűnhetett, hogy egész Mongólia kereskedik. Az állami- és magánkézen lévő vállalati szintű kereskedelem hiányosságait kihasználva, egyre-másra nyíltak a kisebb boltok, trafikok, amelyek áruellátásáról sajátos módon gondoskodtak. Gyakran fordult elő, hogy kisebb közösségek, saját anyagi forrásaitak összeadva, megvásároltak egy-egy vagonnyi szállítmányt a legkülönbözőbb termékekből. Ezt vasúton Kínából vagy Európából a fővárosba szállították, és szintén „kisipari” módszerekkel – például barátok segítségével vagy

⁶⁶⁷ DILLION 2020: 141.

⁶⁶⁸ ROSSABI 2005: 85.

⁶⁶⁹ ROSSABI 2005: 77. A kedvezőtlen gazdasági környezet következtében a GDP növekedése a korábbi 6,3 százalékról alig 3 százalékra zuhant 1996 végére.

a vidékre induló postajáratokkal, buszokkal⁶⁷⁰ – terítették a fővárosban, illetve az egész országban. A kisebb boltok, trafikok ugyan önállóan kicsi, de összességében megfelelő méretű piacot teremtettek az így érkezett árucikkeknek. A szerény hasznót azután, ismét kalákában, újabb szállítmány beszerzésére fordították. Ebben az időben gyakran fordult elő, hogy a mongol határokon szinte képtelenség volt kishatárforgalommal vasúton átkelni, mert a helyi „kereskedők” minden kupét lefoglaltak áruik számára. Az utazó ilyenkor éppúgy megoszthatta fölkejét egy banánszállítmánnyal, mint néhány karton sörrel vagy egy ülőgarnitúra terebélyes foteljeivel. Az ilyen jellegű tevékenység elsősorban a városi lakosság körében volt elterjedt. A vidék ekkor is megmaradt hagyományos gazdálkodási formáinál, és abban az időszakban népességszáma sem csökkent jelentős mértékben. Ez a tény biztosította a mongol gazdaság túlélését.

Az említett kereskedelmi formák később, az ezredforduló környékén, fokozatosan visszaszorultak. A gazdaság ezen szegmensében is megjelentek a nagyvállalkozások, amelyek elég tőkeerősek voltak a nagy tételben történő kereskedelmi forgalom lebonyolításához. Ez jelentős változásokat is generált. Egyre több külföldi, multinacionális cég jelent meg, kínai, dél-koreai, japán vállalatok nyitottak kirendeltségeket, kínáltak áruikat és szolgáltatásaikat – a mongóliai piacszerzés érdekében gyakran nyomott áron –, és a városokban is folyamatosan nőtt a fizetőképes kereslet. Az új körülmények hatására az ezredforduló tájékán az árubeség robbanásszerűen megnőtt, ebben az értelemben a mongol főváros napjainkban semmiben sem különbözik a világ más nagyvárosaitól.

A kétezres évek közepére fokozatosan kezdtek beérni a gazdaság átalakítását célzó intézkedések. 2004-ben a bányászat, az építő-, illetve a szolgáltató ipar területén csaknem 65%-os növekedést regisztráltak. Tovább folytatódott a privatizáció, 2004-ben magánkézbe került az ország legfontosabb kőolaj-forgalmazója, és tervben volt a nemzeti légitársaság, valamint az ország legnagyobb kasmír kereskedelemmel foglalkozó vállalata, a Gobi Cashmer privatizációja is. Az évtized közepére a nemzeti össztermék csaknem 80%-át magáncégek adták.

Látványos eredményeket hozott a bányaiipar fejlesztése is. Az energiahordozók kitermelése mellett jelentős bevételeket eredményezett az egyik legfontosabb ipari nyersanyagnak számító réz bányászata is, melynek világpiaci ára folyamatosan emelkedett. Az ipari termelésnek ekkor csaknem 60%-át a bányászat adta.

A mongol gazdaság motorja az évtized végén is a bányaiipar volt. Ebben – a harmadik fél bevonását célzó rendszeres mongol kísérletek ellenére is – Kína volt és maradt Mongólia legjelentősebb partnere. A 2010 nyarán Mongóliába látogató Wen Jiabao kínai kormányfő megbeszélésein is a mongol ásványkincsek kitermelése és az infrastruktúra-beruházások fejlesztése kapcsán állapodtak meg szorosabb együttműködésről. Kína elsősorban az ország délkeleti területein található fekete-szén-, arany- és rézbányákban szerzett érdekeltségeket. A kétoldalú tárgyalásokon

⁶⁷⁰ Nem egyszer fordult elő, hogy a szerző vidéki terepmunkáján úttalan-utakon zötykölődve, az épp utolért postabusz hátsó ablakában magyar Balaton szelet-, vagy étolaj szállítmányt látott. Ekkor valószínűleg épp ilyen konténer érkezett az országba.

a két ország kereskedelmi kapcsolatainak fejlesztése és egy esetleges kínai–mongol szabadkereskedelmi térség megvalósításának lehetősége is szóba került.⁶⁷¹

A kétezres évek első évtizedében Mongólia a világ egyik legdinamikusabban növekvő gazdaságával rendelkezett, és ezt a fejlődést a 2008-as nemzetközi gazdasági krízis is csak rövid időre tudta megakasztani.⁶⁷² Az éves GDP-növekedés 2010-ben 6,4%, 2011-ben már világrekord, 17,3% volt. A növekedés elsősorban a külföldi befektetéseknek volt köszönhető. Miközben az építő- és gyáripar, az energia- és szolgáltató szektor is jelentős növekedést produkált, a Mongóliába érkező külföldi befektetések döntő többsége az egyre jelentősebb ütemben bővülő bányászati ágazatba érkezett. Mongólia az eddig ismert készletek alapján igen jelentős mennyiséggel rendelkezik arany, réz, urán és szén tekintetében is úgy, hogy a mongolok álláspontja szerint eddig az ország készleteinek alig 15%-át sikerült feltérképezni.

A mongol bányászati beruházások két ikonikus példája napjainkban az Oyu Tolgoi és a Tavan Tolgoi bánya. Az Oyu Tolgoi a Dél-Góliban található, mindössze 80 kilométerre a mongol–kínai határtól, elsősorban réz-, arany- és ezüstlelőhely, míg a tőle nagyjából 100 kilométerre északra fekvő Tavan Tolgoi a világ egyik legnagyobb szénlelőhelyével büszkélkedhet. A bányászati szektorba érkező beruházások egyrészt jelentős mértékben pörgetik a mongol gazdaságot, ugyanakkor ezekkel kapcsolatban folyamatosan erősödnek a kritikák is.

A mongol bányák általában külszíni fejtéssel működnek, ami óriási terhelést jelent a környezet számára. Vízfelhasználásuk, a kitermelés és a – többnyire nem vasúton, hanem a mongol körülményekre jellemző módon teherautóval, a kiépítetlen utakon zajló – szállítás miatt a területet ellepő por a környező legelőket is használhatatlanná teszi. A bányák így tényleges területüknél jóval szélesebb körben teszik lehetetlenné a nomád állattartást és a hagyományos életmódot, ami miatt a környezetvédelem részéről is egyre több kritika éri a tulajdonosokat és a mongol államot is. A bányászati beruházások mongol gazdaságon belüli túlsúlya azt is eredményezi, hogy az állam bevétele egyre inkább függ az ipari nyersanyagok világpiaci keresletétől, illetve árától. Ha az árak csökkennek, vagy a korábban óriási mennyiségű szenet Mongóliából importáló Kína inkább az afrikai behozatal felé fordul, a mongol gazdaság jelentős bevételkiesést szenved el.

A külföldi befektetések növekedésének más negatív hatását is megfigyelhetjük. Tőkeerős mongol befektetők hiányában, az igazán nagy volumenű beruházások jellemzően külföldi tőkéből, illetve külföldi hitelekkel valósultak meg. Ennek köszönhetően a befolyt nyereség jelentős része nem mongol kézben realizálódik, akár a magánbefektetőket, akár az állam jövedelmeit vizsgáljuk. Ráadásul az állam a piacgazdaság és a privatizáció korai szakaszában – a befektetések ösztönzése ér-

⁶⁷¹ MTI, 2010. június 2. http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=12664:kina-melyiti-gazdasagi-egyuettkoedeset-mongoliaval-12436&catid=92&Itemid=232 (utolsó megtekintés: 2022. 06.18.)

⁶⁷² 2009-ben mínusz 1,27 százalék. <https://www.worldometers.info/gdp/mongolia-gdp/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 25.) Ebben az évben Mongólia kénytelen volt az IMF-hez is támogatást fordulni. DILLION 2020: 145.

dekében – a költségvetés számára hosszú távon meglehetősen rossz szerződéseket is kötött. Jelentős állami területek kerültek külföldi kézre, nyereséges és a globális konjunktúrában hosszú távon is nagy jövedelemmel kecsegtető iparágak, mint az említett bányászat, nemesfém- és ipari nyersanyag kitermelés – jellemzően nagy bekerülési költségeik miatt – rendre külföldi többségi tulajdonú vállalatokhoz kerültek, amelyek gyakran még adókedvezményeket is kaptak. Az ágazat hozzájárulása a nemzeti össztermékhez a 2020-as évek elején is igen jelentős. A mongol kivitel nagyjából 80%-a már a bányászati szektorból származik, és a GDP nagyjából egynegyedét adja.⁶⁷³ A fő felvevőpiacok a szomszédos államok, elsősorban Kína, ami tovább növeli a mongol gazdaság kitettségét déli szomszédja felé.

Az 1990-es évek közepén az orosz–mongol gazdasági kapcsolatok visszaszorulásával megüresedett piaci pozíciókat Kína könnyedén be tudta tölteni. 1995-ben Kína már a második legnagyobb kereskedelmi partnere volt Mongóliának, 1999-re pedig a vezető szerepet is megszerezte. 2004-ben a mongol export 48%-a irányult Kínába, míg a Mongóliába irányuló külföldi befektetések 38%-a származott onnan. Ez Kína északkeleti és északnyugati tartományainak egyaránt jövedelmező lépés volt, ugyanakkor a kínai külpolitika is jelentősen profitált belőle. A gazdasági befolyás kialakításával, az egyre nyomasztóbb gazdasági erőfölény felhasználásával mindjobban lehetősége nyílt a kétoldalú kapcsolatok irányítására is.

Gazdasági értelemben Mongólia számára Kína közelsége áldás és átok is egyben. A kínai gazdaság szinte kielégíthetetlen nyersanyagigénye komoly lehetőségeket rejt a mongol gazdaság számára. Mongólia olyan ipari nyersanyagokkal, szénkészletekkel rendelkezik, ami fontos a kínai gazdaság számára, így annak felvevőpiaca lehet, ugyanakkor ezek kitermelésében is részt vállalhat a déli szomszéd. A szovjet befolyás időszakában az infrastrukturális fejlesztések Mongóliában korántsem voltak átfogóak. Elsősorban a városi lakosság körülményeinek szerény javítását, illetve a szovjet ipar szükségleteinek kiszolgálását célozták. Ennek köszönhetően nem épült ki olyan út- és vasúthálózat, energiagazdálkodás, ami lehetővé tenné az új lelőhelyek gyors kiaknázását. A bányaalapításoknak, illetve a kitermelés megindításának pedig alapfeltétele a megfelelő infrastruktúra kiépítése. Ehhez Mongóliában nincs megfelelő tőke. A kínai befektetők így jó lehetőséghez jutnak, amit a két ország kormányzata is támogat.

2003-ban első külföldi útján – ami szintén a kiemelt kínai figyelem bizonyítéka – Hu Jintao, akkori kínai pártfőtitkár hivatalosan is megerősítette, hogy Kína érdekelt a mongóliai beruházások fokozásában, a gazdasági kapcsolat megerősítésében. Egy évvel később a mongol államfő, N. Bagabandi pekingi viszontlátogatásakor szintén üdvözölte a kínai befektetéseket. A két ország együttműködésének köszönhetően a 2003-as 23 millió dollárnyi kínai bányászati beruházás egy évvel később már 3,7-szeresére, 86 millió dollárra nőtt. A kínai részesedés a külföldi bányászati

⁶⁷³ <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37298/P173631074c-7de069090eb01f85e276b405.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

beruházások 30%-a volt.⁶⁷⁴ Ugyanakkor még 2003-ban egy 300 millió dolláros kedvezményes kölcsönt is kilátásba helyeztek a mongol bányászat, mint kiemelten fontos gazdasági tényező fejlesztése érdekében.

A bányaipar gazdasági túlsúlya által okozott problémák 2016-ban váltak kézzelfoghatóvá, amikor az ipari nyersanyagok világpiaci árának csökkenése komoly bevételkiesést jelentett a mongoloknak is. A GDP-növekedés drámai mértékben, alig 1%-ra csökkent,⁶⁷⁵ így az ország kénytelen volt külső finanszírozásért előbb déli szomszédjához,⁶⁷⁶ majd az IMF-hez és az Ázsiai Fejlesztési Bankhoz fordulni. A Világbank 2017-es elemzésében a mongol gazdaság komoly szerkezeti átalakítását és a bányászati szektor diverzifikálását javasolta.⁶⁷⁷ Ennek a kérdésnek a megoldása ma a mongol kormányzat egyik legfontosabb feladata, és évek óta komoly viták zajlanak róla. A kormányzati programok rendszeresen visszatérő eleme a koncessziós szerződések átalakításának, a mongol részesedés növelésének, a vállalatok adóztatásának kérdése, ugyanakkor az is, hogyan lehetne a mongol gazdaság hagyományos ágazatait, például a nomád állattartást jelentősebb súllyal megjeleníteni a gazdasági portfólióban.

Az egyre növekvő igény a pénzbeli jövedelem megszerzésére vidéken is új stratégiák megjelenését eredményezi. Ez megfigyelhető olyan új vállalkozások megjelenésében, mint a kasmír iránti növekvő keresleten alapuló kecsketenyésztés, vagy más állati eredetű termékek nagybani felvásárlása. Az utóbbi nem jelent feltétlenül fokozódó környezeti terhelést, így a hagyományos nomád életmóddal jól összeegyeztethető, az előbbi azonban már most kimutathatóan jelentős befolyással van a legelőterületekre.

Jelenleg Mongólia birtokolja a világ kasmír termelésének nagyjából 20%-át. A jelentős termelési kapacitásokat és a növekvő keresletet kihasználva kínai kereskedők már az ezredforduló előtt jó lehetőséget láttak ebben, és a kilencvenes évek végén kezdtek számottevő mennyiségben, már az országhatáron belül felvásárolni a kasmírt. A nyersanyagot azonban kivitték az országból, így a kínai feldolgozás fejlesztésével Mongólia piacokat veszít, nem tudja saját kapacitásait megfelelő mértékben kihasználni. Ugyanakkor a növekvő kereslet miatt, egyre több mongol pásztor alakítja át állatállományát egyoldalúan kasmír előállításra. A tendencia elsősorban a kínai–mongol határhoz közeli déli területeken, a Góbi sivatag környékén figyelhető meg. Ez a lépés azonban felborítja az évszázados hagyományok alapján az adott területen kialakult, az ottani eltartóképességnek megfelelő állatállomány összetételét – csökken a birka, míg nő a kecskéké aránya –, így az már nem optimális e terület legeltetéséhez, fokozatosan feléli a természeti erőforrásokat, a legelőterület elveszti ellenálló képességét, és ez hosszú távon jelentős negatív változásokat is eredményezhet.

⁶⁷⁴ BATCHIMEG 2005: 2.

⁶⁷⁵ <https://www.worldometers.info/gdp/mongolia-gdp/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

⁶⁷⁶ A dalai láma 2016-os látogatása miatt kialakult krízisről, és végül meghíúsuló kínai kölcsönfelvételtől fentebb már szóltunk.

⁶⁷⁷ DILLION 2020: 145.

A mongol gazdaságot természetesen nem csak Kínához fűzik szoros szálak. A 2010-es évek közepétől ismét élénkülően vannak az északi szomszédokkal kötött együttműködések is. Ezek között kiemelt szerepet játszik az üzemanyag-kereskedelem, az üzemanyag gyakorlatilag ma is elsősorban – szinte kizárólag – Oroszországból érkezik Mongóliába. Ez a helyzet nem könnyen teszi lehetővé a mongolok számára, hogy kereskedelmi együttműködéseiket képesek legyenek jelentősen befolyásolni. A két nagyhatalom sajátos, ambivalens kapcsolata érezhető itt is, hiszen miközben Oroszország egyre határozottabban próbálja megtartani, visszaszerezni a szovjet korszakban kiépített belső- és közép-ázsiai pozícióit, addig Kína elsöprő gazdasági túlsúlyával könnyedén visszaszorítja ezeket a kezdeményezéseket, feltevé, ha érdekei úgy kívánják.

2013 után a kínai kormányzat által meghirdetett Új Selyemút kezdeményezés (OBOR, jelenleg Belt and Road Initiative, BRI) nemcsak felértékelte a régiót, de új kontextusba is helyezte azt. Megjelent az „Új Selyemút Övezet” kifejezés is.⁶⁷⁸ A program egy olyan új geopolitikai, geostratégiai fogalmat hozott létre, melyet immár számos állami és független elemzés, adatbázis, portál használ,⁶⁷⁹ és jóval szélesebb régiót jelöl, mint a történeti Selyemút által érintett terület. Nem pusztán a kínai Chang’an-t (a mai Xi’an) Bizánccal összekötő egykori Selyemút területét érinti, hanem hat, egymástól részben független, de összefüggő koncepció alapján meghatározott gazdasági folyosót, illetve a „tengeri Selyemutat”,⁶⁸⁰ sőt a ma már egyre gyakrabban emlegetett „sarkkörü Selyemutat”⁶⁸¹ is. Ezek egyike a Kína–Mongólia–Oroszország Gazdasági Folyosó, ami elviekben a háromoldalú együttműködések lehetőségét is bővíti. Kérdés, hogy a 2020-as évek elején egyre egyértelműbbé váló orosz geopolitikai törekvések, a 2022. januári kazah válságba való beavatkozásuk, vagy az ukrajnai háború hogyan befolyásolja majd a két- és háromoldalú kapcsolatokat a térségben.

Mongólia gazdasági kapcsolatai terén is igyekszik a minél széleskörűbb együttműködések kialakítására. Mivel gyakorlatilag két nagyhatalom közé szorult, így az infrastrukturális feltételek sem adottak ahhoz, hogy ezt könnyedén megtehesse egyéb országokkal, illetve ezeknek az együttműködéseknek a körét jelentősen befolyásolja az, hogy a mongol területeket vagy légi úton, vagy az orosz, illetve a kínai szállítási infrastruktúra igénybevételével lehet csak elérni. Ennek ellenére a mongolok komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy ezeket az akadályokat leküzdve, a lehető legnagyobb mértékben diverzifikálják gazdasági kapcsolataikat.

⁶⁷⁸ JENEY – VARGA 2017.

⁶⁷⁹ A teljesség igénye nélkül csak az említés szintjén: <https://www.beltroad-initiative.com/>, <https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html> (utolsó megtekintés: 2023. 05. 21.)

⁶⁸⁰ Az említett hat folyosó a következő: China-Mongolia-Russia Economic Corridor, New Eurasia Land Bridge Economic Corridor, China-Central Asia-West Asia Economic Corridor, China-Pakistan Economic Corridor, Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor, China-Indochina Peninsula Economic Corridor.

⁶⁸¹ <https://thediplomat.com/2022/08/the-rise-and-fall-of-the-polar-silk-road/> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 03.)

Ahogyan korábban jeleztük, a bányászati beruházások kapcsán jelentős működő tőke áramlott be az országba nem csak kínai, de más befektetőktől is, így az angol–ausztrál Rio Tinto vállalatától, az amerikai Peabody Energy, vagy a japán Itochu, Mitsui, Mitsubishi vállalatoktól. Gazdasági együttműködések terén Mongólia számára egyaránt kézenfekvő kitörési pontot jelenthet a közép-ázsiai térség, az Európai Unió vagy a kelet-ázsiai területek meghatározó gazdasági szereplői, Japán és Dél-Korea. Utóbbiak stratégiai szempontból is fontos együttműködő partnernek tekinthetők.

Az 1972-ben létrejött, és immár ötvenéves múltra visszatekintő japán–mongol kapcsolatoknak egyik hangsúlyos része a japánok által szervezett, a mongol piacgazdaság és a bankrendszer kialakításához támogatást nyújtó donorkonferenciák és gazdasági támogatások. A diplomáciai kapcsolatok korai szakaszában ez még kevésbé volt jellemző, ennek ellenére 1977-ben Japán még korlátozott piaci hozzáférés mellett is befektetett a Gobi Cashmere Factory technológiájába, gyártásába és forgalmazásába, ezzel elindítva a mongol kasmíragazatot. A változást a rendszerváltás hozta meg. 1991-ben Japán finanszírozta Mongólia szállítási, energia- és bányászati ágazatát olyan befektetésekkel, mint a vasúti közlekedés két ütemű helyreállítási projektje, az ulánbátori 4. hőerőmű rehabilitációs projektje, valamint a Baganuur és Shivee-ovoo szénbánya fejlesztése. 2005-ig Japán 391,07 millió dollárt fektetett be Mongólia fejlesztésébe.⁶⁸²

2010-ben Mongólia és Japán stratégiai partnerségi együttműködés kialakítását tűzte ki célul. Ez a kapcsolat számos új beruházás megvalósítását tette lehetővé. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy 2013-ban a Mitsubishi Corp. és a Nigoya Corp. elnyerte a Mongólia második nemzetközi repülőterének megépítésére kiírt pályázatot. A munkálatokat a Covid-19 járvány is hátráltatta, de 2022 tavaszán végül átadták a forgalomnak a repteret. A két ország 2015. március 10-én írta alá az új, átfogó gazdasági kapcsolatokról szóló egyezményt.

Mongólia számára hasonló lehetőségeket jelenthet a dél-koreai kapcsolat. A két ország között viszonylag későn, csak 1990-ben jött létre a diplomáciai kapcsolat, és az első koreai befektetések csak 1994-ben érkeztek Mongóliába. A következő két évtizedben az összes Mongóliába érkező dél-koreai befektetés nagyjából 428 millió dollárra rúgott, ami mongol viszonylatban jelentős összeg, bár az összes külföldre irányuló dél-koreai beruházás alig 0,1%-át teszi ki.⁶⁸³ A koreai pénzügyi támogatások a kétezres évek közepén emelkedtek meg jelentősen, de az idővel lassuló mongol gazdaság, az ipari nyersanyagok árának csökkenése az évtized végére visszafogta azokat. A két ország viszonyában lényeges szerepet játszik, hogy Dél-Korea a mongol munkavállalók külföldi célpontjai között előkelő helyen szerepel. Jelentős számú mongol dolgozik és tanul az országban, és ez a kétoldalú kapcsolatok fontos pillére lehet.

⁶⁸² BOLOR 2017.

⁶⁸³ LEE 2016: 2.

A MONGOL TÁRSADALOM AZ ÚJ ÉVEZRED ELEJÉN

A 20. század utolsó évtizede a politikai fordulatot követően, korábban nem látott mértékű és sebességű gazdasági, társadalmi átalakulást hozott Mongóliában. A többpártrendszerre való áttérés, illetve a piacgazdaság bevezetése nagyon rövid idő alatt hozott létre olyan struktúrákat, amelyek alapvető hatással voltak a mongol társadalomra, nem csak a városi, de a nomád életmódra is.

A mandzsu korszak inkább konzerválta a nomád területekre jellemző életmódot, társadalmi viszonyokat, és elsősorban a buddhista kolostori rendszer támogatásával, illetve a mongol kiváltságos réteg központi hatalomhoz való viszonyán keresztül hatott a mongol társadalomra. A szocializmus alapvetően új ideológia mentén, és meglehetősen ambiciózusan látott hozzá a hagyományos nomád társadalom átalakításához. Célja elsősorban a régi struktúrák lebontása és egy új társadalmi rendszer kialakítása volt. A korszak első két évtizede a párton belüli politikai csatározásokkal párhuzamosan egyértelműen a régi társadalmi elit háttérbe szorításáról, adott esetben elpusztításáról szólt, és ezzel nagyjából egy időben tudatos építkezés zajlott egy új hatalmi elit kialakítása érdekében. Ennek a folyamatnak köszönhetően jött létre a minden korábbinál jelentősebb mértékben urbanizált, részlegesen iparosodott társadalom, amely iskolázottsági, foglalkozásszerkezeti, jövedelmi és életszínvonalbeli jellemzőit tekintve is rétegzett, és amelynek sajátosságai a nomád gyökerek fokozatos eltűnésével egyre inkább hasonlítottak a modern ipari – letelepült – társadalmakéhoz. Ugyanakkor ennek is köszönhetően alakult ki az a réteg is, amely a politikai változások fő társadalmi bázisát adta.

A mongol társadalom formálódása a 20. század végén, 21. század elején részben a korábbi korszakban kialakult vektorok mentén zajlott, részben spontán folyamaton alapulva vett új irányt, vagy gyorsult fel. A politika már nem irányítja tudatosan a társadalmi változásokat, csak kezelni próbálta/próbálja azt. Mongóliában a 20. század utolsó évtizedét bevezető politikai átalakulás, illetve annak következményei jórészt egybeestek azzal a mongol életre (is) rendkívül jelentős hatást gyakorló, a nyugati kultúrából kiinduló és az egész világot érintő egységesítő gazdasági, társadalmi és kulturális folyamattal, amelyet ma globalizációként ismerünk.⁶⁸⁴ E változás fokozott hatása visszavezethető arra, hogy az 1990-es évek előtt az országban lezajlott és eddig vázolt társadalmi-, életmódbeli változások ellenére, a vidéki mongol lakosság még mindig számottevő része élt a hagyományos életforma, kultúra keretei között, amelyet legelőváltó nomád gazdálkodásként, illetve nomád kultúráként ismerünk, és amelyre sokan asszociálnak mind a mai napig, ha Mongólia szóba kerül.

Az ország a korábbi évtizedekben épp a zárt, ideológiailag meghatározott politikai környezet miatt változott lassú ütemben. Volt egyfajta erősen kontrollált, felülről irányított – épp ezért vidéken csak részleges sikert ért – modernizáció, ez azonban a társadalomnak elsősorban az urbanizált környezetben élő csoportját

⁶⁸⁴ CSÉFALVAY 2004.

érintette. Ennek is köszönhető, hogy a nyilvánvaló szándékok ellenére az ország jelentős részén megmaradt az évszázadok óta jellemző nagyállattartó nomád gazdálkodás, még akkor is, ha ideológiai alapon a hagyományos nomád kultúra bizonyos elemeit megpróbálták háttérbe szorítani, esetleg átalakítani. Ez a folyamat a politikai hatalom vallásellenes lépéseivel már az 1930-as években megkezdődött, de kulturális téren igazán csak a század közepétől érvényesítette hatását. Bár Mongóliában a nemzeti hagyományok leépítése nem olyan drasztikus módszerekkel történt, mint Kínában az 1966–1976 között lezajlott kulturális forradalom időszakájában,⁶⁸⁵ a kommunista ideológia és a politikai szövetségi rendszer elvárásai itt is azt a célt jelölték ki, hogy a nemzeti sajátosságok háttérbe szorításával a mongol társadalmat egy tőle idegen rendszerbe integrálják.

Ezek a törekvések azonban azt eredményezték, hogy a rendszerváltás után a globalizáció kihívásaival egy olyan mongol társadalom találta magát szemben, mely alapvető kulturális hagyományait is kénytelen volt újjászervezni, bizonyos értelemben újratanulni. A posztszovjet korszakban kialakult új környezetben a mongol, vagy nomád hagyományok felelevenítése ugyanakkor nemcsak a mongol kultúra újjáépítését jelenti, de adott esetben a korszak kihívásaira adott sajátos gazdasági válaszként is értelmezhető.

A rendszerváltás idején a szocialista iparosítás és kollektivizálás következtében kialakított nagyobb települések a felpezsdülő politikai élet, és az ebből fakadó változások központjai voltak, de a drasztikusan romló gazdasági helyzet, a csökkenő munkalehetőségek miatt, az 1990-es évek első felében meglehetősen szűkös lehetőséget biztosítottak a mindennapi megélhetésre. Az állam a szociális juttatásokat jelentős mértékben visszavágta, a reálbér zuhant, így a gazdasági krízisnek köszönhetően a lakosság csaknem egyharmada volt kénytelen a létminimum alatti jövedelemből élni.⁶⁸⁶ Ennek a ténynek is köszönhetően a rendszerváltást követő években megindult egy kisebb mértékű belső migráció a városokból a vidék felé. Kialakult a nomád életmód egyfajta reneszánsza, amit gyakran a kényszerűség is táplált. 1991-ben országos program indult az állami vagyon privatizálására, melyet állami kötvények (*tasalbar*) kibocsátásával, kölcsönök folyósításával kívántak megvalósítani, ösztönözni. A vidéki területeken ez a program elsősorban a korábban létrehozott állami gazdaságok (*sangiin aj akhui*) és szervezetek (*negdel*) felszámolását jelentette.⁶⁸⁷

A városokból vidékre költözve sokan visszatértek a hagyományos nomád állattartáshoz, mert ez a megváltozott keretek között is megélhetést biztosíthatott a

⁶⁸⁵ A kulturális forradalmat az 1965 őszi bekövetkezett események – a kulturális miniszter és helyettesének leváltása – vezették be, de a mozgalom 1966 nyarán vette kezdetét. Kisebb megszakításokkal tíz évig, Mao haláláig tartott, és rendkívül súlyos politikai és társadalmi válságot eredményezett. Egyes vélemények szerint csaknem 36 millió embert fogtak perbe, és közülük 750 000, más számítások szerint 1 millió embert gyilkoltak meg. MACFARQUHAR – SCHOENHALS 2006: 262; GERNET 2001: 501–503.

⁶⁸⁶ SNEATH 2006: 150.

⁶⁸⁷ SNEATH 2006: 149.

családjuknak. Az 1992-es új alkotmány ismét lehetővé tette az országban a szabad lakhelyválasztást, így jogi akadály sem volt annak, ha valaki az egyre szegényedő városi környezetből vidékre kívánt költözni. 1990 és 1993 között a mongol pásztorok lélekszáma 136 százalékkal nőtt a teljes népességen belül.⁶⁸⁸

A kiköltözők kisebb részét vezérelte az urbanizációtól való elfordulás, illetve a hagyományos nomád értékek és életmód tudatos választása. Az 1935–1985 között eltelt ötven év alatt Ulánbátor lélekszáma csaknem ötvenszeresére emelkedett,⁶⁸⁹ és a '70-es, '80-as években kialakult két másik fontos ipari központtal (Erdenet és Darkhan) együtt, immár a mongol lakosság több mint 50 százaléka urbanizált környezetben élt. Ennek ellenére a főváros teljes mongol lakossághoz viszonyított lélekszáma, illetve gazdasági túlsúlya ebben a korszakban még nem volt olyan elsőprő, mint az utóbbi években. A 20. század utolsó évtizedének elején a mongolok jelentős része még nomadizált, a főváros lakossága alig haladta meg a 25%-ot⁶⁹⁰ a teljes népességre vetítve.

A vidékre költözés, a nomád életmódot választók számának növekedése azonban csak látszólag jelentette a hagyományos életmódhoz való teljes visszatérést. Miközben a nomád gazdálkodásból élők száma a hivatalos adatokban is szignifikánsan emelkedett – számuk 1989-ben 135 420 fő, az aktív keresők kevesebb, mint 18 százaléka, 2001-ben már több mint 50%, 407 030 fő –, területi eloszlásuk nem volt ideálisnak mondható. A legtöbben csak részben adták fel a városi életmód nyújtotta kényelmet.⁶⁹¹

Sokan a járásközpontok környezetében legeltették állataikat, az őszi, téli szállásokon sokszor több család közösen hajtotta legelőre jószágait. Ez a gyakorlat korábban is megfigyelhető volt, nem volt idegen a nomád hagyományoktól, de ilyen mértékben sosem volt jellemző. Sokan önerejükből egyszerűen képtelenek voltak megoldani az évszakonkénti költözést, ezért gyakran az általuk legjobbnak ítélt legelőn töltötték az egész évet. Ez alapvető változás a nomadizmus történetében, hasonlóra kevés példa akadt a korábbi évszázadokban. Ez a gyakorlat a 21. század második évtizedére még elterjedtebbé vált. Ma már az is megfigyelhető, hogy nemcsak a terület eltartóképesége, a rendelkezésre álló víz a meghatározó egy legelőterület kiválasztásakor, hanem az is, hogy van-e térerő, elérhetőek-e a mobiltelefon-hálózatok vagy a médiaszolgáltatások. Ez még inkább korlátozza a használt legelőterületek körét.

Az állatállomány ilyen nagy tömegben, viszonylag szűk területen történő tartása óhatatlanul túllegeltetést eredményez, ami nemcsak a legelők kimerülésével, de ennek következtében az állomány kondíciójának csökkenésével, a mostoha természeti körülményekkel szembeni ellenállóképesség romlásával járhat. Az ezredfordulón megfigyelhető jelentős veszteségek ezekre az okokra is visszavezethetőek. Az 1999-ben 33,6 millió egyed számláló állatállomány óriási csökkenést szenvedett

⁶⁸⁸ ANQIN SHI 2011.

⁶⁸⁹ SNEATH 2006: 147.

⁶⁹⁰ GILBERT – SVANTESSON 1996: 21.

⁶⁹¹ HUMPREY – SNEATH 1999: 11–13.

el: létszáma alig három év alatt csaknem tízmillióval lett kevesebb, 2002-ban 23,9 milliós adatot rögzítettek.⁶⁹² A mélypontot követően azonban az elmúlt másfél évtizedben a fenti körülmények ellenére fokozatosan felgyorsult, mára kritikus mértékűvé vált az állatállomány növekedése, amelynek összlétszáma 2010-re immár a 45 millió darabot is megközelítette,⁶⁹³ tíz évvel később pedig már a 70 milliót is meghaladta.⁶⁹⁴

Az új politikai, és elsősorban az új gazdasági környezet hatására felbomlani látszanak a mongol társadalomnak azon struktúrái, amelyekben a szocializmus éveit követően is a hagyományos nomád életmódot folytatók élnek.⁶⁹⁵ A mai Mongóliában az elmúlt három évtizedben két – részben lakóhelyi adottságok alapján – markánsan elkülönülő társadalmi csoport körvonalazódott. Ha szélesebb perspektívában vizsgáljuk, akkor egy alapvetően a mongol járásközpontokban, városokban – elsősorban a fővárosban – élő, letelepült életmódot folytató, ehhez a gazdasági környezethez alkalmazkodó csoportot látunk egyfelől, akik az egzisztenciális érvényesülést már egyértelműen az urbanizált környezetben (és nem is feltétlenül a „városban”, hanem egyre gyakrabban külföldön) képzelik el. Ha ezt a közösséget közelebbről vizsgáljuk meg, akkor elkülöníthetünk egy „nyugati” mintákat követő, „valódi” urbánus közösséget, illetve a vidéki kistelepüléseken, járásközpontokban láthatunk olyan csoportokat is, amelyek a nomád életmód bizonyos elemeit megtartva és csak időszakosan élnek letelepült környezetben. Mellettük találjuk másfelől a mai mongol társadalom nagyjából egyharmadát kitevő, és folyamatosan zsugorodó szegmensét, amelynek megélhetését nagy vonalakban ma is a hagyományos nomád nagyállattartás biztosítja.

Mára a mongol társadalom bő kétharmada városokban él. A 2010-es adatok szerint a népesség 68%-a választotta az urbanizált területeket, ez a szám az utóbbi években biztosan nem csökkent. A népsűrűség országos átlaga 1,7 fő/négyzetkilométer volt, ez országos átlagban 13,3 százalékos emelkedést mutatott az egy évtizeddel korábbihoz képest, ám Ulánbátorban már meghaladta az 50%-ot a növekedés, elsősorban a főváros felé irányuló intenzív belső migrációnak köszönhetően. A lakosság éves növekedési rátája a 2000-es évek második évtizedében 1,5–2,2% között mozgott.⁶⁹⁶

A folyamatos betelepülés következtében a mongol főváros lakossága az elmúlt két évtizedben drasztikusan emelkedett. Míg az ezredforduló környékén a főváros lakossága nagyjából 800 000 főt számlált, addig a regisztrált lakosság a 21. század első évtizedének végére – a 2011-es népszámlálási adatok alapján⁶⁹⁷ – jóval

⁶⁹² SNEATH 2006: 153.

⁶⁹³ AVAR 2014: 11.

⁶⁹⁴ <https://montsame.mn/en/read/211029> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁶⁹⁵ SZILÁGYI 2017.

⁶⁹⁶ https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En (utolsó megtekintés: 2022. 06. 17.)

⁶⁹⁷ Az Ulánbátori Statisztikai Hivatal adatai alapján, 2011-ben a főváros regisztrált lakosainak száma 1 206 000 fő. <http://www.ubstat.mn/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

meghaladta az egymillió főt,⁶⁹⁸ mára inkább a másfél milliót közelíti, vagy meg is haladja azt.⁶⁹⁹ Évről évre szemmel is jól követhető, ahogyan a fővárost körül ölelő dombokon a betelepülők által épített jurtanegyedek fokozatosan egyre magasabbra kúsznak, sőt az északra eső területen már át is nyúlnak a dombok túloldalára.

30. kép A mai Ulánbátor. Előtérben a Choijin láma kolostormúzeum épülete, a háttérben modern felhőkarcolók (2023. A szerző felvétele.)

A 21. század első két évtizedében a betelepülők száma jóval gyorsabban növekedett, mint az egyre-másra épülő lakásoké, amiket gyakran nem is voltak képesek megfizetni a vidékről beköltözők. Mivel a törvények lehetővé teszik, hogy minden mongol állampolgár ingyen nevére íráshasson és bekeríthessen egy néhány száz négyzetméteres területet, sokan a letelepülésnek ezt a módját választották. A főváros környéke e rendelkezés következtében kezdetleges fakerítésekkel körülvett parcellákon álló jurtákkal és faházakkal népesült be. Bár a telepeken az áramellátás általában megoldott, folyóvíz és csatornázás gyakran nincs, így a hatóságok képtelenek a megfelelő higiéniés körülményeket biztosítani az itt élőknek. A terület sajátosságainak köszönhetően az infrastruktúrát igen nehéz kiépíteni, a létrejövő településrészekben semmilyen tervezés nem biztosítja a megfelelő utcaszerkezet kialakítását. Az utóbbi évek nagy nyári esőzései nem egy jurtát elmostak, a katasztrófák számos halálos áldozatot is követeltek. Az első generációs betelepülők tehát korántsem találnak olyan körülményeket, melyek elérése érdekében elhagyták vidéki otthonaikat.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ SZILÁGYI 2009: 242–256.

⁶⁹⁹ <https://worldpopulationreview.com/world-cities/ulaanbaatar-population> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 26.)

⁷⁰⁰ JANZEN – BAT-OCHIR 2011: 309–313.

Az Ázsiai Fejlesztési Bank beszámolója szerint napjainkban a városi lakosság nagyjából az ország 3,3 milliós népességének 70%-át teszi ki, miközben Ázsiában az átlagos urbanizációs arány 50%. A mongol főváros túlsúlyát jól jellemzi, hogy Ulánbátor adja a mongol nemzeti össztermék 63%-át, miközben a városi lakosság nagyjából 66%-a, és az ország lakosságának hozzávetőlegesen fele él itt.⁷⁰¹

Ugyanakkor itt kell megemlítenünk azt, hogy több tényező is a nomád szállásterület elhagyására kényszerít egyes családokat. A mai Mongóliában sajnos még mindig nem megoldott a vidéki lakosság alapvető megélhetését biztosító állatállomány megfelelő orvosi ellátása, téli takarmányozása, amelyeket sok helyen a természeti környezet sem tesz lehetővé. Ennek következtében esetenként az állatállomány jelentősebb pusztulása is bekövetkezhet, még napjainkban is előfordul tömeges téli elhullás (*zud*), ami gyakran a teljes anyagi ellehetetlenülést jelenti az egyes családok számára, akik ilyenkor kénytelenek legelőiket is elhagyni.⁷⁰²

A beköltözés üteme napjainkban sem csökken, miközben már évek óta nincs megfelelő munkalehetőség az első generációs városiakok nagy tömegei számára. A növekvő munkanélküliség jelentős társadalmi feszültséget is generál – jól bizonyítják ezt a 2008 nyarán bekövetkezett zavargások –,⁷⁰³ ugyanakkor az elnéptelenedő vidék a hagyományos nagyállattartó nomád gazdálkodás végét is jelentheti. Nem véletlen, hogy napjainkban egyre több szó esik arról, hogyan lehetne a hagyományos nomád életmódot a 21. század gazdasági környezetébe integrálni.

31. kép Egy nomád nyári szállás napjainkban. Már vidéken is általánossá vált a napelem, tv, mobiltelefon használata (2018. A szerző felvétele.)

⁷⁰¹ <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/404296/mongolia-urban-sector-fact-sheet.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁷⁰² Ilyen tömeges elhullás következett be 2001–2002 telén, de legutóbb 2010-ben is. A 2010-re vonatkozó tudósítások több mint kétfélmillió állat elhullásáról beszéltek. Egyes területeken az állomány szinte teljesen elpusztult. Hasonló adatok jellemezték a 2012-es és a 2016-os téli elhullást is. <https://www.bbc.com/news/world-asia-35983912> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁷⁰³ A szavazatok újraszámolását követelő tüntetés, és az abból kibontakozó zavargás és véres összecsapások. Lásd fentebb a parlamenti választásokról szóló részt. SZILÁGYI 2010d: 116.

A modernizáció vidéken egyre gyakrabban tetten érhető másik példája, hogy a jurták mellett mind több helyen figyelhető meg egy-egy napelem, vagy kisebb teljesítményű szélgenerátor. Az ezekkel termelt áram elsősorban a tv, rádió működtetését szolgálja, de napjainkban szinte általános eset, hogy a jurta tetőtartó rúdjai alatt – a hagyományos nomád használati tárgyak között – már mobiltelefont is találunk.⁷⁰⁴ A kérdés számos problémát is felvet.⁷⁰⁵ Vannak, akik a nomadizmus „végét” sem tartják elképzelhetetlennek,⁷⁰⁶ mások a nomádokat egy fokozatosan marginalizálódó csoportként írják le.⁷⁰⁷ A nomád körülmények között nem biztosítható a megfelelő oktatás, ez kielégítő színvonalon csak a városokban megoldható, ami azonban erősíti az elvándorlást. Az infokommunikációs eszközök, a tv és online média elérhetőségének lehetősége a fiatal vidéki népesség életmódjára, hosszabb távú egzisztenciális terveire jelentős hatással van. Ma a vidékről a városias települések, megyei központok, és még inkább a főváros felé irányuló migráció jelentős részét nem csak a munkát kereső népesség, hanem a városokba tanulni induló fiatalok teszik ki. Mivel a Mongóliában elérhető több mint másfélszáz felsőoktatási intézmény 64%-a a fővárosban található,⁷⁰⁸ sok vidéki fiatal költözik Ulánbátorba, akik tanulmányaik befejezése után már nem térnek vissza a nomád környezetbe.

A folyamatban a vidéki népesség csökkenése mellett még az a negatív következmény is megfigyelhető, hogy a felsőoktatásban egyre jelentősebb a nemek közötti eltérés a nők javára. A nomád körülmények között a fiúk általában korán a család férfi tagjai mellé szegődnek az állatokkal kapcsolatos munkák elvégzésére. Munkaerejük nehezen nélkülözhető, ezért amennyiben a család megélhetése a nomád állattartástól függ, jóval kisebb esélyük van arra, hogy ezt az életmódot feladva a városba költözzenek. Ma a felsőoktatásban a nők aránya nagyjából másfélszerese a férfi hallgatókénak, és ez a tendencia a 2000-es évek második felétől kezdődően jól megfigyelhető, mértéke szignifikánsan nem csökken.⁷⁰⁹ Ennek köszönhetően a fiatal mongol népesség magasan kvalifikált rétegében fokozatosan növekszik a nők túlsúlya, a nemek közötti arány egyensúlya felbomlik, és lassacskán kulturális értelemben is eltávolodnak egymástól.⁷¹⁰

⁷⁰⁴ Az infokommunikációs technológia tekintetében Mongólia a regionális rangsorban csak két hellyel lemaradva követi a mindenhol példaként emlegetett Kínát, és olyan országokat előz meg, mint Irán vagy Vietnám. Ma csaknem másfél millió mobil-előfizető van az országban, ami azt jelenti, hogy a lakosság fele eléri ezeket a szolgáltatásokat. BATBAYAR 2015.

⁷⁰⁵ CAMPI 2011.

⁷⁰⁶ HUMPREY – SNEATH 1999.

⁷⁰⁷ DYER 2001.

⁷⁰⁸ ADIYA 2010: 6.

⁷⁰⁹ ADIYA 2010: 7.

⁷¹⁰ A 14-25 éves nők között az írástudók aránya, és a középiskolát végzettek aránya is meghaladta a férfiakét. Ugyanakkor 2018-as adatok szerint Ulánbátorban a nemek közötti munkaerőpiaci részesedés tekintetében a különbség meghaladta a 12,6%-ot a férfiak javára. A nők jövedelme a világban megfigyelhető tendenciákhoz igazodva Mongóliában is alacsonyabb, mint a férfiaké. <https://borgenproject.org/top-10-facts-about-girls-education-in-mongolia/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 26.)

Ugyanakkor az edukációs lehetőségek korlátozottsága egy további alapvető problémára is felhívja a figyelmet. A rendszerváltás előtti évtizedekben általános volt, hogy a nomádok gyermekeit vidéki járásközpontok bentlakásos iskoláiban oktatták, ahol alapfokú képzettséget szerezhettek. A közép- és felsőfokú képzés csak kevesek kiváltsága volt, amit az állam finanszírozott. Napjainkban az oktatás már jóval szélesebb rétegek számára hozzáférhető, azonban meghatározó felsőoktatási intézmények csak a fővárosban, illetve egy-két vidéki központban – például Khovd, Darkhan, Choibalsan – találhatók. Jelentős ösztöndíjak hiányában azonban a városi élet, illetve a felsőoktatási tanulmányok komoly anyagi ráfordítást igényelnek a nomádoktól, akik azonban általában nem birtokolnak jelentős pénzüsségeket. A nomád életmód ugyan alkalmas arra, hogy akár háromgenerációs nagycsaládokat is eltartson, az így megtermelt jövedelem azonban ritkán ad lehetőséget a felhalmozásra, arra, hogy jelentősebb pénzbeli tartalékot biztosítson a családok számára. Pontosabban jelen pillanatban még nem mindenki számára elérhetőek azok az infrastrukturális feltételek, felvevőpiacok, amelyek az előállított árucikkek kereskedelméből pénzbeli jövedelmet generálnának a nomádok számára.

A városban élő fiatalok jelentős része teljesen új, a hagyományos mongol kulturális mintától eltérő utakat követ. Számukra a globalizált kultúra, az Egyesült Államok, vagy az ázsiai gazdasági központok által diktált divat, zenei kultúra, életmód a példa. Fokozatosan elvesztik kapcsolatukat a mongol hagyományokkal, szüleik, nagyszüleik tradicionális életmódja számukra semmiképpen nem követendő minta. Ennek következtében egyre jelentősebb az elvándorlás, ami nemcsak a vidékről a város irányába tartó migrációt, de gyakran a külföldre költözést is jelenti.⁷¹¹ Sokan már tendenciaként emlegetik azt a sajátos helyzetet, hogy a városi lakosság – elsősorban a fiatalabb korosztály – külföldre megy tanulni vagy dolgozni,⁷¹² és „helyükre” vidékről érkeznek lakók a fővárosba. Jórészt ennek a folyamatnak köszönhető a mongol vidék elnéptelenedése, a hagyományos életmód visszaszorulása.

A mongol gazdaság átalakításában az 1990-es években alkalmazott sokkterápia, az ugrásszerű mértékben és sebességgel zajló urbanizáció az ezredforduló környékén az életkörülmények markáns megváltozását, bizonyos értelemben romlását is hozta. 1995-re a mongol átlagjövedelem 30%-kal csökkent, a szegénység 27%-kal, a bűnözési ráta 166%-kal nőtt.⁷¹³ A megélhetés nehézségei, a költözés okozta kihívások, a nomád és városi életmód közötti szembetűnő különbség, a munkahelyek bizonytalansága az új piaci környezetben jelentős mértékben emelte a városban élő népességre nehezedő stresszt. Ennek következtében a posztsovjet korszak mongol társadalmában is megjelent a *yadarga* jelensége,⁷¹⁴ amit már a 20. század közepének

⁷¹¹ https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁷¹² 2015-ben nagyjából 120 000 ember, a lakosság mintegy 4%-a élt külföldön. BATBAYAR 2018: 515.

⁷¹³ KOHRT et al. 2004: 473; GRIFFIN 1995.

⁷¹⁴ A mongol *yadrakh* („el/ki/megfárad”) szóból képződik.

fokozódó urbanizációs programjaival kapcsolatban is leírtak.⁷¹⁵ Ez tulajdonképpen egy, a krónikus fáradtságra hasonlító tünetegyüttes, ami elsősorban a vidékről beköltöző, jellemzően szegényebb társadalmi csoportok körében figyelhető meg. A városi környezetbe került nomád népesség nehezen tudja feldolgozni azt a sokkot, amit a letelepült életmód, a modern munkakörnyezet – a gyárak, az építkezések, az adminisztráció, a közigazgatás működésének feltételei – által megkívánt kötött időbeosztás jelent, és ami markánsan eltérő életvezetési stratégiákat kíván meg, mint a nomád életmódban kialakult látszólagos szabadság. A fentiek által okozott mentális és egészségi problémák komoly rizikót jelentettek a posztszovjet társadalom számára is, a jelenség szinte járványszerű terjedése számottevő problémákat okozott még az ezredfordulón is.⁷¹⁶

A piacgazdaság bevezetése óta Mongóliában is jól érzékelhető, hogy az egyes társadalmi csoportok jövedelme, életszínvonala között folyamatosan nő a különbség. A jellemzően nomád körülmények között élő, legszegényebb háztartások fogyasztása nagyjából 7,2%-a volt a teljes mongol fogyasztásnak, miközben a leggazdagabb – döntően városi – réteg a teljes fogyasztás kb. 42%-át mondhatja magáénak.⁷¹⁷ Az elmúlt másfél-két évtizedben az országban fokozatosan alakult ki két, azonos kulturális hagyományokat magáénak valló, de a mindennapi életvitelét, lakhatási körülményeit, kulturális preferenciáit tekintve határozottan elkülönülő társadalmi csoport. A rendszerváltást követően létrejött új kulturális környezet más és más mértékben hatott a nomád és városi lakosságra, és ennek köszönhetően az egyes csoportok alkalmazkodási stratégiája is más lett.

A vidéki nomád népesség többsége a modernizáció nyújtotta lehetőségeket fokozatosan építi be a mindennapjaiba, de ezek alapvetően nem szervezik át az életvitelét, változást elsősorban az eszközhasználatban figyelhetünk meg. A motorizáció hatása már nemcsak a városokban érzékelhető, de vidéken is lépten-nyomon találkozhatunk vele. A jószágot gyakran nem lovon, hanem motoron ülve terelik, az évszakonkénti legelőváltáskor, költözéskor már inkább teherautókat használnak. A teherhordó állatok kevésbé játszanak szerepet, egyre többször találkozhatunk olyan nomád szállásokkal, ahol nem látunk ilyeneket. Bár a hétköznapi életben például a motor fokozatosan kezdi átvenni a lovak szerepét, ugyanakkor ezek eltűnésétől, a lóállomány számának drasztikus csökkenésétől nem kell tartani, hiszen birtoklásuk alapvetően összefügg a mongol hagyományokkal, a nomád mongol identitás része, birtoklásuknak presztízsszerepe is van. Ugyanakkor ma a versenylő tenyésztés reneszánszát éli Mongóliában, jelentős bevételeket generál a híres tenyésztők számára.

Az egyre növekvő igény a pénzbeli jövedelem megszerzésére vidéken is új stratégiák megjelenését eredményezi. Egyre-másra létesülnek „jurtatáborok”, ahol a nomád életkörülményeket imitálva kínálnak szállást az arra utazóknak, de arra is látunk példát, hogy elsősorban a kiemelt turisztikai célpontok körüli területeken

⁷¹⁵ MOROZOVA 2009: 108.

⁷¹⁶ KOHRT et al. 2004.

⁷¹⁷ BATBAYAR 2018: 515.

a nomádok a turisták számára kis „skanzen” hoznak létre. A család ugyan látszólag éli hagyományos életét, de a fő megélhetési forrás mégis a turistáktól fotókért vagy más szolgáltatásért kapott pénz. A Khövsgöl-tó Mongólia turisták által egyik leglátogatottabb célpontja. A tó partja minden tavasszal és nyáron benépesül az említett nomád családokkal, akik egymás között meghatározott területet „ellenőriznek”. Nem ritka a „kartellezés”, amikor egy vállalkozó által épített jurtatábor vendégeit fogadják, vagy a területet jól ismerő sofőrök mindig az adott családhoz viszik a fotózni vágyó külföldieket.

Itt akár jelentős közvetlen pénzbevételekről lehet szó, miközben a család elvileg nem hagyott fel nomád életmódjával sem. Ősszel-télen a téli szálláson legeltetik az állataikat, nyáron a tó mellé vonulnak a „nyári szállásra”, fő bevételi forrásuk azonban mégis a fotókért kapott pénz. Ilyen közegben néha találkozhatunk önjelölt, „megélhetési sámánokkal” is, akik nem hagyományos módon váltak a közösség szakrális vezetőjévé – ilyen szerepet nem is kívánnak betölteni –, pusztán a „piaci lehetőséget” felismerve – nem ritkán könyvből vagy hallomásból szerzett információkat követve – tartanak szertartásokat az odautazóknak.⁷¹⁸

Napjainkban a városlakó mongol népesség előszeretettel utazgat vidéken. Ezek az utak nemcsak azt jelentik, hogy egy kis pihenésre kilátogatnak a városból, vagy épp vidéken élő nomád rokonaikhoz utaznak. A mongol pusztá, a hagyományos mongol életmód a nemzeti identitás fontos elemei, így a városokban élők is szívesen és nagy büszkeséggel látogatják országuk vidéki területeit. Egy ilyen csoport számára a Khövsgöl partján táborozó, a fényképekért pénzt kérő nomád család negatív élmény még akkor is, ha a városiak a család rénjeivel, vagy épp lovaival fotózkodnak. Nem ritkán hallani „az én országom, minek fizessek” mondatokat.

Ahogy korábban már utaltunk rá, a piacgazdaság bevezetésével és a privatizáció jóvoltából a mongol társadalom egy szűk rétege jelentős vagyonokat halmozott fel. Ez a jellemzően városlakó társadalmi réteg nem a hagyományos mongol gazdasági formáknak köszönheti vagyonát. Elsősorban a rendszerváltás után kiépülő bankszektorban, a privatizációval magánkézbe kerülő kereskedelmi hálózatokban, illetve a mongol gazdaságra történeti távlatokban egyáltalán nem jellemző, csupán az elmúlt húsz évben kialakuló bányászati szektorban szerezte vagyonát. Erre az igen tehetős, vagyonával kérkedő új társadalmi csoportra már külön szó is kialakult a mongol nyelvben: *shine mongol*nak („új mongoloknak”) nevezik őket, a kifejezést egyértelműen pejoratív értelemben használva. A jelentős társadalmi egyenlőtlenségekkel küzdő Mongóliában ez a megnevezés lett a külföldet majmoló, a mongol hagyományokat kevésbé tisztelő, sőt – a hétköznapi mongol közbeszéd-

⁷¹⁸ Hasonló témában forgatott filmet Laetitia Merli antropológus. *Shaman tour* című 2009-ben készült dokumentumfilmjét 2011. október 7-én mutatták be az International Society for Academic Research on Shamanism szervezet 10. nemzetközi konferenciáján Varsóban. A film linkje: <https://vimeo.com/129572056> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 03.)

ben megnyilvánuló vélemények alapján – a mongol társadalom romlását okozó, korrupcióra hajlamos egyének elnevezése.⁷¹⁹

A mongol nyelv meglehetősen gyorsan reagál a közgondolkodás ilyen jellegű változásaira. Ahogyan napjainkban tapasztalható a mongol nemzeti hagyományok egyre erősebb hangsúlyozása mint a társadalmi, kulturális válságra adott válasz, úgy érzékelhető az is, hogy kialakultak ezzel szemben szkeptikus társadalmi csoportok is. Megfigyelhetőek olyan, elsősorban fiatal közösségek, akik tudatosan kifigurázzák a mongol hagyományokat, nem tartják be a megszokott társadalmi kommunikációs formákat, például nem adják meg a kellő tiszteletet az idősebbeknek, ami a hagyományos mongol társadalmi normák alapvető áthágása. A közösségi médiában hangsúlyozzák, hogy ők már egy „modern”, „új” Mongóliában élnek, a városi életmódot preferálják, a „nyugati”, jellemzően amerikai, dél-koreai, japán kulturális mintákat követik. Rájuk alkalmazzák a *nutgiin indian* („vidéki indián”) ⁷²⁰ kifejezést, ami kétségtelenül negatív jelentésű. Ez a csoport a vidéki, hagyományos nomád életmód kereteit feszegeti, miközben nincs egyértelmű alternatívája a más típusú megélhetési formákra. E negatív társadalmi jelenségekkel szemben ugyanakkor fokozatosan kialakult és egyre erősödik az az elképzelés, mely épp a mongol hagyományok megőrzésében látja az ország gazdasági megerősödésének, kulturális felemelkedésének eszközét.

A kétezres évek második évtizedében – a többi poszt-szovjet államhoz hasonlóan – Mongóliában is érezhetően felerősödött, és a kormányzati kommunikáció szintjére emelkedett az a narratíva, amely szerint a mongol történeti, kulturális hagyománynak a nemzeti egység, a mongol identitás meghatározó elemévé kell válnia, egyúttal érezhetően erősödött a nacionalista retorika is. Ennek az új identitásnak a megfogalmazásában különböző politikai erők, társadalmi csoportok, a tudomány képviselői is részt vállaltak, és alapján egy társadalmi konstrukciónak tekinthető. Ezt a folyamatot azonban az utóbbi évtizedekben Mongóliában egyértelműen az állam dominálta, ⁷²¹ és a kétezres évek első évtizedében még leginkább az államalapító Dzsingisz köre szervezték. ⁷²² A kétezres évek második évtizedétől ugyanakkor elindult, és már jelentősen felerősödött egy új emlékezetpolitikai diskurzus is, amiben már nem csupán a dzsingiszi államalapítás és a Nagy Mongol Birodalom jelenti az igazodási pontot, hanem jóval szélesebb történeti távlatokra tekint. A mongol kulturális hagyományt összemosza a nomád hagyományokkal, és ezen keresztül teremt kapcsolatot a mongolok és az első leírt nomád birodalom alapítói, a xiongnuk között. Ebben a kontextusban a mongolok saját kulturális identitásuk kapcsán immár nemcsak a Dzsingisz által alapított államuk nyolcszáz éves történetére hivatkoznak, hanem a „nomád államiság” Xiongnu Birodalommal kezdődő több mint 2200 éves történetére is. A 2011-es X. Nemzetközi Mongoliszt-

⁷¹⁹ Ezzel kapcsolatos témában a szerző témavezetésével Halász Ádám végzett kutatásokat az ELTE Mongol és Belső-ázsiai Tanszékének Mongolisztikai Doktori Programjában.

⁷²⁰ Halász Ádám még nem publikált 2006-os gyűjtése.

⁷²¹ MYADAR 2017b.

⁷²² MYADAR – RAE 2014.

tikai Konferencia megnyitóján Ts. Elbegdorj akkori mongol elnök már a xiongnu állam alapításának 2220., a teokratikus mongol állam alapításának 100. és a mongol (bolsevik) forradalom kirobbanásának 90. évfordulójára hivatkozva köszöntötte a vendégeket. E három dátum is jelzi, hogy a mai mongol emlékezetpolitika rendhagyóan értelmezi a múlt eseményeit, azokat alapvetően saját perspektívájából vizsgálja. Így ünnepelheti közösen a nomád államiság első megjelenését, az önmagát függetlennek tekintő, de csupán autonómiát élvező teokratikus államot és azt a forradalmat, amely a Szovjetuniótól való 70 éves függés időszakát bevezette. E két utóbbi esemény tekintetében is elsősorban a Kínától való elszakadás aktusa, a részleges mongol önrendelkezés megteremtése az ok, miközben a – jogi értelemben vett – függetlenség csak negyed évszázaddal később valósult meg. A mongol állam, a „véleményvezérnek” tekinthető média, sőt bizonyos értelemben a tudományos műhelyek egy része is aktívan használja a *public history* eszköztárát⁷²³ annak érdekében, hogy egy lényegében a nomád hagyományokon alapuló identitást építsen fel – illetve rekonstruáljon – a mai Mongóliában.

Az állami ünnepek e célok reprezentációjára kiváló alkalmat nyújtanak, amit a mai mongol kormányzat maximálisan ki is használ. A jelentős történeti események egy állami ünnepen való említése – és ezen keresztül történő összekapcsolása – az aktuális mongol emlékezetpolitika egyik legkézenfekvőbb eszköze az új identitáspolitikai koncepció megjelenítéséhez. Jó példa erre a legnagyobb állami ünnep, a minden évben június 11–13. között megrendezésre kerülő *Naadam*,⁷²⁴ amelynek megünneplésekor az elmúlt évtizedben már mind a négy, fentebb említett nevezetes dátumra hivatkoznak. A 2013-as rendezvényt a nomád államiság – a Xiongnu Birodalom alapításának – 2222., a Mongol Birodalom Dzsingisz általi létrehozásának 807., a teokratikus mongol állam kikiáltásának 102. és a bolsevik forradalom 92. évfordulójának szentelték,⁷²⁵ és ezt a szokást minden évben folytatják azóta is. Ahogyan korábban már utaltunk rá, amíg a szocialista korszakban Mongólia a dzsingiszi államalapítás jubileumi megemlékezésével kapcsolatban bírálatokat kapott, addig a forradalom évfordulóinak ünneplése az állampárti kurzus legfontosabb reprezentációs eseményei közé tartozott.

A 21. századi új mongol emlékezetpolitikai diskurzusba a mongol kormányzat ezek mellé két olyan évfordulót emelt, ami korábban nem volt e narratíva része. A Teokratikus Mongol Állam időszaka a rendszerváltás után az új értelmezési kereteket meghatározó, átalakuló mongol történettudomány fontos hivatkozási pontja volt, mint az utolsó – és a több évszázados mandzsu hódoltságot követő – valódi mongol függetlenség időszaka. A xiongnu állam alapítása azonban csak a legutóbbi időszakban kapott különösen fontos hangsúlyt. Ez a gondolat bizonyos értelemben már háttérbe is szorítja a dzsingiszi mongol államalapítást.

⁷²³ GYÁNI 2012: 361–362.

⁷²⁴ *Eriin gurban naadam* („a férfi három játéka”). Lovasversenyekkel, birkózással és íjászzal egybekötött nyári ünnep, amit korábban valószínűleg az ősök tiszteletére rendeztek, és az 1921-es bolsevik forradalom győzelme után, ennek tiszteletére rendezik július 11–13. között.

⁷²⁵ TEREITYEV 2014: 22.

A 20. század utolsó évtizedében, illetve gyakorlatilag az állam alapításának 800. évfordulójáig (2006) szinte minden a mongol államra vonatkozó történeti megközelítés Dzsingisszel indult, és az államalapító nagykán egy sajátos történeti, nemzeti, és ennek következtében kereskedelmi „brand” lett. Ma a fentebb említett új narratíva a mongol történelmet egy sokkal tágabb, évezredes keretbe helyezi, a mai mongol államot pedig nem (csak) a Nagy Mongol Birodalom utódjának, hanem a több mint kétezer éves nomád államiság egyetlen legitim örökösének tekinti.

A VALLÁSOSSÁG SZEREPE A MAI MONGÓLIÁBAN

A huszadik század utolsó évtizedének politikai átalakulása ismét elhozta a szabad vallásgyakorlat korszakát Mongóliában. Ma az ország szekuláris állam. Ezt az 1992-es mongol alkotmány rögzíti, és kimondja az állam és az egyház szétválasztását is. A 2010. évi népszámlálási adatok alapján a lakosság 53%-a buddhista, 3%-a iszlám hitű, 2,2%-a keresztény, 2,9%-a sámánhitű és 0,4%-a egyéb vallású. 38,6% a nem vallásos lakosok számaránya. A buddhizmus tekinthető államvallásnak, de a kormányzat közvetlenül nem támogatja a kolostorokat. Az ország etnikai értelemben egységesnek tekinthető. Az egyetlen nagyobb létszámban, egy tömbben élő nem mongol népesség az ország nyugati területein élő kazak lakosság, akik nagyjából 3,8%-ot képviselnek, és lényegében ők alkotják a felmérésekben szereplő muszlim népességet.⁷²⁶

A rendszerváltás egyrészt szabad utat engedett a sámánizmus újjáéledésének, másrészt lehetőséget teremtett a keresztény egyházak megjelenésére is. Ez utóbbiak képviselői ekkor jellemzően a jelentős keresztény közösséggel rendelkező Dél-Koreából, illetve az Egyesült Államokból érkeztek Mongóliába.

Az 1990-es években a sámán hagyományok új lendülettel terjedtek az országban. A gyakorló sámánok immár nemcsak a központtól távol eső vidékeken tevékenykedtek, hanem urbanizált környezetben is, ami az utóbbi évtizedekben e szakrális hagyomány sajátos reneszánszát eredményezte Mongóliában. Egyrészt megjelentek azok a sámánok, akik a szocializmus korszakában tetszhalott állapotban lévő hagyományt a saját közösségükben voltak képesek újjáépíteni. Ők egykori sámáncsaládok tagjai voltak, vagy olyanok, akik esetleg titokban szereztek beavatást még az üldözés időszakában. Mellettük azonban e szintén jelen vannak olyan szereplők is, aki jellemzően korábbi leírásokból, esetleg tudományos munkákból tanulták vissza ezt a hagyományt, új környezetben, adott esetben új eszközöket, szövegeket használva, nem ritkán új rítusokat építve „váltak” sámánná. Ez utóbbiak rendszerint városi közegben működtek, és megjelenésük okai, módjai sok tekintetben emlékeztettek a világ más tájain is megfigyelhető neopogány rítusok, mozgalmak képviselőinek feltűnéséhez.⁷²⁷

⁷²⁶ https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En (utolsó megtekintés: 2022. 06. 17.)

⁷²⁷ BALOGH 2008.

32. kép Tsam tánc a Züün Khüree Dashchoilin kolostorban (2012. A szerző felvétele.)

A jellemzően Ulánbátorban működő sámánok kisebb-nagyobb közösségekbe szerveződnek, sámánközpontok, egyesületek jelennek meg. Ezek közül a kisebbek gyakorlatilag vállalkozásként működnek, különböző áron kínálnak szolgáltatásokat a hozzájuk látogatóknak. A nagyobb szervezetek – mint az egyik legnagyobb mongóliai sámánközpont, a *Golomt* – fő célja, hogy összefogja a hasonló hagyományok alapján működő sámánokat, egységesíti a rituálékat, a használt eszközöket, a viselt ruhákat, az énekelt dalokat, tehát működésével, a rendszer szabályozásával visszahat magára a hagyományra is. A korábbi évszázadokban egymástól függetlenül működő hagyományok egységesítése és szabályozása új színfolt a modern kori sámánizmusban.⁷²⁸

33. kép Egy mai ulánbátóri sámánközpont a szertartás után (2022. A szerző felvétele.)

⁷²⁸ BALOGH 2010.

A posztszovjet korszakhoz köthető szabad vallásgyakorlat időszakában általánosan megjelenő szakrális igény „kielégítésére” egyre-másra jelennek meg olyan sámánok, akik nehezen igazolhatóan követői a hagyománynak. Miközben találhatunk a kutatók szerint is autentikusnak tekinthető sámánokat, folyamatosan gyarapszik azok száma, akik sejtetően inkább csak az említett kutatók publikációi alapján rekonstruált szertartásokat végeznek a városokban, de akár vidéken is. Ma megfigyelhetünk olyan „önjelölt” sámánokat is, akik jórészt csak imitálják a tevékenységet, céljuk alapvetően a városból vidékre látogató „turisták” kiszolgálása. A nomádokkal kapcsolatban kialakult sztereotípiákat meglovagolva a sámántevékenységet is egyszerű pénzforrásnak tekintve végzik munkájukat. Itt is tetten érhető az a folyamat, melyet az utóbbi években nem csak Mongóliában, de Kína és Szibéria egyes részein is meg tapasztalhatunk.

Ilyen értelemben nincs ez másként a tételes vallás képviselőinek körében sem. Mongóliában az elmúlt időszak a buddhizmus virágzását is magával hozta. Miközben nyilvánvalóan sokan nagyrészt meggyőződésből vállalják a szerzetesi életet, a nagy munkanélküliséggel küzdő városi környezetben egyesek pusztán egzisztenciális okokból csatlakoznak egy kolostorhoz. Az elmúlt harminc évben az egyházi oktatási rendszer fokozatos újjáépítésével sikerült részben orvosolni a problémát, azonban teljesen megszüntetni valószínűleg nem lehet.⁷²⁹

Ma Mongólia meghatározó vallása a buddhizmus, ami a mongol nemzeti identitás egyik alappillére, a mongol kultúra elidegeníthetetlen része. A 2011-es népszámláláson a lakosság 53%-a vallotta magát a vallás követőjének.⁷³⁰ A mongolok számára a rendszerváltás időszakában a vallásgyakorlat újjászerveződése a rendszer önmeghatározásának is fontos pontja lett. Az 1990-ben először közvetlenül megválasztott mongol államelnök, P. Ochirbat hivatalos levélben kérte a dalai láma állásfoglalását a mongol buddhista főláma személyét illetően, hiszen a pozíció a 8. bogd geegen halála, 1924 óta betöltetlen volt. Az 1991. szeptember 9-én született hivatalos állásfoglalás szerint a 14. dalai láma elismerte, hogy létezik a mongol főláma 9. újjászületése.⁷³¹ Ezzel elhárult az egyik legkomolyabb akadály a mongol buddhista kolostori rendszer – és a mongol buddhizmus – újjászervezése elől. A 9. bogd geegen végül elfoglalta hivatalát, de politikai okokból – mivel a tibeti emigrációhoz kötődött, és a kínaiak nem nézték jó szemmel megjelenését – csak 2010-ben költözhetett Mongóliába, és alig két évet élhetett a mongol buddhista hívei között.⁷³²

⁷²⁹ SZILÁGYI 2010b.

⁷³⁰ A 2020-as népszámláláson már csak 51,7% állította, hogy a buddhista vallást követi, de a változás nem szignifikáns. https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En (utolsó megtekintés: 2022. 06. 23.)

⁷³¹ SZILÁGYI 2008a.

⁷³² Az ulánbátori Gandan kolostorban élt, 2012. március 1-én hagyta el ezt a megtestesülést. Életének korábbi szakaszáról röviden lásd: SZILÁGYI 2008d.

34. kép A 9. bogd gegeen magyarországi látogatásán (2007. A szerző felvétele.)

A mongol társadalomban spontán felszínre kerülő, a vallásos élet és a buddhizmus iránti elkötelezettség mellett a hivatalos politika is lehetővé tette a kolostori rendszer újjászervezését, adminisztratív kereteinek kiépítését. A látszat szerint a buddhista vallás újjáéledésének legfontosabb feltételei adottak voltak Mongóliában, és ez a folyamat robbanásszerű változást generálva meg is indult, azonban a gyakorlatban több tényező is hátráltatta. Ezek közül meghatározó volt, hogy a szocialista korszakban a buddhizmussal és követőivel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés, a brutális leszámolások következtében a rendszerváltás után egyre-másra újjáalakuló kolostorok irányítására nem volt megfelelő számú képzett szerzetes. A buddhista edukációs rendszer megszervezése vált tehát az egyik legfontosabb feladattá. Ez jórészt külföldi buddhista szervezetek támogatásával meg is történt, azonban hatása nem elhanyagolható a mai mongol buddhista gyakorlat szempontjából.

Az elmúlt harminc évben a mongol lámák meghatározó része kapta képzését határon túli központokban, elsősorban a tibeti emigráció mérvadó intézményeiben. Tibeti nyelvű képzésük következtében ma, a mongol szertartásokon jellemzően tibeti szövegeket recitálnak, annak ellenére, hogy a második mongol buddhista megtérés után elindult fordítási munkáknak – vagy épp a mongol történelem és kultúrtörténet ma is meghatározó alakjaként tisztelt Öndör Gegeen munkásságának – köszönhetően rendelkezésre állnak a fontos szakrális szövegek, szútrák mongol változatai is. A mongol buddhizmus tehát épp virágzásának e mai, igen fontos korszakában – amelyet sokan a harmadik megtérésként is emlegetnek – bizonyos értelemben letér arról az útról, amelyre a második megtérés idején, a szövegfordítások korszakában lépett.

A tibeti buddhizmussal való összeköttetés sajátos módon politikai kérdéseket is felvet ma, ami elsősorban Mongólia nemzetközi – és ezeken keresztül akár gazdasági – kapcsolataira is kihatással van. Ahogyan fentebb már utaltunk rá, a mongol buddhizmus és kolostori rendszer újjászervezése szempontjából kiemelkedő a dalai láma szerepe. Ez történeti távlatban abszolút érthető, hiszen nemcsak a dalai láma

cím mongol eredetű, de a vallás belső-ázsiai terjedésében, a buddhizmus mongol államvallássá válásában is meghatározó szerepe volt Tibetnek. Ennek köszönhetően a mongol buddhizmus szorosan kötődik a tibetihez, bizonyos tekintetben a buddhista hierarchia is összekapcsolódik. A vallás rendszerváltás utáni újjáéledésében figyelemre méltó szerepe volt a 14. dalai láma látogatásainak, de ezt a kapcsolatot a kínai diplomácia mindig is rosszalló tekintettel figyelte. A dalai láma mongol útjai után rendszeresek voltak a kínai tiltakozások, amelyek a kínai–mongol gazdasági kapcsolatok miatt nagyobb jelentőséggel bírtak, mint egy egyszerű véleménykülönbség. Az eskalációra végül 2016-ban került sor, épp egy olyan pillanatban, ami a mongol buddhizmus történetének szempontjából is kulcsfontosságú.

A dalai láma novemberben Mongóliába érkezett, hogy bejelentse, megtalálták a mongol buddhizmus főlámájának 10. megtestesülését. A közvéleménnyel annyi információt osztottak meg, hogy egy hároméves mongol gyermekről van szó, de a nevét nem hozták nyilvánosságra. Ezzel megvalósulni látszott az, amire 1757 óta nem volt példa: a bogd geegen „visszatér” Mongóliába, és egy mongol gyermekben születik újjá. Amennyiben a gyermeket beavatják, úgy több mint két és fél évszázad után újra mongol születésű személy fogja irányítani a kolostori rendszert. A lehetőség azonban csak egy pillanatra került elérhető közelségbe. A gyermeket hivatalosan is be kell iktatni tisztségébe, amihez a buddhista hagyomány szerint egy magasabb rangú, idősebb lámára van szükség. A dalai láma mongóliai látogatására adott nagyon heves politikai reakciók azonban megakadályozták ezt.

35. kép A 10. bogd geegen (Forrás: <https://ubn.mn/p/50496>)

Kína már novemberben a legmagasabb politikai fórumokon élesen tiltakozott amiatt, mert Mongólia engedélyezte a dalai láma beutazását. A kínai Külügyminisztérium szóvivője, Geng Shuan még novemberben tájékoztatta a közvéleményt arról, hogy Kína határozottan ellenzi a mongol lépést. A látogatás következménye

végül az lett, hogy Kína felmondta a Mongóliának szánt 4,2 milliárd dolláros kölcsönről szóló, gyakorlatilag már letárgyalt, csupán aláírásra váró egyezményt.

A mongolok a Kínával való kapcsolatok normalizálása érdekében sajátos lépésre szánták el magukat. Tsend Mönkh-Orgil mongol külügyminiszter decemberben bejelentette, hogy a regnáló mongol kormány hivatali ideje alatt megtiltják a dalai lámának, hogy az országba léphessen. Ez gyakorlatilag történelmi pillanat volt, hiszen a dalai lámák tisztsége ezer szállal kötődik a mongol történelemhez. A cím mongol eredetű, a dalai lámák 1642 után a mongoloknak köszönhették teokratikus hatalmukat Tibetben. Az 1904-es brit betörés idején a 13. dalai láma Mongóliába menekült, és itt vészelte át azt az időszakot, míg az angolok kivonultak országából. Ezen előzmények és a mongol kormány reakcióinak ismeretében kijelenthető, hogy ma a buddhizmus a mindennapi szakrális gyakorlat tekintetében független ugyan a politikától, de ez a tény nem vonatkozik az intézményes működésére. A döntő mértékű kínai gazdasági befolyás miatt a mongol kormány a buddhista kolostori rendszerrel való kapcsolatában kénytelen figyelembe venni déli szomszédja véleményét.

MONGOLOK A 21. SZÁZADBAN: NOMÁD HAGYOMÁNY ÉS IDENTITÁS

Mongólia a 2010-es évekre egy politikailag önálló, független állammá vált. A világ és az ázsiai térség jelentős nemzetközi szervezeteinek teljes jogú vagy társult tagja. Földrajzi elhelyezkedése következtében a geopolitikai, geostratégiai kérdésekben megkerülhetetlen tényező. Bár a kínai gazdaság irányában kialakult túlzott kitettség miatt a teljes gazdasági függetlenség ténye talán vitatható, az kétségtelen, hogy képes önálló víziókat megfogalmazni az ország fejlesztése, további modernizálása tekintetében, és e téren már teljesen önálló szerződéseket köt. Ugyanakkor nyilvánvalóan nem függetlenítheti magát a kelet-ázsiai térségben az utóbbi évtizedekben tapasztalható politikai, de még inkább gazdasági átrendeződés hatásaitól sem. A fenti tények alapján azonban kijelenthető, hogy mára jórészt sikerült elérni azokat a célokat, amelyeket a teokratikus állam 1911-es kikiáltása, az 1921-es mongol forradalom, vagy épp az 1990-es politikai rendszerváltás idején megfogalmaztak. Mongólia mára független állammá vált.

Ebben az új Mongóliában azonban egyre fokozódó erővel tört felszínre a nemzeti önazonosság meghatározásának igénye, és megindult a mongol nemzeti identitás újrafogalmazásának folyamata. Ez azért is volt alapvető fontosságú feladat, mert a mandzsu uralom és a szocialista rendszer is épp a mongol önállóság, önazonosság ellen ható időszakok voltak. A mandzsu korszakban minden intézkedés a mongol területek adminisztratív és kulturális integrációját erősítette a birodalommal, és bár a szovjet korszakban az ország névleg önálló volt, az uralkodó – és a Szovjetunióból sugott – kormányzati ideológia jórészt a nemzeti sajátosságok háttérbe szorítása felé hatott. Kétségtelen, hogy a mai értelemben vett nemzeti identitás

korai gyökerei az 1920-as évek elején kezdtek formálódni, amikor a „mongol” identitást fokozatosan kiterjesztették a korábbi előkelői rétegről a köznépre is. Addig ezt a státuszt – elsősorban születési előjogaik alapján –, csak a noyonok birtokolták, és ezt a helyzetet a propaganda összemosta az elmaradottsággal, a túlhaladott korszak képével.⁷³³ Az 1920-as évektől, de még inkább a második világháború után fokozatosan kezdett kialakulni egy új, kollektív identitás, amelyben a „mongolság”, mint identitás fogalom mellett megjelent a testvéri szocializmus és a proletár internacionalizmus is. Hasonlóan ahhoz, ahogyan ezt a szovjet Közép-Ázsia területein, a SzU egyes akkori tagköztársaságaiban is láttuk elsősorban az 1930-as évek közepétől.⁷³⁴ A mongol értelmiség számára meghatározó – és

36. kép Az egykor politikai üldözött B. Rinchen szobra ma a Mongol Nemzeti Könyvtár épülete előtt áll (2023. A szerző felvétele.)

személyes beszélgetésekben is máig hivatkozott – traumatikus pillanat volt, amikor 1962-ben a Dzsingisz kán születésének 800. évfordulójára rendezett eseményeket a szovjetek a mongol nacionalizmus nem kívánt megnyilvánulásának bélyegezték. Bár a tudományos összejöveteleken a nagykánt a mongol történelemben betöltött szerepének magasztalása mellett, a kor elvárásainak megfelelően – elsősorban véres háborúi, hódításai miatt – gyakran kritikával is illették, ez a távolságtartás nem volt „elég” a bolsevik vezetés számára. Az 1962 nyarán szervezett megemlékezések miatt, már az év őszén politikai tisztogatás kezdődött mind a pártvezetésben, mind a tudományos életben.⁷³⁵

A 20. század végén kibontakozott politikai átalakulás időszakában – illetve azt követően –, épp a fenti tapasztalatok miatt vált fontossá a mongol identitás újra-

⁷³³ SNEATH 2010: 251–252.

⁷³⁴ BRUBAKER 2006: 32–60.

⁷³⁵ Az MNFP Politikai Bizottságának tagja, D. Tömör-Ochir, a Mongol Tudományos Akadémia Történettudományi Osztályának akkori vezetője, Sh. Natsagdorg, Ts. Damdinsüren, B. Rinchen és más vezető kutatók is a nacionalista vádak keresztüzébe kerültek. Politikai és tudományos pályájuk is megbicsaklott. HYER 1966.

alkotása.⁷³⁶ A rendszerváltás korszakában mindkét politikai oldal kifejezte ezzel kapcsolatos célkitűzéseit, de először nem a korábbi ellenzék, hanem a szocialista utódpart volt képes a felszínre kerülő mongol nacionalizmus jelképeit beépíteni retorikájába. A 2000-es évek elejétől erősödött fel igazán a tudatos emlékezetpolitikai építkezés folyamata, amihez mára a mongol közélet valamennyi szereplője csatlakozott. Ugyanakkor az is kijelenthető, hogy e tekintetben különösen az utóbbi egy-másfél évtized hozott olyan fejleményeket, amikor a regnáló hatalom tudatosan nyúlt az emlékezetpolitika eszközához részben a saját hatalma konszolidálása, részben a mongol nemzeti identitás újrafogalmazása, jelképrendszerének kidolgozása érdekében. Nem mellesleg ez a folyamat sajátos reflexiónak is tekinthető arra vonatkozóan, hogy a mongolok hogyan voltak képesek a „külvilágban” róluk kialakult képet megjeleníteni még akkor is, ha sok tekintetben ez már nem a „valós”, mai helyzetet jelképezi.⁷³⁷

A mongol hagyományok, nemzeti jelképek a politikai kommunikáció eszköztárának állandó elemeivé váltak, a Nagy Mongol Birodalom korszakára visszavezethető „dzsingiszi” hagyományok alkotórészeit – az életmódra és történelemre utaló jelképeket, az ünnepeket, illetve azok állami reprezentációban kialakított „új változatait” –⁷³⁸ a mai politikai kurzusok aktívan használják, az állami reprezentáció kellékévé tették. Az elmúlt évtizedben felerősödő folyamat jó példája, és bizonyos értelemben talán kezdőpontja volt, amikor 2011-ben a 10. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia megnyitóján, Mongólia akkori elnöke Ts. Elbegdorj köszöntője középpontjába épp a nemzeti hagyományok megőrzésének fontosságát helyezte, mint Mongólia megerősödésének alapvető zálogát.

Itt talán érdemes megjegyezni, hogy a beszéd helye és ideje is jelképes volt. Elbegdorj elnöki ciklusai alatt folyamatosan erősödött a mongol történeti, kulturális hagyomány elemeinek használata az állam reprezentációjában, érezhető határozottsággal valósították meg a kurzus emlékezetpolitikai lépéseit. Ugyanakkor a Nemzetközi Mongolisztikai Társaság, amelynek rendezvényén a beszéd elhangzott, a mongol kultúra kutatásának ad fontos intézményi keretet, egyúttal az ezzel foglalkozó tudományosságot emeli nemzetközi szintre.⁷³⁹

A mongol nemzeti identitás (re)konstrukciójában a hagyományos nagyállattartó nomád életmód és kultúra meghatározó szerepet játszik, ugyanakkor a mai Mongólia etnikai, nyelvi összetételét tekintve is sokkal egységesebb képet mutat, mint

⁷³⁶ KÖSZEGI et al. 2018: 99–114; HANN – PELKMANS 2009.

⁷³⁷ MYADAR 2011.

⁷³⁸ Az utóbbi években a mongol államelnökök hivatalos vendégeiket sajtónyilvánosan egy stilizált jurtában fogadták, ahol az életmódra való utalások mellett az államalapító képe, hagyományos nomád fegyvere, de lófejes hegedű (*moriin khuur*) is megtalálható. Minden, ami ezeket a hagyományokat egy átlagos érdeklődő számára „kézzelfoghatóvá” teszi. Az ünnepeknél a *naadam* mellett, a hivatalos állami beiktatási ceremóniát is érdemes megemlíteni, ahol az állam pecsétjének átadása jelenti a szimbolikus aktust. Akárcsak a Qing-korszakban.

⁷³⁹ Az első Nemzetközi Mongolisztikai Konferenciát, amelyen Magyarországot Kóhalmi Katalin képviselte, 1959-ben szervezték. A Nemzetközi Mongolisztikai Társaságot (*Olon Ulsiin Mongol Sudlaliin Kholboo*) az 1970-ben rendezett konferencián alapították.

a szomszédos országok, akár Oroszország, akár Kína. Ugyanakkor Kínában épp az utóbbi években erősödött fel az a folyamat, ami az egységes „kínai” nemzet és kultúra kialakítását célozza. Ez jelentős mértékben összefügg az ország gazdasági felemelkedésével, nemzetközi súlyának megerősödésével. Napjainkban egyre gyakrabban hangoztatott törekvés, hogy az 55 elismert nemzeti kisebbség és a han kultúra elemeiből mozaikszerűen összeállított egységes „kínai” kultúra – és a hasonló módon kreált „kínai nemzet” – kialakítása a cél.

A mai mongol nemzeti identitás kialakítása során meghatározó szerepet játszik a lakosság etnikai összetétele, ami a nyelvi állapotnak megfelelően viszonylag egységes képet mutat, kialakulását alapvetően a dzsingiszi korszaktól szokták eredeztetni. A korai mongol társadalom összetételére vonatkozó legkorábbi forrás a 13. században született *A mongolok titkos története*,⁷⁴⁰ amelyet ma is a Dzsingisztől származó mongol történeti, kulturális hagyomány alapvető forrásának tekintenek. A mai modern Mongóliában élő mongol etnikai csoportok nyelvét, kultúráját már számos cikkben elemezték,⁷⁴¹ és ezen feldolgozások alapján kijelenthető, hogy a nyelvi csoportosítással párhuzamosan a mai mongolságot etnikai értelemben is a három nagy – nyugati, vagy ojrát, középső (halha) és keleti – csoport egyikébe sorolják. Ezek a csoportok nagy vonalakban megfeleltethetők azon politikai központoknak, amelyek a dzsingiszi birodalom felbomlása után a mongolok által lakott belső-ázsiai területen kialakultak.

37. kép Dzsingisz kán lovasszobra napjainkban az egyik legkedveltebb turistalátványosság (2023. A szerző felvétele.)

A szocialista korszakban az állami ideológia nem kedvezett a különböző etnikai csoportok önálló megnyilvánulásának. Ennek következtében ez az időszak – a

⁷⁴⁰ Magyar fordítását Ligeti Lajos adta közre először. LIGETI 1962.

⁷⁴¹ NATSAGDORJ 1963; BADAMKHATAN 1965, 1987, 1996a–b; OKADA 1987.

nagyjából a 17. század óta tartó folyamatnak megfelelően – a halha népesség túlsúlyának további erősödését hozta.⁷⁴² Ez eredményezte többek között azt is, hogy a modern mongol irodalmi nyelv alapja a halha dialektus lett. Az 1990-es rendszerváltás ilyen értelemben is új helyzetet teremtett. A mongolok a személyes kommunikációban korábban is számon tartották, milyen mongol népcsoporthoz tartoznak, és a részben újjászerveződő adminisztrációban az is felmerült, hogy az egyes személyek regisztrálásakor személyes okmányaikban ne csak nevüket, de nemzetségüket is feltüntessék.⁷⁴³ Bár ezt a módosítást később nem vezették be, sajátos emléke e próbálkozásnak, hogy az 1990-es évek közepén ugrásszerűen megnőtt azoknak a száma, akik magukat a bordzsin nemzetséghez tartozónak vallották, így eredetüket közvetlenül a dzsingiszi hagyományhoz kötötték. Ezzel párhuzamosan azt is meg kell említeni, hogy ugyanebben az időben a fiatal városi lakosság körében nem volt ritka, hogy a származást firtató kérdésre büszkén a „tisza, valódi halha” (halha *jinkhene khalkh*) kifejezéssel válaszoltak. Ez egyrészt természetesen egy érvényes válasz, ugyanakkor az itt tapasztalható büszkeségben már felsejlik az a lehetőség is, hogy egy urbanizálódott mongol fiatal számára ez a városi életmódot, illetve a modernséghez, mint értékhez való kapcsolatot is szimbolizálja, mint a modern Mongólia legfőbb államalkotó népességéhez kötődés bizonyítéka.

Ahogy már említettük, a rendszerváltás előtt a szovjet korszak ideológiájának megfelelően a Nagy Mongol Birodalmat létrehozó Dzsingisz kánt – mint az önálló mongol államiság, függetlenség és hatalom jelképét – nem lehetett hangsúlyos környezetben említeni. Történelmi szerepét nem a történelemhamisítás, inkább az elhallgatás homályosította el. Nem véletlen, hogy a mongol függetlenség kiáltása után az államalapító lett a mongol közbeszéd és a történelmi kutatások egyik legfontosabb témája. Számtalan könyv látott és lát napvilágot napjainkban is, mely Dzsingisz életével, történeti szerepével foglalkozik. A nagykan Mongólia jelképévé vált, egyúttal azonban személye kissé degradálódott is, Dzsingisz neve Mongólia határain túl is jól ismert kereskedelmi védjeggyé vált. A legkülönbözőbb termékeket nevezték el róla, legyen az sör, vodka, utazási iroda, arcképével díszítették a rendszerváltás után kiadott mongol bankjegyeket, de nevét viseli már a mongol főváros repülőtere is. Egyúttal fokozatosan megjelentek a hétköznapi nacionalizmus⁷⁴⁴ egyéb megnyilvánulási formái, ami a nomád életmód, az ahhoz kapcsolódó kulturális hagyomány, a mongol történelem – vagy egyre inkább a nomád birodalmak történelmének – egy-egy elemét tűzte zászlajára. A populáris kultúra mindennapi életre gyakorolt egyre erőteljesebb hatásának köszönhetően annak elemei is felértékelődnek ebben a tekintetben. Erre éppúgy példát jelent a

⁷⁴² Ma a mongol lakosság közel 85%-a tartozik a halha közösséghez. https://www.indexmundi.com/mongolia/demographics_profile.html (utolsó megtekintés: 2022. 08. 10.)

⁷⁴³ Ez az ötlet azért is merülhetett fel, mert a mongoloknál nincs a hagyományos értelemben vett családnév. Az apa nevének birtokos esetű ragozott változatát használják az *ovogner* („családi név”) funkcióban. A hétköznapi kommunikációban általában mindenkit az adott („kereszt”) neve alapján jelölnék. Ezt használják a névjegyen, tudományos publikációkban, hétköznapi beszélgetésekben.

⁷⁴⁴ FEISCHMIDT 2014: 7–48; DESEWFFY – MEZEI 2018.

Mongol (Mongol: the rise of Genghis khan, rend. Szergei Bodrov) című film megjelenése után létrejött konfliktus – jelesül, hogy miért oly kevés a mongol színész a meghatározó szerepekben –, mint a részben a film hatására kialakult jelentős figyelem a mongol folkrock iránt. Részben ennek a hullámnak is köszönhető a *The Hu* együttes utóbbi években tapasztalt világsikere is. A mongol hatalom sietett e sikereket megfelelően honorálni, és 2019-ben az együttes kapta Mongólia legmagasabb állami kitüntetését, a Dzsingisz érmet, a mongol kultúra nemzetközi megismertetéséért. Egy rockegyüttes, a hagyományos mongol kultúra terjesztéséért. Ezen keresztül tehát a populáris kultúra egyértelmű szerephez jutott az állami örökségvédelmi törekvésekben is.⁷⁴⁵ Ehhez a jelenséghez – és a történeti távlat napjainkban Mongóliában megfigyelhető kiszélesedéséhez – kapcsolódik, hogy itt is létrejöttek az olyan – jórészt nyugati mintákat követő – társadalmi kezdeményezések, mint a motoros klubok, amelyek egy sajátos szubkultúra jelképrendszerébe visznek be egyes történelmi elemeket,⁷⁴⁶ vagy olyan cégek – például a Hunnu Air –, amelyek brandjük kialakításakor tudatosan nyúlnak ezekhez az eszközökhöz.

Miközben az egykori nagykán mellett ezekben a konstrukciókban más jelképek is megjelentek, Dzsingisz személyét nemcsak a mai Mongóliában övezi sajátos tisztelet.⁷⁴⁷ Belső-Mongóliában kialakult egy szakrális Dzsingisz-kultusz is.⁷⁴⁸ Az államalapító mongol kán kultusza a 13. század óta jelen van Belső-Mongóliában az Ordosz-vidéken, ahol a legenda szerint a halott nagykánt eltemették. Bár a kultusz, és annak szerepe is sokat változott,⁷⁴⁹ érdekes adalék, hogy mára – épp a kínai kultúra egységesítését célzó központi törekvések miatt – Dzsingisz személyét a kínai császárok panteonjába is beemelték, mint a Kínát a 13–14. században uraló mongol eredetű Yuan-dinasztia alapítóját, holott Dzsingisznek soha nem volt szándéka egy kínai császári dinasztia létrehozása.

Ugyanakkor érdekes, hogy a nagyjából a 2010-es évek elejéig Kínában bekövetkezett kedvező politikai változások, és az ezzel összefüggő nyitás időszakában – a gazdasági növekedés adta kedvező finanszírozás mellett – egyre nagyobb figyelmet fordítottak a mongol nemzeti hagyományok megőrzésére.⁷⁵⁰ Ez azonban sajnálatos módon nem feltétlenül hozta közelebb egymáshoz a határ két oldalán élő mongol népességet. Inkább sok esetben bizonyos versenyhelyzetet teremtett. Megfigyelhetővé vált egy sajátos szembenállás, aminek ritkán adtak ugyan

⁷⁴⁵ <https://montsame.mn/mn/read/208229> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 28.)

⁷⁴⁶ Ilyen a Hunnu International Motorcycle Club: <https://www.facebook.com/groups/485454832009260>, vagy a Hunnu Women Riders (Chapter Club): <https://www.facebook.com/groups/353379496520285> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 28.)

⁷⁴⁷ Meglepő adalék, hogy az ulánbátori repülőteret azért kellett viszonylag sietve átkezesztelni, mert Kazahsztánban is tervezték, hogy az ország egyik repülőterét Dzsingiszről nevezzék el, amit természetesen a mongolok nem hagyhattak.

⁷⁴⁸ BIRTALAN 2001.

⁷⁴⁹ HURCHA 1999.

⁷⁵⁰ Ahogyan ezt a Dzsingisz kegyhely gondozása, a 2008-ban Hohhotban (a 16. század közepén a tümet mongol Altan kán által alapított uralkodói székhely, ma a kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány központja) épült hatalmas belső-mongol múzeum is bizonyítja.

hangot, de mindmáig jelen van a közgondolkodásban. Ma a mongóliai lakosság és jellemző módon a városlakó mongolok egy része meglehetősen ellenséges a belső-mongolokkal szemben. Annak ellenére, hogy egy kívülálló épp a szorosabb gazdasági együttműködést megalapozó kapocsként értékelné azt a tényt, hogy a napjainkban legjelentősebb kereskedelmi partnernek és befektetőnek tekinthető Kínában a mai Mongólia lakosságánál több, mintegy 4 millió mongol ajkú él,⁷⁵¹ a hétköznapiakban ez nem erősíti a két népesség közötti kapcsolatot. A Mongóliában ma megfigyelhető Kína-ellenesség – mely jól nyomon követhető például az internetes közösségi oldalakon egymásnak feleselgető fiatalok kommunikációjában is – a belső-mongolokat is negatív színben tünteti fel.⁷⁵² Nem egyszer hallani olyat a mongol fővárosban, hogy a Góbitól délre élő mongol ajkú népesség nem is tekinthető mongolnak, hiszen „kínai”. Ugyanakkor Belső-Mongóliában járva többször tapasztalja az ember, hogy az ulánbátori „városi mongolokat” egy egyszerű legyintéssel minősítették, amelyben kimondatlanul negatív kritika fogalmazódik meg. E vélemény okára irányuló kérdésre az a válasz, hogy ők már nem „igazi mongolok”, a városban élnek, kereskednek, a Nyugatot utánozzák, nem tekinthetőek a mongol hagyományok örököseinek. Mongólia vidéki lakossága talán még igen, de az ulánbátoriak semmiképp.

A külső szemlélő számára úgy tűnik, mintha a két csoport között kialakult volna egyfajta rivalizálás a mongol, illetve nomád hagyományok megőrzése kapcsán. Mindkét oldalt egy sajátosan értelmezett nemzeti öntudat vezérli. Mongólia lakói számára épp a nemzeti identitás megerősítése, a hagyományok megőrzése lehet a társadalmi stabilitás egyik biztosítéka. A Kínában élő mongol népességnek alapvető érdeke, hogy kulturális hagyományait megtartsa, hiszen az elsöprő han kínai többségben csak így őrizheti meg önazonosságát.⁷⁵³ Ebben a tekintetben meghatározó például a hagyományos mongol írásrendszer fennmaradása, amit már csak itt használnak, hiszen Mongólia 1941-ben bevezette a módosított cirill ábécét. Ugyanakkor Kína kisebbségi politikája az elmúlt évtizedben alapvetően változott. A Xi Jinping érában érezhetően nőtt a kínai állam magabiztossága, egyre határozottabban képviseli saját érdekeit a külvilág felé, ezzel párhuzamosan egyre céltudatosabb lépéseket tesz a korábban már említett egységes „kínai nemzet” megteremtése érdekében is. Ez jelentős hatással van a kisebbségi politikára is, ami komolyan érinti Kína mongol nyelvű nemzeti kisebbségét is. Legutóbb 2020 őszén hozott olyan intézkedéseket a pekingi kormányzat, amelyek negatívan befolyásolják a mongol kisebbség helyzetét. Az év őszétől jelentősen csökkentették a mongol kisebbségi iskolák férőhelyeit, az irodalom, a politikatudomány és a történelem kötelező tanítási nyelveként a mandarint határozták meg, súlyosan

⁷⁵¹ Belső-Mongólia területe 1 200 000 négyzetkilométer. A 2000. évi népszámlálás alapján az itt élők csupán 17,13%-a, tehát nagyjából 4 millió ember vallotta magát mongolnak. Mongolok élnek még Északkelet-Kínában, továbbá Qinghaiban, Gansuban és Xinjiangban is.

⁷⁵² BILLÉ 2015.

⁷⁵³ Ebben valószínűleg az is szerepet játszik, hogy a Kínában hatályos törvények értelmében a kisebbségeknek jár bizonyos kedvezmény a gyerekvállalást illetően, amit a han lakosság körében köztudott módon korlátoznak.

korlátozva ezzel a mongol nyelvű oktatás lehetőségeit.⁷⁵⁴ A kínai cél egyértelmű, a válasz azonban meglehetősen mérsékelt maradt a mongol kormány részéről. Bár Belső-Mongóliában jelentős zavargások törtek ki, és mongóliai állampolgárok is tiltakoztak a lépések ellen, a hivatalban lévő mongol kormány nem sokat tett – nem sokat tehetett – az intézkedések ellen. Ez egyrészt a két ország közötti egyenlőtlen erőviszonyok újabb példája – ahogyan ezt a dalai láma 2016-os mongóliai látogatása körül kirobbant konfliktus következményei is bizonyították –, másrészt jelzés a mongol kisebbség megmaradási esélyeit illetően, ami vélhetően később mégis befolyásolhatja a két ország kapcsolatait.

Az utóbbi években rendszeresen felmerülő kérdés, vajon lehet-e a nomád életmódot a 21. század viszonyai közé integrálni.⁷⁵⁵ A válasz nem egyértelmű, és számos gazdasági jellegű problémát is felvet. Ahogy fentebb már utaltunk rá, a mai mongol gazdaság egyik meghatározó ágazata a bányaipar, ami főleg a ma Mongóliában túlnyomó többségben alkalmazott külszíni művelés által okozott környezeti terhelés miatt, teljesen összeegyeztethetetlen a nomád életmóddal. A bányák és a hozzájuk tartozó infrastruktúra a beruházások nettó területénél jóval nagyobb térségben lehetetlenítik el az állattenyésztést, egyúttal óriási vízigényük számottevő negatív hatással van a terület vízgazdálkodására. Jelentős gazdasági hasznuk ellenére épp a fenti okok miatt egyre nagyobb azoknak a száma, akik a bányászati szektor részbeni visszaszorítását, és a hagyományos mongol gazdasági területek ismételt fejlesztését szorgalmazzák. A nomád gazdálkodás az egyik ilyen meghatározó elem, ami nemcsak a gazdasági szükségszerűség szempontjából lehet fontos, de illeszkedik az önálló, független, mongol „nemzeti” gazdaság megteremtésének narratívájába is. Az is kétségtelen, hogy a világban megfigyelhető trendeknek – a fenntartható fejlődés megteremtésének igénye, ökológiai gazdálkodás, és az abból származó termékek iránti keresletnövekedés – köszönhetően igenis van létjogosultsága azoknak a terveknek, amelyek a nomád állattenyésztésből származó termékek piaci részesedésének növelését célozzák. Az évszázados tapasztalatok bebizonyították, hogy a nomád gazdálkodásnál semmi nem fenntarthatóbb. Természetesen annak hagyományos módja tekintetében, hiszen a ma Mongóliában jelenlévő állatállomány létszáma, összetétele és területi elhelyezkedése sem nevezhető hagyományosnak.

Visszatérve a mai mongol nemzeti identitás – illetve annak történelmi hivatkozási pontjainak – kérdéséhez, érdemes felidézni ismét a 2011-es Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia megnyitóját. A rendezvényt nemcsak a Teokratikus Mongol Állam kikiáltásának 100. évfordulójára dedikálták, de az 1921-es bolsevik forradalom 90. évfordulójára is, ami ugyan ideológiai szempontból nem összeegyeztethető a mai politikai kurzussal, de a mongolok ettől számítják a Kínától

⁷⁵⁴ <https://thediplomat.com/2020/09/chinas-crackdown-on-mongolian-culture/> (utolsó megtekintés: 2020. 08.10.)

⁷⁵⁵ BOLD 2001; ENKHTUVSHIN 2011.

való elszakadást még akkor is, ha jogi értelemben nem ekkorra datálható.⁷⁵⁶ E két évforduló és dátum még könnyen magyarázható, az azonban, hogy az eseményt a nomád államiság 2220. évfordulójára időzítették, már némi magyarázatra szorul. Azzal, hogy a mongolok az ázsiai hun (xiongnu) állam alapítását⁷⁵⁷ a mongol államisággal kapcsolták össze, már azt bizonyítja, hogy kormányzati szinten is megjelent – illetve újból felerősödött – egy tudatos emlékezetpolitikai konstrukció, amely a mongol (nomád) hagyományokat, és így a mai állam gyökereit is a dzsingiszida korszaknál jóval korábbra vezeti vissza. Az állítás helyességével itt nem kívánunk foglalkozni,⁷⁵⁸ jelen pillanatban talán érdekesebb azt megemlíteni, hogy nem a Mongóliában működő kormány az egyetlen, amely a xiongnu (mongolul hunnu) eredet lehetőségét politikai szinten is használja. E téma iránt számos mongol és belső-mongol kutató is komolyan érdeklődik, és immár a határ mindkét oldalán a kormányzati retorika szintjére emelték, hogy a Kr. e. 4. században a térségben megjelenő, az első nomád államalakulatot létrehozó, és először részletesen a kínai forrásokban leírt nomád népesség, a mongolság egyfajta kulturális elődjének tekinthető. Sőt, ma már e tekintetben fokozatosan elmosódik a határ a nomád, valamint a mongol történeti és kulturális hagyomány között, a hunnu állam megjelenését a mongol államiság (*mongoliin tulgar tör*) első megjelenéseként emlegetik, és erre a 2010-es évek eleje óta hivatalos állami nyilatkozatokban is hivatkoznak.⁷⁵⁹

Ma a hunnu kutatásba a mongol tudományosság meghatározó része – történetészek, régészek – bekapcsolódik. Valami hasonló tapasztalható, mint amikor az 1990-es években egyre-másra jelentek meg a Dzsingisszel, illetve a Nagy Mongol Birodalommal, *A mongolok titkos történetével* foglalkozó publikációk. Ma ezt a témát a xiongnuk (hunnu) jelentik. Miközben a Mongol Kulturális Minisztérium épp 2019-ben hozta létre a Dzsingisz kán Örökség és Kultúra Intézetet (*Chinggis khaani Öv, Soyoliin Khüreen*),⁷⁶⁰ illetve alapította meg a Dzsingisz Kán Múzeumot, mint a hagyományos mongol kultúra vizsgálatának, megőrzésének akadémiai

⁷⁵⁶ 1921 nyarán a szovjet Vörös Hadsereg segítségével a mongolok valóban kiűzték a köztársasági Kína csapatait a mongol fővárosból, de Kína jogi értelemben csak 1946. január 5-én ismerte el tőle függetlennek Mongóliát.

⁷⁵⁷ A Xiongnu államot Tuoman, illetve fia Maotun (Modu) hozta létre a Kr. e. 3. század végén, 209-ben. VÁSÁRY 2003.

⁷⁵⁸ Talán annyit érdemes megemlíteni, hogy a kérdés támogatói azt a sajátos érvelést alkalmazzák, mely szerint a mongolok megjelenését a Xiongnu Birodalomban épp az bizonyíthatja, hogy nincs egyértelmű ellenérv. Azt tudjuk, hogy az első nomád állam – ahogyan az azt követőek is – a mai értelemben egy „soknemzetiségű”, laza törzsszövetségi rendszerben felépülő nomád birodalom volt. A xiongnuk fennhatósága alatt így korai mongol nyelvet beszélő népek is lehettek, akiknek egyébként kínai forrásokon alapuló dokumentált megjelenését egyes kutatók már a Kr. u. második századra teszik, amennyiben a Xiongnu Birodalmat legyőző xienpi és az Észak-Kínában Kr. u. 386–538 között a Vej-dinasztiát megalapító topák mongol nyelvet beszéltek. PELLIOU 1912; LIGETI 1970.

⁷⁵⁹ Talán az ezek közül az első Ts. Elbegdorj 2010 őszén kiadott nyilatkozata, amelyben a xiongnu állam Kr. e. 209-es alapítására a dzsingiszi mongol állam elődjeként hivatkozik. <https://news.mn/r/34630/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 10.)

⁷⁶⁰ <https://chinggisinstitute.gov.mn/en/page/introduction-61> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 10.)

és egyetemi kutatóhelyek mellett működő fontos intézményeit, a mongolok már jóval távolabb tekintenek vissza kulturális örökségük gyökereinek keresése során.

38. kép A 2022 őszén átadott Dzsingisz kán Nemzeti Múzeum épülete
(2023. A szerző felvétele.)

1472 (1464) ⁷⁶¹	• Batumöngke (Batmönkh Dayan) kán születése.
1473	• Mandukhai lemond a hatalomról Batumöngke kán javára.
1475–1542	• Gedün Gyatso (dge 'dun rgya mcho) élete. Posztumusz öt nyilvánítják a második dalai lámának.
1489–1490	• Mandukhai sechen hadjáratokat vezet az ojrát területek ellen.
1495–1497	• Összecsapások mind az ojrátokkal, mind az Ismail vezetésével összeesküvést szervező keleti-mongol előkelőkkel.
1498–1499	• Dayan kán a csakhar területre, illetve később az Ordoszba vonul.
1509	• A nagykán második fiát, Ulusboldot jinong rangban a nyugati szárny vezetőjévé teszi. • Még abban az évben Ulusbold merénylet áldozatává válik.
1510	• Dayan kán hadjáratot vezet a merényletek ellen.
1517 (1543?) ⁷⁶²	• Batumöngke kán halála.
1518	• Gedün Gyatso a Drepung kolostorban létrehozza a Ganden phorang (dga' ldan pho brang) lakosztályt, ami hosszú ideig a gelugpa (dge lugs pa) rend adminisztratív központja.
1541	• A jobbszárny egyik előkelője, a tümet (tümed) Altan kán a kereskedelmi kapcsolat felvétele céljából követeket küld a Ming-udvarba.
1542	• Újabb követjárás Altan és a kínai udvar között.
1543–1588	• Sonam Gyatso (bsod nams rgya mtsho) élete. Egy évvel Gedün Gyatso halála után született meg, s hamarosan felismerik mint újjászületést. Később neki adományozza a dalai láma címet a tümet mongol Altan kán.
1544	• A központi területen Bodi-Alag kán foglalja el a mongol trónt. • Mivel Altan és a Míngek tárgyalásai nem hozták meg a tümet kán által várt eredményt, a mongol kán sereget küld a kínaiak ellen.
1547	• Bodi-Alag kán halála. • Altan újabb sereget küld a kínai területre. Célja a kereskedelmi kapcsolat kikényszerítése.
1550	• Altan seregei Peking falai alatt táboroznak.

⁷⁶¹ JAMSRAN 2004: 189.

⁷⁶² JAMSRAN 2004: 193.

1551	• A Ming-udvar megegyezik Altan kánnal a kereskedelmi kapcsolatok kiépítéséről.
1552	• Altan, seregeivel a nyugati területek felé fordul. • Moszkva támadásai nyomán összeomlik a Kazányi Kánság.
1554	• Altan megalapítja Hohhot (mong: Köke qota, halha: Khökh khot) városát. • Abatai sain kán születése.
1556	• Az Asztrahányi Kánság megadja magát az orosz kozákok támadásának. IV. Iván (1530–1584) felveszi a „Szibéria fejedelme” címet.
1557	• Altan öt sztúpát és nyolc épületet építtet. Irányítása alatt kezdődik meg a mongol területeken a gabona-, burgonya- és gyümölcsstermesztés. • Anyikáj Sztrojanov (1497–1570) beszámol a cárnak az Urálon túli területekkel kapcsolatos terveiről.
1559	• Megszületik Nurhacsi (Nurhachi 1559–1626), a Mandzsú Birodalom megalapítója.
1558	• A tümet Altan kán elfoglalja a Kukunor (khakha: Khökh nuur) környéki területeket, s így a tibeti Amdo közvetlen szomszédságára is kiterjeszti fennhatóságát. A nedongi uralkodó meghívja Sonam Gyatsót, akinek egy különleges vörös tintával használatos pecsétet adományoz és a nagy tiszteletben álló személyeket megillető privilégiumokkal ruházza fel őt.
1563	• Altan seregei ismét a kínai fővárost fenyegetik. • Kuchum kán (?–1601) megszerzi a Szibériai Kánság uralkodói székét.
1570	• Altan unokája a Mingek fogságába esik, de még ebben az évben megmenekül. • A Mingek kereskedelmi szerződést kötnek Altan kánnal. • Losang Ckökyi Gyaltsent (blo bzang chos kyi rgyal mchan, 1570–1662), a dalai láma korábbi mesterét pancsen rinpocseként kezdik tisztelni. Ezt a reinkarnációs láncolatot Congkhapa (tsong kha pa blo bzang grags pa, 1357–1419) tanítványára vezetik vissza.
1571	• A mongol–kínai határon négy kereskedelmi központot nyitnak.
1574	• Altan kán és a tibeti gelugpa rend vezetője, Sonam Gyatso első követváltása.
1575	• Altan kán meghívására a gelugpa főláma a mongol udvarba indul. • Nurhacsi felemelkedésének kezdete. Fokozatosan kiterjesztette hatalmát a környező területek előkelőire. Az élénk kereskedelmet kihasználva, a területén átvonuló karavánok megadóztatásával jelentős jövedelemre tett szert, ami hozzájárult politikai megerősödéséhez is.
1577	• Altan és Sonam Gyatso Kukunorban találkoznak. A mongol kán a szövetségekötés tiszteletére a dalai láma címet adományozza az egyházfőnek.
1578	• Az 5. hónap 15-én Altan kán Sonam Gyatsót, immáron a 3. dalai lámát, hazaküldi Tibetbe. • A mongol kán bevezeti a buddhista törvényt (felveszi a buddhista vallást). • Jermak Tyimofejevics (?–1585) első – még sikertelen – expedíciója az Urálon túlra.

1579	- Altan kolostort alapít Hohhotban. - Jermak vezetésével orosz kozákok indulnak Szibéria „felderítésére”.
1581	- Tsogt tajj (Chogtu Qong tayiji, 1581–1637) születése. - A kozákok legyőzik Kuchum kán seregeit. Behajtvák az elmaradt adókat. Az Ob körüli területet a keleti irányú orosz terjeszkedés hátszágává teszik.
1582	Jermak kozákjai elfoglalják a szibériai Iszker városát.
1583	- Altan utóda ismét meghívja a káni udvarba a dalai lámát. A mongol területre vezető útja során Kukunor vidékén, azon a helyen, ahol Congkhapa született, megalapítja a Kumbum (sku ’bum) kolostort - Nurhachi 24 éves korában létrehozott hadserege létszámát tekintve még nem jelentős, de elég erőt biztosít számára ahhoz, hogy a rivális előkelőket fennhatósága alá kényszerítse. Apjának ellenségei egy bérgyilkos közreműködésével akartak megszabadulni tőle, de a támadás meghiúsult.
1585	A keleti-mongol Abtai sain kán (1554–1588) megalapítja az Erdene zuu kolostort.
1586	- Tyumen alapítása. - A korábbi ellenségeskedés után Nurhachi sikerrel rendezi viszonyát a Ming Kínával, így megkezdhetette hatalma konszolidálását országán belül is.
1587	- Abtai kán, miután felvette a buddhizmust, a dalai lámától az ochirai sain kán címet kapta. - A szibériai Tobolszk alapítása.
1588	- Abataj kán halála. - A 3. dalai láma is ebben az évben veszíti életét.
1589–1617	Yonten Gyatso (yon tan rgya mcho), a 4. dalai láma élete. Altan kán egyik dédunokája volt. Mivel személye tovább erősíti a gelugpa egyház és a mongolok kapcsolatát, a szakjapák hatalma tovább gyengül Tibetben.
1590-es évek	Az első kapcsolatfelvétel a cári Oroszország és a nyugat-mongol (ojrát) törzsek között.
1591	A Yehe és Hulun törzs támadást indít Nurhacsi ellen. A hadmozdulatokat a Yehe vezetője, Narinbulu irányítja, de próbálkozásukat nem koronázza siker.
1592	Megszületik a csahar Ligdan kán (1592–1636).
1593	A mandzsuk jelentős győzelmet aratnak egy kilenc mongol törzsből álló szövetség felett.
1594	- Mongol követek a mandzsu udvarban. - Tara erődjének alapítása Kelet-Szibériában.
1598	Kuchum kán orosz fogságba esik. Az általa vezetett ellenállás teljesen felmorzsolódik.
1599	- Az ojrát Zaya pandita (Namkhajjamts, 1599–1662) születése. - Nurhachi már a Mandzsu Birodalom kialakulásának korai időszakában lépéseket tesz a kínai mintájú közigazgatási rendszer kiépítésére. A birodalomalapító az államiséghez vezető út egyik fontos lépéseként, bevezette az ujgur-mongol írás egy átalakított változatának használatát.

1601	• Yonten Gyatso a tibeti lámák kérésére elhagyja szülőföldjét és Tibetbe utazik. Itt a vallási vezetők ismét elismerik mint a 3. dalai láma újjászületését, és hivatalosan csak ezután iktatják be mint a 4. dalai lámát.
1604	• Ligdan megszerzi a mongol káni pozíciót. • A tümet Altan kán dédunokájában ismerik fel a dalai láma újjászületését. • Tomszk alapítása.
1606	• Mongol (horcsin) követek érkeznek a mandzsu udvarba. A kündülen kán/genggiyen kán⁷⁶³ („tiszteltetjes, megvilágosodott” kán) címet adományozzák Nurhacsinak, és ettől kezdve évente adót – a hagyományos „kilenc fehér” ajándékot (egy fehér teve és nyolc fehér ló) – fizetnek a mandzsu udvarnak.
1607	• Ojrát követek utaznak az orosz területre, Tomszk városába.
1608	• A halha-mongol Altan kán (Ubashi khong tayiji, ?–1623, az első, aki felvette az Altan kán címet) követeket küld az orosz cárhoz, aki követek útján válaszol a mongoloknak.
1609	• A Ming-dinasztia hatalmának gyengülése lehetőséget ad a mandzsuk számára, hogy a kínai határhoz közel eső területeken is megerősítsék befolyásukat.
1612	• A horcsin-mongol kán, Minggan (Mingyan) a szövetséggkötés érdekében egyik lányát feleségül ajánlja a mandzsu uralkodónak.
1615	• Az ojrát előkelők jelentős része felveszi a buddhizmust. • A mandzsu sereg négy zászlóra oszlik, mely később nyolc zászlóra bővül. Ez a katonai, közigazgatási rendszer váltja fel a korábbi nemzetségi, törzsi szervezetet. A beosztás a teljes lakosságra kiterjedt, így Nurhacsi birodalma a korábbi nomád államalakulatok mintájára, egy mindig hadra fogható sereg alapján szerveződött.
1616	• A mandzsu birodalmi központ Mukdenbe (Shenyang) települ. Nurhacsi formálisan is elszakad a kínai dinasztiától, és mandzsu császárrá kiáltja ki magát. A korábbi észak-kínai jürchenJin-dinasztia iránti tiszteletből és hatalma legitimálása érdekében, a dinasztia újabb császáranak nevezi magát. • Az első orosz követség megjelenése a keleti-mongol területeken. A hotgoit Sholoi ubashi kapcsolatot keres az orosz udvarral. • Meghal a 4. dalai láma. Következő újjászületését már egy év múlva megtalálják. • A halha Tsogt tajj befejezi a „Fehér palota” (Tsagaan baishin) építését.
1618	• A mandzsuk elfoglalják Koreát. • Halha-mongol követek indulnak az orosz udvarba. • Tsogt tajj parancsára buddhista szövegeket fordítanak a halha területeken. • A mandzsuk, átlépve országuk határait megkezdik hódító hadjárataikat. Figyelmük a Liaotung-félsziget felé fordul. • Kuznyeck alapítása.

⁷⁶³ A címről részletesen lásd: KÁPOLNÁS 2014.

1619	• A halha Altan kán követei Moszkvában segítséget kérnek az ojrátok ellen. A cár elutasító választ ad. • Ligdan kán levélben próbálja rávenni Nurhachit a déli terjeszkedés feladására. Nurhacsi elfoglalja a Ming Guanin városát és megadóztatja. • Jenyiszejszk alapítása. • Az egyesített mongol seregek megtámadják a mandzsukat, de vereséget szenvednek, így a halhák kénytelenek békét kérni ellenségüktől. A békét megkötik, és 1621-re normalizálódik a helyzet. • November 12. A csahar Ligdan kán követei érkeznek a mandzsu uralkodóhoz és felszólítják, hogy Nurhacsi ismerje el Ligdan hatalmát, seregeivel vonuljon vissza, és ne kerüljön konfliktusba se a déli-mongol törzsekkel, se a Mingekkel.
1620	• A Lhasza mellett táborozó mongol csapatok megtámadták a Tsang-i kormányzó katonai alakulatait. Az összecsapás a pancsen láma közvetítésének köszönhetően nem terebélyesedik háborúvá, de a mongolok feltételül szabják, hogy az erőszakkal karmapa hitre kényszerített gelugpa kolostorok lakói visszatérhessenek eredeti egyházukhoz. • Február. A mandzsu uralkodó válaszával egyelőre megpróbálja elkerülni a nyílt konfliktust, ugyanakkor egyértelművé teszi, hogy nem ismeri el Ligdan jogát a mongol nagykáni trónra.
1621	• A mandzsuk időszakos békét kötnek a Mingekkel, ami 1628-ig áll fenn.
1624	• A horcsin, dörböt, dzsalaíd, gorlosz területek a mandzsuk fennhatósága alá kerülnek.
1625	• Ligdan seregeket küld a területek biztosítására, de kudarcot vall. A mandzsuk egy év múlva véglegesen hódoltatják a vidéket, a dzsarúd és bárin aimagok is a fennhatóságuk alá kerülnek. • Nurhacsi, birodalma határait a lehető legkeletebbre kitolva eléri a tengert, északon pedig az Amur folyóig jut.
1626	• Meghal Nurhacsi. Fia, Hong Taiji (1592–1643) – akit a mongol történetírás Abahaiként is említ – követi apját a trónon, de nem veszi fel a császári címet. • Hong Taiji seregei megtámadják és leigázzák Koreát. A mandzsuk figyelme továbbra is délre, az itt élő déli-mongol törzsek irányába, illetve Kína felé fordul.
1627	• Ligdan támadást vezet a halha-mongol területek ellen, ezzel tovább gyengíti koalícióját, hiszen a halhák inkább a mandzsukkal való békekötést választják.
1628	• Ligdan, Datong városa ellen vezeti seregeit. • Szibériában Krasznojarszk erődjének alapítása. • A 113 kötetes, első mongol Kanjur megjelenése. • A Mingek támogatást ígérnek Ligdannak, de a 81 000 lan ezüst és a katonai segítség elmarad. Hong Taiji felszólítja a hozzá csatlakozott mongol kánokat, hogy vonuljanak a csahar kán ellen.
1630	• A horcsin, tümet, ordosz, agva aimagok Ligdan ellen fordulnak.
1631	• Sholoi ubashi fia orosz katonai segítséget kér. • Kisebb összecsapások után a mandzsu uralkodó ismét parancsot ad a Ligdan elleni támadásra.

1632	• A mandzsu Hong Taiji megtámadja a csahar területet, és Ligdan kán kénytelen a mandzsuk elől Kukunorba visszavonulni. • Jakutszk városának alapítása. Jenyiszejszk mellett ez lesz a későbbi Amur-vídeli expedíciók egyik kiindulópontja.
1634	• Ligdan kán Kukunorban a Shar tal nevű területen himlőben megbetegszik és meghal. • Meghal Kharakhula ojrát kán. Helyét fia, Erdenibátor (Erdenibaatar khuntaij, ?–1653) veszi át. • Szeptember 28. Követség érkezik Hong Taiji udvarába, akik közlik a mandzsu császárral a csahar kán halálát. Hong Taiji ezzel nem tekinti lezártnak a háborút.
1635	• A mandzsu seregek döntő csapást mérnek a csaharokra. Elfogják Ligdan anyját és az ellenállást tovább folytató fiát, Erke kongort is, akit 1641-ben kivégeznek. • A halha Tüsheetü kán (Tüsheet khan) családjában megszületik Öndör Geegen. • Karma Tenkyong (Kar ma bstan skyong dbang po, 1606–1642) kormányzó csogtu mongolokat hív be Tibetbe, akik Arslan kán vezetésével érkeznek a tsangiak segítségére, hogy a gelugpa rendet eltüntessék Tibetből. A mongolok ellen fordul, a dalai láma közbeavatkozásának köszönhetően elmarad az összecsapás, Arslan a buddhista vezető oldalára áll, de mongol merénylet áldozatává válik.
1636	• Május 5. Az Abahai (Hong Taiji) által Mukdenbe összehívott káni gyűlésen a 16 déli-mongol aimag 49 kánja elfogadja a mandzsu udvar fennhatóságát, ezzel Belső-Mongólia meghódítása lezárul. • Abahai megalapítja a Nagy Qing (Da Qing) dinasztiát. • A halhák a Setsen kán vezetésével követeket küldenek a mandzsu udvarba. • Összecsapások az Ojrát Kánságon belül. Erdenibátor ellenfelét, Güüshi kánt (1582–1655) menekülésre kényszeríti. Güüshi a Kukunor vidékére vonul. • Újabb követváltások Erdenibátor khuntaij, illetve a Tomszki körzet orosz vezetői között. • A mandzsu császár Lifan Yuan néven új kormányzati intézményt hoz létre, mely a Nagy Faltól északra eső összes tartomány irányításával, így a mongol ügyekkel is foglalkozik. • A mandzsu udvar a halha előkelőket a „kilenc fehér” ajándék évenkénti megfizetésére kötelezi. • A mongol Güüshi Lhászába érkezik, ahol az 5. dalai lámával találkozik.
1637	• Meghal Tsogt taij, az egyetlen jelentős halha kán, aki a déli-mongolokkal szövetkezve véget akart vetni a mandzsu terjeszkedésnek. • A hosut mongol Güüshi kán, a gelugpa rend támogatója, zárandokként Tibetbe indul. Félve attól, hogy a csogtu mongolok Arslan halála után elsöpörhetik a gelugpákat, szövetséget köt az ojrát Erdenibátor khuntaij kánnal, és Kukunorban megtámadják a csogtu mongol sereget.
1639	• A halha előkelők a Shireet Tsagaan nuurnál a mongol buddhista egyház vezetőjének választják a Tüsheet kán, Gombodorj (1594–1655) fiát. • Mongol előkelők először adományoznak pásztorcsaládokat Öndör Geegennek, ezzel megkezdődik egy új társadalmi réteg, a shabi kialakulása.

1640	• A Tarbagatai hegységben, Ulaan buraaban összegyűlt ojrát előkelők megerősítik a mongol nagy törvényt (ikh tsaaz). • Erdenibaatar khuntaij konszolidálja hatalmát az ojrát területeken. Létrejön az egységes Ojrát Kánság. • Orosz cári követség az ojrát kánnál. • Güüshi megsemmisíti a Kelet-Tibetben kibontakozó bon restaurációt. Egész Kham területét a fennhatósága alá vonja, és továbbvonul Ű-Tsang felé.
1642	• Güüshi kán segítségével a gelugpa egyház vezetője, az 5. dalai láma megszerzi a Tibet feletti fennhatóságot. A dalai láma hivatalosan is megkapta Sigacét, és a palota trónjára ülhetett. Güüshi bejelenti, hogy elismeri a dalai lámát mint Tibet korlátlan és legfelsőbb urát. Ez a tibeti teokrácia kezdete. A mongol kán és leszármazottai Tibet protektorává válnak.
1643	• Meghal Abahai (Hong Taiji). • A régens (desi, tib. sde srid), Sonam Chöpel (bsod nams chos 'phel, 1583–1659) Közép- és Nyugat-Tibetben lépéseket tesz a béke megőrzése érdekében. A ladaki és nepáli uralkodók elismerik és köszöntik a dalai lámát mint Tibet uralkodóját. • Kínában parasztfelkelés tör ki, amit saját erejéből képtelen visszaszorítani a Ming-udvar, s mandzsú csapatokat hívnak be segítségül. • Vaszilij Pojarkov expedíciója elindul az Amur felé. • Erdenibaatar első követei megérkeznek az orosz udvarba
1644	• A Qing-dinasztia uralmának kezdete Kínában. • Megszületik az ojrát Galdan (1644–1697) kán.
1646	• A mongol Setsen kán felkelést szervez a mandzsuk ellen, amit Dodo herceg hamarosan megtorol.
1647	• Ojrát kereskedők érkeznek az orosz területre. A központi hatalom nyomására a szibériai adminisztráció kénytelen barátságosan fogadni őket. A cár által is ellenjegyzett megállapodás értelmében, az ojrátok vámkedvezményeket kapnak. • Halha-mongol és orosz követváltások. A Setsen kán, Sholoi (1577–1655) Moszkvától vár segítséget a mandzsuk ellen.
1649	• A Setsen kán újabb követeket küld Moszkvába.
1650	• Az 5. dalai láma Tāranātha (kun dga' snying po 1575–1634), a jonang rend (Jo nang pa) tudós lámája újabb megtestesülésének nyilvánítja Öndör Gegeent, és a jebtsundamba (tib. rje bcun gdam pa) címet adományozza neki. Ő lesz az első mongol buddhista egyházfő, az első bogd geegen (mong. boγdo/boγda gegen).
1651	• Öndör Geegen visszatér Mongóliába. • Az első jelentősebb katonai összecsapás az Amur vidéken az orosz kozákok és Shunzhi (Fulin, 1638–1661) császár katonái között.
1652	• Az 5. dalai láma Kínába utazik, hogy a mandzsú császárral tárgyaljon. A császár elismeri az egyház vezetőjének és pecsétet adományoz neki.
1653	• Tomszkban orosz–ojrát kereskedelmi központ alakul.
1654	• Az első jalkhanz khutagt (Luvsandanzanjamtsan) halála.

1655	• Güüshi halála után fiai osztoznak az örökségen. Bagatur, a fiatalabb örökli a Kukunor körüli szállásterületet, az idősebb Dayan kán néven Közép-Tibetet uralja (1655–1668).
1658	• Nyeracsinszk városának alapítása. (1654-ben az erődöt építették fel.)
1659	• Az első bogdageen ekkorra az egyik legbefolyásosabb mongol vezetővé válik.
1661	• A Zasagt kán halálával megindul az a hatalmi harc, amely az ojrát–halha háborúhoz vezet. • Irkutsz első erődjének építése.
1662	• A mandzsu Kangxi (Xuangnye, mong. Engke amuyulang, halha Enkh amgalang, 1654–1722) uralkodásának első éve. • Az első pancsen láma halála. • Sagang sechen (egy ordos-mongol herceg) megírja a Drágakő történetet (Erdeni-yin tobči).
1663	• Erdenibaatar khuntaij halála. Fia, Sengge (1653–1671) követi az ojrát trónon.
1665	• Sengge elfoglalja az ojrát káni trónt, hatalmát csak ekkorra tudja konszolidálni. • Célja az orosz–ojrát kapcsolatok fejlesztése. • Tomszkból Vasilii Bubennoi vezetésével orosz követség érkezik az ojrát udvarba.
1666	• Tomszk kozák delegátust küld Senggéhez.
1667	• A TüsHEET kán követeket küld Moszkvába.
1668	• Dayan halála után Tendzin (bstan 'dzin) lesz a hosut fejedelem Tibetben (1668–1696).
1671	• Két ojrát előkelő, Tsetsen és Zodba-bagatur megöli Senggét. Galdan bosigtu (1644–1697) követi bátyját az ojrát trónon.
1672	• Galdan első követei megérkeznek Moszkvába.
1673	• A dalai láma leváltja a régent és saját kezébe vonja annak hatalmát. A mongol uralkodó hatalma gyengül, ezért a dalai láma könnyűszerrel magánál tarthatja a hatalmat.
1676	• Galdan konszolidálja hatalmát az ojrát területeken. Uralkodásával az Ojrát Kánság fénykora következik.
1677	• Az ojrát uralkodó követeket küld a mandzsu fővárosba.
1678	• Az ojrátok hadjáratokat vezetnek Kelet-Turkesztánba és Kukunorba is.
1679	• Galdan a tibeti főlámától megkapja a bosigtu (mong: bosigtu, halha: boshigt) címet.
1680	• Az ojrát seregek hódoltatják Kelet-Turkesztánt, Kamit, Turfánt, Kascart.
1682	• A dalai láma első követe megérkezik a halha területre. • Az 5. dalai láma halála. A régens, Sangye Gyatso (1653–1705) hatalma megőrzése érdekében, egy hasonló láma segítségével 15 évig eltitkolja az eseményt, és a megtalált 6. dalai lámát is elzárva tartja.

1683	• A mandzsu dinasztia Kína teljes területe felett megszerzi a fennhatóságot. • Szeptember 23. A Mongóliában zajló békítő tárgyalások kudarcot vallanak, nem sikerül megegyezésre bírni a szembenálló halha-mongol kánokat.
1683–1706	• A 6. dalai láma, Tsangyang Gyatso (Tshangs dbyangs rgya mcho) élete.
1684	• A mandzsu császár felszólítja a dalai lámát, hogy közvetítsen a torzszalkodó halha-mongolok között.
1685	• Galdan elfoglalja Buharát és Szamarkandot. • A régens hírt kap egy hároméves, Mojul járásban élő fiúról, aki a jelek szerint a dalai láma újjászületése. Kétszer is elküldi követeit, végül 1688-ban titokban Nankartséba szállíttatja és ott tanítani kezdik.
1686	• A mandzsu császár javaslatára a halha kánok Khüirin beljirben gyűlnek össze, hogy rendezzék a vitás kérdéseket. A békétlenkedés tovább folytatódik. • Öndör Gegeen megalkotja a sojombó (soyombo) írást.
1687	• Az Ojrát Kánság beavatkozik a halha-mongol kánok viszályába. Ősszel a TüsHEET kán és a bogd gegeen panasszal él Galdannal szemben a mandzsu császárnál. • Az év végén Galdan, öccse parancsnoksága alatt sereget küld a TüsHEET kán, Chikhundorj (1655–1698) ellen. A haderő vereséget szenvedett.
1688	• Az ojrát–halha háború. Júniusban Galdan büntető expedíciót küld a TüsHEET kán ellen. • Szeptember 1. A bogd gegeen és a TüsHEET kán támogatást kér a mandzsu császártól. • Október 1. A császár elfogadja a kérést, és formálisan mandzsu alattvalókká fogadja a mongol egyházfőt és a kánt.
1689	• A dalai láma ismét közvetít a halhák és az ojrátok között. • A TüsHEET kán mandzsu segítséggel sikeresen helytáll a betörő ojrátokkal szemben. • A Nyercsinszki-szerződésben rögzítik Oroszország és a Mandzsu Birodalom keleti határait.
1690	• A tibeti kormány utolsó kísérlete a mongol konfliktus békés rendezésére. • Galdan seregei Ulaan butuun területén összecsapnak az időközben a halhák segítségére érkező mandzsukkal. • Kínai küldöttség érkezik Tibetbe, hogy kiderítse a rejtélyes híreket a dalai lámával kapcsolatban. A titokra nem derül fény.
1691	• Május. A Dolon Nornál (Dolon nuur) összehívott kurultájon a mongol előkelők elismerik maguk felett Kangxi császár fennhatóságát. Ezzel a halha területek is a Mandzsu Birodalom részévé válnak.
1692	• Az ojrát–mandzsu viszony fokozatosan ismét megromlik.
1693	• A mandzsu császár kizárja az ojrátokat a kínai kereskedelemről.
1694	• Július. Galdan levélben követeli az embargó feloldását, a pekingi udvar azonban figyelmen kívül hagyja a követelést.
1695	• Galdan elfoglalja Khovdot, beljebb nyomul a halha területre és a Kherlen (Kerülen) folyó környékén táborozik le.

1696	• Június 12. Az ojrát és mandzsú seregek megütköznek a Terelj-folyó mellett. A csata mandzsú győzelemmel zárul. • Október–1697. május. Galdan serege az egymást követő vereségek következtében töredékére zsugorodik. Az ojrát kán képtelen a visszavágásra, s hazájában is megfosztják trónjától.
1697	• Az új ojrát kán, Tsevanrabdan (1697–1727) a mandzsuk szövetségeseiként jelentős haderőt küld Galdan ellen. A kilátástalanság következtében, Galdan hamarosan öngyilkosságot követ el. • Április. A tibeti kormányzó (15 évnyi titkolózás után) nyilvánosságra hozza az 5. dalai láma halálát és a 6. dalai láma személyét. Tsangyang Gyatso kerül a Potala trónjára. Ő lesz a 6. dalai láma. A „nagy ötödik”-et a Potalában szertartásosan eltemetik. A 6. kicsapongó életet él, szerzetesi vizsgáit nem teljesíti. Uralma rövid, és a mongol, illetve a mandzsú befolyás megerősödésének időszaka. • A hosut mongolok vezetője Güüshi unokája, Lazang kán (tib. lha bzang khan, meghalt. 1717) lesz.
1698	• Az oroszok megalapítják Déd üd (halha Deed üüd, ma Ulan-Ude) városát.
1700	• Ojrát követség indul az orosz udvarba, annak érdekében, hogy rendezzék a két ország közötti vitás kérdéseket. 1703-ban ismét tárgyalásokat folytatnak.
1705–1706	• A hosut mongolok, kihasználva a kormányzó és a dalai láma ellentétét, ismét betörnek Tibetbe. A mongolok elfogják a régenst és kivégzik. Lazang kán nem ismeri el a 6. dalai lámát, 1706-ban elfogja és saját jelöltjét, Pedkar dzinpat (Pad dkar 'dzin pa) ülteti a trónra, akit viszont a tibetiek nem ismernek el dalai lámaként. A 6. dalai lámát a mongolok elhurcolják Tibetből. Később a Kukunor vidékén hal meg.
1708–1757	• A 7. dalai láma, Kelsang Gyatso (bskal bzang rgya mcho) élete. A gyermeket elrejtik a mongol kán elől, mert féltik az életét.
1710	• A khotgoit Chingünjav (1710–1757) születése.
1712	• Buddhista térítés a burját mongolok között.
1713	• Tsevanrabdan elfoglalja Hami városát.
1714	• Lazang mongoljai vereséget szenvednek Bhutánban.
1715	• A császári udvar mandzsú haderőt telepít a halha-mongol területre. • A mandzsuk elérkezettnek látják az időt, hogy beavatkozzanak a tibeti belügyekbe. A császár követeket küld a 7. dalai lámához, és javasolja, hogy a fiú kapjon vallásos neveltetést. Ezután nem sokkal a Kumbum kolostorba viszik, itt rendezik be székhelyét.
1716	• Tsevanrabdan seregeivel betör Tibetbe.
1717	• Az ojrátok megpróbálják kiterjeszteni fennhatóságukat Tibetre, ez a betörés azonban egyértelmű ellenkezést vált ki a mandzsú udvarban. Tsevanrabdan ojrát kán a három nagy kolostor lámáinak kérésére küld csapatokat az országba. Egészen a fővárosig jutnak, és fel is dúlják Lhászázt. Lazangot megölik, a kinevezett dalai lámát Kínába száműzik. (Ott hal meg 1725-ben.) Az ojrátok fosztogatásba kezdenek. A tibetiek a mandzsuktól kérnek segítséget. Az ojrátok kezdeti sikereik után nem tudják hatalmukat megszilárdítani.

1718	• Ebben az évben még sikertelen a mandzsu ellentámadás. Az ojrát–tibeti szövetség visszaveri a kínai mandzsu haderőt.
1719	• Mandzsu és mongol szövetséges sereg tör be Tibetbe, összecsap a dzsungárokkal és felszabadítja Lhászázt.
1720	• Kangxi császár kínai-mandzsu csapatai kiűzik a nyugat-mongolokat Lhászázból. Visszahelyezik méltóságába a 7. dalai lámát (október 16.), aki visszatér Lhászába. • Kínai protektorátus létrehozása Tibetben. • A Külső-Mongólia ügyeivel foglalkozó mandzsu hivatal tisztségviselőit Ikh Khüreebe és Kjahtába küldik.
1721	• A mongol előkelőknek a császári udvar megtiltja, hogy más országokkal önállóan felvegyék a kapcsolatot. • A tibeti államot a 175 világi és 175 egyházi tisztségviselőből álló kormányzat (devasung, tib. sde ba gzhung) vezeti, élén a dalai lámával. A devasung világi szárnyának legfőbb szerve a Kormánytanács (kashag). Négy főből áll: 3 főnemes és 1 egyházi személy. Őket tanácsosnak hívják (kalön, tib. bka' blon).
1723	• A mongol egyházfő ügyeivel foglalkozó hivatal és tisztség, az erdene shanzodva létrehozása. • Az első jebtsundamba, Öndör Gegeen halála. • Kangxi halála után az új császár, Yongzheng (1678–1735) változtat az addigi mandzsu politikán, és a kínai csapatok elhagyják Tibetet. Lhászában a közvetlen kormányzást a tibeti kormányra bízák. Vezetője Sonam Gyalpo (bsod nams rgyal po, ?–1727), tagja még a mandzsu császártól taij címet kapott Polhané Sönam Topgyé (pho lha nas bsod nams stobs rgyas, 1689–1747, a kínaiaknál mint Po-lha tajdzsi) is. A csapatok kivonulása után helytartó (amban) képviseli a mandzsu császárt.
1724	• Szeptember 24. Mandzsu helyőrség marad Lhászában. A Tibet feletti fennhatóság kérdése a mandzsuk javára dől el.
1725	• Az új közigazgatási rendszer bevezetésével a halha területen létrehozzák a Sain noyon khan aimagot.
1727	• Mandzsu–orosz tárgyalások Kjahtában. • Az orosz–mongol határok kialakítása, kereskedelmi tárgyalások. • Tsevanrabdan kán halála.
1727–1728	• Két tibeti tanácsos fellázad, és a megmozdulás polgárháborúba taszítja az országot. Xiningből kínai csapatok érkeznek, a két lázadó tanácsost kivégzik, a polgárháború véget ér. Polhané mint kormányzó gyakorolja a hatalmat. Két kínai (mandzsu) helytartó (amban) képviseli a császárt, akiket állandó kínai helyőrség erősít (Lhászában és Sigacében). Módosítják a kínai–tibeti határokat: Lithangot Szecsuan (Sichuan) tartományhoz, Bathangot Jünnan tartományhoz csatolják, ez jelentős területvesztés. A lázadásban gyanús szerepet játszó 7. dalai láma 6 évig száműzetésben maradt.
1729	• A belviszálytól meggyengült Ojrát Kánság ellen a mandzsuk 60 000 fős sereget indítanak. Az ojrátok jelentős győzelmet aratnak felettük.

1732	• Ojrát támadás a halha területek ellen. Az ennek következtében kirobbanó diplomáciai vitát az 1739-ben megkötött ojrát–mandzsú békeszerződés zárta le.
1735	• A 7. dalai láma visszatér Lhászába. A mandzsú császár jelentős támogatást ígér a buddhista egyháznak.
1735–1796	• Qienlung mandzsú császár uralkodása. A lámaizmus buzgó pártolója. Az ő utasítására fordítják a Kanjurt és a Tanjurt mongolra, mandzsura, többnyelvű lexikonok, szótárak készülnek, a pekingi nyomdában a kánonok mindhárom nyelven (mongol, mandzsú, kínai) fadúcos nyomtatásban napvilágot látnak.
1736	• Az Amarbayasgalant kolostor alapítása.
1740	• A mandzsú császár Tibetben megerősíti Polhané hatalmát. Bhután elfoglalja Szikkim keleti területeit.
1741	• A Gandan (Gandantegchenling) kolostor alapítása a mongol fővárosban.
1745	• Meghalt a csorosz származású Galdantseren (1693–1745) ojrát kán, aki 1727-től birtokolta a kán pozíciót.
1746	• Galdantserent középső fia, Tsevendorjnamjil (1746–1749) követi az ojrát káni trónon.
1747	• Polhané halála, utóda második fia, Gyurme Namgyel („gyur gmed rnam rgyal, 1747–1750). Nagyratörő terveket kovácsol, titkos tárgyalásokba kezd az Ili-völgy nyugat-mongol törzseivel, akik a mandzsú dinasztia esküdt ellenségei. Orazio della Penna meghal Indiában, útközben Tibet felé (XIV. Benedek pápa dalai lámához szóló levelével).
1749	• Lamadorj (1726/28–1753) megöleti a testvérét, és megszerzi a káni címet.
1750	• A kínai ambanok a dzsungár (nyugati-mongol) konspiráció miatt megölik Gyurme Namgyelt (november 13.), felkelés tör ki, melynek következtében az ambanok öngyilkosok lesznek. A Lhászára kiterjedő zűrzavart a behívott kínai csapatok szüntetik meg.
1751	• Lamadorj követeket küld Szentpétervárra. Az orosz cár a kán ellenfeleit, Davachit (meghalt. 1759) és Amursanát (1723–1757) támogatja. • A dalai láma teokratikus uralmát a mandzsuk is elismerik. A kínai császár a legfőbb hatalmat a dalai lámára ruházza (április 23.), aki ezzel Kína által is elismert egyház- és államfővé válik. A világi uralmat a tanácsosokkal gyakorolja – a két amban felügyelete mellett.
1753	• Davachi elfoglalja az Ojrát Kánság trónját.
1754	• A két korábbi szövetséges, Davachi és Amursana között kirobbant harc miatt, Amursana kénytelen a halha területre menekülni.
1755	• Szeptember. Több halha előkelőt is maga mellé állítva, Amursana felkelést robbant ki. • Qienlong mandzsú császár 200 000 fős sereget küld szövetségesének, Amursanának. Az egyesített sereg legyőzi az ojrát kánt, Davachit, akit a mandzsú császár Kalganba száműz.
1756	• Február. Amursana ojrát kánná kiáltatja ki magát.

1757	• Január 12. Meghal Chingünjav, Amursana egyetlen, a végsőig kitartó halha szövetségese. • Szeptember 21. 35 éves korában, orosz területen himlőben meghal Amursana. • Meghal a 2. jebtsundamba (bogd gegeen). Halála után a mandzsu császár megparancsolja a dalai és a pancsen lámának, hogy a mongol buddhista egyház fő következő megtestesülését Mongólia határain kívül, Tibetben keressék.
1758	• A mongol fővárosban mandzsu követség nyílik.
1761	• Khovdban mandzsu képviseletet hoznak létre.
1770–1771	• A buddhista kalmüök tömegesen visszavándorolnak és letelepednek a kínai–tibeti határvidéken.
1774–1775	• Az első brit delegáció G. Bogle vezetésével Sigacében jár a 3. pancsen lámánál.
1778	• A mongol főváros, Ikh Khüree⁷⁶⁴ a mai helyére költözik.
1780	• A pancsen láma látogatása a kínai császárnál. Még 1779 nyarán indul el, 1780 júniusában Jeholban találkoznak, s a pancsen láma ott hal meg himlőben. (1781 őszén Tasilhunpo kolostorban temetik el.)
1783	• S. Turner vezetésével Sigacébe érkezik a második brit delegáció (az elhunyt pancsen láma fivérei ekkor „Hátsó-Tibet” kormányzói).
1784	• Az első orosz kereskedelmi kirendeltség megnyitása Ikh Khüreeben.
1788	• A gurkhák első támadása Dél-Tibet ellen, a Sekar (Shel dkar) erődig jutnak. A harc az 1789. június 2-i békeszerződéssel ér véget. Tibet kénytelen évenként adót fizetni. • A Bajkálon túli Agai lámakolostor alapítása.
1791	• A gurkhák második támadása (mivel a tibetiek megtagadják a második évi adófizetést), Sigacét is elfoglalják (szeptember 28). Kínai csapatok érkeznek Xiningből (1791. december 25-én indulnak, 50 nap alatt elérik Lhászá), s 1792 májusában vereséget mérnek a gurkhákra (ez a negyedik kínai katonai beavatkozás tibeti kérésre, 1720, 1728, 1750 után), akiket adófizetésre köteleznek (ötévente küldöttség viszi Pekingbe, 1908-ig ezt be is tartják). Lhászában sztlél örökíti meg a békeszerződést.
1792	• Kjahtában mongol–orosz kereskedelmi képviselet nyílik.
1793	• Az ambanátus véglegesen megszilárdul Mongóliában (2 amban és helyőrségi csapatok állomásoznak az országban). • A császár Tibetre is kiterjeszti a Mongóliával kapcsolatban 1754-ben hozott döntését: a lámaista tulkuk sorshúzásos kiválasztását (oka a gurkhákkal összejátszó önjelölt pancsen láma), aranyurnát küld, melyet a Jokhang kolostorban helyeznek el. Ekkor kezdődik kínai sugallatra Tibet hermetikus elzártsága az európaiakkal szemben.
1803	• A Goviin khutagt Danzanravjaa (1803–1856) születése.

⁷⁶⁴ A mongol főváros, Urga, Niislel Khüree, ma pedig Ulánbátor.

1806–1894	• A tényleges hatalmat régensek gyakorolják Tibetben, a 4 tanácsos és 2 amban „segítségével”, ami állandó intrikák melegágya. Négy dalai láma (9–12.) nem éri meg a nagykorúságot. Több mint gyanús körülmények között életüket vesztik. A méltóság tekintélyét kisebbsíti, hogy a 10., 11. és 12. dalai lámát sorshúzással (Qienlong császár urnájából) választják. A politikai közhangulatot tovább rontja a korrupt és hamis jelentéseket küldő ambanok magatartása, akiket a császári udvar nemegyszer szigorú dorgálásban részesít (pl. 1804, 1818, 1823), hol pedig kénytelen felmenteni megbízatásukból. Két-három évente küldöttségek járnak a császári udvar és Lhásza között felváltva. Az állandóan Tibetben állomásozó kínai csapatok (létszámuk általában 3 ezer) „ideiglenes” házasságai is borzolják a tibeti–kínai viszonyt.
1807	• Vita támad a dalai láma 9. reinkarnációjáról. Két jelöltet is találnak, mindkettő kétéves, egyikük Khamban, a másik Amdóban született. A régens küldöttei a khami jelöltet találják ígéretesnek, s később Lhászában ismét megvizsgálják őket. Csak a khami jelölt képes felismerni a 8. dalai láma személyes tárgyait, így a pancsen lámától kapott Lungtok Gyatso (lung rtog rgya mtsho, 1805–1815) néven ő lesz a 9. dalai láma (1810–1815). Még 1793-ban Qienlong császár egy aranyurnát küldött Tibetbe, hogy azt használják a magas rangú lámák reinkarnációinak megtalálásakor, ennek ellenére a tibetiek a 9. dalai láma két jelöltjének felbukkanásakor sem alkalmazták az urnás módszert.
1810	• A 9. dalai láma elfoglalja trónját. A páratlan szertartásra Bhután, Nepál, Kína és Mongólia is elküldi képviselőit.
1817	• A régens arról értesül, hogy öt kétéves kisgyermekben is felismerni vélték a 9. dalai láma újjászületését. Kettő gyermek Ü tartományból és egy pedig Khamból tűnt a legesélyesebbnek, akiket a Lhásza közeli Nyethang Drolma templomba vittek. A régens, a kormány tagjai és a három nagy kolostor képviselői kijelentték, hogy a lithangi gyermek a 10. dalai láma (Ngawang Lobzang Jampel Tsultrim Gyatso, tib. ngag dbang blo bzang, jam dpal tshul khri ms rgya mtsho, 1816–1837). A mandzsuk beavatkoznak az ügybe és ellenségeskedést szítnak.
1822	• A mandzsuk kénytelenek elfogadni a tibetiek korábbi döntését, s kijelentik, hogy a lithangi gyermek a 10. dalai láma, akit urnás sorshúzással (február 6.) választottak ki.
1841	• Két jelölt közül urnás szavazással kiválasztják (szeptember 8.) a 11. dalai lámát (Khetrub Gyatso, tib. mkhas grub rgya mtsho, 1838–1856).
1850	• Tajping-felkelés Kínában.
1855	• Beiktatják a gyermek 11. dalai lámát.
1858	• A mönlam ünnep csúcspontján urnás sorsolással kiválasztják (február 26.) a 12. dalai lámát (Trinle Gyatso, tib. 'phrin las rgya mtsho), akit aztán a Potalában trónra lépési szertartással (1860. augusztus 19.) iktatnak be. • Az orosz–kínai tiencsini szerződés.
1861	• Orosz konzulátus nyílik Urgában. A kínai kereskedők monopóliumai mellett, az oroszok is megpróbálnak bizonyos mértékű gazdasági befolyásra szert tenni. • Orosz–mandzsú szerződés Pekingben.

1862	• Intrikák, száműzetés, vagyonek Kobzá, menekülésre készítés, gyilkosság, vesztegetés után a hivatalban lévő Reting régens (1845–1862) a császári udvarba menekül. Az intrikák tovább folytatódnak, végül ismét egy erőskezű régens, Khjenrab vangchug (tib. mkhyen rab dbang phyug, 1864–1872) szerzi meg a hatalmat. Halála után két évig a 12. dalai láma uralkodik névlegesen, kinek gyanús halálával ismét hatalmi vizály tör ki.
1864–1865	• Brit–indiai csapatok megszállják Bhutánt. (Cserébe 50 000 rúpia segélyben részesítik.)
1866	• Az orosz mongol területeken megjelennek az első mandzsu-ellenes duguilang-mozgalmak.
1868	• A 11. hónap 13. napján meghalt a 7. bogd geegen.
1869	• A mandzsu császár megparancsolja a dalai és a pancsen lámának, hogy az új megtestesülést csak Tibetben találhatják meg.
1870	• A 9. hónap 8. napján a tibeti hivatalnok Gonchigterzen felesége, Oidovdulam világra hozza a bogd geegen 8. újjászületését.
1873	• 4. hónap 4-én a bogd geegen 8. újjászületésének Lhasából Mongóliába kíséréséről döntenek. • Brit–indiai kormány megbízással hindu felderítők zarándokként utaznak Tibetbe. (Nevesebbek: Nain Singh 1873-ban, Pandit Khirishna 1879–1882-ig, Sarat Chandra Das 1881–1883 között).
1874	• Az újjászületés megérkezik Ikh Khüreebe.
1875	• A 4. hónap 11. napján mandzsu császári parancs a bogd geegen 8. újjászületésének beiktatásáról. • 10. hónap 5-én a 8. bogd geegen megkapja a hatalmát szimbolizáló pecsétjét.
1878	• A 13. dalai lámát, Thubten Gyatsot (tib. thub bstan rgya mtsho, 1876. május 27-én született) hagyományos kiválasztással (nem urnás sorsolással) nyilvánítják reinkarnált személlyé (1878. február 12.), ami mutatja az ambanok, s vele a császári udvar hatalmának a visszaszorulását.
1880-as évek	• Orosz „felderítő” akciók Kelet-Tibetben (N. M. Przhevalskii, G. N. Potanin, V. A. Obruchev, V. I. Roborovski, P. K. Kozlov).
1881	• Szentpéterváron orosz–mongol kereskedelmi szerződést kötnek. • Orosz–kínai egyezmény születik Szentpéterváron.
1886	• Chöki Gyaltsen régens halála, Thrinle rabgye (tib. phrin las rab rgyas) az új régens (1886–1895). • Kínai–brit egyezmény (július 24.) a tibeti közlekedésről, kereskedelemről. (Újabb egyezmény követi 1890-ben és 1893-ban.)
1890	• Szerződés Nagy-Britannia és Kína között (március 17.). Kína elismeri Szikkim annexióját, és hozzájárul, hogy Dél-Tibetben, a Csumbi-völgyben (Jatung városkában) brit kereskedelmi állomáshely létesüljön.

1893	• Újabb szerződés (december 5.) Nagy-Britannia és Kína között (1893-as kereskedelmi szabályzat). Ebben Kína újabb kereskedelmi jogokat ad, ez azonban a tibetiek (kínai sugallatra folytatott) passzív ellenállása miatt nem jut érvényre, a jatungi kereskedelmi folyosó azonban megszilárdul.
1897	• Kjahta–Urga–Kalgan között távíró kapcsolat létesül.
1898	• Agvan Dorzhiev burját-mongol láma (1853–1938), a dalai láma bizalmasa európai körutat tesz (Szentpétervár, Berlin, Párizs, Bécs), Párizsban szertartást mutat be. 1901-ben ismét utazik, ezúttal csak Oroszországba, ahol kapcsolatokat épít Oroszország és Tibet között, ami brit katonai beavatkozást vált ki.
1900	• Kínai bokszerláadás – a kínai kormány Mongóliában is katonákat toboroz a lázadók ellen. • Az Orosz–Kínai Bank fiókot nyit Uliastaiban. • A mongol vezetés Mijiddorjiin Khanddorj (1869–1915) vezetésével követeket küld az orosz cárhoz, hogy kipuhatolják, milyen segítségre számíthatnak egy esetleges függetlenségi megmozduláskor.
1901	• Shine zasgiin bodlogo – a mandzsu császárság Mongóliával kapcsolatos „Új kormányzati politikája”. A korábbiakkal ellentétben meg akarják szüntetni Külső-Mongólia eddigi tartományi státuszát, és teljes egészében be kívánják olvasztani a birodalomba. • Szeptember 7. A kínai felkelést és az azt követő megtorlást lezáró „bokszerjegyzőkönyvben” Japán, Németország, Franciaország, Anglia, USA, Oroszország, Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia képviselői rögzítik és legitimálják a fennálló helyzetet. Kína számára előnytelen szerződéssel rögzítik a külföldi országok kiváltságait. Kína óriási jóvátételt köteles fizetni.
1903	• Ayush (Aldarjaviin Ayush, 1858–1939) által vezetett antifeudális mozgalom tör ki az egykori Zasagt khan aimagban (ma Khovd megye, Nyugat-Mongólia) a kínai és orosz kereskedők ellen. A mozgalom 1911-ben újra fellángol. • Július. Hír érkezik Lhaszába arról, hogy brit indiai csapatok törtek be Tibetbe Younghusband (1863–1942) vezetésével.
1904	• Az orosz–japán háború kezdete. A japán győzelem következtében az oroszok befolyása jelentősen csökken a térségben. A japánok területeket szereznek Kelet-Kínában, Mandzsúriában. • 5. hónap 26-án a 13. dalai láma az éj leple alatt elhagyja a tibeti fővárost, és északra, Mongóliába menekül a betörő angol csapatok elől. • Szeptember 7. Brit–tibeti szerződés, mely félmillió hadisarc fizetésére kötelezi Tibetet és különleges kereskedelmi jogokat ad a briteknek. Az egyezmény hatására Pekingben dekrétumot bocsátanak ki (szeptember 13.), melyben a dalai lámát megfosztják minden tisztségétől, helyébe a pancsen lámát nevezik ki. • Orosz konzulátus nyílik Uliastaiban. • Új mandzsu amban (Zhan Chi) érkezik Urgába, aki 1910-ig marad.
1905	• Szeptember 5. Orosz–japán békekötés. Felosztják maguk között a belső-ázsiai területeket. A megállapodás értelmében Külső-Mongóliát orosz, Belső-Mongóliát japán érdekszférához tartozó területnek tekintik. • Orosz konzulátus nyílik Khovdban.

1906	• Függetlenségi harcok lángolnak fel a Zasagt khan aimag szinte valamennyi déli szumjában. • Agvan Dorzhiev, a cár bizalmasa az orosz udvar segítségét kéri (fogadják őt február 4-én), majd táviratban biztosítja a dalai lámát a cár jóindulatáról (április 7.) és diplomáciai úton közbenjár Pekingben is a dalai láma érdekében. • Néhány szegény arat megtámadja és felgyújtja a kínai kereskedők üzleteit Ikh Khüreeben. • Nagy-Britannia egyezményt köt Kínával Pekingben, melynek egyik pontja ratifikálja az 1904. szeptember 7-i lhászai egyezményt. A britek elismerik Kína felségjogait, a császári kincstár pedig kifizeti a háborús jóvátételt, félmillió fontot. A dalai láma Urgából Kelet-Tibetbe megy, a Kumbum kolostorba érkezik november 17-én.
1907	• Június 30. Második orosz–japán szerződés, mely megerősíti a korábbi megállapodást. Japán elfogadja Oroszország Külső-Mongólia feletti fennhatóságát, cserébe az oroszok nem gátolják Japán koreai terveinek megvalósítását. • A Mandzsu Takarékbank fiókot nyit a mongol fővárosban és Uliastaiban is. • Nagy-Britannia és a cári Oroszország hatalmi megállapodásokat köt (augusztus 21. – szeptember 23.) melyekben Perzsia, Afganisztán és Tibet kapcsán kijelölik a befolyási övezeteket. • A svéd Sven Hedin (1865–1952) földrajzi felfedező eljut Sigacébe.
1908	• A mongol fővárosban (Ikh Khüree) több világi iskola nyílik. • Nagy-Britannia és Kína egyezményben (április 20.) mondja ki, hogy külföldiek nem kereskedhetnek Tibetben, kivéve a Gyancéban lévő brit kereskedelmi állomást. • A dalai láma Pekingbe érkezik (szeptember 27.), ahol ünnepi fogadtatásban részesül, a császári meghallgatás (október 14.), majd fogadás (október 30.) után császári rendelet szabályozza Tibet uralkodójának új helyzetét. A dalai lámát kéri fel az éppen elhunyt császári pár (november 14–15.) gyászszertartásának levezetésére. December 21-én elhagyja Pekinget.
1905–1909	• Antifeudális felkelések a halha-mongol területeken Togtokh, Tsogdalai és Dampil vezetésével. Jelentős változásokat nem tudnak kikényszeríteni.
1909	• Sandót (Sanduo, 1876–1941)⁷⁶⁵ nevezik ki a mandzsu Kína mongóliai kormányzójának.

⁷⁶⁵ A mongol feldolgozások San' Do, San Do-wen-ként is említik. Lásd pl. BOLDBAATAR – SANJDORJ – SHIRENDEB 2004: 43.

1910	• Uliastaiban 10 fős mandzsui iskola nyílik. • Február. Togtokh megütközik a halha Setsen khan aimag Sanddorj khosuu-jában az Ikh Khüreeben székelő amban seregével. • A kínai hadsereg Zhao Erfeng (1845–1911, 1908–1911 között Tibet mandzsui helytartója) vezetésével betör Tibetbe és bevonul Lhaszába (február 12.), a dalai láma Jatungon át (február 20.) Indiába menekül. • Február 25. Egy kínai dekrétum a dalai lámát ismét megfosztja minden tisztségétől és a pancsent nevezi ki helyébe. A dalai láma Kalkuttába érkezik (március 13.), ahol találkozik a brit alkirályal, Lord Mintóval, akitől segítséget kér, majd Dardzsiling és Kalimpong vidékén az ellenállás megszervezésével foglalkozik. • Július 4. Aláírják a harmadik titkos orosz–japán szerződést.
1911	• Március. Belső-Mongóliában megmozdulások zajlanak a kínai kereskedők, megszállók ellen. • A nyugati határszél dörbötök lakta területén felkelés tör ki az arat Puntsag vezetésével. • Tavasz. Khanddorj, Tserensodnom és a 8. bogd geegen tárgyalásokat kezdeményez a mongol főurak között a mandzsuk új politikájáról. • Május. Új orosz konzul, M. N. Kuz'minskii érkezik a fővárosba. • Július. A mongol főurak és a buddhista egyház képviselői Ikh Khüreeben egy titkos tanácskozás után elhatározzák az elszakadást Kínától. • A 8. bogd geegen titokban követet küld a nankingi felkelőkhöz, hogy tájékozzon az esetleges együttműködés lehetőségéről. • Július 28. A 8. bogd geegen az Urgában székelő orosz konzult, Lavdovskijt fogadja és tájékoztatja, hogy a függetlenség kivívásához segítséget szeretnének kérni az orosz cártól. • Július 29. A főúri tanács határozatának megfelelően újabb követtséget küldenek az orosz cárhoz, hogy a segítségét kérjék. • Augusztus 15. A küldöttség megérkezik Szentpétervárra. • Augusztus 16. S. D. Sazonov külügyminiszter fogadja a mongolokat. A küldöttség vezetője átadja a 8. bogd geegen július 30-án keltezett levelét. • Október. Kitör a polgári forradalom Kínában. • Október végén elmenekül Guo Fen, Uliastai kínai helytartója. A város harc nélkül kerül a mongol felkelők kezére. • November 28. A kínai forradalom hatására lemond Pu Ji, az utolsó kínai császár. Ugyanezen a napon a 8. bogd geegen Mongólia káni trónjára ül. • November 13. A mongol fővárosban megalakítják az Ideiglenes Hercegi Bizottságot. • A tél első hónapjában a követek visszaérkeznek Szentpétervárról. • December 1. Az új mongol vezetés kiáltványban adja tudtára Mongólia népének, hogy az ország lerázza a több százéves mandzsui hatalmat, és függetlenedik Kínától. • December 29. A káni trónra emelik a buddhista főlámát. • A minisztériumok munkájának megkezdéséhez még december 23-án 80 tümen lan ezüstöt utaltak ki. A 8. bogd geegen kánná szentelésével egy időben feleségét az ulsiin ikh dagina („az ország tündéranyja”) címmel ruházzák fel.

	• A cári orosz minisztertanács Mongóliával kapcsolatban aktív külpolitikai lépéseket tervez. Célja a mongol függetlenségi törekvések diplomáciai támogatása. Álláspontja, hogy szakadjanak el a Qing-dinasztiától, de ne váljanak teljesen függetlenné.
1912	• Január 12. Uliastait elhagyja a mandzsu helytartó és a katonai parancsnok. • Február 9. Ikh Khüreet Mongólia fővárosává teszik. • Február 16. Yuan Shikai (1859–1916) lesz Kína ideiglenes elnöke. • Május 6–7. Ja láma (Dambijantsan, 1862–1922), Khatanbaatar Magsarjav (1877–1927) és Manlaibaatar Damdinsüren (1871–1921) vezetésével és kb. 5000 dörböt, valamint torgut önkéntes segítségével, a szabadságharcosok megtámadják a khovdi határőrterületen állomásozó kínai csapatokat. • Május. Újabb forrorgások során véresen leszámolnak néhány Uliastaiban maradt kínai kereskedővel. • Szabályzatot adnak ki az Autonóm Mongólia hadseregének felállításáról. • Július 25. A harmadik orosz–japán titkos tanácskozás. (Az ezt megelőző első két szerződést 1907. július 30-án, illetve 1910. július 4-én kötötték.) • Orosz közvetítés hatására a kínai kormány visszafordítja a mongol felkelők ellen Khovdba vezényelt csapatait, és semmilyen más ellenlépést nem tesz. • Az év végére sikeresen kiszorítják a kínai haderőt Tibetből. A kínai kormány táviratban visszahelyezi trónjára a dalai lámát, ezzel ismerve el hatalmát. A dalai láma elutasítja a kínai kormány illetékességét, és ismét deklarálja Tibet függetlenségét.
1913	• Január elején tárgyalások kezdődnek Szentpéterváron. Teljes jogú mongol hivatalnokok tárgyalnak II. Miklóssal (1868–1918), a pénzügyminiszter-miniszterelnök V. N. Kokovtsevvvel (1853–1943) és a külügyminiszter S. D. Sazanovval (1860–1927). • A dalai láma visszatér Lhászába. A január 21-én aláírt tibeti–mongol szerződés mindkét államot függetlennek tekinti, s kölcsönösen el is ismerik egymás függetlenségét. • Nyáron Oroszország csapatokat küld Khovdba, hogy az oroszok mongóliai kötelezettségeinek megfelelően biztosítsa Mongólia szuverenitását. • Október 23. Orosz–kínai szerződés, kiáltvány Mongóliáról. Hosszas egyeztetések után írták alá. Kína elismeri Külső-Mongólia részleges autonómiáját. Oroszország álláspontja szerint Mongólia Kína elidegeníthetetlen része. • November 11. II. Miklós cár újabb mongol követséget fogad.

1914	• Január 2. Az orosz külügyminiszter a Mongóliában tevékenykedő diplomatainak eljuttat egy tervezetet a mongóliai vasút-koncessziókról, azzal a céllal, hogy szerezzék meg a felelős mongol hivatalnokok hozzájárulását. • Tavasszal az orosz kormány 2 millió rubel kölcsönt nyújt Mongóliának. • Az országgyűlés alsó és felső házának megalapításáról 8 pontos szabályzatot hoznak. • Augusztus 26. Orosz–kínai–mongol háromoldalú tárgyalásokat szerveznek Kjahtában. • A mongol kormány próbálkozásai az ország diplomáciai elismertetésére. • Ősszel újabb, ezúttal 3 millió rubeles kölcsönt folyósít Oroszország Mongólia számára. • Hosszas tárgyalások után Nagy-Britannia, Kína és Tibet között megszületik a Szimlai egyezmény, mely elismeri Kína védnökségi jogát Tibet felett, ugyanakkor rögzíti a tibeti autonómiát is. A McMahon-vonal Tibetet két részre, Külső- és Belső-Tibetre osztja. Kína nem ratifikálja az egyezményt.
1915	• Május 25. A kjahtai háromoldalú szerződés aláírása. A két szomszédos ország elismeri Mongólia autonómiáját, de – a korábbi megállapodásoknak megfelelően – csak Kínán belül. • Állatorvosi bizottság felállítása. • Yuan Shikai új diplomatát nevez ki Uliastaiba. • Az Orosz Bank fiókot nyit Mongóliában. • A Mongoliin sonin bichig című lap első számának megjelenése. • A Mongol Állami Bank megalapítása.
1916	• Amerikai kereskedelmi kirendeltség nyílik a mongol fővárosban. A Kínában már bevezetett Standard Oil és más cégek is érdeklődnek a mongol befektetési lehetőségek után. • Orosz alkonzuli iroda nyílik a fővárosban. • Július. Orosz–japán titkos szerződés aláírása Mongóliában. Antant szerződés.
1917	• A Setsen khan és a Tüsheet khan aimagban felkelések törnek ki. • Mongol telefonszabályzat kidolgozása. • November 7. Forradalom Oroszországban. • November 25. A külügyi népi komisszár tájékoztatja a bogd gegeen kormányát a korábbi mongóliai orosz konzul felmentéséről.

1918	• Március 3. A breszt-litovszki béke aláírásával Oroszország kilép a világháborúból. • Az oroszországi forradalom elől 1917 őszén és telén elmenekült birtokosok, bankárok egy része a mongol fővárosban keres menedéket. • Március 3. Uliastaiban fellázad az ott állomásozó orosz testőrség egy része és az orosz forradalom oldalára áll. • Április 11. Szovjet-Oroszország táviratára a mongol kormány nemleges választ ad, és visszautasítja a kapcsolatok felvételét. • Május. A kormány képviselői megegyeznek Kína újonnan kinevezett kövétével, Chen Yivel arról, hogy ismét kínai katonákat állomásoztatnak a mongol fővárosban. • A mongol kormányzat a szocialista változások hatásától félve lezárja az északi határokat, és hazahívja az Oroszországban tanuló diákokat. • A Kínai Bank fiókot nyit. • Szeptemberben a fővárosba érkező kínai haderő nyílt támadást indít az autonómia eltörlése érdekében. • Az év végén megalakul a mongol felkelők kolostori és konzul-dombi forradalmi csoportja.
1919	• Csitában japán kezdeményezésre tárgyalásokat indítanak „Nagy-Mongólia” létrehozásáról. • Április 13. Külső-Mongólia kormánya habozik, hogy csatlakozzon a csitai határozathoz. Később határozottan elhatárolódik tőle.
1920	• A pánmongol elképzelések felerősödése. A japánok területszerző politikájuk eszközének tekintették „Nagy-Mongólia” létrehozásának eszméjét. A pánmongolizmus célja, hogy egy országban egyesítse az összes mongol nyelvű népet, Külső- és Belső-Mongóliát. • Július. Összeül a kétkamarás országgyűlés. November közepén a felsőház megvitatja a kínai követeléseket, de az alsóház ellenáll. • Augusztus. A kínai kormány Chen Yin keresztül felszólítja a mongol kormányt az autonómia feladására. Kitudódik a kínai követ és shanzodva Badamdorj (?–1919) megállapodása az autonómia feladásáról. „64 pontos szerződés”. • Szeptember. A keleti határterület mongol katonái között egyre erőteljesebb a nyugalanság. • Február 3. Xu Shuzheng tábornok kihirdeti a kínai csapatok Mongóliába vonulásának kormányzati indoklását. • Február 19. Xu Shuzheng az autonómia megszüntetése és Mongólia Kínához történő ismételt csatlakozása alkalmából katonai parádét rendez. • Február végén a kínaiak felosztatják a mongol hadsereget. • Április 6. A Távol-Keleti Köztársaság kikiáltása. • Június 25. A kolostori és konzul-dombi csoport egyesül, és megalakítják a Mongol Népi Pártot. A gyűlés megerősíti a „Párttagok esküjét”, mely a vallás megtisztítását és a kizsákmányolás megszüntetését tűzi ki célul. • Június 28. Pártdelegációt küldenek Szovjet-Oroszországba. Kéri a szovjet-orosz kormányt, hogy nyújtson katonai segítséget a megszálló kínai csapatok ellen.

	• Kínában megbukik a japánbarát Anfu-csoport. Xu Shuzheng eléri, hogy Mongóliában leváltsák Chen Yit, azonban hamarosan őt is visszahívják, és gyilkosság áldozata lesz. Chen Yi ismét elfoglalhatja Niislel Khüree-i hivatalát. • Július 15. Szühebátor (Damdinii Sühbaatar, 1893–1923) vezetésével egy második csoport is elhagyja Urgát. Egy hónap elteltével csatlakoznak az illegálisban élő „menekültekhez” Irkutszkban. • Július 26. A 8. bogd geegen pecsétjével látja el azokat a leveleket, melyekben Japántól, az USA-tól és Szovjet-Oroszországtól kér segítséget. • Augusztus 24. Delegációt küldenek Moszkvába, hogy kipuhatolják az esetleges szövetségkötés lehetőségeit. • Október 2. Ungern báró (báró Roman Fjodorovics Ungern-Sternberg, 1886–1921) fegyérgárdista csapatai átlépi a mongol határt. • Október 19. Ungern a Khüree melletti Bayanjurkh hegyhez ér. • Október 26. Ungern báró megtámadja Urgát, de az ott állomásozó kínai csapatok visszaverik a támadást. • Október. Xu Shuzheng (1880–1925) tábornok megérkezik a mongol fővárosához. • November 10. Irkutszkban megjelenik a Mongol Igazság (Mongoliin Ünen) című újság első száma. 1924. február 5-től a párt KB lapja az Ardiin Erkh volt, de 1925. április 23-án, 50. szám megjelenése után megszűnt, majd 1925-től Ünen („Igazság”) címen adják ki. • November 12. A moszkvai delegáció visszatér. A szovjet-oroszok támogatásukról biztosítják a mongolokat. • November. A kínaiak letartóztatják a 8. bogd geegent és néhány orosz párti mongol előkelőt. Chen Yi visszatér a mongol fővárosba, a bogdot házi őrizetbe helyezteti. • November 17. A shanzodva átadja a kínai tábornoknak az autonómia megszüntetésére vonatkozó kérelmet. • November 22. A kínai kormány dekrétuma megszünteti Külső-Mongólia autonómiáját. • November 27. A kormány az államfő aláírásával igazolja a feltételek elfogadását. • Ungern a Khüükhen khutagt kolostorában ideiglenes kormányt alakít. • December 18. Szühebátor és Choibalsan (Khorloogiin Choibalsan, 1895–1952) Oroszország felől átlépi a mongol határt.
--	--

1921	• Február 4. Ungern elfoglalja Urgát. Nemesi gyűlést hívnak össze, melyen a báró bejelenti az autonómia visszaállítását. • Február 9. A forradalmárok elhatározzák egy reguláris hadsereg felállítását, parancsnokául Szühebátort nevezik ki. • Február 21. A 8. bogd gegeent ismét kánná szentelik. • Február 23. Az autonómia visszaállításáról és az egyházfő kánná szenteléséről hivatalos értesítést küldenek az orosz és a kínai államnak is. • Február–március. Már a mongol reguláris hadsereg is összecsap a kínai csapatokkal, és kisebb győzelmeket is arat. • Március 1. Megnyílik a Mongol Néppárt első kongresszusa. • Március 3. Megalakul a párt Központi Bizottsága. Elnöke Soliin Danzan (1885–1924), tagjai Darizaviin Losol (1890–1940), Tseren-Ochiriin Dambadorj (1899–1934). • Március 13. Troickoszavszkban megalakul az Ideiglenes Népi Kormány. Kiadják a parancsot Maimachen (ma Altanbulag) határváros elfoglalására. A hadsereg felveszi a Mongol Népi Reguláris Hadsereg nevet. • Szühebátor a párt nevében kiáltvánnyal fordul a néphez, hogy harcoljanak Ungern fehér orosz csapatai ellen. • Március 18. A párt csapatai beveszik Maimachent. • Március 19. A Néppárt Központi Bizottsága és az Ideiglenes Kormány Kjahtába költözik. Szühebátort hadügyminiszterré nevezik ki. • Március 22. A 8. bogd gegeen nevében kiadott nyilatkozat károsnak nevezi a Néppárt tevékenységét. • Forradalmárok toboroznak a TüsHEET khan aimagban is, ezért a zasag („bíró”) útmutatást kér a bogdtól, aki a röpiratozást és a toborzást törvénytelennek minősíti. A Néppártot és az Ideiglenes Kormányt a kínaiakkal egy lapon említi az ország ellenségei között. • Április eleje. Megjelenik a kínai kormány egy az egyházfőnek címzett levele, melyben sajnálatukat fejezik ki Mongólia autonómiájának eltörlésével kapcsolatban. Egyes mongol előkelők megpróbálják a bogd gegeen Ungernnel kötött szövetségét megszüntetni. • Április 10. Az Ideiglenes Kormány fegyveres segítségért fordul a szovjet kormányhoz. A hadsereg létszámának növelése érdekében a megszállt területeken általános sorozást rendelnek el. • Április 20. Ungern támadást indít az Ideiglenes Kormány ellen. • Május elején egy kisebb helyőrséget hátrahagyva Ungern elhagyja Khüreet, és az északi határ felé vonul, hogy a szibériai területeken csatlakozhasson a bolsevikokkal szemben ellentámadásra készülő fehérgárdista csapatokhoz. • Május vége. Ungern fő erőivel Kjahta ellen vonul. • Május 30. Bayan gün Ungern mongol segédcapatait Kjahta ellen vezeti. • Május 21. Megszűntetik a föld magántulajdont. • Május 26. Ungern megkezdí Maimachen ostromát, de kudarcot vall. A szabadságharcosok a szovjet Vörös Hadsereg segítségével visszaverik a támadást. • Június 5. A szovjet katonatanács biztosítja a mongolokat segítő szándékáról.
------	--

	• Június. A maimacheni győzelem után, az Ideiglenes Kormány kiadja a parancsot az Urga elleni támadásra. • Június 29. A Mongol Népi Reguláris Hadsereg szovjet katonai alakulatok támogatásával megindul a mongol főváros ellen. • Július 6–8. A felkelő mongol csapatok beveszik a fővárost. • Július 8. Az Ideiglenes Kormány Urgába érkezik. • Július 10. A győztesek elkobozzák az Ungern által visszaállított autonóm kormány minisztereinek és miniszterelnökének pecsétjét. A győzelem után kiadják az új kormány megalakulásáról szóló közleményt. Dagsomiin Bodoo (1885–1922), S. Danzan, D. Losol kihallgatást kér a 8. bogd gegeentől. • Július 11. Kihirdetik a mongol nép hatalomátvételét. Az egyházfőt erősen korlátozott jogokkal rendelkező államfővé emelik. • Július 12. Az új mongol kormány kéri a szovjet vezetést, hogy az ellenforradalmárok teljes megsemmisítéséig ne vonják ki Mongóliából a szovjet Vörös Hadsereg alakulatait. • Július 18. Államosítják Khüree villanytelepét, a központi területek vállalatait, a gőzmalmot, illetve a korábban Ungern által elrabolt javakat. • Július 19. Szabályozzák a postaszolgálattal kapcsolatos jogokat és köteleseégeket. • Július 21. D. Bodoo levélben tájékoztatja az USA-t az új mongol kormány létrejöttéről, és egyben kezdeményezi a diplomáciai kapcsolatok felvételét. • Július 27. A kormány miniszterelnök-külgügyminisztere, Bodoo tájékoztatja a Távol-Keleti Köztársaság külgügyminiszterét, hogy megalakult a Mongol Népi Kormány. • Július 30. Nyugat-Mongóliában kormány alakul, amely Khovdot el akarja szakítani Mongóliától és Kínához kívánja csatlolni. • Augusztus 2. A nyugat-mongóliai ideiglenes kormány kiáltvánnyal fordul a néphez, melyben felszólítja őket a fehérek elleni harcra. • Khovdban békés úton győz a forradalom, miután a határvidéki kormány átengedi a hatalmat a népi kormánynak. • Augusztus 5. A Vörös Hadsereg Galuun-nuurnál bekeríti és megsemmisíti Ungern báró seregét. • Augusztus 25. Megalakul a Mongol Forradalmi Ifjúsági Szövetség. • Szeptember 5. Létrejön az Ideiglenes Országgyűlés. • Szeptember 10. A 8. bogd gegeen levélben fordul az USA és Szovjet-Országkormányához, és kéri, hogy közvetítsenek Mongólia és Kína között. Az USA visszautasítja, de a szovjet kormány szeptember 14-én elfogadja a felkérést. • Szeptember 15. Novonyikolajevszkben (1925-től Novoszibirszk) a katonai törvényszék ítélete alapján kivégzik Ungern bárót. • Szeptember 23. A 8. bogd gegeen parancsára a Mongol Vörös Hadsereg parancsnokát, Szühebátort pávatoll kalapdísz és zorigt baatar („elszánt/eltökélt hős”) kitüntetéssel jutalmazták. • Szeptember végén Bodoo a párt politikájával szembeni elégedetlenségét demonstrálva visszavonul, s jogkörét B. Tserendorjra (Balangiin Tserendorj, 1868–1928) ruházza át.
--	--

	• Október. Tovább folynak a fehérek elleni harcok Kelet- és Nyugat- Mongóliában. • November 1. Aláírják a kormány és a bogd geegen jogkörének csökkentéséről szóló megállapodást, az „Esküszereződést”. • November 5-én aláírt szerződéssel Szovjet-Oroszország elsőként ismeri el Mongóliát önálló államként. • December 24. Mongólia 1 millió rubel kölcsönt kap Szovjet-Oroszországtól. • December 4. A népi kormány megszünteti a közrendűek világi és egyházi alattvalókra való felosztását. • December 12. Szovjet delegáció érkezik Pekingbe. A pekingi kormány követeli, hogy Szovjet-Oroszország vonja ki csapatait Külső-Mongóliából. • December végén leleplezik Sanj láma, illetve két japán kém összeesküvését, mely a népi kormány megdöntését célozta.
1922	• Január 10. D. Bodoo-t hivatalosan is felmentik a miniszterelnöki és külügyminiszteri tisztségéből. A miniszterelnök, jalkhanz khutagt Damdinbazar (Sodnomiin Damdinbazar, 1874–1923) és a külügyminiszter, gün Tserendorj kinevezéséhez a kormány nevében Szühebátor és Bavaasan a 8. bogd geegen beleegyezését kéri. • Január 15. A népi kormány az előkelők aratok feletti jogait megsemmisíti, az alávetettek irányítását jelképező pecsétjeiket elkobozza. Az egyházfő kolostorainak és udvartartásának költségvetését csökkentik. A címek adományozását megszüntetik. • Február 10. A 8. bogd geegen fogadja jalkhanz khutagt Damdinbazart, 12-én átadja neki a kormány pecsétjét, s a mongol miniszterelnöki pozíció hatáskörét állami törvényben kiterjesztik. • Elfogják és börtönbe vetik D. Bodoo-t, gün Togtokh-ot, O. Dendevet és még több mint negyven embert. • Július 11. A 8. bogd geegen állami ünneppé nyilvánítja ezt a napot. • Augusztus 31. D. Bodoot 15 társával együtt hazaárulás vádjával elítélik és kivégzik.

1923	• Február 20. Szühebátor meghal. • A Mongol Néppárt második kongresszusa. Ayavagiin Danzant (1895–1932) jelölik elnöknek. • Május 4. A 8. bogd geegen orvosát, Ts. Erent, Tserenpil belügyi hivatalnokot, khuivilgan Dobchint 12 társukkal együtt lelövik. • Június 23. Ts. Damdinbazar (1874–1923) halála után Balangiin Tserendorj (1868–1928) lesz a miniszterelnök. • A 8. bogd geegen felesége, Dondogdulam meghal. • Összeesküvés vádjával újabb nyolc embert állítanak kivégzőosztag elé. • Tibetben a dalai láma jelentősebb reformjai, modernizációs törekvései (iskola, postaszolgálat, bélyeg, távíró stb.) rendre elbuknak a konzervatív egyházi hatalmasságok ellenállásán. November 15-én a pancsen láma önkéntes száműzetésbe vonul. Elhagyja Sigacét és előbb Pekingbe, később Belső-Mongóliába utazik. Itt hal meg (1937). A ghurka királyság Nepál néven kiválik a Brit Birodalomból és független állammá válik. • A mongol megyéket, amelyek korábban a helyi előkelők nevét viselték, átnevezik egy-egy földrajzi adottság, név alapján.
1924	• Február 5. A Mongol Népi Forradalmi Párt (MNFP) képviselői számba veszik a bogd geegen vagyonát. • Február 24. A 8. bogd geegen komolyan megbetegszik. • Április 24. A beteg főlámahoz a népi kormány kívánságára meghívják tibeti mesterét, Yonzonkhambot. • Május 20. A 8. bogd geegen halála. • A Komintern 5. kongresszusa, ahol immár mongol delegált is részt vesz. • A Mongol Néppárt 3. kongresszusa. • Május 31. Szovjet–kínai szerződésben a Szovjetunió garantálja Kína határait, és megerősítik az 1915-ös kjahtai egyezményt. • S. Danzant vád alá helyezik államellenes bűnök miatt. • A Mongol Nagy Hurál (Ulsiin Ikh Khural) első kongresszusa. • November 26. Az új Alkotmány megszavazásával létrejött a Mongol Népköztársaság.
1925	• Tárgyalások a szovjet hadsereg alakulatainak Mongóliából történő kivonásáról. • Az Ikh Sav' területet – amely a főláma tulajdona volt – átnevezik Delger Ikh Uul aimagra. • Új törvényt hoznak a vallás korlátozására. • Decemberben bevezetik az új mongol fizetőeszközt, a tugrikot.
1926	• Augusztus. Baráti szerződést kötnek Tuvával. (1757–1911 között a Qing Birodalom része. 1912-től orosz protektorátus, aminek déli részét 1918-ban a mongolok elfoglalják. Végül a szovjet fennhatóság érvényesül és 1944-ben beolvad a Szovjetunióba.) • Szeptember 26. Törvény az állam és az egyház szétválasztásáról.
1927	• Az Állami Legfelsőbb Bíróság megalapítása. • A szovjet–mongol kereskedelmi társaság, a Stormong alapítása. • A baloldaliak kudarca az MNFP 6. kongresszusán.

1928	• A Komintern tanácsadói közbeavatkoznak a mongol párton belüli harcokba a „baloldaliak” támogatása érdekében. • Az MNFP 7. kongresszusán a „jobboldali elhajlók” vereséget szenvednek. Megindulnak a tisztogatások.
1929	• Június 27. Aláírják a szovjet–mongol kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. • Choibalsan a Kis Hurál (Baga Khural) elnöke lesz. • Június. Aláírják a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság közötti együttműködések alapelveiről szóló szerződést.
1930	• Az MFNP 8. kongresszusán döntenek a „feudálisok” vagyonának államosításáról. • Március. A Tögsbuyant és Ulaangom területén buddhista lámák által ki-robbantott elégedetlenségi mozgalmat „ellenforradalmi megmozdulásnak” nyilvánítják. • A hadkötelezettség szolgálati idejét három évre emelik. • A külkereskedelem állami monopóliummá válik.
1931	• A Moszkvában megtartott mongol kulturális konferencia elfogadja a mongol nyelvek (halha, burját, kalmük) írásában a latin abc bevezetését.
1932	• Április. Nyugat-Mongóliában felkelés robban ki a kolostori javak rekvirálása miatt. A felkelést a kormány „feudális-ellenforradalmi” szervezkedésnek nyilvánítja. • Május 29. Határozat a Komintern és a Mongol Népi Forradalmi Párt együttműködéséről. • Az MNFP Központi Bizottságának megbeszélésein a „baloldaliak” háttérbe szorulnak. • A Népi Kormány nevét Minisztertanácsra változtatják.
1933	• Az első rádióadás indulása Mongóliában. • A 13. dalai láma meghal. • A japánok elfoglalják Jehol (Chengte, khalkha: Khaluun gol) tartományt, és kijelentik, hogy a külső-mongol területek Mandzsukuo részét képezik.
1934	• Kh. Choibalsan, D. Losol és G. Demid (Gelegdorjiin Demid, 1900–1937) megjelenteti a mongol forradalom történetéről szóló könyvét. Később bezúzák, majd Choibalsan teljhatalma idején átírja a kötetet. Az 1921-es mongol forradalom történeti interpretációja a szocialista történelemhamisítás klaszszikus példája lesz. • Megkezdődik az 1932-es felkelők pere. • A „baloldali” hibákat felülvizsgálják, és meghirdetik az „Új fordulat” politikát. • December. Megújítják az állam és az egyház szétválasztásáról szóló törvényt.
1935	• A hadköteles korú, de be nem vonuló lámákat megadóztatják. • Tervek készülnek az Ulaanbaatar és Nalaikh közötti vasútvonallal építéséről. • Mongol–japán tárgyalások a határincidensekről.

1936	• Március 12. Szovjet–mongol szerződés garantálja a kétoldalú együttműködést, és a Vörös Hadsereg szabad mozgását a Mongol Népköztársaságban. • A kínai kormányzat tiltakozik, mivel a szerződés ellentmond a Mongólia feletti kínai fennhatóságnak. • A Vallásügyi Hivatalt integrálják a Belügyminisztériumba. • Szovjet haderő Mongóliába telepítéséről állapodik meg a két ország.
1937	• A „nagy tisztogatás” kezdete. Mongol kommunisták koholt vádakkal kezdik bíróság elé citálni politikai ellenfeleiket, illetve a mongol buddhista kolostori rendszer prominenseit, lámákat, korábbi kiváltságosokat. • G. Demid marsallt megmérgezik. • Megkezdődik az Ulaanbaatar–Nalaikh közötti vasút építése.
1938	• Június. Párthatározat a nemzeti kisebbségekről.
1939	• Március 24-én Choibalsant választják a Miniszttertanács elnökének. • Május 28. Az első japán támadás a mongol területek ellen. • Július–Szeptember. Fegyveres összecsapások a japánok, illetve a szovjet–mongol szövetséges csapatok között. A Khalkhin Gol-i csata a 20. századi mongol történelem legjelentősebb fegyveres konfliktusa, amely az ország területén zajlott. • Szeptember 15. Moszkvában aláírják a fegyverszüneti egyezményt.
1940	• Az MNFP 10. kongresszusa. Deklarálják a forradalom demokratikus szakaszának végét, és a szocializmus építésének kezdetét. • A szovjet–mongol–japán tárgyalások lezárása. Mongólia határait az 1936-os állapot szerint véglegesítik. • Június. A második mongol alkotmány bevezetéséről dönt a Nagy Hurál.
1941	• Párt- és állami döntés a cirill abc bevezetéséről. • Március 25-én döntés születik arról, hogy a klasszikus mongol írás helyett a cirill abc-t vezetik be az országban. A tényleges megvalósítás azonban 1946-ig csúszik.⁷⁶⁶
1942	• A Mongol Állami (Choibalsan) Egyetem alapítása.
1943	• A „Forradalmi Mongólia” elnevezésű tankhadosztály csatlakozik a szovjet Vörös Hadsereghez. • Március. Az Állami Kis Hurál ülészakán döntenek a Szovjetunióknak juttatott mongol támogatásokról. • Április. Az Állami Gazdaságok Igazgatóságának felállítása. • Az MNFP Központi Bizottsága létrehozta titkárságát.
1944	• Február. Az Állami Kis Hurál törvényt fogad el a magánállattartás szabályairól. • A Gazdasági Minisztérium átalakítása.
1945	• Február 14. A jaltai egyezmény elfogadja a Mongólia helyzetére vonatkozó szovjet javaslatot. • Augusztus 10. A Mongol Népköztársaság hadat üzen Japánnak. • Október 20. Népszavazást tartanak, melyen a mongolok túlnyomó többsége az ország Kínától való elszakadása mellett teszi le a voksot.

⁷⁶⁶ GRIVELET 1995: 49.

1946	• Január 5. A köztársasági Kína kormánya elismeri a független Mongóliát. • Február. Mongólia és Kína képviselői aláírják a barátsági szerződést Chong-jingban. • Mongol–Szovjet Barátsági Szerződés aláírása. • Mongólia beadja jelentkezését az ENSZ-be.
1947	• Mongol–kínai összecsapások a határ mellett Baitag bogd/Peitashan könyékén. • Az MNFP 11. kongresszusán Yumjagiin Tsendbal (1916–1991), az MNFP KB tagja bejelenti az első ötéves tervet (1948–1952).
1948	• A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal. • Egyezmény a mongol diákok szovjet felsőoktatási intézményekben történő képzéséről.
1949	• Diplomáciai kapcsolatok felvétele a Kínai Népköztársasággal. • A Sühkhaatar (város) és Nauski közötti vasúti csomópont megnyitása. • Az állami literalizációs törvény kiadása.
1950	• A diplomáciai kapcsolatok felvétele Magyarországgal (április 28.), Lengyelországgal és Csehszlovákiával.
1951	• Az új választásokon 295 új képviselőt delegálnak az Állami Nagy Hurálba. • A Mongol Állami Tanárképző Egyetem megalapítása.
1952	• Kh. Choibalsan halála. • Yu. Tsendbal lesz a Minisztertanács elnöke. • Gazdasági együttműködési szerződés Kínával.
1953	• Új állami rendelkezések az állatállomány megadóztatásáról. • Szühebátor és Choibalsan Múzeum nyílik.
1954	• Szühebátor holttestét exhumálják az Altan-Ölgii temetőben, amit Choibalsan maradványaival együtt, a mongol parlament előtt számukra emelt mauzóleumba szállítanak. • J. Sambuu (1885–1972) lesz a Nagy Hurál elnöke. • Dashiin Damba (1908–1989) kapja meg az első titkári pozíciót. • Kihirdetik a második ötéves tervet (1953–1957).
1955	• A mongol szövetkezeti rendszer (negdel) kiépítése. • Az Ulánbátor–Zamiin-Üüd közötti vasútvonal megnyitása. Ezzel létrejön a vasúti összeköttetés a mongol és a kínai főváros között. • A diplomáciai kapcsolatok felvétele Indiával.
1956	• Diplomáciai kapcsolatok felvétele Jugoszláviával. • Byambiin Rinchen (1905–1977) Magyarországon az MTA-n megvédi a doktori disszertációját. Ez az első akadémiai doktori értekezés Mongóliában. • A „Munka hőse” kitüntetés megalapítása.
1957	• A szovjet–mongol Mongolneft vállalat létrehozása. • A Montsame állami távirati iroda alapítása. • A Tokióban megrendezett harmadik atomfegyver-korlátozó tárgyalásokon a mongol küldöttek is részt vesznek.

1958	• Az első hároméves terv bejelentése (1958–1960). • Tsendenbalt helyezik az MNFP Központi Bizottságának elsőtitkári pozíciójába.
1959	• Az I. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia megrendezése. A magyar kutatókat Kóhalmi Katalin képviselte. • Az MNFP KB felülvizsgálata a szövetkezetesítési program végrehajtása kapcsán. • D. Dambát ideológiai okokból eltávolítják az MNFP KB-ból.
1960	• A Tsagaan sart (Holdújév ünnepet) a Szövetkezeti Tagok Napjává nyilvánítják. • Barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása a Kínai Népköztársasággal. • A Nagy Népi Hurál elfogadja a harmadik alkotmányt. • Moszkvában 81 kommunista és munkáspárt tárgyal a további együttműködésről. A mongol küldöttek is csatlakoznak a tanácskozáshoz.
1961	• A harmadik ötéves terv bejelentése (1961–1965). • Darkhan város alapítása és az építés kezdete. • Mongóliát felveszik az ENSZ-be.
1962	• Mongólia csatlakozik a KGST-hez. • Daramiin Tömör-Ochirt (1921–1985) ideológiai okokból eltávolítják a Politikai Bizottság tagjai közül. • A szovjetek kritikát fogalmaznak meg a Dzsingisz kán születésének 800. évfordulójára rendezett mongóliai ünnepek miatt. Több mongol közéleti szereplőt, többek között B. Rinchent is retorziók érik.
1963	• A diplomáciai kapcsolatok felvétele az Egyesült Királysággal. • Határszerződés létesítése Kínával.
1964	• Mongol–kínai határellenőrzési protokoll kialakítása.
1965	• Shariin gol külszíni szénbánya megnyitása. • A diplomáciai kapcsolatok felvétele Franciaországgal.
1966	• L. I. Brezsnyev (1906–1982) vezetésével magas rangú szovjet pártküldöttség érkezik Mongóliába. • Az MNFP 14. kongresszusán a Központi Bizottságba 74 tagot jelölnek, és a 4. pártprogramot is elfogadják. • A következő négyéves terv bejelentése (1966–1970). • A Mongol-British Society megalapítása Ulánbátorban.
1967	• Mongol–Bolgár Barátsági és Együttműködési Szerződés megkötése. • Az UB Televízió alapítása.
1968	• Barátsági és együttműködési szerződés megkötése a Német Demokratikus Köztársasággal. • Mongólia csatlakozik a Nemzetközi Munkaügyi Szervezethez.
1969	• Politechnikai Főiskola alapítása a Mongol Állami Egyetem mellett. • Moszkvában 75 kommunista párt képviselői megegyeznek az anti-imperialista együttműködés folytatásáról. • Mongol–szovjet közös történeti kutatás indul.
1970	• A II. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia megrendezése.

1971	• Az ötödik ötéves terv bejelentése (1971–1975).
1972	• A diplomáciai kapcsolatok felvétele Japánnal. • Az 1952-ben aláírt kínai–mongol gazdasági segítségnyújtási szerződés kiterjesztése. • A diplomáciai kapcsolatok felvétele Ausztráliával. • Gombojaviin Ochirbat (1929–) elnöki kinevezése a Mongol Kereskedelmi Unió élére. • Az Igazságügyi Minisztérium megalapítása.
1973	• Mongol–Csehszlovák Barátsági és Együttműködési Szerződés. • Az erdeneti rézbánya megnyitása. • A magyarok által épített Szonginói Biokombinát átadása. • A mongol–kanadai diplomáciai kapcsolatok létrejötte.
1974	• Tsendenbal a Nagy Népi Hurál elnökségének elnöke lesz. • Jambiin Batmönköt (1926–1997) a Minisztertanács elnökévé nevezik ki. • Brezsnyev a Mongol Népköztársaság alapításának 50. évfordulója alkalmából Mongólia tiszteletbeli állampolgára lesz.
1975	• L. Tüdevet (1935–2020) emelik a Mongol Ifjúsági Szövetség elnöki pozíciójába. • Mongol–Lengyel Barátsági és Együttműködési Szerződés.
1976	• A hatodik ötéves terv (1976–1980). • A III. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia. • Tsendenbal hatvanadik születésnapja alkalmából, ötödször kapja meg a Szühebátor érdemrendet. • Tsendenbal támogatási és határszerződést ír alá a Szovjetunióval.
1977	• Új Mongol–NDK Barátsági és Együttműködési Szerződés. • A szovjet Pénzügyminisztérium képviseleti irodát nyit a mongol pénzügyminisztériumban. • Kína kritizálja a szovjet befolyás erősödését Mongóliában.
1978	• Mongólia bírálja a kínai tiltakozást. • Tsendenbal szovjet katonai segítséget kér a kínai militaristák ellen. • Megindul az erdeneti kombinát építésének első üteme.
1979	• A Khovdi Tanárképző Főiskola alapítása. • Tsendenbalt tábornokká nevezik ki. • Jurij V. Andropov (1914–1984) KGB-vezető Mongóliába utazik. • Kínaiak kiutasítása államellenes tevékenység vádjával.
1980	• Tsendenbal főtitkári kinevezésének negyvenedik évfordulójára rendezett megemlékezés. • A személyi kultusz kialakításának bírálata. • Elindul az erdeneti kombinát építésének második üteme. • A belső-mongóliai Eji Khoroo-ban felállított Dzsingisz síremlék elpusztítása a kínai kulturális forradalom nevében. • A mongol–kínai feszültség fokozódik.

1981	• Az erdeneti kombinát építésének harmadik üteme is elindul. • A mongol űrhajós, Jügderdemidiin Gurragea (1947–) repülése. • A hetedik öt éves terv (1981–1985) indulása.
1982	• A mongol–kínai határellenőrzési protokoll felülvizsgálata. • Tsendenbal és Brezsnyev a kínai kapcsolatokról felújításáról tárgyal. • A IV. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia Ulánbátorban. • A mongol titkosszolgálati miniszter azzal vádolja az USA-t, az Egyesült Királyságot és Japánt, hogy közös titkosszolgálati tevékenységet folytatnak Mongóliával szemben. • Újabb kínai állampolgárokat utasítanak ki Mongóliából. • Brezsnyev meghal, Jurij Andropov követi a főtitkári pozícióban.
1983	• Újabb konfliktus Kína és Mongólia között a szovjet csapatok mongóliai tartózkodása miatt. • Ázsia–Csendes-Óceánia Béke és Biztonsági Konferencia Ulánbátorban. • Kína tiltakozik az állampolgárai Mongóliából történt kiutasítása miatt.
1984	• A szovjet és a mongol külügyminiszter tárgyalásai a kínai kapcsolat javításának lehetőségeiről. • Andropov halála, akit Konsztantyin Csernyenko (1911–1985) követ az SZKP első titkári pozíciójában. • Tsendenbalt moszkvai útja alatt leváltják tisztségeiből. • J. Batmönkh veszi át a párt és az ország irányítását. • Lodongiin Tüdev kapja az Ünen című pártlap főszerkesztői pozícióját.
1985	• Mihail Gorbacsov (1931–2022) lesz az SZKP főtitkára. • Batmönkh a politikai reformok fontosságáról beszél az MNFP előtt. • Batmönkh és Gorbacsov hosszú távú gazdasági, technológiai és tudományos együttműködésről szóló megállapodást ír alá. • Batmönkh kijelenti, hogy Mongólia támogatja a szovjet–kínai viszony rendezését.
1986	• 19. pártkongresszus. Batmönkhöt jelölik a főtitkári pozícióra. • Az MNFP tagságának szabályait szigorítják. • A nyolcadik öt éves terv kezdete (1986–1990). • A Nagy Hural Elnökségének elnöki pozíciójában tartják J. Batmönkhöt. • Július 28. Gorbacsov Vlagyivosztokban beszél az ázsiai biztonsági kérdésekről, és bejelenti a szovjet csapatkivonásokat a Távol-Keletről és Mongóliából. • Szovjet–kínai határszerződés aláírása. • Mongol–kínai konzuli egyezmény aláírása.

1987	• Diplomáciai kapcsolatfelvétel a Mongol Népköztársaság és az Egyesült Államok között. • Az MNFP állást foglal a szabad sajtó mellett. • Május. Batmönkh beszél a lakhatási nehézségekről, a gazdasági és élelmi-szergondokról. • Június. Egy szovjet motorizált lövészalakulat elhagyja Mongóliát. • Június. A Kínai Nemzeti Népi Kongresszus képviselői tárgyalnak Ulánbátorban. • Szeptember. Megtartják az első mongol–brit tárgyalást a gazdasági együttműködésről. • Szeptember. Ulánbátorban megtartják az V. Nemzetközi Mongolisztikai Konferenciát.
1988	• Kim Ir Szen (Kim Il-sung, 1912–1994) látogatása Mongóliában. • Az indiai elnök is Mongóliába látogat. • A Nagy Népi Hurál elnökét, Rinchint fogadják Kínában. • Szovjet–mongol gazdasági fejlesztési tervet írnak alá Moszkvában. • Több bíráló is elhangzik a Tsendenbal által létrehozott személyi kultusz, valamint a kormányzati rendszer és módszerek tekintetében, többek között az Ünen című pártlapban is. • Megszüntetik a sajtó- és irodalmi cenzúrát. • December. Az MNFP KB is bírálja Tsendenbalt.
1989	• A Tsagaan sart újra nemzeti ünneppé nyilvánítják. • Az Ünen közli az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. • A külügyminiszter, Tserenpiliin Gombosüren (1943–) Pekingbe látogat. Gazdasági együttműködésekről tárgyal, és megnyitják a konzulátust Hohhotban. • Elkezdődik a szovjet csapatok kivonásának második szakasza. • Május. Suosuke Uno (1922–1998) japán külügyminiszter Mongóliába látogat. • Július. Punsalmagiin Ochirbat (1942–), a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumának minisztere Londonba látogat. • November. A Fiatal Alkotóművészek II. Tanácskozásán formálódni kezd az új politikai ellenzék.
1990	• Március 7. Éhségsztrájkot kezdenek a politikai változások érdekében Ulánbátorban. • Az MNFP Politikai Bizottság lemond. • Az év során több új politikai párt jön létre: Mongol Demokrata Párt, Mongol Szociáldemokrata Párt, Mongol Nemzeti Haladás Pártja, Mongol Szabad munkáspárt, Mongol Zöld Párt, Mongol Demokratikus (Buddhista) Hívók Pártja. • Április 27. Nyilvános tüntetés a politikai változások érdekében. • Május. A parlament elfogadja a politikai pártok alapításáról szóló törvényt. • Július. Tsendenbalt kizárják a pártból. • Június 22. Megtartják az első szabad választásokat. • P. Ochirbat lesz az ország elnöke. • Az új mongol elnök Pekingbe, Moszkvába és Tokióba látogat. • Augusztus. Az USA külügyminisztere, James Baker Mongóliába látogat. • A miniszterelnök, Dashiin Byambasüren (1942–) felszólítja Moszkvát a mongol adósságállomány felülvizsgálatára.

1991	• Megkezdődik a privatizáció feltételeinek a kialakítása. • Január. Ochirbat Washingtonba utazik, ahol Bush elnökkel, valamint az ENSZ elnökével tárgyal. • Január. Ochirbat elutazik Moszkvába is, ahol Gorbacsovval egyeztet. • Az MNFP 20. kongresszusán 99 új tagot jelölnek a Központi Bizottságba. • Tsedenbal életét veszti Moszkvában. • Sanjaasürengiin Zorigot (1962–1998) jelölik a Mongol Demokrata Unió elnökének. • Radnasümberiin Gonchigdorj (1953–) alelnök Pekingbe utazik. • Mongólia elismeri a posztszovjet utódállamok függetlenségét. • Szeptember. A dalai láma Mongóliába látogat. • A tokiói Donor Konferencián 155 millió dollár segélyt adományoznak Mongóliának. • Byambasüren miniszterelnök hivatalos látogatásra utazik Dél-Koreába. • Folytatódik a szovjet haderő kivonása Mongóliából.
1992	• Január 13. A Nagy Hurál elfogadja az új (negyedik) alkotmányt. • Február. Hatályba lép az új alaptörvény. • A Nagy Népi Hurál és a Kis Hurál megszűnik. Az új parlament neve Országos Nagy Hurál lesz. • Május. Új gazdasági együttműködési szerződést kötnek Pekingben. • A második tokiói Donor Konferencia 320 millió dollár támogatást javasol Mongólia számára. • A nyári választásokon az MNFP szerez többséget a parlamentben. • Július. Natsagiin Bagabandit választják a Nemzeti Nagy Hurál első elnökének. • Szeptember. Az utolsó szovjet alakulat is elhagyja az országot. • Barátsági és együttműködési szerződés aláírása Ukrajnával.
1993	• Drasztikus infláció Mongóliában. • Az év elején zúd (téli állatvész) pusztít az ország nyugati területein. Több mint 1,4 millió állat pusztul el, és 12 ember veszti életét. • Ochirbat moszkvai látogatása alatt aláírják az új Orosz–Mongol Barátsági és Együttműködési Szerződést. • Május. A mongol tugrik dollárhoz viszonyított árfolyama tovább zuhan. • Az elnökválasztásokon a keményvonalas szocialista L. Tüdevvel szemben, az ellenzék jelöltjeként P. Ochirbat győz. • A mongol miniszterelnök, Puntsagiin Jasrai (1933–2007) az Egyesült Államokba látogat és találkozik Warren Christopher (1925–2011) külügyminiszterrel. • Feszültség Mongólia és Kína között egy könyv miatt, amely a mongol területeket Kína részeként említi. • A harmadik japán Donor Konferencián újabb 150 millió dollárt ajánlanak fel Mongóliának. Japán egy hosszútávú együttműködési megállapodáson keresztül 41 millió dollárt kínál a vasúthálózat fejlesztésére. • Nursultan Nazarbajev kazah elnök októberi látogatása alatt barátsági és együttműködési szerződést köt Mongólia és Kazahsztán. • Negyedik mongol–brit kerekasztal-megbeszélés Londonban. • Az állam és az egyházak kapcsolatáról szóló törvény elfogadása.

1994	• Az állam és az egyházak viszonyáról szóló törvény az Alkotmánybíróság elé kerül. • Április. Li Peng (1928–2019) Mongóliába érkezik. Aláírják az új Kínai–Mongol Barátsági és Együttműködési Szerződést. • Április. Az ellenzék antikorrupciós intézkedések bevezetését követeli. • A törvényhozásban kezdeményezik az ujjur-mongol írás bevezetését. Az ezzel kapcsolatos előzetes felmérések, közvéleménykutatások azonban meglehetősen negatív képet festenek a hagyományos írás visszaállításának lehetőségeiről. A mongol lakosság töredéke lenne képes az írást megfelelően használni.⁷⁶⁷ Jelentős réteg szerint „nincs itt az idő” a régi írásrendszer visszavezetésére. • Június. Mongólia tiltakozik a kínai nukleáris tesztek ellen.
1996	• A parlamenti választásokon az ellenzéki koalíció győz. • Új banktörvényt hoznak. • Október. Megkezdődik a lakások privatizációja. • A tugrik árfolyama a dollárhoz képest ismét zuhan. Fél év alatt 36%-ot romlik. • A kínai–mongol határmegállapodás felülvizsgálata, és új szerződés kötése.
1997	• Az elnökválasztáson Natsagiin Bagabandi (1950–), az MNFP jelöltje győz. • Mongólia a World Trade Organization tagja lesz. • Meghal J. Bathmönk korábbi pártfőtitkár.
1998	• Mongólia az ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) tagja lesz. • Bagabandi hivatalos látogatásokra utazik Kazahsztánba, Törökországba és Kuwaitba. • Május. Madeleine K. Albright, az USA külügyminisztere Mongóliába utazik. • Május. Bagabandi Japánba utazik. • Roman Herzog német elnök Mongóliába látogat. • Október. Megölik S. Zorigot. • December. Kormányzati válság sújtja Mongóliát.
1999	• Ivanov orosz külügyminiszter hivatalos látogatásra Mongóliába utazik. • Május. Kim Dae-jung dél-koreai elnök Ulánbátorba látogat. • Július. Keizo Obichi japán miniszterelnök, majd Jiang Zemin kínai elnök látogatása Mongóliában. • N. Bagabandi hivatalos látogatásokat tesz Kirgizisztánban, Hollandiában, Csehországban, Lengyelországban és Oroszországban. • Az 1992-ben bevezetett alkotmány első módosítása. • Kína Mongólia vezető kereskedelmi partnerévé válik.
2000	• Július. A parlamenti választásokon az MNFP a képviselői helyek döntő többségét (72/76) megszerzi. • Nambariin Enkhbayar (1958–) lesz az ország miniszterelnöke. • Elfogadják a Nemzeti Emberi Jogi Bizottság felállításáról szóló törvényt. • Az orosz elnök, Vlagyimir Putyin Mongóliába látogat.
2001	• Bagabandi az Egyesült Arab Emirátusokba látogat. • Az ENSZ 8,7 millió dollár támogatást nyújt a zud által okozott károk enyhítésére.

⁷⁶⁷ GRIVELET 1995: 54–56.

2002	• November. A dalai láma Mongóliába utazik. A kínai kormány hevesen tiltakozik. • Bezárják a magyarok által épített darhani húskombinátot.
2003	• J. Byambadorj, a Nagy Hurál elnöke látogat Magyarországra. • Kína jelentős támogatást nyújt bányászati beruházásokra. • A kínai–mongol határ felülvizsgálata. • Mongol békefenntartók kezdenek szolgálatot Afganisztánban, Irakban és Szudánban.
2004	• A parlamenti választásokon a Szülőföld Koalíció és az MNFP egyaránt 36-36 mandátumot szerez. Nagykoalíció alakul. • Tsakhiagiin Elbegdorj (1963–) lesz a miniszterelnök. • A mongol államfő, N. Bagabandi Pekingbe látogat. • Augusztus. Váratlanul újra megnyílik a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság nagykövetsége Ulánbátorban.
2005	• Mongólia elnöke, Bagabandi egyik utolsó hivatalos útján Magyarországra látogat. • A mongol elnökválasztáson N. Enkbayar győz. • A kormány által irányított állami televíziót és rádiót formálisan független szervezetté alakítják. • Eltörlik a főváros központjába szervezett politikai rendezvények tilalmát. • Módosítják a választási törvényt.
2006	• Január. A miniszterelnöki pozíciót Miyegombiin Enkhbold (1964–) veszi át. • Oroszország és Mongólia stratégiai partnerségi egyezményt ír alá. • Az MNFP kilép a nagykoalícióból. • Mongólia fennállásának 800. évfordulóját ünneplik. • Magyarország váratlanul bezárja ulánbátori nagykövetségét.
2007	• A mongol állam alapításának 800. évfordulójára készített kiállítás európai körútra indul, amelynek keretében a Magyar Nemzeti Múzeumban is kiállítják.
2008	• A parlamenti választást az MNFP nyeri. Az ellenzék nem hajlandó elfogadni az eredményt. • A parlamenti választások után véres, öt halálos áldozattal járó utcai zavargások törnek ki.
2009	• A mongol elnökválasztáson Ts. Elbegdorj szerzi meg a győzelmet. • Július 9. Ts. Elbegdorj benyújtja amnesztia törvényét. A zavargások halálos áldozatainak családjai 50 millió tugrik kompenzációt kapnak. • Október. Lemond a miniszterelnök, Sanjagiin Bayar (1956–). Utódja az addigi külügyminiszter, Sükhbaatariin Batbold (1963–) lesz.

2010	• Az MNFP a nevét Mongol Néppártra változtatja (vissza). • A korábbi államfő, N. Enkhbayar új pártot alapít Mongol Népi Forradalmi Párt néven. • Japán Mongólia stratégiai partnere lesz. • Nyáron Mongóliába látogat Wen Jiabao (1942–), kínai kormányfő. • Népszámlálást tartanak Mongóliában. Az adatok alapján az állam etnikailag egységes képet mutat. A lakosság 53%-a buddhista, 3%-a iszlám hitű, 2,2%-a keresztény, 2,9%-a sámánhitű. • Újabb jelentős pusztítást okoz az állatállományban a zud.
2011	• A Ts. Elbegdorj által benyújtott törvény a bírák kiválasztásának jogát egy független bizottságra ruházza. • A Teokratikus Mongol Állam alapításának 100. évfordulóján Ts. Elbegdorj társadalmi összefogásra buzdít. • Mongólia az amerikai Peabody Energyt, a kínai Shenhua-t és egy orosz–mongol konzorciumot választja partnerként a Góbi-sivatagban található, jelentős méretű Tavan Tolgoi szénlelőhely fejlesztésére. • A Mongólia és a Rio Tinto bányavállalat tulajdonában lévő Ivanhoe Mines megállapodásra jut a hatalmas Oyu Tolgoi rézbányában való részesedésről.
2012	• A mongol kormányzat felfüggeszti a Tavan Tolgoi szénbánya-ügyletet, amíg döntés nem születik arról, hogy állami beruházásban, önállóan folytatják-e a projekt fejlesztését. • A parlamenti választásokat új rendszerben tartják. • Július. A parlamenti választásokon a Demokrata Párt szerzi meg a győzelmet, de koalíciót köt a Mongol Népi Forradalmi Párttal. • A világ öt nukleáris nagyhatalma elfogadja Mongólia deklarált atomfegyvermentes státuszát. • Korrupciós vádakkal bíróság elé állítják és elítélik N. Enkhbayar korábbi államfőt. • Az MNFP a koalícióból való kilépéssel fenyegetőzik pártelnöke elítélése miatt.
2013	• Ts. Elbegdorj kezdeményezi az északkelet-ázsiai biztonsági fórum megszervezését. • B. Ganbold Mongólia dél-koreai nagykövete beszél a „harmadik szomszéd” politikáról, mint országa külpolitikai koncepciójáról. • Június. Ts. Elbegdorj megnyeri az elnökválasztást, és megkezdí második ciklusát. • A Rio Tinto bányászati vállalat a kormánnyal keletkezett vitája miatt 1700 főt akar elbocsátani az Oyu Tolgoi bányából. A lelőhely és a bánya körüli viták állandósulnak a befektetők és a kormány között.
2014	• Mongol–kínai stratégiai partnerségi egyezmény aláírása. • Ts. Elbegdorj mongol elnök Magyarországra látogat. • November. A parlament meneszti Norov Altankhuyag miniszterelnököt korrupciós vádak és a rossz gazdasági teljesítmény miatt. • A parlament az ellenzéki Mongol Néppárt által bojkottált szavazáson Chimed Saikhanbileget (1969–) választja miniszterelnöknek.

2015	• Mongol–indiai stratégiai egyezmény megkötése. • Áder János magyar köztársasági elnök Mongóliába látogat. • Május. Magyarország újra megnyitja az ulánbátori nagykövetséget. A nagykövet Madari Ákos lesz. • Az ellenzéki Mongol Néppárt beleegyezik, hogy koalíciós kormányt alakítson a Demokrata Párttal és az Igazság Koalícióval. • Augusztus. Chimed Saikhanbileg miniszterelnök hat miniszterének menesztésével eltávolítja a Mongol Néppártot a koalíciós kormányból.
2016	• Az év elején Magyarországgal aláírt oktatási együttműködés alapján évente 200 mongol hallgató tanulhat magyar felsőoktatási intézményekben. • A Mongol Néppárt jelentős győzelmet arat a parlamenti választásokon. 65 helyet szerez a 76 fős parlamentben. • November. A 14. dalai láma Mongóliába látogat, hogy megnevezze a mongol buddhizmus főlámajának 10. újjászületését, akit 1757 óta először ismét mongol gyermekben fedeznek fel. • Kína határozottan tiltakozik a dalai láma mongóliai látogatása ellen. • Kína visszavon egy 4,3 milliárd dolláros kölcsönmegállapodást.
2017	• A kínai kölcsön elmaradása miatt, Mongólia majdnem fizetéseképtelenné válik. Az IMF, az Ázsiai Fejlesztési Bank és mások segítenek rendezni a helyzetet. • Július. Khalmagiin Battulga (1963–) lesz az ország következő elnöke.
2018	• Az észak-koreai külügyminiszter, Ri Yong Ho Mongóliába látogat a kétoldali kapcsolatok kialakításának 70. évfordulója tiszteletére. • Mongólia kíván a házigazdája lenni a Donald Trump és Kim Dzsongunk közötti találkozásnak. • „Harmadik szomszéd” kereskedelmi egyezmény megkötése az Egyesült Államokkal.
2019	• A kormányzati többséggel rendelkező Mongol Néppárt javaslatára és szavazataival módosítják az alkotmány elnökválasztásra vonatkozó részét. Ezután a jelölteket csak egyszer, hatéves időtartamra lehet megválasztani. • Kh. Battulga megvétőzza a javaslatot, majd az Alkotmánybíróság elé küldi, de az alkotmánymódosítás végül megkapja a szükséges többséget.
2020	• A parlamenti választásokon a Mongol Néppárt győz. • A miniszterelnök, Ukhnagiin Khürelsükh (1968–) lesz a párt elnöke.
2021	• Khürelsükh váratlanul lemond miniszterelnöki pozíciójáról. • Az új miniszterelnök Luvsannamsrain Oyun-Erdene lesz. • A nyári elnökválasztáson elsöprő többséggel, korábban nem látott szavazati aránnyal választják Mongólia elnökévé U. Khürelsükh-öt.
2023	• Márciusban a 14. dalai láma megnevezi és beiktatja bogd geegen 10. megtestesülését, aki egy mongol kisfiúban reinkarnálódott. A cím így „visszatért” Mongóliába, hiszen 1757 óta a mongol buddhizmus főlámai Tibetben szület(het)tek újjá.

BIBLIOGRÁFIA

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Mongol Ulsiin Töv Arkhiv [Mongol Állami Központi Levéltár] F.1. – FA.4.
Mongol Ulsiin Töv Arkhiv FN. A3.
Mongol Ulsiin Töv Arkhiv FN. M77. T-1, XH-1.
Mongol Ulsiin Töv Arkhiv FN. M85. T-2, T-3.
Mongol Ulsiin Ündesnii Töv Nomiin San [Mongol Állami Központi Könyvtár], Gar
Bichmeliin San [Kézirattár, rövidítése: MUNS, GBS] D 986. 1581/96;
MUNS, GBS, D 9480. 14974/97
MUNS, GBS, D 9481, 14975/97
MUNS, GBS, D 9482, 14976/97
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 11-2/AMD/1995.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 2423/T/1995.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 3860-2/1995.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 6831/1995.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 6862/1995.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 7729/1995.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-042/0/A.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-043/0/A.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-47/0/A.
Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-48/0/A.

FORRÁSKIADVÁNYOK

- BATCHIMEG, M.
2001 *Orosz-Mongoliin geree, khelelceerüüdiin emkhtgel. I. (1689-1949)*. Ulaanbaatar. [Orosz–
kínai szerződések gyűjteménye.]
BELOV, YE. A.
2005 *Rossiya i Tibet. Sbornik Russkich archivnykh dokumentov 1900-1914*. Nauka, Moskva.
ТИНВИНСКИЙ, СЕРГЕЙ Л.
1969 *Russko-kitaiskiye otnosheniya v XVII. veke. Materialy i dokumenty. Tom. I. 1608-1683*.
Nauka, Moskva. [Русско-китайские отношения в XVII, веке материалы и
документы 1608-1683.]

- GERELBADRAKH, J. (ford.)
 2006 *Toyin güsi: Buriyan toyin güsi-yin aq-a degüü yurban-dur irege edüi čay-un bayidal-un duridqal orusibai*. Ulaanbaatar.
- GERELBADRAKH, J. – DELGERMAA, Ü. – JAVZANDULAM, E. (szerk.)
 2003 *Mongol Ulsiin Deed Dood Khural barimt bichgiin emkhtgel 1914-1916*. Ulaanbaatar.
 [A Mongol Parlament Alsó- és Felsőházának dokumentumai 1914–1916.]
- 2005a *Mongol Ulsiin Deed Dood Khural barimt bichgiin emkhtgel 1917-1918*. Ulaanbaatar.
 [A Mongol Parlament Alsó- és Felsőházának dokumentumai 1917–1918.]
- 2005b *Mongol Ulsiin Deed Dood Khural barimt bichgiin emkhtgel 1919*. Ulaanbaatar.
 [A Mongol Parlament Alsó- és Felsőházának dokumentumai 1919.]
- GOL'MAN, MARK I. – SLESARCHUK, GALINA I. (szerk.)
 1966 *Sovetsko-mongol'skiye otnosheniya 1921–1966*. Nauka, Moskva. [Советско-монгольские отношения, 1966: Советско-монгольские отношения 1921–1966.]
- SLESARCHUK, GALINA I. – GOL'MAN, MARK I. (szerk.)
 1959 *Russko-mongol'skie otnosheniya 1607–1636*. Vost. Lit. Publ., Moskva. [Русско-монгольские отношения. 1607–1636.]
- 1974 *Russko-mongol'skie otnosheniya 1636–1654*. Vost. Lit. Publ., Moskva. [Русско-монгольские отношения. 1636–1654.]
- SLESARCHUK, GALINA I. – DEMIDOVA, NATAL'YA F. (szerk.)
 1996 *Russko-mongol'skie otnosheniya 1654–1685*. Vost. Lit. Publ., Moskva. [Русско-монгольские отношения, 1654–1685: сборник документов.]
- 2000 *Russko-mongol'skie otnosheniya 1685–1691*. Vost. Lit. Publ., Moskva. [Русско-монгольские отношения, 1654–1685: сборник документов.]
- SZILÁGYI ZSOLT
 2004 *Manchu-Mongol Diplomatic Correspondence 1635–1896. Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism. Vol. 1*. BETHLENFALVY, GÉZA (ed.). State Central Library of Mongolia – Research Group for Altaic Studies Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

SZAKIRODALOM

- AD'SHAA, SH.
 2006 *Galdan boshigt*. Ulaanbaatar.
- ADIYA, ENKHJARGAL
 2010 *Gender Equity in Access to Higher Education in Mongolia*. University of Pittsburgh.
<http://d-scholarship.pitt.edu/8631/1/enkhjargaladiya.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)
- AGVAANPRINLEIJAMTS
 2001 *Mongol Ulsiin Olnoo Örgögsön Bogd khaanii tükh*. Mongol Ulsiin Sinjlekh Ukhaanii Akademi Tüükhiiin Khüreelin, Ulaanbaatar. [Mongólia Sokak Által trónra emelt kánjának története.]

AGVAN, DORZHIEV

2003 *Zanimatel'niye zametki. Opisaniye puteshestviya vokrug sveta*. TSENDINA, ANNA D. (ford.) Moskva. [Занимательные заметки. Описание путешествия вокруг света.]

AGVANDORJ, B.

2002 *Avral itgelt yesdügeer Bogd Javzandamba khuutagtiin tovch namtar*. Ulaanbaatar. [Az oltalmat adó kilencedik bogd jebtsundamba rövid életrajza.]

AHMAD, ZAHIRUDDIN (ford.)

1995 *A History of Tibet by Nag-dBan Blo-bZan rGya-mTSHo, Fifth Dalai Lama of Tibet*. Indiana University, Bloomington.

ALTAI, DULBAA (ed.)

2020 *The Journal of Central and Eastern Europe*. Special Edition: Mongolian Hungarian Relationship. No. 5.

ALTANTSETSEG, KH.

2002 Mongoliin 1911 onii үндесний erkх chölөөний temtsliin түүкhiig BNKHAU-iin судалj baigaa н'. In *Mongoliin үндесний khuv'sgaliin түүкhiin аsuудаал*. Ulaanbaatar, 158–167. [Az 1911-es mongóliai függetlenségi mozgalommal foglalkozó történeti munkák a Kínai Népköztársaságban. In A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések.]

ALTANZAYA, L.

2011 *Mongolin tamgatai khutagtuudiin shav' nar*. Ulaanbaatar. [A pecséttel rendelkező mongol lámák tanítványai.]

AMARSANAA, J. – BATSAIKHAN, O. – TÖVSHINTULGA, A.

2013 *Mongol Ulsiin засгийн газар. (1911-2012)*. Ulaanbaatar. [A mongol kormányzati rendszer 1911–2012.]

ANQING SHI

2012 *Rural Out-Migration and Family Life in Cities in Mongolia*. (Background Paper.) East Asian and Pacific Region/CMU The World Bank (May 12, 2011). <https://elibrary.worldbank.org/doi/epdf/10.1596/27412> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

ARIUNGUA, N.

1996 XIV-XVI. зуunii Mongol-Khyatad khariltsaa. Ulaanbaatar. [14–16. századi mongol–kínai kapcsolatok.]

APOR BALÁZS

2006 Vezérkultusz Sztálin módra. *Aetas*. 21. évf. 1. sz. 211–220.

APOR, BALÁZS – BEHREND, JAN. C. – JONES, POLLY – REES, E. A. (eds.)

2005 *Stalin and the Lesser Gods: The Leader Cult in Communist Dictatorship in Comparative Perspective*. *Stalin and the Eastern Block*. Palgrave Macmillan, London.

ATWOOD, CHRISTOPHER P.

1990 *Nationalism and Localism*. Indiana University, Bloomington. (Disszertáció, kézirat.)

1999 Sino-Soviet Diplomacy and the Second Partition of Mongolia, 1945–46. In KOTKIN, STEPHEN – ELLEMAN, BRUCE A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 137–161.

2004 *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Facts on File, Inc. New York.

AVAR ÁKOS

2014 *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*. Equinter Kiadó, Budapest.

BAATAR, TS.

1995 *Khyatad-Orosiin khariltsaa tüükhen dekh Mongol Uls*. Ulaanbaatar. [Mongólia a kínai–orosz párbeszéd történetében.]

BADAMKHATAN, S.

1965 *Khövsgöliin darkhad yastan*. Shinjlekh Ukhaanii Akademiin Khevllel, Ulaanbaatar. [A khövsgöli darkhatok.]

1987 *Ethnography of Mongolia. Vol. 1*. Mongolian Academy of Science Press, Ulaanbaatar.

1996a *Ethnography of Mongolia. Vol. 2*. Mongolian Academy of Science Press, Ulaanbaatar.

1996b *Ethnography of Mongolia. Vol. 3*. Mongolian Academy of Science Press, Ulaanbaatar.

BADARCHIN, TS. – DUGARSÜREN, N. – TÜDEV, L.

2000 *Bogd khaanii am'draliin on daraallin товчоон*. Ulaanbaatar. [A Szent kán életének összefoglalója.]

BALOGH MÁTYÁS

2008 Shamanism in Present-day Mongolia and a Review of Some Related Books. *Shaman*. Vol. 16. Nos. 1–2. (Spring/Autumn) 95–105.

2010 Contemporary Shamanism in Mongolia. *Asian Ethnicity*. Vol. 11. No. 2. (June) 229–238.

BALOGH PÉTER

2004 *A huszadik századi mongol történelem egy igaz forrása*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (PhD értekezés, kézirat.)

BANZRAGCH, CH. – SAINKHÜÜ, B. (szerk.)

2004 *Mongoliin khüree khiidiin tüükh*. Ulaanbaatar. [A mongol kolostorok, templomok története.]

BARKMAN, UDO. B.

1993 Erste Anmerkungen zu einem traurigen Kapitel mongolischer Geschichte – die dreißiger Jahre. *Asien, Afrika, Lateinamerika*. Vol. 20. No. 6. 1045–1049.

2013 The Position of Mongolia in Regional Security. In *Mongoliin түүkh, uls төрийн асуудлиин тухай өгүүллүүд*. Mongol Ulsiin Ikh Surguul', Mongol Sudlaliin Khüreelen, Ulaanbaatar. [Tanulmányok az állam és a mongol történelem kérdéskörében.]

BATBAYAR, B.

1996 *XX. зүүний Mongol*. Ulaanbaatar. [A huszadik század Mongóliája.]

1999 *Twentieth Century Mongolia*. The White Horse Press, Cambridge.

BATBAYAR, TS.

2002a *Mongolia's Foreign Policy in the 1990's: New Identity and New Challenges*. Institute for Strategic Studies, Ulaanbaatar.

2002b *Modern Mongolia: A Concise History*. Mongolian Center for Scientific and Technological Information, Ulaanbaatar.

2006 *Mongol ba ikh гүрнүүд XX. зуunii ekhiin khagast*. Ulaanbaatar. [Mongólia és a nagyhatalmak a 20. század első felében.]

- 2011 *Bogd Khaant Mongol Uls guravdagch khörshiin ereld*. Ulaanbaatar. [A Szentkáni Mongólia a három szomszéd szemében.]
- BATBAYAR, TS. – GOMBOSÜREN, D.
- 2004 *Mongol Manjukogiin khilnii kheeltsee 1935-1941 on*. Ulaanbaatar. [Mongol–Mandzsukó határtárgyalások, 1935–1941.]
- 2007 *Modern Mongolia: A Conside History*. (3. ed.) Pentagon Press, New Delhi.
- BATBAYAR, V.
- 2015 *Satellit communication in Mongolia*. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/AsiaPacific/Documents/Events/2015/October-IISS-2015/Presentations/S4_Batbayar_Vandansambuu.pdf (utolsó megtekintés: 2023. 06. 22.)
- BATCHIMEG, M.
- 2005 Future Challenges for the PRC and Mongolia: A Mongolian Perspective. *China Brief*. Vol. 5. Issue 10. <https://jamestown.org/program/future-challenges-for-the-prc-and-mongolia-a-mongolian-perspective/> (utolsó megtekintés: 2023. 06. 13.)
- BATCHULUUN, YEMBUU – KHULAAN, MUNKH-ERDENE
- 2006 *Literacy Country Study: Mongolia. Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2006*. UN. 2006/ED/EFA/MRT/PI/101. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146207> (utolsó megtekintés: 2023. 08. 19.)
- BATSAIKHAN, O. OOKHNOI (ed.)
- 2018 *The History of Modern Mongolia. 1911-2017*. Mongolian Scientific and Research Institute for National Freedom – The Konrad-Adenauer-Stiftung Mongolia, Ulaanbaatar.
- BATSAIKHAN, O.
- 1999 *Khyatad, Oros, Mongol gurvan ulsiin 1915 onii Khiagtiin geree*. Ulaanbaatar. [Az 1915-ös kínai–orosz–mongol háromoldalú kjahtai szerződés.]
- 2002 *Mongoliin tusgaar togtol ba Khyatad, Oros, Mongol gurvan ulsiin 1915 onii Khiagtiin geree (1911-1916)*. Ulaanbaatar. [A mongol önállóság és az 1915-ös kínai–orosz–mongol háromoldalú kjahtai szerződés.]
- 2008 *Mongoliin süülchiin ezen khaan VIII. Bogd Javzandamba*. Ulaanbaatar. [Mongólia utolsó uralkodója, a 8. jebtsundamba.]
- BATSAIKHAN, O. (szerk.)
- 2003 *XX. züünii Mongoliin tüükhiin ekh survalj (1911-1921)*. Ulaanbaatar. [A huszadik századi Mongólia történetének forrásai.]
- BATTÖR, J.
- 1998 *„Khan Ulsiin mökhsön tüükh” khemeen negen ikh bichig*. Ulaanbaatar. [„A kánság elveszett története” című írás.]
- BAWDEN, CHARLES R.
- 1961 *The Jebtsundampa Khutugtus of Urga*. Otto Harrasowitz, Wiesbaden.
- 1968 *Modern History of Mongolia*. Frederick A. Praeger Publishers, New York.
- BAYARKHÜÜ, D.
- 2004 *Mongol uls: Kommunizmaas kapitalizm ruu*. Monsudar, Ulaanbaatar. [Mongólia a kommunizmusból a kapitalizmus felé.]

BAZAROV, V. B.

2012 Mongolia in the Post-Soviet Space. In SENGUPTA, ANITA – CHATTERJEE, SUCHANDANA – BHATTACHARYA, SUSMITA (eds.): *Eurasia Twenty Years After*. Shipra Publications, Kolkata, 504–511.

BELL, CHARLES

1992 *Tibet Past and Present*. Motilal Banarsidass, Delhi.

BELOV, YE. A.

1997a О поездке японца Кодамы в Ургу в 1913. г. VII. *Mezhdunarodnoi kongress mongolovedov. Dokladi rossiiskoi delegacii*. Nauka, Moskva, 5–7. [О поездке японца Кодамы в Ургу в 1913. г. VII. Международной конгресс монголоведов. Доклады российской делегации.]

1997b *Rossiya i Kitai v nachale XX. veka*. Nauka, Moskva. [Россия и Китай в начале XX. века.]

BENDARZSEVSZKIJ ANTON – ESZTERHAI VIKTOR

2019 Az új „Nagy játszma” Közép-Ázsiában. PAGEO Geopolitikai Kutatóintézet. <http://www.geopolitika.hu/hu/2019/01/22/az-uj-nagy-jatszma-kozep-azsiaban/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

BERHOLZ, FRED W.

1993 *The Partition of the Steppe*. Peter Lang Publishing, New York.

BILLÉ, FRANCK
2015 *Sinophobia: Axiety, Violence and the Making of Mongolian Identity*. University of Hawai'i Press, Honolulu.

BIRTALAN ÁGNES

1985 Geschichte der heiligen Götterbilder der drei Klöster unseres Jaqachin-Volks. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. Vol. 39. No. 2–3. 177–191.

2001 Die Mythologie der mongolischen Volksreligion. In SCHMALZRIEDT, E. – HAUSSIG H. W. (Hrsg.): *Wörterbuch der Mythologie* 34. Klett-Cotta Verlag, Stuttgart, 879–1097.

BIRTALAN ÁGNES (szerk.)

2006 *Mongol játékok és versenyek*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 27. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BITTNER, PETER

2019 Mongolia's Crisis of Democracy Continues. *The Diplomat*. (January 31) <https://thediplomat.com/2019/01/mongolias-crisis-of-democracy-continues/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

BLAGOV, SERGEI

2005 Mongolia Drifts Away From Russia to China. *China Brief*. Vol. 5. Issue 10. <https://jamestown.org/program/mongolia-drifts-away-from-russia-toward-china/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)

BLOCH, MARC

2002 *A feudális társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.

BOIKOVA, ELENA A.

1997 Sozdanie bazy dannyh po Rossiiskim ékspeditsiyam v Mongoliyu v konce XIX - nachale XX v. In VII. *Mezhdunarodnoii kongress mongolovedov. Dokladi rossiiskoi delegatsii*. Nauka, Moskva, 8–10. [Создание базы данных по Российским

- экспедициям в Монголию в конце XIX - начале XX века. VII. Международной конгресс монголоведов. Доклады российской делегации.]
- 1999 Soviet-Mongolian Relations 1929-1939. In KOTKIN, STEPHEN – ELLEMAN, BRUCE A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 107–121.
- BOLD, B.
2001 *Mongolian Nomadic Society. A Reconstruction of the 'Medieval' History of Mongolia*. St. Martin's Press, New York.
- BOLDBAATAR, J. – SANJDORJ, M. – SHIRENDEB, B. (szerk.)
2004 *Mongol Ulsiin Tүүkh. IV. bot'*. Mongol Ulsiin Shinjlekh Ukhаanii Akademi, Түүkhiiin Khüreelen, Ulaanbaatar.
- BOLOR, LKH.
2017 Far East Affairs: Mongolia and Japan. *The Diplomat*. (March 10) <https://thediplomat.com/2017/03/far-east-affairs-mongolia-and-japan/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)
- 2019 US Becomes Mongolia's 5th Strategic partner. *The Diplomat*. (August 5) <https://thediplomat.com/2019/08/us-becomes-mongolias-5th-strategic-partner/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)
- BOR, J.
1998 *Mongoliin улс төрийн гadaad bodlogo*. Ulaanbaatar. [Mongólia külpolitikája.]
2004 *Mongoliin diplomat товchoон*. Ulaanbaatar. [A mongol diplomácia összefoglalása.]
- BORBÉLY SÁNDOR
2016 A szovjet politikai diktatúra által konstituált történeti múlt – a lokális időtapasztalat intézményes átalakítása Kárpátalján, az 1960–1980-as években. *Múltunk. Politikai történeti folyóirat*. 61. évf. 2. sz. 187–224.
- BOYD, JAMES
2010 *Japanese-Mongolian Relations 1873-1945*. E-book, Brill.
- BROWER, DANIEL R. – LAZZERINI, EDWARD J. (eds.)
1997 *Russia's Orient. Imperial Borderlands and Peoples 1700-1917*. Indiana University Press, Bloomington.
- BRUBAKER, ROGERS
2006 A nemzeti mivolt és a nemzeti kérdés a Szovjetunióban és utódállamaiban – egy institucionalista elemzés tükrében. In BRUBAKER, ROGERS: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 32–60.
- BUSHKOVITCH, PAUL
2006 Peter the Great and the Northern War. In LIEVEN, D. (ed.): *The Cambridge History of Russia. Vol. II. 1689-1917*. Cambridge University Press, Cambridge, 489–503.
- BÜRNEE, D. – ENKHTÖR, D.
2004 *Mongoliin burkhanii shashanii түүkhен survalj*. Ulaanbaatar. [A mongol buddhizmus történetének forrása.]

- CAMPI, ALICIA J.
2005 Sino-Mongolian Relations from Beijing's Viewpoint. *China Brief*. Vol. 5. Issue 10. <https://jamestown.org/program/sino-mongolian-relations-from-beijings-viewpoint/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)
- 2011 Problems Integrating Mongolia's Nomads into 21th Century Nation State. In ENKH-TUVSHIN, E. (ed.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Ulaanbaatar, 383–391.
- CHAKARS, MELISSA
2014 *The Socialist Way of Life in Siberia. Transformation in Buryatia*. Central European University Press, Budapest – New York.
- CHIGMIDDORJ, E.
2007 XVII-XX. зууны ехен үеийн монголын түүххиг судалсан бүтээлийн ном зүй. Ulaanbaatar. [A 18–20. századi mongol történelem bibliográfiája.]
- CHIMED, O.
1958 *Ikh Khüreenii сүм хийдийн мөнгөн khuuliin tukhai (1810-1918)*. Ulaanbaatar. [Ikh Khüre templomainak és kolostorainak pénzügyi törvényeiről.]
- CHIMITDORZHIEV, SH. B.
1974 *Antiman'chzhurskaya osvoboditel'naya bor'ba mongol'skogo naroda (XVII-XVI-II. vv.)*. Burjatskoe Knizhnoe Izdatel'stvo, Ulan-Ude. [Антиманьчжурская освободительная борьба монгольского народа XVII-XVIII. вв.]
- 1979 *Vzaimootnosheniya Mongolii i Rossii v XVII-XVIII. v.* Nauka, Moskva. [Взаимоотношения Монголии и России в XVII–XVIII. в.]
- CHOINKHOR, J.
1995 *Öndör Geegen Zanabazar*. Ulaanbaatar. [Öndör Geegen Zanabazar.]
- CHULUUNBAATAR, L.
2005 *Shanzadviin yaam yuu khiij baiv?* Ulaanbaatar. [Mik voltak az egyházügyi minisztérium feladatai?]
- COOMBS, PHILIP H.
1964 *The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and Cultural Affairs*. Harper & Rows, New York.
- CROSSLEY, PAMELA K.
1997 *The Manchus*. Blackwell Publishers, Oxford – Cambridge.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN
2004 *Globalizáció 1.0*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- CSOMA MÓZES
2010 *Háborús konfliktusok és megosztottság a Koreai-félszigeten*. ELTE, Budapest. (Habilitációs dolgozat, kéirat.)
- 2018 *Korea története – A két koreai állam történelemszemléletének összehasonlításával*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- DALAI, CH.
2006 *Oirad mongoliin түүх*. Ulaanbaatar. [Az ojrát-mongolok története.]
- DAMDINSÜREN, C.
1959 *Öвгөн Jambaliin yaria*. Ulaanbaatar. [Öreg Dzsamba történetei.]

DASH, D. (szerk.)

1979 *Mongol ardiin ündesnii khuv'sgaliin ankh üüsej baiguulagdsan товч түүх*. Ulaanbaatar. [A mongol népi forradalom kezdeteinek rövid története.]

DASHNYAM, L. (szerk.)

1999 *Mongol nutag dakh' түүх* *soyoliin dursgal*. Ulaanbaatar. [A Mongóliában található történeti és kulturális emlékek.]

DAVIES, BRIAN J.

2006 Muscovy at War and Peace. In PERRIE, MAUREEN (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge, 486–519.

DENDEV, L.

1934 *Mongoliin товч түүх*. (*Mongγol-un tobči teüke*). Ulaanbaatar. [Mongólia rövid története.]

DESSEWFFY TIBOR – MEZEI MIKES

2019 Kedvelik-e a nemzeti rockerek a McDonald's-ot? *Szociológiai Szemle*. 29. évf. 3. sz. 98–114.

DI COSMO, NICOLA

1998 Qing Colonial Administration in Inner Asia. *The International History Review*. Vol. 20. No. 2. (June) 287–309.

DI COSMO, NICOLA – BAO, DALIZHABU

2003 *Manchu-Mongol Relations on the Eve of the Qing Conquest*. Brill, Leiden – Boston.

DIERKES, JULIAN

2017 Mongolia Just Chose a New President. What Now? *The Diplomat*. (July 08) <https://thediplomat.com/2017/07/mongolia-just-chose-a-new-president-what-now/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

DILLION, MICHAEL

2020 *Mongolia. A Political History of the Land and Its People*. I. B. Tauris, London – New York.

DIÓSZEGI ISTVÁN

1994 *A nagyhatalmi politika másfél évszázada 1789–1939*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

DIVAASAMBUU, G. – TAIVANSAIKHAN, D.

2005 *Mongoliin burkhan shashnii түүх* *toim*. Ulaanbaatar. [A mongol buddhizmus történeti összefoglalója.]

DOGSOM, D. (szerk.)

1928 [1979] *Mongol Ardiin Namiin ankh үүссен тухай явдал*. In *Mongol Ardiin Khuv'sgalalt Namiin түүх* *hend kholbogdol бүхii зүйлүүд*. Ulaanbaatar. [A Mongol Népi Párt megalapításának története.]

DR. SZAMUELY TIBOR

1962 *Az újkori egyetemes történelem dokumentumokban (1870–1918)*. Tankönyvkiadó, Budapest.

DUGARSÜREN, H.

2002 *Bogdiin lünden*. Ulaanbaatar. [A Bogd próféciái.]

DUMAN, LAZAR' I.

1977 *Politika dinastii Cin v otnoshenii dzhungarov. Vneshnyaya politika gosudarstva Cin v XVII. veke.* Nauka, Moskva. [Политика династии Цин в отношениях джунгаров. Внешняя политика государства Цин в XVII. веке.]

DÜRR BÉLA (szerk.)

1995 *20. századi egyetemes történet. 1890–1945.* Korona Kiadó, Budapest.

DYER, CAROLINE

2001 Nomads and Education for All: Education for Development or Domestication? *Comperative Education*. Vol. 37. No. 3. 315–327.

EKAI, KAWAGUCHI

1909 *Three Years in Tibet*. London. <https://www.gutenberg.org/files/52594/52594-h/52594-h.htm> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 27.)

ELVERSKOG, JOHAN

2006 *Our Great Qing: The Mongols, Buddhism, and the State in Late Imperial China*. University of Hawaii Press, Honolulu.

ENDICOTT, ELIZABETH

1999 Russian Merchants in Mongolia: The 1910 Moscow Trade Expedition. In KOTKIN, STEPHEN – ELLEMAN, BRUCE A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 59–68.

2012 *A History of Land Use in Mongolia. The Thirteenth Century to Present*. Palgrave Mc-Millan, New York.

ENKHTUVSHIN, B.

2011 Globalization and Security of Civilizations. In ENKHTUVSHIN, B. (ed.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Ulaanbaatar, 323–332.

ERDENEBILEG, B.

2012 *Mongoliin sum khiidiin tүүkhөөс*. Tagnuuliin Yerönkhii Gazar, Ulaanbaatar. [A mongol kolostorok történetéből.]

ERDÉLYI ISTVÁN

2017 *Archaeological Expeditions in Mongolia*. Mundus Kiadó, Budapest.

EROFEEV, NIKOLAY – STANEK, LUKASZ

2021 Integrate, Adapt, Collaborate: Comecon Architecture in Socialist Mongolia. *Abe Journal*. No. 19. <https://journals.openedition.org/abe/12604> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.)

EWING, THOMAS E.

1980 *Between the Hammer and the Anvil? Chinese and Russian Policies in Outer Mongolia 1911-1921*. Ural and Altaic Series. Indiana University, Bloomington.

FARKAS ILDIKÓ

1993 A turánizmus. *Magyar Tudomány*. 38. köt. 7. sz. 860–867.

FEISCHMIDT MARGIT

2014 Nemzeti diskurzus a mindennapokban és a nacionalizmus populáris kultúrája. In FEISCHMIDT MARGIT – GLÓZER RITA – ILYÉS ZOLTÁN – KASZNÁR VERONIKA KATALIN – ZAKARIÁS ILDIKÓ: *Nemzet a mindennapokban. Az újnaciona-*

- lizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 7–48.
- FORBATH LÁSZLÓ – GELETA JÓZSEF
1934 *A megújhodott Mongólia*. Franklin Társulat, Budapest.
- FRITERS, GERHARD M.
1974 *Outer Mongolia and Its International Position*. Octagon Books, Baltimore.
- GANTULGA, TS.
2002 [1911] Onii ündesnii khuv'sgal ba Khovdiin khyazgaar. In DASHNYAM, G. (szerk.): *Mongoliin ündesnii khuv'sgaliin tüükhiin asuudaal*. Ulaanbaatar, 107–122. [Az 1911-es forradalom és a khovdi határterület. In A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések.]
- GAZDAGH ISTVÁN
1967 „Szambajno!” *Iffúsági Magazin*. 3. évf. 9. sz. (Szeptember) 40–42. https://adt-plus.arcanum.hu/hu/view/IffusagiMagazin_1967/?pg=543&layout=s (utolsó megtekintés: 2022. 06. 07.)
- GERELBADRAKH, J.
2002 *Mongoliin nutag devsger, khil khyazgaariin tüükh*. Ulaanbaatar. [Mongólia területének és határainak története.]
- 2009 [1727] onii Byyriin geree ba Ar Mongoliin nutag devsger. In DASHDAVAA, TS. – OKA HIROKI (szerk.): *Mongoliin tüükhiin sudlaliin shine khandlaga, tulgasan asuudal*. Tohoku University, Sendai, 79–86. [Az 1727-es Burai szerződés és Külső-Mongólia területe. In A mongol történetírás új irányvonalai.]
- GERNET, JACQUES
2001 *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- GILBERG, ROLF – SVANTESSON, JAN OLOF
1996 *The Mongols, Their Land and History*. In BRUUN, OLE. – ODGAARD, OLE (eds.): *Mongolia in Transition: new patterns, new challenges*. Nordic Institute of Asian Studies, Studies in Asian Topics, No. 22. Curzon Press, Richmond, 5–22.
- GILES, HERBERT A.
1912 *China and the Manchus*. Cambridge University Press, Cambridge.
- GOMBO, L.
1958 *Avtonomit Mongoliin tsergiin baidal. (1911-1919)*. Ulaanbaatar. [Az Autonóm Mongólia hadserege.]
- GOMBOJAV, S. (ed.)
1981 *Buddhism in Mongolia*. Section of Studies of Galdanthechenling Monastery, Ulaanbaatar.
- GOMBOSÜREN, D.
2002 Olnoo Örgögdsön Mongol Ulsiin tsereg. In DASHNYAM, G. (szerk.): *Mongoliin ündesnii xuw'sgaliin tüüxiin asuudaal*. Ulaanbaatar, 133–140. [A Sokak által Trónraemelt Mongóliájának hadserege. In A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések.]

GREEN, ELIZABETH E.

1986 China and Mongolia: Recurring Trends and Prospects for Change. *Asian Survey*. Vol. 26. No. 12. (December) 1337–1363.

GREKOV, B. D. – SHIRENDEV, B. (szerk.)

1955 *Bügd Nairamdakh Mongol Ard Ulsiin tüükh*. Ulaanbaatar. [A mongol Népköztársaság története.]

GRIFFIN, KEITH

1995 Poverty: concepts and measurements. In GRIFFIN, KEITH (ed.): *Poverty and the transition to a market economy in Mongolia*. St. Martin's Press, New York, 27–44.

GRIVELET, STÉPHANE

1995 Reintroducing the Uigur-Mongolian Script in Mongolia Today. *Mongolian Studies*. Vol. 18. 49–60.

GUBÁNYI KÁROLY

1907 *Öt év mandzsorszámban*. Franklin Társulat, Budapest.

GYÁNI GÁBOR

2012 Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle*. 54. évf. 3. sz. 357–375.

HALKOVIC, STEPHEN A.

1985 *The Mongols of the West*. Indiana University, Bloomington.

HALMOSY DÉNES

1983 *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

HANN, CHRIS – PELKMANS, MATHIJS

2009 Realigning Religion and Power in Central Asia: Islam, Nation-State and (Post) Socialism. *Europe Asia Studies*. Vol. 61. No. 9. (November) 1517–1541.

HEGEDŰS FERENC

1973 Barátok földjén. A Szonginói Biokombinát. *Somogyi Néplap*. 29. évf. 248. sz. (1973. október 23.) 5. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/SomogyMegye-iHirlap_1973_10/?query=SZO%3D\(garay%20tibor\)&pg=160&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/SomogyMegye-iHirlap_1973_10/?query=SZO%3D(garay%20tibor)&pg=160&layout=s) (utolsó megtekintés: 2022. 07. 07.)

HEISSIG, WALTER

1979 *Die Zeit des letzten mongolischen Großkhans Ligdan (1604-1634)*. Westdeutscher Verlag, Opladen.

HELLER, MIHAIL

2003 *Orosz történelem I. Az orosz birodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest.

HELLER, MIHAIL – NYEKRICS, ALEXANDR

2003 *Orosz történelem II. A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Budapest.

HOFFMAN, HELMUT

1986 *Tibet. A Handbook*. Indiana University, Bloomington, Indiana. (Magyar kiadás: *A tibeti műveltség kézikönyve*. Terebess Kiadó, Budapest, 2001.)

HOWARD, MICHAEL – LUIS, WM. ROGER (szerk.)

2002 *Világtörténet a XX. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.

HUMPREY, CAROLINE – SNEATH, DAVID

1999 *The End of Nomadism?* Duke University Press, Durham.

HURCHA, N.

1999 Attempts to Buddhicise the Cult of Chinggis Khan. *Inner Asia*. Vol. 1. No. 1. 45–57.

HYER, PAUL

1966 The Re-Evaluation of Chinggis Khan: Its Role in the Sino-Soviet Dispute. *Asian Survey*. Vol. 5. No. 12. (December) 696–705.

1982 An Historical Sketch of Köke-Khota City Capital of Inner Mongolia. *Central Asiatic Journal*. Vol. 26. No. 1–2. 56–77.

HYER, PAUL – SECHIN, JAGCHID

1983 *A Mongolian Living Buddha. Biography of the Kanjurwa Khutugtu*. State University of New York Press, Albany.

ICHINNOROV, S.

2005 *Öndör Gegeen Zanabazar. Namtar, бүтээлийн зарим асуудал*. Ulaanbaatar. [Öndör Gegeen Dzanabadzar, és művészetének néhány kérdése.]

IKOMA, M.

1994 Ja lama ba Khovd asuudal. *Mongolica*. Vol. 5. No. 26. 262–266. [A Ja láma és Khovd kérdése.]

JACOBS, JUSTIN

2010 The Many Deads of Kazak Unaligned: Osman Batur, Chinese Decolonization, and the Nationalization of Nomads. *The American Historical Review*. Vol. 115. Issue 5. (December) 1291–1314.

JAKAB LÁSZLÓ

2013 Óriások árnyékában. a Non-proliferáció mongol módra. *Hadtudományi Szemle*. 6. évf. 2. sz. 68–78.

JAMSRAN, L.

1970 *Khalkh goliin baidal*. Ulaanbaatar. [A Khalhin Gol-i állapot (helyzet).]

1992a *Mongol tüükhiin deej bichig*. 4. Ulaanbaatar. [Mongol történeti szöveggyűjtemény.]

1992b *Mongoliin sergen mandaltin exen (1911-13)*. Ulaanbaatar. [A mongol felvirágzás kezdete.]

2000 1911 onii үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөний удирдагч. *Mongol tüükh судлалын өгүүллүүд I*. Ulaanbaatar, 50–65. [A mongol állami függetlenségi mozgalom vezetője. In Mongol történeti tanulmányok.]

JAMSRAN, L. (szerk.)

2004 *Mongol Ulsiin tüükh III*. Mongoliin Shinjlekh Ukhaanii Akademi, Tüükhen Khüreele-en, Ulaanbaatar. [Mongólia története 3.]

JAMSRANJAV, G.

1998 *VIII. Bogd khaan*. Ulaanbaatar. [A VIII. szent kán.]

JANZEN, JÖRG – BAT-OCHIR, EN.

2011 Rural-urban Migration of Pastoral Nomads in Mongolia-Causes, Course and Consequences for the Country's Development. In ENKHTUVSHIN, B.(ed.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Ulaanbaatar, 309–313.

JENEY LÁSZLÓ – VARGA ÁGNES

2017 Az Új Selyemút Övezet gazdaságföldrajza. In PÉTI MÁRTON (szerk.): *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói*. Corvinus Geographia, Geopolitica, Geoeconomia. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest.

JIGMEDSÜREN, S. – BALJIRGARMAA, B. (szerk.)

1966 *Mongoliin avtonomit üyeiin surguul' (1911-1920)*. Ulsiin Khevelelin Khereg Erkhlekh Gazar, Ulaanbaatar. [Iskolák a mongol autonómia időszakában, 1911–1921.]

JORDÁN GYULA

1999 *Kína története*. Aula Könyvkiadó, Budapest.

JORDÁN GYULA – TÁLAS BARNA

2002 *Kína a modernizáció útján a XIX–XX. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.

JÜGDER, CH.

2002 *Mongold feodaliin togtokh üyeiin niigem uls tör, gün ukhaanii setgelgee*. Ulaanbaatar. [A mongol társadalom, állam, filozófia a feudalizmus korában.]

KÁPOLNÁS OLIVÉR

2016 Távoli kapcsolat a közeli ellen. In DOMA PETRA – TAKÓ FERENC (szerk.): *Közel s Távol. IV. Az Eötvös Collegium Orientalisztikai Műhely éves konferenciájának előadásai*. Eötvös Collegium, Budapest, 79–94.

KARA GYÖRGY

1971 *Mongol iratok a népi forradalom idejéből*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, Budapest.

1998 *Mongol–Magyar kéziszótár*. Terebess Kiadó, Budapest.

KARAKAS GYULA – ZSILLE ANTAL – KREMSZNER MIKLÓS

1968 Tájékoztató a magyar geofizikusok 1967. évi mongóliai kutatásairól. *Magyar Geofizika*. IX. évf. 3. sz. 113–119. http://epa.oszk.hu/03400/03436/00023/pdf/EPA03436_geofizika_1968_03_113-119.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 06. 13.)

KENNEDY, PAUL

1987 *The Rise and Fall of the Great Powers*. Vintage Books, New York.

KHISHIGT, N.

2002 Khaant Mongol Ulsiin töriin surguul'. In DASHNYAM, G. (szerk.): *Mongoliin ündesnii khuv'sgaliin tüükhiin asuudaal*. Ulaanbaatar. 141–147. [A Káni Mongolország állami iskolája. In A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések.]

KHODARKOVSKY, MICHAEL

1992 *Where two Worlds Met. The Russian State and the Kalmyk Nomads, 1600-1771*. Corell University Press, Ithaca – London.

2006a Non-Russian Subjects. In PERRIE, MAUREEN (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge.

2006b The Non-Christian Peoples on the Muscovite Frontiers. In PERRIE, MAUREEN (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge.

KHOROLDAMBA, D.

2012 1937 onii esdügeer sariin 10nd yuu болсон бе? *News.mn*. (2012. 09. 10.) <https://news.mn/r/119370/> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 02.)

KINDER, HERMANN – HILGEMANN, WERNER

1994 *Világtörténelem*. Springer – Verlag, Budapest – Berlin.

KLJUCSEVSZKIJ, VASZILIJ O.

2009 *Az orosz történelem terminológiája*. Ruzsisztikai Könyvek XXI. Russica Pannonicana, Budapest.

KOVRT, BRANDON A. et al.

2004 Distribution of distress in post-socialist Mongolia: a Cultural epidemiology of yadargaa. *Social Science & Medicine*. Vol. 58. Issue 3. 471–485.

KONAGAYA, YUKI

2010 Modernisation in Mongolia as Narrated after Socialism. *Inner Asia*. Vol. 12. No. 1. Special Issue: Oral Histories of Socialist Modernities in Central and Inner Asia. 5–23.

KOTKIN, STEPHEN – WOLFF, DAVID (eds.)

1995 *Rediscovering Russia in Asia*. M. E. Sharpe, New York – London.

KOVÁCS ATTILA ENDRE

2001a A Mongol rendszerváltás és társadalmi háttere. In BIRTALAN ÁGNES – YAMAJI MASANORI (szerk.): *Orientalista Nap 2000*. MTA Orientalisztikai Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet, Budapest, 96–106.

2001b A mongol demokratizálódás rövid története. *Új Keleti Szemle*. 3. évf. 1–2. sz. 48–68.

KOZLOV, PYOTR K.

1923 *Mongoliya Amdo i mertvii v nagornoj Azii. 1907-1909 g.* Leningrad. [Монголия Амдо и мертвый в нагорной Азии. 1907-1909 г.]

1950 *Mongólia és Kám*. Hungária Könyvkiadó, Budapest.

KÖSZEGI MARGIT – BARTA GÉZA – ILLÉS TAMÁS – BERKI MÁRTON (szerk.)

2018 *Etnikai földrajzi kutatások a poszt-szovjet térségben*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Budapest.

KUNT GERGELY

2009 Komparatív vezérkultusz történet. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat*. 54. évf. 4. sz. 289–292.

KUZ'MIN, YURII V.

1994 Russko-mongol'skie otnosheniya v 1911-1912 godach i poziciya obshchestvennih krugov Rossii. *Mongolica III*. Szentpétervár, 75–79. [Русско-монгольские отношения в 1911-1912 годах и позиция общественных кругов России.]

KUZ'MIN, SERGIUS L.

2001 Baron R. F. von Ungern-Shternberg – Mongoliin chölöölögch. In BATSAIKHAN, O. – KUZ'MIN, SERGIUS. L. (szerk.): *Mongoliin tüükhen dekh baron R.F fon Ungern-Shternberg*. [Báró R. F. von Ungern-Sternberg, Mongólia felszabadítója. In Báró R. F. von Ungern-Sternberg a mongol történelemben.] Bitpress, Ulaanbaatar, 61–81.

KUZ'MIN, SERGIUS L. – OYUNCHIMEG, J.

2014 *Socializm esreg 1932 oni Mongol dakh' boslogo*. Mönkhiin Üseg KhKhk., Ulaanbaatar. [A szocializmus ellenes 1932-es mongóliai felkelés.]

LATTIMORE, OWEN

1950 *Pivot of Asia, Sinkiang and Inner Asian Frontiers of China and Russia*. AMS Press, Boston.

1962 *Nomads and Commissars*. Oxford University Press, New York.

LEE, JAE-YUNG

2016 Korea-Mongolia Economic Relations: How Can They Be Reinforced? *World Economic Brief*. Vol. 6. No. 21. (August) 1–5.

LI BAOWEN

2004 Dayiching ulus ba mongγol-un qalq-a qayantu ulus – 1655 on-du. In FUTAKI, HIROSHI – ULZIIBAATAR, D. (eds.): *Researching Archival Documents on Mongolian History: Observations on the Present and Plans for the Future*. Tokio University of Foreign Studies, Tokio, 89–158.

LIGETI LAJOS (ford.)

1962 *A mongolok titkos története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

2004 *A mongolok titkos története*. (KARA GYÖRGY utószavával.) Osiris Kiadó, Budapest.
1970 *Le tabgatch, un dialecte de la langue sien-pi*. In LIGETI, LOUIS (ed.): *Mongolian Studies*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 14.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 265–308.

LINCOLN, W. BRUCE

1994 *The Conquest of a Continent. Siberia and the Russians*. Cornell University Press, Ithaca – London.

LKHAGVASÜREN G. – DASHJAMTS, D.

2001 *Mongoliin filosofiin түүkh*. Ulaanbaatar. [A mongol filozófia története.]

LKHAM, P. (szerk.)

2011 *Niigem jurmiin daraakh mongolchuud*. Mongol Ulsiin Shinjlekh Ukhaanii Akademi, Түүкхен Khüreelen, Ulaanbaatar. [A szocializmus utáni mongolok.]

LOMAKINA, INESSA I.

1994 V. A. Kazakevich kak mongolist i yego materialy o Dzha-lame. In KUL'GANEK, IRINA. V. (szerk.): *Mongolica-III*. Izdatel'svo FRAN, Szentpétervár, 35–37.
[A. Казакевич как монголист и его материалы о Джа-ламе.]

LÖRINCZ LÁSZLÓ

1977 *Mongólia története*. Gondolat, Budapest.

LUKOIANOV, IGOR V.

2007 The First Russo-Chinese Allied Treaty of 1896. *International Journal of Korean History*. Vol. 11. (December) 151–169.

LUZANIN, SERGEI G.

1998 XX. зуunii 20-30-aad onii Oros, Mongol, Khyatad khariltsaanii түүкhees. Ulaanbaatar.
[A 20. század 20–30-as éveinek orosz, mongol, kínai párbeszédének történetéből.]

MACFARQUHAR, RODERICK – SCHOENHALS, MICHAEL

2006 *Mao's Last Revolution*. Harvard University Press, Cambridge.

MAGSARJAV, N.

1994 *Mongol ulsiin shine түүkh*. Monsudar, Ulaanbaatar. [Mongólia új története.]

MAISKII, IVAN M.

1959 *Mongoliya nakanune revolyutsii*. Oriental Literature Press, Moskva. [Монголия накануне революции.]

MANTANOV, VYACHESLAV V.

1983 *Lamaizm v Buryatii XVIII – nachalo XX v.* Nauka, Novosibirsk. [Ламаизм в Бурятии XVIII – начало XX в.]

MARCH, G. PATRICK

1996 *Eastern Destiny. Russia in Asia and the North Pacific*. Praeger, Westport – Connecticut – London.

MARZLUF, PHILLIP P.

2017 The Mongolian Cultural Campaigns. *The Journal of Asian Studies*. Vol. 76. No. 1. (February) 135–157.

MASATO, MATSIU

1972 The Russo-Japanese Agreement of 1907. Its Causes and the Progress of Negotiations. *Modern Asian Studies*. Vol. 6. No. 1. 33–48.

MCCLELLAN, MICHAEL

2004 *Public Diplomacy in the Context of Traditional Diplomacy*. <http://www.publicdiplomacy.org/45.htm> (utolsó megtekintés: 2021. 11. 15.)

MCCONNEL, FIONA – MOREAU, TERRI – DITTMER, JASON

2012 Mimicking state diplomacy: The legitimizing strategies of unofficial diplomacies. *Geoforum*. Vol. 43. Issue 4. 804–814.

MEI-HUA, LAN

1999 China's "New Administration" in Mongolia. In KOTKIN, STEPHEN – ELLEMAN, BRUCE A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 39–58.

MICHAEL, H. FRANZ

1965 *The Origin of Manchu Rule in China, Frontier, and Bureaucracy as Interacting Forces in the Chinese Empire*. Oxtagon Books Inc., New York.

MIYAWAKI, JUNKO

[É. n.] *How Legends Developed about the First Jebtsundamba*. (Különnyomat.)

1995 On the Oyirad Khanship. In SINOR, DÉNES (ed.): *Aspects of Altaic Civilisation III. Proceedings of the Thirtieth Meeting of the Permanent International Altaic Conference Indiana University, Bloomington, Indiana June 19-25, 1987*. Bloomington, Indiana, 142–153.

MYASNIKOV, VLADIMIR S.

1980 *Imperiya Cin i Russkoye gosudarstvo v XVII. veke*. Nauka, Moskva. [Империя Цин и Русское государство в XVII. веке.]

MONTGOMERY, YESHEN-KHORLO – MONTGOMERY, ROBERT

1999 The Buriat Alphabet of Agvan Dorzhiev. In KOTKIN, STEPHEN – ELLEMAN, BRUCE A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 79–97.

MORIKAWA, TETSUO

2008 Memory of the Da Yuan Ulus (The Great Yuan dynasty). *Bulletin of the Graduate School of Social and Cultural Studies, Kyushu University*. Vol. 14. 65–81.

- MOROZOVA, IRINA Y.
2009 *Socialist Revolutions in Asia. The social history of Mongolia in the twentieth century.* Routledge, Abington – New York.
- MOSES, LARRY W. – HALKOVIC, STEPHEN A. JR.
1985 *Introduction to Mongolian History and Culture.* Uralic and Altaic Series Vol. 149. Indiana University, Bloomington.
- MOSES, LARRY W.
1977 *The Political Role of Mongol Buddhism.* Indiana University, Bloomington.
- MYADAR, ORKHON
2011 Imaginary Nomads: Deconstructing the Representation of Mongolia as a Land of Nomads. *Inner Asia.* Vol. 13. No. 2. 335–362.
- 2017a In the Soviet Shadow: Soviet Colonial Politics in Mongolia. *Inner Asia.* Vol. 19. No. 1. 5–28.
- 2017b The rebirth of Chinggis Khaan: state appropriation of Chinggis Khaan in post-socialist Mongolia. *Nationalities Papers.* Vol. 45. No. 5. 840–855.
- MYADAR, ORKHON – RAE, JAMES. D.
2014 Territorializing National Identity in Post-Socialist Mongolia: Purity, Authenticity, and Chinggis Khan. *Eurasian Geography and Economics.* Vol. 55. No. 5. 560–577.
- NAKAMI, TATSUO
1999 Russian Diplomats and Mongol Independence. In KOTKIN, STEPHEN – ELLEMAN, BRUCE A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century.* M. E. Sharpe, New York – London, 69–78.
- 2021 Fon Ungern-Shternbergiin армиин япончуудийн tukhai. In BATSAIKHAN, O. – KUZ'MIN, SERGIUS L. (szerk.): *Mongoliin түүхкхен dekh baron R.Ffon Ungern-Shternberg.* Bitpress, Ulaanbaatar, 105–108. [A von Ungern-Sternberg seregében szolgáló japánokról. In Báró R. F. von Ungern-Sternberg a mongol történelemben.]
- NARAN, D.
2009 XVII. зуunii екхен yeiin Mongol, Min, Khoit Altan ulsiin kharilcaa. In DASHDAVAA, CH. – OKA, HIROKI (szerk.): *Mongoliin түүхкхиin судlaliin shine khandlaga, tulgasan asuudal.* Tohuko University, Sendai, 19–28. [A 17. század eleji mongol, Ming, északi Altan (közötti) párbeszéd. In A mongol történetírás új irányai.]
- NASANBALJIR, TS.
1964 *Ar Mongoloos Manj Chin ulsad zalguulj baisan alba 1691-1911.* Ulaanbaatar. [Külső-Mongóliából a Mandzsu Birodalomba juttatott adók 1691–1911.]
- NATSAGDORJ, B.
1960 Mongol Ulsiin avtonomit gedeg öörtөө ezerkhekh zasakh. *Studia Historica* Vol. 1. 14–28. [Az autonóm Mongólia önálló kormányzata.]
- NATSAGDORJ, SH.
1963 *Khalkhiin түүkh.* Ulsiin Khevelelin Khereg Erkhlekh Gazar, Ulaanbaatar. [A halhák története.]
- NATSAGDORJ, SH. – SHIRENDEB, B. (szerk.)
1968 *Bүgd Nairamdakh Mongol Ard Ulsiin Түүkh.* Ulaanbaatar. [A Mongol Népköztársaság története.]

NEUMANN, IVER B.

2012 *Diplomatic sites: a critical enquiry*. Columbia University Press, New York.

NORMANN, KARL-ERIK

2013 *Definitions, Ideas, Visions and Challenges for Cultural Diplomacy*. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2013/01/03/definitions-ideas-visions-and-challenges-for-cultural-diplomacy/> (utolsó megtekintés: 2021. 07. 06.)

NYABOO, KH.

1993 *Olnoo Örgögsön Bogd khaant Mongol Ulsiin töriin yos, yoslol*. Ulaanbaatar. [A Sokak által Trónraemelt Szent Káni Mongólia szertartási rendje.]

NYE, JOSEPH S., JR.

1990a *Bound To Lead. The Changing Nature Of American Power*. Basic Books, New York.

1990b *Soft Power. Foreign Policy*. No. 80. (Autumn) 153–171.

2004 *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. Public Affairs Press, New York.

2008 *Public Diplomacy and Soft Power. Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 616. No. 2. 94–109.

OCHIR, A.

1992 *Mongoliin oiraduudiin tүүкhiin товчоо*. Ulaanbaatar. [Az ojrát-mongolok rövid története.]

OCHIR, A. et al. (szerk.)

2004 *Mongol Ulsiin түүх. I-V*. Mongoliin Shinjlekh Ukhaanii Akademi, Түүкhen Khüreeleen, Ulaanbaatar. [Mongólia története 1–4. kötet.]

OCHIR, T.

1995 *Mongol-khyatadiin khudaldaanii khariltsaa. (XIX-XX. zuunii ekhen.)* Ulaanbaatar. [A kínai–mongol kereskedelmi kapcsolatok a XIX. században és a XX. század elején.]

OKADA, HIDEHIRO

1987 *Origin of the Dörben Oyirad. Ural-Altaische jahrbücher Neue Folge* 7. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 181–211.

ONON, URGUNGE – PRITCHATT, DERRICK

1989 *Asia's first Modern Revolution*. E. J. Brill, New York.

ORBACH, DANNY

2017 *Curse on the Country. The rebellious Army of Imperial Japan*. Cornell University Press, Ithaca – London.

PANTSOV, A. V.

2005 *Zövlölt-Khyatadiin khariltsaanii nuuts түүkh. (Bolshevikchuud ba khyatadiin khuv'sgal. 1919-1927.)* Ulaanbaatar. [A szovjet–kínai párbeszéd titkos története. A bolsevikok és a kínai forradalom 1919–1927.]

PÁPAY GYULA – RUZICKSA JÓZSEFNÉ (szerk.)

1957 *Mongólia*. (Diafilm.) Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Budapest.

PELLIOT, PAUL

1912 *L'origine du nom de la „Chine”*. *T'oung Pao*. Vol. 13. No. 5. 727–742.

- PERDUE, PETER. C.
2005 *China Marches West. The Qing Conquest of Central Eurasia*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge – London.
- PERSHIN, DIMITRII P.
2003 *Baron Ungern Örtöö Altanbulag*. Ulaanbaatar. [Ungern báró, Urga és Altanbulag.]
- PETECH, LUCIANO
1972 *China and Tibet in the Early 18th Century, History of Establishment of the Chinese Protectorate in Tibet*. E. J. Brill, Leiden.
- PHILLIPS, G. D. R.
1942 *Russia, Japan and Mongolia*. Frederick Muller Ltd., London.
- POLONYI PÉTER
1994 *Kína története*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest.
- ПОПОВ, ИГОР
2004 *Rossiya i Kitai. 300 let na grani voini*. Izdatel'stvo Astrel, Moskva. [Россия и Китай. 300 лет на грани войны.]
- POZDNEEV, ALEKSEI M.
1971 *Mongolia and the Mongols*. Uralic and Altaic Series Vol. 61. Indiana University Publications, Bloomington.
- PREOBRAZHENSKY, ALEKSANDR A.
1972 *Ural i Zapadnaya Sibir v konce XVI – nachale XVIII. veke*. Izdatel'stvo Nauka, Moskva. [Урал и Западная Сибир в конце XVI. – начале XVIII. века.]
- PUNTSAGNOROV, TS.
1955 *Mongoliin Avtonomit üyeiin tüükh 1911-1919*. Ulaanbaatar. [Mongólia története az autonómia időszakában.]
1994 *Bogt khaan ulsiin gadaad bodlogiin tukhai. Mongolica*. Vol. 5. No. 6. 277–282. [A szent kán országának külpolitikájáról.]
- PÜREV, O.
1991 *BNMAU-iin tüükhiiin zarim ner tomyoo*. Ulaanbaatar. [Mongol történeti fogalomtár.]
- PÜREVJAV, S.
1961 *Khuv'sgaliin ömnökh Ikh khüree*. Ulaanbaatar. [A forradalom előtti Ikh Khüré.]
1968 *Mongol dakh' sharin shashnii khuraangui tüükh*. Ulaanbaatar. [A mongóliai buddhizmus összefoglaló története.]
- PÜREVJAV, S. – DASHJAMC, D.
1965 *Bügd Nairamdakh Mongol Ard Ulsd süm khiid, lam nariin asuudliig shiidverlesen n' 1921-1940*. Ulsiin Kheveleliin Kheherg Erkhlekh Khoroo, Ulaanbaatar. [A kolostorokkal és lámákkal kapcsolatos döntések a Mongol Népköztársaságban 1921–1940.]
- RADCHENKO, SERGEY
2009 *Choibalsan's Great Mongolia Dream. Inner Asia*. Vol. 11. No. 2. 231–258.
2012 *Carving up the Steppes: Borders, Territory and Nationalism in Mongolia, 1943–1949. Eurasia Border Review*. Vol. 3. (Special Issue) 9–31.
- RALEIGH, DONALD J.
2006 *The Russian Civil War, 1917-1922*. In SUNY, RONALD G. (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Vol. III. Cambridge University Press, Cambridge, 140–167.

RÄTTIG, U.

1974 Einige Bemerkungen zu den Schulen in Zeit der Autonomie der Mongolei (1911-1921). In HAZAI, GEORG – ZIEME, PETER (Hrsg.): *Sprache, geschichte und Kultur der Altaischen Völker*. Akademie Verlag, Berlin, 489–495.

REISCHAUER, EDWIN. O.

1995 *Japán története*. Maecenas Kiadó, Budapest.

RHOADS, EDWARD J. M.

2000 *Manchu and Han. Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861-1928*. University of Washington Press, Seattle – London.

RICHARDSON, HUGH E.

1962 *A Short History of Tibet*. E. P. Dutton and Co., New York.

ROCKHILL, WILLIAM W.

1988 *The Dalai Lamas of Lhasa and their Relations with the Manchu Emperors of China. 1644-1908*. Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala.

ROSENBERG, DANIEL

1981 The Collectivization of Mongolia's Pastoral Production. *Nomadic Peoples*. No. 9. (September) 23–39.

ROSSAABI, MORRIS

2005 *Modern Mongolia. From Khans to Commissars to Capitalists*. University of California Press, Berkely.

ROSTUNOV, IVAN I. (szerk.)

1977 *Istoriya Russko-japonskoi voyny. 1904-1905*. gg. Izdatel'stvo Nauka, Moskva. [История Русско-японской войны. 1904-1905.]

RÓZSA ISTVÁN (ford.)

1952 *A Mongol Népi Forradalom harminc éve 1921–1951*. Szikra, Budapest.

RUPEN, ROBERT A.

1964 *Mongols of the Twentieth Century*. Indiana University, Bloomington.

RYNIEJSKA–KIEŁDANOWICZ, MARTA

2009 *Cultural Diplomacy as a Form of International Relations*. <https://instituteforpr.org/cultural-diplomacy-international-communication/> (utolsó megtekintés: 2023. 11. 06.)

SALÁT GERGELY

2009 Budapesttől Pekingig. *Konfuciusz Krónika*. 3. évf. 2. sz. 8–11.

2010a Kína puha ereje. *Kommentár*. 6. sz. 100-113.

2010b *A régi Kína története*. ELTE Konfuciusz Intézet, Budapest.

2018 Kína Kapitány rendet tesz a nagyvilágban. *A Harci farkas* 2. és az új kínai önkép. *Filmszem: filmelméleti és filmtörténeti online folyóirat*. VIII. évf. 3. sz. 20-43.

SALGÓ LÁSZLÓ – BALOGH ANDRÁS

1980 *A gyarmati rendszer története. (1870–1955)* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

SANDERS, ALAN J. K.

1974 Mongolia from Sambuu to Tsedenbal. *Asian Survey*. Vol. 14. No. 11. 971–984.

1985 Mongolia in 1984: From Tsedenbal to Batmönh. *Asian Survey*. Vol. 25. No. 1. 122–130.

- 1987 *Mongolia: Politics Economics and Society*. Frances Pinter Publishers – Lynne Rienner Publishers Inc., London – Boulder.
- SANDAG, SH. (szerk.)
- 1971 *Mongol uls töriin gadaad khariltsaa 1850–1919*. Ulaanbaatar. [Mongol állami külpolitika 1850–1919.]
- 1982 *Mongoliin ard түмний 1911 онii үндесний еркх чөлөө, тусгаар тогтнолын төлөө темцел*. Бүгд Найрамдах Mongol Ard Улсийн Синжлэх Укхааний Академи, Улсийн Төв Архив, Улаанбаатар. [A mongol nép 1911-es függetlenségi és szabadságharca.]
- 1996 *Historical Dictionary of Mongolia*. The Scarecrow Press, Boston.
- SANJMYATAV, B.
- 1991 *Gurwan улсийн Khiagtiin gereenii tukhai түүкхен үнен*. Ulaanbaatar. [Történeti igazság a háromoldalú kjahtai szerződésről.]
- SÁNTHA ISTVÁN – SOMFAI KARA DÁVID
- 2021 *Levelek és fényképek Ázsia szívéből*. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- SÁRKÁNY MIHÁLY (szerk.)
- 2012 Modernizáció, kulturális beidegződések és ideológiák. *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. XXIX. évf. Budapest.
- SÁRKÖZI ALICE
- 1992 *Political Profecies in Mongolia in the 17-20th Centuries*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- SÁRKÖZI ILDIKÓ GYÖNGYVÉR
- 2019 Hová lettek a babonák? A kínai sibék Sirin *mamába* vetett hitének örökségesítése globális kihívások és nemzeti érdekek keresztútján. In BORBÉLY SÁNDOR – ISPÁN ÁGOTA LÍDIA (szerk.): *Ethno-Lore. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. XXXVI. évf. Budapest, 247–275.
- SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, DAVID
- 2006 Russian Foreign Policy: 1815-1917. In LIEVEN, DOMINIC (ed.): *The Cambridge History of Russia. Vol. II. 1689-1917*. Cambridge University Press, Cambridge, 519–540.
- SHAKABPA, TSEPON W. D.
- 2000 *Tibet története*. Osiris – Bódhiszattva, Budapest.
- SENDING, OLE J. – POULIOT, VINCENT – NEUMANN, IVER B.
- 2011 The Future of Diplomacy Changing Practices, Evolving Relationships. *International Journal*. Vol. 66. No. 3. 527-542.
- SENNETT, RICHARD
- 2012 *Together: the rituals, pleasures and politics of cooperation*. Yale University Press, New Haven.
- SHASTINA, NINA P.
- 1958 *Russko-mongol'skie posolskiye otnosheniya XVII. veka*. Nauka, Moskva. [Русско-монгольские посольские отношения XVII. века.]
- SHIRENDEV, B.
- 1967 A NOSZF hatása Mongóliában. *Történelmi Szemle*. 10. évf. 4. sz. 400–415.
- 1968 *Mongol ardiin khuw'sgaliin түүкх*. Ulaanbaatar. [A mongol népi forradalom története.]
- 1980 *Khatanbaatar Magsarjav*. Moskva. [Hatanbátor Magszardzsav.]

- 1999 *Mongol ardiin khuv'sgaliin tüükh*. Ulaanbaatar. [A mongol népi forradalom története.] SHIRENDEB, B. (szerk.)
- 1980 *Ardiin Khatanbaatar Magsarjaviin amidral ül ajillagand kholbogdokh barimt bich-güüd*. BNMAU-iin ShUA-iin Tüükhen Khüreelen, Ulaanbaatar. [Hatanbátor Magszardzsav életével és munkájával kapcsolatos iratok.]
- SHURTUU, D.
- 2005 Khyatadiin shine diplomat bodlogo ba mongol-khyatadiin kharilcaa. *Unuugiin Khyatad*. Vol. 1. 12–17. [Az új kínai diplomáciai elképzelések és a mongol–kínai kapcsolatok.]
- SLUTZ, PAMELA J. – GOLDBECK, BRIAN L.
- 2020 President Bush's 2005 Mongolia Visit. *American Diplomacy*. (August) <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2020/08/president-bushs-2005-mongolia-visit/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)
- SMELE, JONATHAN, D.
- 1996 *Civil War in Siberia. The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918-1920*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SNEATH, DAVID
- 2006 The Rural and the Urban in Pastoral Mongolia. In BRUUN, OLE – NARANGO, LI (eds.): *Mongols from Country to City. Floating Boundaries, Pastoralism and City Life in the Mongol Lands*. Nordic Institute of Asian Studies Press, Copenhagen, 140–161.
- 2010 Political mobilization and the construction of collective identity in Mongolia. *Central Asian Survey*. Vol. 29. No. 3. (September) 251–267.
- SOMFAI KARA DÁVID
- 2020 Khoton Kalmaks of Ysyk-Köl. In RECKEL, JOHANNES – SCHATZ, MERLE (eds.): *Oirat and Kalmyk identity in the 20th and 21st Century*. Universitätsverlag Göttingen, Göttingen, 225–232.
- SONOMDAGVA, TS.
- 1961 *Manjiin zakhirgaand baisan üyeiin ar mongoliin zasag zakhirgaanii zokhion bay-guulalt (1691-1911)*. Ulaanbaatar. [A mongol közigazgatás a mandzsu igazgatás időszakában.]
- STARY, GIOVANNI
- 1999 „Abahai” Hong Taiji: A Definitive Answer to an Old Question? *Central Asiatic Journal*. Vol. 43. No. 2. 259–265.
- SU CHANGHE
- 2013 Soft Power. In COOPER, ANDREW F. – HEINE, JORGE – THAKUR, RAMESH (eds.): *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862> (utolsó megtekintés: 2023. 06. 25.)
- SUNDERLAND, WILLIARD
- 2004 *Taming the Wild Field. Colonization and Empire on the Russian Steppe*. Cornell University Press, Ithaca – London.

SUTTON-SMITH, MAYA

- 2017 Remembering negdels: Nostalgia, Memory and Soviet-Era Herding Collectives. *Study Project (ISP) Collection*. 25–69. https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/2569/ (utolsó megtekintés: 2022. 08. 24.)

SZALONTAI BALÁZS

- 2005 Tsendenbal's Mongolia and Communist Aid Donors: A Reappraisal. *The Mongolian Journal of International Affairs*. No. 12. 91–95.

SZILÁGYI ZSOLT

- 2001 Társadalmi változások a Teokratikus Mongol Állam időszakában. In BIRTALAN ÁGNES – YAMAJI MASANORI (szerk.): *Orientalista nap 2000*. MTA Orientalisztika Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet, Budapest, 202–209.
- 2003 Some Remarks about Mongol-Tibetan Treaty, 1913. In SÁRKÖZI, ALICE – RÁKOS, ATTILA (eds): *Altaica Budapestinensia MMII. Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic Conference*. Research Group for Altaic Studies – Department of Inner Asian Studies, ELTE, Budapest, 312–318.
- 2004 A mongol buddhista egyház feje, a VIII. Bogd gegeen élete és politikai szerepvállalása. In BIRTALAN ÁGNES (szerk.): *Őseink nyomán Belső-Ázsiában III. Új Mandátum*. Kiadó, Budapest, 261–284.
- 2008a A buddhista egyház a modern mongol társadalomban. *Keréknyomok*. 4. sz. 60–73.
- 2008b Legitimáció. A mongol buddhista egyház szerepe a világi hatalom legitimációjában. In VARGYAS GÁBOR – BERTA PÉTER (szerk.): *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. XXV. évf. Budapest, 54–70.
- 2008c The Nomadic Culture, Society and the Founder of the Mongolian Buddhist Church. *Acta Mongolica*. Vol. 8. (306.) 289–296.
- 2008d A IX. Khalkha Bogdo gegen Dzsebcundamba Rinpoce rövid életrajza és napjainkban betöltött szerepe. *Keréknyomok*. 3. sz. (Tél) 86–94.
- 2009 Kínai–mongol kapcsolatok a 20–21. század fordulóján. In HAMAR IMRE – SALÁT GERGELY (szerk.): *Kínai történelem és kultúra. Tanulmányok Ecsedy Ildikó emlékére*. Balassi Kiadó, Budapest, 242–256.
- 2010a *A mongol főláma rövid története*. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest.
- 2010b The Status and Political Role of Mongolian Buddhism after the Political Transformation. In: BIRTALAN ÁGNES (ed.): *Mongolian Studies in Europe. Proceedings of the Conference held on 24–25, November in Budapest*. Department of Inner Asian Studies of ELTE, Budapest, 117–127.
- 2010c Városlakó nomádok. A politikai változás és a globalizáció hatása a mongol társadalomban. In MAGYAR ZOLTÁN – ISPÁN ÁGOTA LÍDIA (szerk.): *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. XXVII. évf. Budapest, 325–337.
- 2010d Is the Post-Communist Transition Over? Economic and Social Factors Influencing the Mongolian Democratisation Process. In CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN – MITROVITS MIKLÓS – ZAHORÁN CSABA (eds.): *After Twenty Years. Reasons and Consequences of the Transformation in Central and Eastern Europe*. Osteuropa-Zentrum Berlin – Terra Recognita Foundation, Berlin, 116–141.

- 2011 *A teokratikus mongol állam*. ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Budapest.
- 2013 A modern mongol állam kezdetei. Mongólia önállósodási törekvései a 20. század második évtizedében *Világtörténet*. 35. évf. 2–3. sz. 333–363.
- 2017 Városlakó nomádok 2.0. A mongóliai terepmunka új perspektívái a 21. században. *Távol-keleti Tanulmányok*. 9. évf. 1. sz. 125–148.
- 2020a A kultúra a legélesebb fegyver. Kutatás és kooperáció a nemzetközi kapcsolatok átalakuló terében. In BORSOS BALÁZS – CSEH FRIZSUNA – MÉSZÁROS CSABA (szerk.): *Számvetés és tervezés: A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*. L' Harmattan Kiadó – MTA BTK Néprajztudományi intézete, Budapest, 87–122.
- 2020b A 70 éves magyar–mongol diplomáciai kapcsolatok történetének első szakasza. 1950–1990. *PEACH Műhelytanulmányok* 24. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport, Budapest. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1690590/file/peach_wp_24_szilagyi_magyar_mongol_1.pdf (utolsó megtekintés: 2023. 11. 02.)
- 2021 Magyar–mongol kapcsolatok a politikai átalakulások után 1990–2020. *PEACH Műhelytanulmányok* 27. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport, Budapest. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1690590/file/Szilagyi_Magyar-mongol_%20diplomacia_%201990-2020.pdf (utolsó megtekintés: 2023. 11. 02.)
- SZILI SÁNDOR (szerk.)
- 2005a *A középkori orosz történelem forrásai*. Főszerk. SZVÁK GYULA. Pannonica Kiadó, Budapest.
- 2005b *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban*. Budapest, Magyar Ruszisztikai Intézet.
- SZVÁK GYULA – FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL
- 1997 *Oroszország története – a Szovjetunió története*. Maecenas, Budapest.
- TAUPIER, RICHARD
- 2015 The Western Mongolian Clear Script and the Making of a Buddhist State. In WALLACE, VESNA A. (ed.): *Buddhism in Mongolia. History, Culture and Society*. Oxford University Press, New York, 23–36.
- TELEKI KRISZTINA
- 2012 *Monasteries and Temples of Bogdiin Khüree*. Institute of History, Mongolian Academy of Sciences, Ulaanbaatar.
- TERENTYEV, VLADISLAVA I.
- 2014 Mongoliya: Sovremennyye Mechanizmy Natsionalnoi Konsolidatsii. *Azia i Afrika segodnya*. No. 5. 20–26. [Монголия: Современные Механизмы Национальной Консолидации. Азия и Африка сегодня.]
- TÓTH ZSOLT (ford.)
- 2023 *Nagy sárga krónika a régi mongol kánok származásáról*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- TOTMAN, CONRAD
- 2006 *Japán története*. Osiris Kiadó, Budapest.

- TSEDENDAMBAA, C. (szerk.)
2009 *Mongol sum khiidiin tүүkhен товчоо*. Ulaanbaatar. [A mongol kolostorok rövid története.]
- TSENDEN, B.
1976 *Mongol-Zövlöltiin khariltsaa 1921-1974. I-II*. Nauka, Moskva-Ulaanbaatar. [Mongol–szovjet kapcsolatok 1921–1974.]
- TÜDEV, L. – JAMBALSÜREN, TS.-N.
2016 Tsendenbal and His Legacy. *The Mongolian Observer*. No. 18. (September 7)
- TÜMENJARGAL, D. – BATSAIKHAN, D.
2009 *Mongol-Tuvagiin khariltsaanii түүкhiin kholbogdoltoi архивиin баримтууд*. Ulaanbaatar. [A mongol–tuva párbeszéd történetével kapcsolatos archívumi iratok.]
- URANGUA, J.
1997 *XX зуunii екhen үйеиin Ар Монгол dakh' shinetgel*. Ulaanbaatar. [Megújulás Külső-Mongóliában a 20. század elején.]
- 2006 *XX. зуunii екhen үйеиin Монгол Улс (1911-1919)*. Ulaanbaatar. [Mongólia a 20. század elején.]
- 2007 *Altan khan*. Ulaanbaatar. [Altan kán.]
- 2009 Manj Chin ulsiin shine zasgiin bodlogo ba Mongol oron. In DASHDAVAA, CH. – OKA, HIROKI (szerk.): *Mongoliin түүкhiin судlaliin shine khandlaga, tulgasan asuudal*. Tohoku University, Sendai, 175–193. [A mandzsu „új kormányzati elképzelés/ politika” és Mongólia. In A mongol történetírás új irányai.]
- URAY-KÖHALMI, KATALIN
1989 Das zentralasiatische Kultursyndrom. In HEISSIG, WALTER – MÜLLER, CLAUDIUS C. (Hrsg.): *Die Mongolen*. Pinguin – Verlag, Innsbruck, 47–51.
- VÁMOS PÉTER
2010 „Kína is változik, úgy látszik, nekünk is változnunk kell.” Magyar–kínai kapcsolatok az 1980-as években. *Történeti Szemle*. LII. évf. 1. sz. 99–124.
- VÁSÁRY ISTVÁN
2003 *A régi Belső-Ázsia története*. Balassi Kiadó, Budapest.
- VEIT, VERONIKA
1990 *Die vier Qanqe von Qalqa*. Asiatische Forschungen Bd. 152. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- VINKOVICS JUDIT – BALOGH PÉTER
1983 Életrajzok a mongol népi forradalom korából. *Világtörténet*. 5. évf. 2. sz. 113–125.
- VITTE, SERGEI YU.
1922 *Vospominanija. II*. Slovo, Berlin.
- VLADIMIRCOV, BORIS YA.
1934 *Obshchestvennyi stroi mongolov*. Izd. Akademia Nauk, Leningrad. [Общественный строй монголов.]
- WALLACE, VESNA
2012 Surviving Modernity in Mongolia. In KANUFT, BRUCE M. – TAUPIER, RICHARD (eds.): *Mongolians After Socialism: Politics, Economy, Religion*. Admon Press, Ulaanbaatar.

WANG, XIANGYUN

2000 The Qing Court's Tibet Connection. Lcang skya rol pa'i rdo rje and the Qianlong Emperor. *Harvard Journal of Asiatic Studies*. Vol. 60. No. 1. (June) 125–163.

WANG, WEIFANG

2005 „Pan-Mongolism” and U.S.-China-Mongolia Relation. *China Brief*. Vol. 5. Issue 10. <https://jamestown.org/program/pan-mongolism-and-u-s-china-mongolia-relations/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)

WESSELS, CORNELIUS

1998 *Early Jesuit Travellers in Central Asia. 1603-1721*. Book Faith India, Dharamsala.

WU, SARINA

2019 To share or not to share: contested heritage in Inner Mongolia, China – A case of overtone singing (*khoomei*). *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 26. No. 3. 267–280.

ZAANKHÜÜ, J. – ALTANTSETSEEG, T.

2014 *Mongoliin түүхийн лектсүүд*. Soyombo printing KhKhk, Ulaanbaatar. [Mongol történeti előadások.]

ZATSEPINE, VICTOR

2017 *Beyond the Amur. Frontier Encounters between Russia and China, 1850-1930*. UBC Press, Vancouver – Toronto.

ZLATKIN, I. YA.

1950 *Mongol'skaya Narodnaya Respublika – strana novoi demokracii*. Moskva – Leningrad. [Монгольская Народная Республика – страна новой демократии.]

1957 *Oчерки novoi i noveishei istorii Mongolii*. Moskva. [Очерки новой и новейшей истории Монголии.]

1964 *Istoriya Dzhungarskogo hanstva*. Nauka, Moskva. (2. kiadás, 1983.) [История Джунгарского ханства.]

YA HANZHANG

1991 *The Biographies of the Dalai Lamas*. Foreign Languages Press, Beijing.

YASKINA, GALINA S. (szerk.)

2007 *Istoriya Mongolii XX vek*. IV. Ran. Moszkva. [История Монголии XX. век.]

YERMACHENKO, IRINA S.

1974 *Politika man'chzhurskoi dinastii Cin v yuzhnoi Severnoi Mongolii v XVII v*. Nauka, Moskva. [Политика маньчжурской династии Цин в Южной Северной Монголии в XVII в.]

YUZEFOVICH, T.

1869 *Dogovory Rossii c Vostokom*. Tip. O. I. Baksta, Szentpétervár. [Договоры России с Востоком.]

L'Harmattan France
5-7 rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
www.harmattan.hu

Olvasószerkesztő: Ispán Ágota Lídia
Korrektor: Jeney Attila
Borítóterv: Vincze Judit
Tördelés: Kovácsné Daróczi Annamária
Nyomdai kivitelezés: Kapitális Kft.
Felelős vezető: ifj. Kapusi József